

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

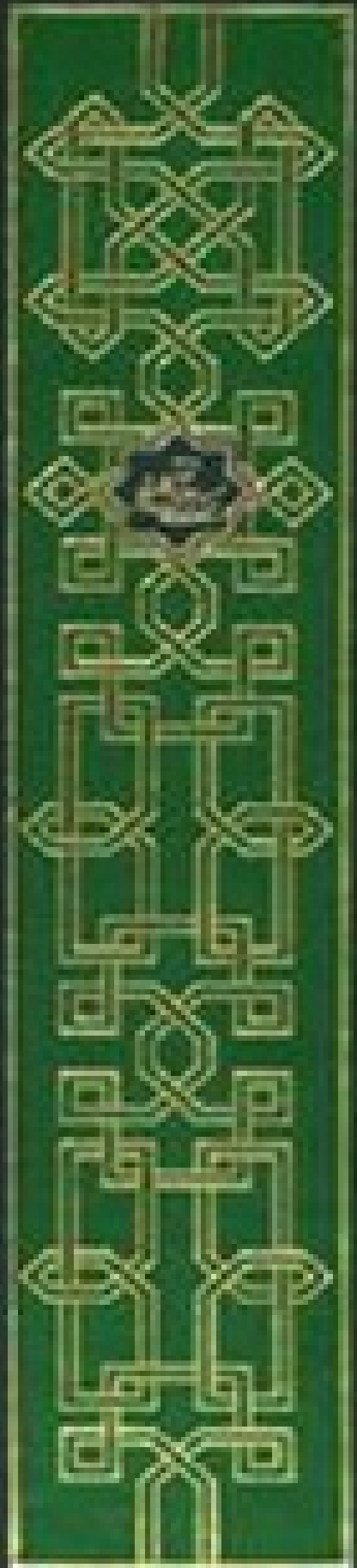

تفسیر نور

تألیف
مجلسه التفسیر و الترویج
مطالع شیخ نجف قزاقی

جلد پنجم

مرکز فرهنگ و معارف اسلامی ایران

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۴	تفسیر نور جلد ۵
۳۴	مشخصات کتاب
۳۶	اشاره
۴۰	[مقدمات پژوهش]
۴۰	اشاره
۴۰	مقدمه ناشر
۴۰	اشاره
۴۱	شیوه کار
۴۱	شیوه ارائه
۴۲	تذکرات لازم:
۴۳	مقدمه مؤلف
۴۸	سیمای سوره ی اسراء
۴۸	اشاره
۴۹	نکته ها:
۵۱	پیام ها:
۵۲	نکته ها:
۵۳	پیام ها:
۵۳	نکته ها:
۵۴	پیام ها:
۵۴	نکته ها:
۵۵	پیام ها:
۵۶	نکته ها:
۵۶	پیام ها:

۵۶ نکته ها:

۵۷ پیام ها:

۵۷ نکته ها:

۵۸ پیام ها:

۵۹ نکته ها:

۵۹ پیام ها:

۶۰ نکته ها:

۶۰ پیام ها:

۶۱ نکته ها:

۶۱ پیام ها:

۶۲ نکته ها:

۶۲ پیام ها:

۶۳ نکته ها:

۶۴ پیام ها:

۶۴ نکته ها:

۶۵ پیام ها:

۶۶ نکته ها:

۶۶ پیام ها:

۶۷ نکته ها:

۶۷ پیام ها:

۶۸ نکته ها:

۶۸ پیام ها:

۶۹ نکته ها:

۶۹ پیام ها:

۷۰ پیام ها:

۷۱ نکته ها:

- ۷۱ پیام ها:
- ۷۲ نکته ها:
- ۷۲ پیام ها:
- ۷۳ نکته ها:
- ۷۳ پیام ها:
- ۷۴ نکته ها:
- ۷۵ پیام ها:
- ۷۷ پیام ها:
- ۷۸ پیام ها:
- ۷۸ نکته ها:
- ۸۱ پیام ها:
- ۸۱ نکته ها:
- ۸۲ پیام ها:
- ۸۳ نکته ها:
- ۸۳ پیام ها:
- ۸۵ نکته ها:
- ۸۶ پیام ها:
- ۸۶ نکته ها:
- ۸۷ پیام ها:
- ۸۸ نکته ها:
- ۸۸ پیام ها:
- ۸۹ نکته ها:
- ۹۱ پیام ها:
- ۹۱ نکته ها:
- ۹۲ پیام ها:
- ۹۴ نکته ها:

۹۵ پیام ها:

۹۶ نکته ها:

۹۶ پیام ها:

۹۷ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۹ نکته ها:

۱۰۰ پیام ها:

۱۰۰ نکته ها:

۱۰۱ پیام ها:

۱۰۱ نکته ها:

۱۰۲ پیام ها:

۱۰۲ نکته ها:

۱۰۳ پیام ها:

۱۰۳ نکته ها:

۱۰۳ پیام ها:

۱۰۴ نکته ها:

۱۰۵ پیام ها:

۱۰۷ نکته ها:

۱۰۷ پیام ها:

۱۰۸ نکته ها:

۱۰۹ پیام ها:

۱۰۹ نکته ها:

۱۱۰ پیام ها:

۱۱۰ پیام ها:

۱۱۱ نکته ها:

۱۱۲ نکته ها:

۱۱۲ پیام ها:

۱۱۳ پیام ها:

۱۱۳ نکته ها:

۱۱۴ پیام ها:

۱۱۵ نکته ها:

۱۱۵ پیام ها:

۱۱۶ نکته ها:

۱۱۶ پیام ها:

۱۱۷ پیام ها:

۱۱۷ نکته ها:

۱۱۸ پیام ها:

۱۱۸ نکته ها:

۱۱۹ پیام ها:

۱۱۹ نکته ها:

۱۱۹ پیام ها:

۱۲۰ نکته ها:

۱۲۳ پیام ها:

۱۲۳ نکته ها:

۱۲۴ پیام ها:

۱۲۴ نکته ها:

۱۲۵ پیام ها:

۱۲۵ پیام ها:

۱۲۶ نکته ها:

۱۲۷ پیام ها:

۱۲۷ نکته ها:

۱۲۸ پیام ها:

- ۱۲۹ نکته ها:
- ۱۲۹ پیام ها:
- ۱۳۰ نکته ها:
- ۱۳۰ پیام ها:
- ۱۳۱ نکته ها:
- ۱۳۱ پیام ها:
- ۱۳۲ نکته ها:
- ۱۳۲ پیام ها:
- ۱۳۲ نکته ها:
- ۱۳۵ پیام ها:
- ۱۳۵ نکته ها:
- ۱۳۶ پیام ها:
- ۱۳۷ نکته ها:
- ۱۳۸ پیام ها:
- ۱۳۸ نکته ها:
- ۱۳۹ پیام ها:
- ۱۳۹ نکته ها:
- ۱۴۰ پیام ها:
- ۱۴۱ نکته ها:
- ۱۴۱ پیام ها:
- ۱۴۲ نکته ها:
- ۱۴۲ پیام ها:
- ۱۴۲ نکته ها:
- ۱۴۲ پیام ها:
- ۱۴۲ نکته ها:
- ۱۴۴ پیام ها:

- ۱۴۴ نکته ها:
- ۱۴۷ پیام ها:
- ۱۴۸ نکته ها:
- ۱۴۸ پیام ها:
- ۱۴۹ نکته ها:
- ۱۵۰ پیام ها:
- ۱۵۰ نکته ها:
- ۱۵۱ پیام ها:
- ۱۵۲ نکته ها:
- ۱۵۲ پیام ها:
- ۱۵۲ نکته ها:
- ۱۵۳ پیام ها:
- ۱۵۳ نکته ها:
- ۱۵۴ پیام ها:
- ۱۵۴ نکته ها:
- ۱۵۵ پیام ها:
- ۱۵۵ نکته ها:
- ۱۵۶ پیام ها:
- ۱۵۶ پیام ها:
- ۱۵۷ نکته ها:
- ۱۵۸ پیام ها:
- ۱۵۸ نکته ها:
- ۱۵۹ پیام ها:
- ۱۵۹ نکته ها:
- ۱۶۰ پیام ها:
- ۱۶۰ نکته ها:

- ۱۶۱ پیام ها:
- ۱۶۱ پیام ها:
- ۱۶۲ نکته ها:
- ۱۶۲ پیام ها:
- ۱۶۳ نکته ها:
- ۱۶۳ پیام ها:
- ۱۶۴ نکته ها:
- ۱۶۴ پیام ها:
- ۱۶۵ نکته ها:
- ۱۶۵ پیام ها:
- ۱۶۵ نکته ها:
- ۱۶۶ پیام ها:
- ۱۶۷ نکته ها:
- ۱۶۷ پیام ها:
- ۱۶۸ نکته ها:
- ۱۶۸ پیام ها:
- ۱۶۹ پیام ها:
- ۱۶۹ نکته ها:
- ۱۷۰ پیام ها:
- ۱۷۱ نکته ها:
- ۱۷۱ پیام ها:
- ۱۷۲ نکته ها:
- ۱۷۲ پیام ها:
- ۱۷۳ نکته ها:
- ۱۷۴ پیام ها:
- ۱۷۵ نکته ها:

پیام ها: ۱۷۵

سیمای سوره ی کهف ۱۷۸

اشاره ۱۷۸

نکته ها: ۱۷۹

پیام ها: ۱۸۰

نکته ها: ۱۸۱

پیام ها: ۱۸۱

نکته ها: ۱۸۲

پیام ها: ۱۸۲

نکته ها: ۱۸۳

پیام ها: ۱۸۳

نکته ها: ۱۸۴

نکته ها: ۱۸۵

پیام ها: ۱۸۶

نکته ها: ۱۸۶

نکته ها: ۱۸۷

پیام ها: ۱۸۷

نکته ها: ۱۸۸

پیام ها: ۱۸۸

نکته ها: ۱۸۹

پیام ها: ۱۸۹

نکته ها: ۱۹۰

پیام ها: ۱۹۰

نکته ها: ۱۹۱

پیام ها: ۱۹۱

نکته ها: ۱۹۲

- ۱۹۲: پیام ها:
- ۱۹۳: نکته ها:
- ۱۹۴: پیام ها:
- ۱۹۶: پیام ها:
- ۱۹۷: نکته ها:
- ۱۹۷: پیام ها:
- ۱۹۹: نکته ها:
- ۱۹۹: پیام ها:
- ۲۰۰: نکته ها:
- ۲۰۱: پیام ها:
- ۲۰۲: نکته ها:
- ۲۰۳: پیام ها:
- ۲۰۴: نکته ها:
- ۲۰۴: پیام ها:
- ۲۰۴: نکته ها:
- ۲۰۵: پیام ها:
- ۲۰۶: نکته ها:
- ۲۰۷: پیام ها:
- ۲۰۸: نکته ها:
- ۲۰۸: پیام ها:
- ۲۰۹: نکته ها:
- ۲۰۹: پیام ها:
- ۲۱۰: نکته ها:
- ۲۱۱: پیام ها:
- ۲۱۱: نکته ها:
- ۲۱۱: پیام ها:

- ۲۱۳: پیام ها:
- ۲۱۳: نکته ها:
- ۲۱۴: پیام ها:
- ۲۱۴: نکته ها:
- ۲۱۵: پیام ها:
- ۲۱۶: نکته ها:
- ۲۱۶: پیام ها:
- ۲۱۷: نکته ها:
- ۲۱۷: پیام ها:
- ۲۱۸: نکته ها:
- ۲۱۸: پیام ها:
- ۲۱۹: نکته ها:
- ۲۱۹: پیام ها:
- ۲۲۰: نکته ها:
- ۲۲۱: پیام ها:
- ۲۲۱: نکته ها:
- ۲۲۲: پیام ها:
- ۲۲۲: نکته ها:
- ۲۲۳: پیام ها:
- ۲۲۳: نکته ها:
- ۲۲۴: پیام ها:
- ۲۲۵: نکته ها:
- ۲۲۶: پیام ها:
- ۲۲۷: نکته ها:
- ۲۲۷: پیام ها:
- ۲۲۸: نکته ها:

- ۲۲۸: پیام ها:
- ۲۲۹: نکته ها:
- ۲۲۹: پیام ها:
- ۲۳۰: نکته ها:
- ۲۳۰: پیام ها:
- ۲۳۱: نکته ها:
- ۲۳۱: پیام ها:
- ۲۳۲: نکته ها:
- ۲۳۲: پیام ها:
- ۲۳۳: پیام ها:
- ۲۳۴: نکته ها:
- ۲۳۴: پیام ها:
- ۲۳۵: نکته ها:
- ۲۳۵: پیام ها:
- ۲۳۶: پیام ها:
- ۲۳۷: نکته ها:
- ۲۳۹: پیام ها:
- ۲۴۰: نکته ها:
- ۲۴۰: پیام ها:
- ۲۴۲: نکته ها:
- ۲۴۲: پیام ها:
- ۲۴۲: نکته ها:
- ۲۴۴: پیام ها:
- ۲۴۷: نکته ها:
- ۲۴۷: پیام ها:
- ۲۴۸: نکته ها:

- ۲۴۸ پیام ها:
- ۲۴۹ نکته ها:
- ۲۵۰ پیام ها:
- ۲۵۱ نکته ها:
- ۲۵۱ پیام ها:
- ۲۵۲ نکته ها:
- ۲۵۲ پیام ها:
- ۲۵۳ نکته ها:
- ۲۵۴ پیام ها:
- ۲۵۵ نکته ها:
- ۲۵۶ پیام ها:
- ۲۵۷ نکته ها:
- ۲۵۷ پیام ها:
- ۲۵۹ نکته ها:
- ۲۶۰ پیام ها:
- ۲۶۲ نکته ها:
- ۲۶۳ پیام ها:
- ۲۶۳ نکته ها:
- ۲۶۴ پیام ها:
- ۲۶۵ نکته ها:
- ۲۶۵ پیام ها:
- ۲۶۶ پیام ها:
- ۲۶۷ نکته ها:
- ۲۶۸ پیام ها:
- ۲۶۸ نکته ها:
- ۲۶۹ پیام ها:

- ۲۷۰ نکته ها:
- ۲۷۰ پیام ها:
- ۲۷۱ نکته ها:
- ۲۷۲ پیام ها:
- ۲۷۳ نکته ها:
- ۲۷۳ پیام ها:
- ۲۷۵ نکته ها:
- ۲۷۵ پیام ها:
- ۲۷۶ نکته ها:
- ۲۷۶ پیام ها:
- ۲۷۷ نکته ها:
- ۲۷۸ پیام ها:
- ۲۸۰ نکته ها:
- ۲۸۱ پیام ها:
- ۲۸۱ نکته ها:
- ۲۸۱ پیام ها:
- ۲۸۲ نکته ها:
- ۲۸۲ پیام ها:
- ۲۸۳ نکته ها:
- ۲۸۳ پیام ها:
- ۲۸۸ سیمای سوره مریم
- ۲۸۸ اشاره
- ۲۸۹ نکته ها:
- ۲۹۰ پیام ها:
- ۲۹۱ نکته ها:
- ۲۹۱ پیام ها:

- ۲۹۳ نکته ها:
- ۲۹۳ پیام ها:
- ۲۹۵ نکته ها:
- ۲۹۵ پیام ها:
- ۲۹۶ نکته ها:
- ۲۹۶ پیام ها:
- ۲۹۷ نکته ها:
- ۲۹۹ پیام ها:
- ۲۹۹ نکته ها:
- ۳۰۰ پیام ها:
- ۳۰۲ نکته ها:
- ۳۰۲ پیام ها:
- ۳۰۴ نکته ها:
- ۳۰۴ پیام ها:
- ۳۰۵ نکته ها:
- ۳۰۶ پیام ها:
- ۳۰۷ نکته ها:
- ۳۰۷ پیام ها:
- ۳۰۸ نکته ها:
- ۳۰۸ پیام ها:
- ۳۰۹ نکته ها:
- ۳۰۹ پیام ها:
- ۳۱۰ نکته ها:
- ۳۱۱ پیام ها:
- ۳۱۱ نکته ها:
- ۳۱۲ پیام ها:

- ۳۱۳ پیام ها:
- ۳۱۴ نکته ها:
- ۳۱۴ اشاره
- ۳۱۵ قرآن و مسیح
- ۳۱۶ پیام ها:
- ۳۱۶ نکته ها:
- ۳۱۷ پیام ها:
- ۳۱۷ نکته ها:
- ۳۱۸ پیام ها:
- ۳۱۸ نکته ها:
- ۳۱۹ پیام ها:
- ۳۱۹ نکته ها:
- ۳۲۰ پیام ها:
- ۳۲۰ نکته ها:
- ۳۲۰ پیام ها:
- ۳۲۱ نکته ها:
- ۳۲۲ پیام ها:
- ۳۲۲ پیام ها:
- ۳۲۳ نکته ها:
- ۳۲۳ پیام ها:
- ۳۲۴ نکته ها:
- ۳۲۵ پیام ها:
- ۳۲۵ نکته ها:
- ۳۲۶ پیام ها:
- ۳۲۷ نکته ها:
- ۳۲۹ پیام ها:

- ۳۳۰ نکته ها:
- ۳۳۰ پیام ها:
- ۳۳۱ نکته ها:
- ۳۳۲ پیام ها:
- ۳۳۲ پیام ها:
- ۳۳۳ نکته ها:
- ۳۳۴ پیام ها:
- ۳۳۵ نکته ها:
- ۳۳۵ اشاره
- ۳۳۵ سیمای ادريس عليه السلام
- ۳۳۵ پیام ها:
- ۳۳۷ نکته ها:
- ۳۳۸ پیام ها:
- ۳۳۹ نکته ها:
- ۳۳۹ اشاره
- ۳۳۹ توبه در قرآن
- ۳۴۱ پیام ها:
- ۳۴۳ نکته ها:
- ۳۴۵ پیام ها:
- ۳۴۵ نکته ها:
- ۳۴۶ پیام ها:
- ۳۴۶ نکته ها:
- ۳۴۷ پیام ها:
- ۳۴۷ نکته ها:
- ۳۴۸ پیام ها:
- ۳۴۹ نکته ها:

۳۴۹: پیام ها:

۳۵۰: نکته ها:

۳۵۰: پیام ها:

۳۵۱: نکته ها:

۳۵۲: پیام ها:

۳۵۲: نکته ها:

۳۵۲: پیام ها:

۳۵۳: نکته ها:

۳۵۳: پیام ها:

۳۵۵: نکته ها:

۳۵۵: پیام ها:

۳۵۶: نکته ها:

۳۵۶: پیام ها:

۳۵۷: نکته ها:

۳۵۸: پیام ها:

۳۵۹: نکته ها:

۳۵۹: پیام ها:

۳۶۰: نکته ها:

۳۶۱: پیام ها:

۳۶۱: نکته ها:

۳۶۳: پیام ها:

۳۶۵: نکته ها:

۳۶۵: پیام ها:

۳۶۶: نکته ها:

۳۶۷: پیام ها:

۳۶۷: نکته ها:

پیام ها: ۳۶۷

نکته ها: ۳۶۹

پیام ها: ۳۶۹

پیام ها: ۳۷۰

نکته ها: ۳۷۱

پیام ها: ۳۷۱

نکته ها: ۳۷۲

پیام ها: ۳۷۲

نکته ها: ۳۷۳

پیام ها: ۳۷۳

سیمای سوره ی طه □ ۳۷۶

اشاره ۳۷۶

نکته ها: ۳۷۷

پیام ها: ۳۷۸

نکته ها: ۳۷۹

پیام ها: ۳۸۱

نکته ها: ۳۸۲

پیام ها: ۳۸۳

نکته ها: ۳۸۳

پیام ها: ۳۸۴

نکته ها: ۳۸۵

پیام ها: ۳۸۵

پیام ها: ۳۸۷

نکته ها: ۳۸۸

پیام ها: ۳۸۹

نکته ها: ۳۹۰

۳۹۰ پیام ها:

۳۹۱ نکته ها:

۳۹۱ اشاره

۳۹۳ قلب مؤمن قلب کافر

۳۹۵ پیام ها:

۳۹۶ نکته ها:

۳۹۸ پیام ها:

۳۹۹ پیام ها:

۴۰۰ نکته ها:

۴۰۱ پیام ها:

۴۰۲ نکته ها:

۴۰۳ پیام ها:

۴۰۶ نکته ها:

۴۰۷ پیام ها:

۴۰۸ نکته ها:

۴۰۸ پیام ها:

۴۰۹ نکته ها:

۴۱۰ پیام ها:

۴۱۲ نکته ها:

۴۱۳ پیام ها:

۴۱۴ نکته ها:

۴۱۴ پیام ها:

۴۱۵ نکته ها:

۴۱۵ پیام ها:

۴۱۶ نکته ها:

۴۱۷ پیام ها:

۴۱۸ پیام ها:

۴۱۹ نکته ها:

۴۱۹ پیام ها:

۴۲۰ پیام ها:

۴۲۱ نکته ها:

۴۲۱ پیام ها:

۴۲۲ نکته ها:

۴۲۳ پیام ها:

۴۲۳ نکته ها:

۴۲۴ پیام ها:

۴۲۶ پیام ها:

۴۲۷ نکته ها:

۴۲۷ پیام ها:

۴۲۹ نکته ها:

۴۲۹ پیام ها:

۴۳۰ نکته ها:

۴۳۰ پیام ها:

۴۳۱ نکته ها:

۴۳۲ پیام ها:

۴۳۲ پیام ها:

۴۳۳ نکته ها:

۴۳۴ پیام ها:

۴۳۶ نکته ها:

۴۳۶ پیام ها:

۴۳۷ نکته ها:

۴۳۸ پیام ها:

- ۴۳۹: پیام ها:
- ۴۴۰: نکته ها:
- ۴۴۰: پیام ها:
- ۴۴۱: پیام ها:
- ۴۴۲: نکته ها:
- ۴۴۳: پیام ها:
- ۴۴۴: نکته ها:
- ۴۴۵: پیام ها:
- ۴۴۶: نکته ها:
- ۴۴۷: پیام ها:
- ۴۴۸: نکته ها:
- ۴۴۹: پیام ها:
- ۴۵۰: نکته ها:
- ۴۵۰: پیام ها:
- ۴۵۱: نکته ها:
- ۴۵۲: پیام ها:
- ۴۵۲: نکته ها:
- ۴۵۲: پیام ها:
- ۴۵۳: پیام ها:
- ۴۵۳: نکته ها:
- ۴۵۴: پیام ها:
- ۴۵۴: نکته ها:
- ۴۵۵: پیام ها:
- ۴۵۵: نکته ها:
- ۴۵۶: پیام ها:
- ۴۵۸: نکته ها:

- ۴۵۸ پیام ها:
- ۴۵۹ نکته ها:
- ۴۶۰ پیام ها:
- ۴۶۲ نکته ها:
- ۴۶۲ پیام ها:
- ۴۶۳ نکته ها:
- ۴۶۳ پیام ها:
- ۴۶۴ نکته ها:
- ۴۶۵ پیام ها:
- ۴۶۷ نکته ها:
- ۴۶۸ پیام ها:
- ۴۷۰ نکته ها:
- ۴۷۱ پیام ها:
- ۴۷۲ نکته ها:
- ۴۷۲ پیام ها:
- ۴۷۳ نکته ها:
- ۴۷۴ پیام ها:
- ۴۷۵ نکته ها:
- ۴۷۵ پیام ها:
- ۴۷۷ نکته ها:
- ۴۷۷ پیام ها:
- ۴۷۸ نکته ها:
- ۴۷۹ پیام ها:
- ۴۸۱ نکته ها:
- ۴۸۱ پیام ها:
- ۴۸۲ پیام ها:

نکته ها: ۴۸۲

پیام ها: ۴۸۳

سیمای سوره انبیا ۴۸۶

اشاره ۴۸۶

نکته ها: ۴۸۷

اشاره ۴۸۷

نگاهی به مسئله حساب در روز قیامت ۴۸۸

پیام ها: ۴۸۸

نکته ها: ۴۸۹

پیام ها: ۴۸۹

پیام ها: ۴۹۱

پیام ها: ۴۹۱

نکته ها: ۴۹۲

پیام ها: ۴۹۲

نکته ها: ۴۹۳

پیام ها: ۴۹۴

نکته ها: ۴۹۵

پیام ها: ۴۹۵

نکته ها: ۴۹۵

پیام ها: ۴۹۵

نکته ها: ۴۹۶

پیام ها: ۴۹۶

پیام ها: ۴۹۸

نکته ها: ۴۹۹

پیام ها: ۴۹۹

نکته ها: ۵۰۰

- ۵۰۱ پیام ها:
- ۵۰۲ نکته ها:
- ۵۰۲ پیام ها:
- ۵۰۳ نکته ها:
- ۵۰۴ پیام ها:
- ۵۰۴ نکته ها:
- ۵۰۵ پیام ها:
- ۵۰۶ نکته ها:
- ۵۰۷ پیام ها:
- ۵۰۷ نکته ها:
- ۵۰۸ پیام ها:
- ۵۰۹ نکته ها:
- ۵۰۹ پیام ها:
- ۵۰۹ نکته ها:
- ۵۱۰ پیام ها:
- ۵۱۱ نکته ها:
- ۵۱۱ پیام ها:
- ۵۱۲ نکته ها:
- ۵۱۲ پیام ها:
- ۵۱۲ نکته ها:
- ۵۱۳ پیام ها:
- ۵۱۴ نکته ها:
- ۵۱۴ پیام ها:
- ۵۱۵ نکته ها:
- ۵۱۵ پیام ها:
- ۵۱۶ نکته ها:

- ۵۱۶: پیام ها:
- ۵۱۷: نکته ها:
- ۵۱۸: پیام ها:
- ۵۱۸: نکته ها:
- ۵۱۹: پیام ها:
- ۵۱۹: پیام ها:
- ۵۱۹: پیام ها:
- ۵۲۰: نکته ها:
- ۵۲۰: پیام ها:
- ۵۲۱: پیام ها:
- ۵۲۱: پیام ها:
- ۵۲۲: پیام ها:
- ۵۲۳: پیام ها:
- ۵۲۳: نکته ها:
- ۵۲۴: پیام ها:
- ۵۲۴: پیام ها:
- ۵۲۶: پیام ها:
- ۵۲۷: نکته ها:
- ۵۲۸: پیام ها:
- ۵۲۸: نکته ها:
- ۵۳۰: پیام ها:
- ۵۳۰: نکته ها:
- ۵۳۱: پیام ها:
- ۵۳۱: نکته ها:
- ۵۳۲: پیام ها:
- ۵۳۳: نکته ها:

۵۳۴: پیام ها:

۵۳۴: نکته ها:

۵۳۵: پیام ها:

۵۳۶: نکته ها:

۵۳۷: پیام ها:

۵۳۸: نکته ها:

۵۳۹: پیام ها:

۵۴۰: پیام ها:

۵۴۱: نکته ها:

۵۴۲: پیام ها:

۵۴۴: نکته ها:

۵۴۴: پیام ها:

۵۴۵: پیام ها:

۵۴۶: نکته ها:

۵۴۷: پیام ها:

۵۴۸: نکته ها:

۵۴۸: پیام ها:

۵۴۹: نکته ها:

۵۵۰: پیام ها:

۵۵۱: نکته ها:

۵۵۱: پیام ها:

۵۵۲: نکته ها:

۵۵۲: پیام ها:

۵۵۲: نکته ها:

۵۵۴: پیام ها:

۵۵۵: نکته ها:

- ۵۵۷: پیام ها:
- ۵۵۸: نکته ها:
- ۵۵۸: پیام ها:
- ۵۶۰: نکته ها:
- ۵۶۱: پیام ها:
- ۵۶۲: پیام ها:
- ۵۶۳: پیام ها:
- ۵۶۳: نکته ها:
- ۵۶۴: پیام ها:
- ۵۶۵: نکته ها:
- ۵۶۶: پیام ها:
- ۵۶۶: نکته ها:
- ۵۶۶: پیام ها:
- ۵۶۷: نکته ها:
- ۵۶۸: پیام ها:
- ۵۶۸: نکته ها:
- ۵۶۸: پیام ها:
- ۵۶۹: نکته ها:
- ۵۶۹: پیام ها:
- ۵۶۹: نکته ها:
- ۵۷۰: پیام ها:
- ۵۷۱: نکته ها:
- ۵۷۱: پیام ها:
- ۵۷۲: نکته ها:
- ۵۷۲: پیام ها:
- ۵۷۳: نکته ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۵ نکته ها:

۵۷۵ پیام ها:

۵۷۶ پیام ها:

۵۷۶ نکته ها:

۵۷۷ پیام ها:

۵۷۷ نکته ها:

۵۷۸ پیام ها:

۵۷۸ نکته ها:

۵۷۹ پیام ها:

۵۸۰ نکته ها:

۵۸۰ پیام ها:

۵۸۱ درباره مرکز

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۲-۰۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۳-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۴-۰۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۵-۰۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۶-۰۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۷-۰۵؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۸-۰۶؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۹-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۹: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۱-۰۹؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم..... - ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهاجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱- متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲- ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳- نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴- پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵- پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱- گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲- در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات همکاران محترم حجج اسلام آقایان:

سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بلوچیان، کلباسی و متوسلی که در تتبع و بررسی تفاسیر و تصحیح نهایی این جلد، نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصومِينَ

قرآن نور است، بگذریم که بعضی دلالت آن را ظنی پنداشتند. قرآن محور است، بگذریم که بعضی آن را در حاشیه قرار دادند. قرآن علم بی نهایت الهی است، بگذریم که بعضی حقیقت را در کتب دیگری جستجو کردند.

قرآن خود را، به عظیم (۱) و کریم (۲) و مجید (۳) توصیف کرد، آیا آن را تعظیم و تکریم و تمجید کردیم؟

قرآن، شفای دردهای فکری، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، خانوادگی و اقتصادی ماست.

قرآن، رابطه ما با خدا، با خود، با جامعه، با همسر و فرزند، با دوست و دشمن و با طبیعت و تاریخ را ترسیم می کند.

قرآن، تنها کتاب آسمانی است که تحریف نشده و هرچه تاریخ بر آن می گذرد، اسرارش بیشتر هویدا می شود.

ص: ۸

۱-۱. حجر، ۸۷.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. بروج، ۲۱.

قرآن را همچون نماز باید به یادداشت، که خود می فرماید: اگر یهود تورات را به پا می داشتند، به سعادت می رسیدند. (۱)

از همسر پیامبر اکرم پرسیدند که اخلاق رسول الله چگونه بود؟ گفت: خلق او قرآن بود. (۲)

امام رضا علیه السلام فرمود: تمام سخنانم از قرآن ریشه می گیرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: دلیل آنکه در وضو مقداری از سر را مسح می کنیم، حرف (باء) در «وَأَمْسِحُوا بِرُءُوسِكُمْ» (۳) است و اگر می فرمود: «وَأَمْسِحُوا رُءُوسِكُمْ» تمام سر را مسح می کردیم. معنای این کلام آن است که در تمام حروف قرآن نکته ای نهفته است.

ملاصدرا در آخر عمر ناله می کند که چرا از آغاز، قرآن را محور کار و تحقیق و تدبیر خود قرار نداده و می گوید: در تمام عمر به جای نور در سایه ایستاده بودم، از غصه جانم آتش گرفت و قلبم شعله کشید، چه کنم عمرم تمام، دستم خالی و... (۴)

فیض کاشانی نیز می گوید: کتاب ها و رساله ها نوشتم، تحقیقاتی کردم، ولی در هیچ یک از علوم دوائی برای دردم و آبی برای عطشم نیافتم، به سوی خدا فرار و انابه کردم تا خداوند دستم را گرفت و با تفسیر گره خوردم. (۵)

لطف خداوند مرا بر آن داشت تا در سال ۱۳۷۹ در کنار ستاد اقامه نماز، ستاد تفسیری تشکیل دهم. در قم و مشهد و اصفهان و بعضی مناطق دیگر از افراد فاضل و دلسوز دعوت کردم و به بسیاری از استان ها و حوزه ها و دانشگاه ها رفتم. آن خدایی که پیامبرش را در غار با تار عنکبوت حفظ کرد و کلاغی را معلم بشر در دفن مرده و هددهی را واسطه ی ایمان یک کشور قرار داد، به این انسان بی بضاعت نیز توفیق داد تا دل هایی را متوجه قرآن و تفسیر آن بنماید. مسابقات تفسیر در کشور به راه افتاد و هزاران نفر از طلاب و دانشجویان در آن شرکت کردند.

ص: ۹

۱-۱. مائده، ۶۶.

۲-۲. کنز العمال، حدیث ۱۸۷۱۸.

۳-۳. مائده، ۶.

۴-۴. مقدمه تفسیر سوره واقعه.

۵-۵. رساله انصاف.

آموزش و پرورش برای فرهنگیان و دانشگاه برای دانشجویان و قوای مسلح برای پرسنل خود برنامه‌هایی را به اجرا در آورده و مدیریت حوزه‌های علمیّه و سازمان اوقاف با اعزام طلاب و دعوت از علما به مسئله‌ی تفسیر پرداختند.

هدف از این کارها، مهجوریت زدائی از قرآن و راضی کردن دل رسول خدا صلی الله علیه و آله است. گرچه می‌دانیم شناخت قرآن گام اول است و گام‌های بعدی عمل به قرآن و چشاندن شیرینی معارف آن به نسل نو است.

آری اگر همان گونه که زلیخا یوسف را به زنان مصر نشان داد و همه دست خود را بریده و از خوردن دست کشیدند، ما نیز یوسف قرآن را به مردم نشان دهیم، دست از افراد منحرف خواهند کشید.

خدا را بر این نعمت که قطره‌ای از نکات و لطائف قرآنی را به ما فهماند شاکریم و از او می‌خواهیم که این آشنایی را هر روز عمیق‌تر و مقدمه‌عمل خود و ارشاد دیگران قرار دهد.

در خاتمه، برای همه کسانی که مرا با قرآن آشنا کردند و مشوّق من بودند، به خصوص مرحوم آیت الله سید مهدی روحانی که به حقّ مفسّری عمیق و فقیهی زاهد و متکلمی قوی بود و در این سال ما را به سوگن خود نشانند، رحمت و مغفرت الهی را طلب می‌کنم.

محسن قرائتی

۷۹/۱۲/۱

ص: ۱۰

سوره ی «اسراء»، یکصد و یازده آیه دارد و بنابر قول مشهور مکی است. البتّه بعضی پنج آیه ی ۵۷، ۳۳، ۳۲، ۲۶ و ۷۸ را مدنی می دانند.

این سوره؛ به جهت کلمه ی اوّل آن، «سبحان» و به خاطر ماجرای معراج، «اسراء» و به سبب بازگویی داستان بنی اسرائیل، «بنی اسرائیل» نامگذاری شده است.

در این سوره همچون دیگر سوره های مکی، موضوعاتی از قبیل: توحید، معاد، نصایح سودمند و مبارزه با هرگونه شرک، ظلم و انحراف، سنّت ها و قوانین فردی و اجتماعی در تاریخ، تاریخچه ی آدم و ابلیس، پیامبر اسلام و موقعیت آن حضرت در مکه، بیان شده است. از مسائل عمده و قابل توجه در این سوره، معراج حضرت رسول صلی الله علیه و آله است.

شروع سوره با «تسیح» خداست و پایان آن با «حمد» و ستایش او.

در روایات به تلاوت این سوره در شب های جمعه سفارش شده و از جمله فوائد آن، دیدار امام زمان علیه السلام دانسته شده است. (۱)

ص: ۱۳

۱- ۱). امام صادق علیه السلام فرمودند: «من قرء سوره بنی اسرائیل فی کل ليله جمعه لم یمت حتّی یدرک القائم و یكون من اصحابه». تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

«^۱ شَيْبَانُ الَّذِي أُسْرِيَ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

پاک و منزّه است آن (خدایی) که بنده اش را از مسجد الحرام تا مسجد الاقصی که اطرافش را برکت داده ایم شبانه بُرد، تا از نشانه های خود به او نشان دهیم. همانا او شنوا و بیناست.

نکته ها:

معراج، مقدّس ترین سفر در طول تاریخ است، مسافرش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، فرودگاهش مسجد الحرام، گذرگاهش مسجد الاقصی، میزبانش خدا، هدف آن دیدن آیات الهی، سوگاتی اش اخبار آسمان ها و ملکوت و بالا بردن سطح فهم بشر از این دنیای مادی بوده است. [\(۱\)](#)

بر اساس روایات، پیامبر یک سال قبل از هجرت، پس از نماز مغرب در مسجد الحرام، از طریق مسجد الاقصی به وسیله ی «بُرّاق» [\(۲\)](#) به آسمان ها رفت و چون بازگشت، نماز صبح را در مسجد الحرام خواند. [\(۳\)](#)

ص: ۱۴

۱ - ۱). در تفسیر فرقان آمده است: شب میلاد، شب معراج، شب بعثت، شب هجرت، شب ورود به مدینه و شب رحلت پیامبر، همه، شب دوشنبه بوده است.

۲ - ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳ - ۳). بحار، ج ۱۸، ص ۳۸۹.

معراج پیامبر، جسمانی و در بیداری بوده، نه در خواب و با روح! و اصل آن از ضروریات دین و مورد اتفاق همه ی فرقه های اسلامی است. (۱)

روایات متواتر (۲) و برخی دعاها و زیارتنامه ها هم به این مسأله اشاره دارد و در برخی احادیث، منکر آن کافر معرّفی شده است.

خداوند، حضرت آدم را از آسمان به زمین آورد، ولی حضرت رسول صلی الله علیه و آله را از زمین به آسمان برد. (۳) پیامبر در آن شب، عوالم بالا، ملکوت آسمان ها و عجائب آفرینش را دیده (۴) و با انبیا ملاقات کردند. (۵) و احادیث قدسی در این سفر بر آن حضرت وارد شده است، رهبری و ولایت علی علیه السلام مطرح شد.

در این سفر، حضرت رسول، بهشت و جهنم را دید، وضعیت بهشتیان و نعمت هایشان و دوزخیان و عذاب هایشان از مشاهدات دیگر پیامبر بود. وقتی پیامبر داستان معراج را بیان فرمود، بعضی مردم کم ظرفیت از دین برگشتند. (۶)

اشکال و جواب:

بعضی در مورد معراج و سفر آسمانی پیامبر صلی الله علیه و آله، سؤال ها یا شبهه هایی را مطرح می کنند، از قبیل اینکه: در فضای بیرون جو، هوا نیست، گرمای سوزان و سرمای کشنده هست، مشکل بی وزنی وجود دارد، اشعه های کیهانی خطرناک است، یک شب برای سیر در آسمان ها کوتاه است و اگر کسی بخواهد در فضا سیر کند، باید سرعتی شبیه سرعت نور یا بیشتر داشته باشد، برای فرار از جاذبه باید سرعتی معادل ۴۰۰۰۰ کیلومتر در ساعت داشت و امثال اینها.

پاسخ اجمالی شبهات این است: اصل معراج در قرآن و روایات متواتر آمده (۷) و آنچه مهم

ص: ۱۵

۱-۱. این آیه و آیات ۸ تا ۱۸ سوره ی نجم، بر این مطلب دلالت دارد.

۲-۲. متواتر، به روایاتی می گویند که افراد بسیاری آن را نقل کرده باشند و جایی برای شبهه نباشد.

۳-۳. تفسیر کشف الاسرار.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. کافی، ج ۸، ص ۱۲۱.

۶-۶. تفسیر طبری.

۷-۷. بحار، ج ۱۸، ص ۲۸۲-۴۱۰.

است، ایمان به اصل آن است و ایمان به جزئیاتش ضروری نیست. (۱) از طرفی معجزه باید عقلاً محال نباشد و چون معراج از معجزات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، مشمول قواعد کلی همه ی معجزات می شود.

بقیه ی مشکلات و شبهات نیز با توجه به قدرت الهی قابل حلّ است. علاوه بر آنکه امروزه که انسان، هواپیما و قمر مصنوعی و سفینه های فضایی به کرات دیگر می فرستد، پذیرفتن معراج آسان است.

چنانکه قرآن، جابه جایی تخت بلقیس را از کشوری به کشور دیگر در یک چشم به هم زدن مطرح می کند که این مسأله، مشکل طئی مسافت را حلّ می کند.

پیام ها:

۱- معراج، لغو نیست، بلکه اسراری قابل توجه دارد. **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى ...**

۲- معراج، اردوی خصوصی و بازدید علمی پیامبر بود، و گرنه خداوند بی مکان است. **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى ...**

۳- عبودیت، مقدمه ی پرواز است و عروج، بی خروج از صفات رذیله، ممکن نیست. «**أَسْرَى بِعَبْدِهِ**»

۴- انسان اگر هم به معراج برود، باز «عبد» است. پس درباره ی اولیای خدا غلو نکنیم. «**أَسْرَى بِعَبْدِهِ**»

۵- عبودیت، از افتخارات پیامبر و زمینه ی دریافت های الهی اوست. «**بِعَبْدِهِ**»

۶- پیامبری که امتش در آینده از فضانوردان نیز خواهند بود، لازم است به معراج و سفر آسمانی رفته باشد. «**أَسْرَى بِعَبْدِهِ**» -۷-
برای قرب به خدا، شب بهترین وقت است. (۲) **أَسْرَى ... لَيْلًا**

ص: ۱۶

۱ - (۱). البتّه بعضی روایات، مجعول است، مثل مشاهده ی خدا در حال جسم بودن، و برخی قابل قبول است با توجیه و تأویل، مانند دیدار اهل بهشت و جهنّم و برخی هم بدون تأویل، پذیرفتنی است.

۲ - (۲). «**أَسْرَى**» به معنای سیر و حرکت شبانه است.

۸- شب معراج، شب بسیار مهمی است. «لَيْلًا» نکره آمده است.

۹- اگر استعداد و شایستگی باشد، پرواز یکشنبه انجام می گیرد. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا»

۱۰- مسجد، بهترین سکوی پرواز معنوی مؤمن است. «مِنَ الْمَسْجِدِ»

۱۱- مسجد باید محور کارهای ما باشد. «مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى»

۱۲- حرکت های مقدّس، باید از راههای مقدّس باشد. «أَسْرَى ... مِنَ الْمَسْجِدِ»

۱۳- سرسبزی و برکات، باید بر محور مسجد باشد. «الْمَسْجِدِ ... بَارَكْنَا حَوْلَهُ»

۱۴- بیت المقدّس و حوالی آن، محلّ نزول برکات آسمانی، مقرّ پیامبران و فرودگاه فرشتگان در تاریخ بوده است. «بَارَكْنَا حَوْلَهُ»

۱۵- ظرفیت علمی انسان، از دانستنی های زمین بیشتر و شگفتی های آسمان نیز از زمین بیشتر است. «أَسْرَى ... لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»

۱۶- هدف معراج، کسب معرفت و رشد معنوی بود. «لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»

۱۷- آیات الهی آن قدر بی انتهاست که رسول خدا نیز توان دستیابی به همه ی آنها را ندارد. «مِنَ آيَاتِنَا» (۱)

۱۸- خداوند، به مخالفان هشدار می دهد که آنان را می بیند و سخنانشان را می شنود. «السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

وَ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا» (۲)

ما به موسی کتاب (آسمانی) دادیم و او را هدایت گر بنی اسرائیل قرار دادیم، که غیر از من تکیه گاه و کارسازی نگیرید.

نکته ها:

در قرآن، بارها سفارش به توکل بر خدا و دوری از توکل به غیر او شده و در کنار فرمان به

ص: ۱۷

۱- ۱). در جای دیگر آمده است: «لقد رأى من آيات ربّ الكبري» نجم، ۱۸.

توکل، دلیل آن نیز بیان شده است. مثلاً در سوره اعراف می فرماید: چون خداوند علم بی نهایت دارد، بر او توکل کن. (۱) و در سوره یوسف می فرماید: چون حکومت بدست اوست، پس بر او توکل کن. (۲) و یا در سوره نساء می فرماید: چون مالک بی چون و چرا اوست، پس او را وکیل خود بگیر. (۳)

رسالت حضرت موسی جهانی بوده است، هر چند در این آیه، موسی علیه السلام را برای بنی اسرائیل هادی می داند، ولی در جای دیگر او را برگزیده و هادی تمام مردم می داند:

«نُورًا وَ هُدًى لِّلنَّاسِ» (۴)، «اصْطَفَيْتَكَ عَلَى النَّاسِ» (۵).

پیام ها:

۱- در تبلیغ، گاهی هموطن و همشهری بودن مبلّغ با مخاطبان تاثیر دارد. «هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ»

۲- عصاره ی دعوت پیامبران، توحید است. آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ... أَلَّا تَتَّخِذُوا

۳- انسان نیاز به تکیه گاه دارد، و انبیا، خداوند را تکیه گاه واقعی او معرفی می کنند.

«أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا»

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» (۳)

(ای بنی اسرائیل!) ای فرزندان کسانی که آنان را همراه نوح، سوار (بر کشتی) کردیم و (نجات دادیم!) همانا نوح، بنده ای بسیار شکرگزار بود (شما هم مثل او باشید، تا نجات یابید).

نکته ها:

حضرت نوح را «پدر دوّم» انسان گفته اند، چون در طوفان نوح، همه ی مردم غرق شدند، جز آنان که در کشتی همراه نوح بودند. از این رو معنای «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا» همانند جمله ی «یا

ص: ۱۸

۱-۱. اعراف، ۸۹.

۲-۲. یوسف، ۶۸.

۳-۳. نساء، ۱۳۱.

۴-۴. انعام، ۹۱.

۵-۵. اعراف، ۱۴۴.

بَنِي آدَمَ» است.

حضرت نوح در میان پیامبران، بیش از همه عمر کرد و همواره گرفتار اذیت و آزار کفار و لجوجان بود، ولی بنده ای بسیار شاکر بود. (۱) خداوند نیز برای حضرت نوح، حساب ویژه ای باز کرده و سلام مخصوص به او داده است. (۲)

پیام ها:

۱- در مکتب انبیا بودن و همراهی با آنان، رمز نجات و بقای انسان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ»

۲- تاریخ گذشتگان، عامل تربیت و هشدار برای آیندگان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا»

۳- توجه دادن فرزندان به شرافت و ایمان نیاکان، راهی عاطفی برای تربیت و پذیرش دعوت و مسئولیت آنان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا»

۴- عبودیت و بندگی خدا، زمینه ایمنی از حوادث و مهالک است. «حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»

۵- تجلیل از مردان والا و اسوه، از عوامل تربیت است. «كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»

۶- یکی از برکات شکور بودن، ذریه پایدار داشتن است. ذُرِّيَّةَ مَنْ ... عَبْدًا شَكُورًا

وَ قَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ تَتَغَلَّبَنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا (۴)

ما در کتاب (تورات)، به بنی اسرائیل اعلام کردیم که قطعاً شما دوبار در زمین فساد می کنید و برتری جویی بزرگی خواهید کرد.

نکته ها:

ممکن است دو نوبت فساد بنی اسرائیل؛ یک بار به خاطر شهادت شعیبا و مخالفت ارمیا و

ص: ۱۹

۱- ۱). گوشه ای از دعاها و شکرهای آن حضرت در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است.

۲- ۲). «سلام علی نوح فی العالمین» صافات، ۷۹.

یک بار هم به خاطر قتل زکریا و یحیی بوده باشد، البته احتمال ماجراهای دیگری نیز داده شده که در آیات بعد به آن اشاره می شود.

بهشت مخصوص کسانی است که از هر گونه برتری طلبی و استکبار دوری کنند، نه کسانی که خود را برتر و بزرگ تر از دیگران بدانند. «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا» (۱)

پیام ها:

۱- کتاب های آسمانی، از آینده نیز خبر داده اند. «فَضَيْنَا»

۲- سوابق قوم یهود، در تورات هم ثبت شده است. «فِي الْكِتَابِ»

۳- فساد، شامل انواع فسادهای جانی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و سیاسی می شود. «لَتُفْسِدُنَّ» مطلق آمده است.

۴- برتری جویی و فساد در زمین، از خصلت های دنیا طلبان است. «لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ وَ لَتَغْلُنَّ»

۵- فسادی خطرناک تر است که ریشه ی استکباری داشته باشد و تکرار شود.

لَتُفْسِدُنَّ ... مَرَّتَيْنِ وَ لَتَغْلُنَّ

۶- گاهی مستضعفین نیز مستکبر می شوند. «وَ لَتَغْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا»

فَإِذَا جَاء وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَ كَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا» (۵)

پس همین که وعده ی نخستین فتنه فرا رسد، گروهی از بندگان توانمند و جنگجوی خویش را (برای سرکوبی شما) بر انگیزیم. پس درون خانه ها را جستجو کنند (تا فتنه گران را یافته کیفر دهند) و آن، وعده ای قطعی است.

ص: ۲۰

نکته ها:

قرآن، برای آن گروهی که فسادگران بنی اسرائیل را سرکوب می کنند، مصداقی بیان نکرده است. اما در تفاسیر، آن را به بخت النصیر، طالوت، پادشاه روم، هیتلر و... تطبیق داده اند، ولی هیچ کدام از آنان، با کلمه ی مقدّس «بَعَثْنَا» که برای قیامت و بعثت انبیا آمده، و «عِبَاداً لَنَا» که برای افرادی همچون پیامبران بکار رفته است، سازگار نیست. بنابراین شاید نظر آیه به آینده ای باشد که هنوز نیامده است.

پیام ها:

۱- از سنّت های الهی، نابودی مستکبران طغیان گر است. «بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ»

۲- تحقّق وعده های الهی، به معنای کنار بودن انسان از وظیفه ی جهاد نیست.

«بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَاداً»

۳- جهاد و مبارزه با مستکبران، مخصوص اسلام نیست. بَعَثْنَا ... أُوْلَى بَأْسٍ شَدِيدٍ

۴- دست بالای دست بسیار است. بنی اسرائیل طغیان کردند، خدا هم برتر از آنان را برایشان مسلط می سازد. بَعَثْنَا ... أُوْلَى بَأْسٍ شَدِيدٍ

۵- فراهم آوردن قدرت برای سرکوبی فتنه گران و سلب امتیّت از آنان، حتّی از طریق گشت خانه به خانه، کاری نیکو است. «فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ»

۶- پیشگویی های آسمانی، حتماً به وقوع می پیوندد. «وَعَدَاءُ مَفْعُولاً»

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرَّةَ عَلَيْهِمْ وَ أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا «۶»

سپس، جنگ را به سود شما و علیه آنان برگردانیم و شما را با اموال و فرزندان کمک کنیم و نفرات شما را بیشتر قرار دهیم.

نکته ها:

ظاهر آیه این است که پس از فسادگری و شکست بنی اسرائیل، خداوند دوباره آنان را با

سرمایه و فرزندان سروسامان دهد، ولی احتمال دارد مخاطب «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ»، همان «عِبَادًا لَنَا أَوْلَىٰ بَأْسٍ» آیه قبل باشد، یعنی به بندگان سلحشور خویش دو لطف داریم: یکی تارومار کردن متجاوزان بنی اسرائیل، و دیگری به قدرت و حکومت رساندن آنان.

پیام ها:

۱- مهلت دادن و امتحان مجدد از طریق سرمایه و فرزندان، از سنت های الهی است. «رَدَدْنَا لَكُمْ»

۲- سرمایه و نیروی انسانی، وسیله قدرت و حکومت است. «أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنٍ»

۳- لطف خدا، هم شامل فرد گنهکاری می شود که توبه کند، و هم امت گنهکار که گوشمالی شده باشد. «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ»

۴- کثرت جمعیت، از نعمت های الهی است. «جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»

إِنْ أَحْسَبْتُمْ أَحْسَبْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيَتَّبِعُوا مَا عَلُوا تَتَّبِعُوا (۷)

اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده اید و اگر بدی کنید (باز هم) به خود بد کرده اید. پس همین که وعده ی (فسادگری) دوّم فرا رسد (جنگجویان نیرومند و مؤمن را برای قلع و قمع شما می فرستیم) تا سیمای (نظامی و عزّت دنیوی) شما را زشت نمایند و (برای گرفتن قدرت) به مسجد الاقصی وارد شوند، همان گونه که بار نخست وارد شدند و تا آنچه را زیر سلطه در آورده اند، به سختی ویران کنند.

نکته ها:

آنچه در حوادث تاریخی اهمیت داشته و موجب سازندگی می شود، عبرت ها و درسهای آن است، نه جزئیات حوادث. ماجرای تارومار شدن مستکبران یهود به دست بندگان مؤمن خدا که در دو آیه ی اخیر بیان شده، برای این است که بگویید: استکبار و کفر، بی پاسخ نیست.

چون همین هدف کلی و تربیتی مقصود بوده است، لذا آیه به ذکر جزئیات درگیری و نفرات و سلاح نپرداخته است، مثل داستان حضرت یوسف علیه السلام که چون هدف تربیتی و عفاف آموزی دارد، خیلی از جزئیات داستان، حتی نام زلیخا نیز مطرح نشده است.

گرچه بعضی تفاسیر، استکبار و فساد یهود و قلع و قمع شدن آنان را در دو نوبت، به افرادی در گذشته های دور یا نزدیک نسبت داده اند و مسجدالاقصی در طول چند هزار سال، بارها شاهد حوادث و خاطرات تلخ بوده است، ولی شاید با توجه به آیات و روایات، باید منتظر تجاوز و استکبار اسرائیل در آینده و ریشه کن شدن آنان از سوی بندگان صالح خدا باشیم.

چنانکه از ظاهر آیه ی ۵ و ۶ بر می آید، که هنوز چنین فساد گسترده ای در زمین از طرف بنی اسرائیل و چنین قلع و قمع مهمی توسط مردان خدا انجام نشده است. (۱)

روایات متعددی که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده است، برخی نابودی یهودیان متجاوز را به قبل از قیام حضرت مهدی علیه السلام توسط انقلابیون مؤمن دانسته است، که شمشیرهای خود را بر دوش نهاده، تا مرز شهادت پیش می روند و زمینه ساز حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام می شوند. و برخی وقوع آن را در زمان ظهور امام زمان دانسته که متجاوزان یهود، قلع و قمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱- نیکی و بدی ما، به خداوند سود یا زیانی نمی رساند بلکه نتیجه آن به خود ما باز می گردد. «إِنْ أَحْسَبْتُمْ أَنْ نَحْسَبَنَّكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»

ص: ۲۳

۱- ۱) ما امروز، از یک سو شاهد تجاوز گسترده ی اسرائیل و نقشه ی تصرف از نیل تا فرات و اخراج مسلمانان از وطن خود و ایجاد شبکه های جاسوسی در جهان و بدست گرفتن بوق های تبلیغاتی و گردآوری نیروهای خود از شرق و غرب و انواع کارهای فسادانگیز هستیم و از سوی دیگر شاهد انقلاب اسلامی و پیدا شدن جوانان حزب اللهی در فلسطین و هجوم به اسرائیل و پس گرفتن مسجدالاقصی هستیم که شاید آیه اشاره به این موارد باشد. والله العالم.

۲- ۲) تفاسیر نورالثقلین، فرقان، نمونه و....

۲-اول باید از نیکی ها دم زد، سپس از بدی ها. **إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ**

۳-انسان در انتخاب و چگونگی عمل خویش، آزاد است. **إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ**

۴-فراز و نشیب های تاریخ و نابودی یهود بدنبال بلندپروازی آن، بر پایه قانون و سنت الهی می باشد. **إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ ...**

۵-مساجد، پیوسته پایگاه قدرت ادیان و سمبل قدرت بوده و آزاد کردن مساجد از سلطه ی کفار از وظائف مؤمنان است. برای سرکوب یهودیان متجاوز، مردان خدا وارد بیت المقدس می شوند، چنانکه مسلمانان با فتح مکه وارد مسجدالحرام شدند. **«لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ»**

۶-برای تقویت حق، قلع و قمع مستکبران لازم است. **«وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا»**

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ وَإِنْ عُذْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا» (۸)

امید است که پروردگارتان بر شما رحم کند و اگر باز گردید (و دوباره فتنه کنید) ما نیز برمی گردیم (و قهر خود را می فرستیم) و ما دوزخ را برای کافران، زندانی سخت قرار داده ایم.

نکته ها:

«حصیر»، از «حصر» به معنای در تنگنا و محاصره افتادن است. به فرش حصیری نیز از آن جهت حصیر می گویند که در هم بافته شده است.

پیام ها:

۱-یأس و ناامیدی از رحمت الهی روا نیست. خداوند، برای مفسدان نیز راه بازگشت را باز گذارده است. **«عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ»**

۲-محور کار مربی باید رحمت و محبت باشد. **«رَبُّكُمْ يَرْحَمَكُمُ»**

۳-در شیوه ی هدایت، ابتدا از رحم و مهربانی بگوییم، سپس از هشدار و تهدید

استفاده کنیم. يَزَحْمَكُم ... عُدْنَا

۴- قهر الهی وابسته به عملکرد خود ماست. «إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا»

۵- فسادی که توبه در پی نداشته باشد، به کفر می انجامد. «وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ»

۶- دوزخیان هیچ راه فراری ندارند. «حَصِيرًا»

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا» ۹

همانا این قرآن به استوارترین راه، هدایت می کند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت می دهد که برایشان پاداش بزرگی است.

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» ۱۰

و آنان که به آخرت ایمان نمی آورند، برایشان عذابی دردناک، آماده کرده ایم.

نکته ها:

جمله ی «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: قرآن به پایدارترین شیوه هدایت می کند.

ب: قرآن استوارترین ملت ها و امت ها را هدایت می کند.

پیام ها:

۱- خرافات و اوهام در منطق استوار قرآن راه ندارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ»

۲- قرآن تنها کتابی است که قوانین ابدی و ثابت دارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ»

۳- دریافت اجر به ایمان و عمل نیاز دارد، «الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» ولی برای دوزخی شدن، کفر به تنهایی کافی است. الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ

۴- عذاب الهی از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا»

۵- بیم وامید در کنار هم باید باشد. أَجْرًا كَبِيرًا ... عَذَابًا أَلِيمًا

وَيَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

و انسان(شتابزده و نادان)همانگونه که خیر را می طلبد، شر را هم می طلبد و انسان همواره عجول است.

نکته ها:

در قرآن از شتاب زدگی انسان و شرخواهی او بارها سخن به میان آمده است: «وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ» (۱) یعنی از تو عذاب فوری می خواهند. در آیه ای دیگر از قول کافران می فرماید: «فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ» (۲) می گویند: خدایا اگر دین حق است، از آسمان بر ما سنگ بباران. سرچشمه ی این شتاب ها، جهل و عناد و تعصب است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«انما أهلك الناس العجلة» (۳) بیشترین هلاکت و تباهی انسان از عجله است. بسیاری از نفرین هایی را هم که انسان علیه خود یا فرزنداناش می کند از همین عجله است.

پیام ها:

۱- عجله و شتاب، از آفات فکر و عمل بشر است. وَ يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ ... عَجُولًا

۲- انسان، فطرتاً خیرگراست. «يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ» تشبیه شرخواهی انسان به خیرخواهی او، نشانه ی آن است که انسان در اصل، خیرگرا می باشد.

۳- آنان که به هدایت استوار قرآن «يَهْدِي لِتِي هِيَ أَقْوَمُ» راه نیابند، شتابزده سراغ شر خواهند رفت. «يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ»

۴- عجله در نهاد هر انسانی وجود دارد، اما باید جای استفاده ی صحیح آن را بشناسیم. «كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا»

ص: ۲۶

۱- ۱. رعد، ۶.

۲- ۲. انفال، ۳۲.

۳- ۳. بحار، ج ۱۷، ص ۳۴۰.

وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَ جَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ وَ كُلُّ شَيْءٍ فَضْلَنَا تَفْصِيلًا «۱۲»

و ما شب و روز را دو نشانه (از قدرت خود) قرار دادیم، پس نشانه ی شب (روشنی ماه) را زدودیم و نشانه ی روز (خورشید) را روشنگر ساختم تا فضل و روزی از پروردگارتان بجویید و تا شمار سالها و حساب را بدانید و ما هر چیز را به روشنی بیان کردیم.

نکته ها:

شاید دلیل اینکه در قرآن معمولاً کلمه ی شب مقدم بر روز آمده است، این باشد که تاریکی زمین از خودش است و روشنایی آن از خورشید.

پیام ها:

۱- گردش زمین به دور خود و پیدایش روز و شب و تغییرات آن، طبق اراده ی حکیمانه ی الهی است، نه تصادفی. جَعَلْنَا ... فَمَحْوُنَا ... لِتَبْتَغُوا

۲- روز برای کار و شب برای استراحت است. «آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا»

۳- با آنکه فضل و رحمت از خداوند است، ولی ما نیز باید تلاش کنیم. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- آماده سازی زمینه های کسب روزی، از شئون ربوبیت الهی است. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۵- روزی، از سوی خداست، به زرنگی خود مغرور نشویم. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۶- تدبیر نظام آفرینش، بی هدف نیست و در این تدبیر، محور هدف ها انسان است. لِتَبْتَغُوا ... لِتَعْلَمُوا

۷- شب و روز، تقویمی طبیعی، دائمی، همگانی، آسان و قابل فهم، و وسیله ای برای نظم و برنامه ریزی می باشد. «لِّتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ»

۸- در نظام هستی، همه چیز منظم، قانون مند و تفکیک شده است تا اصطکاک و تداخل و فروپاشی پیش نیاید. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَضْلَانُهُ تَفْصِيلاً»

وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا (۱۳)

و کارنامه ی هر انسانی را در گردنش بسته ایم و روز قیامت برای او نوشته ای بیرون آوریم که آن را در برابر خود گشوده می بیند.

نکته ها:

کلمه ی «طائر» در آیه، کنایه از عمل انسان است، زیرا اعمال انسان همچون پرنده پرواز دارد تا به صاحبش برسد و پرونده عمل هر کس، از خیر و شر، به گردنش آویخته می شود.

در قرآن بارها به مسأله نامه ی عمل اشاره شده و در آیات مختلف نکاتی مطرح گردیده است، از جمله:

۱- نامه ی عمل برای همه است. كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ ...

۲- در آن نامه چیزی فروگذار نشده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» (۱)

۳- مجرمان از آن می ترسند. «فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُسْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» (۲)

۴- خود انسان با خواندن نامه ی عملش، حاکم و داور است. «اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۳)

۵- رستگاران، کتابشان به دست راست داده می شود و دوزخیان به دست چپ. أُوتِيَ كِتَابُهُ بِيَمِينِهِ ... بِشِمَالِهِ (۴)

ص: ۲۸

۱- ۱. كهف، ۴۹.

۲- ۲. كهف، ۴۹.

۳- ۳. اسراء، ۱۴.

۴- ۴. الحاقه، ۱۹.

۱- حساب و کتاب، برای همه است و استثنا ندارد. **كُلَّ إِنْسَانٍ**

۲- همه ی انسان ها با کارت شناسایی اعمال، در محشر حضور پیدا می کنند. **«كُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ»**

۳- عمل انسان، ملازم انسان است. **أَلْزَمْنَاهُ ... فِي عُنُقِهِ**

۴- سعادت و شقاوت انسان بستگی به اعمال خود او دارد، نه عوامل اتفاقی مانند شانس و اقبال. **أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ ...**

۵- برای خدا همه ی عمل ها روشن است، به گردن آویختن نامه ی اعمال، برای فهمیدن خود انسان است. **«نُخْرِجُ لَهُ»**

۶- همه ی اعمال و حرکات انسان ثبت می شود. گرچه ثبت اعمال در دنیا برای انسان محسوس نیست، ولی در قیامت، کارنامه ی عمل او گشوده و افشا خواهد شد. **«كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا»**

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۱۴)

(در قیامت به انسان گفته می شود: کتابت را بخوان، کافی است که امروز، خودت حسابگر خویش باشی.)

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: انسان، اعمال خویش را در پرونده ی خود چنان واضح می بیند که گویی همان ساعت آن را مرتکب شده است. (۱)

فخر رازی می گوید: مراد از کتاب، صفحه ی روح است که اعمال انسان در آن اثر می گذارد و مراد از خواندن، درک و فهم آن است. (۲) در تفسیر المیزان، از کتاب، به نفس اعمال تفسیر شده است.

ص: ۲۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کبیر.

در روایات بسیاری توصیه شده که انسان پیش از قیامت، به حساب کار خود رسیدگی کند.

«حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا» (۱) و اینگونه محاسبه ها، زمینه ی بیداری انسان و نبود آن نشانه ی غفلت اوست.

در حدیث آمده است: هر کس در دنیا از خود حساب بکشد، حسابش در آخرت آسان است.

پس باید در همین دنیا کتاب زندگی و پرونده ی اعمال خود را بخوانیم تا ضعف ها را جبران و از بدی ها توبه کرده و به اعمال نیک خود بیافزاییم. (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، همه ی مردم قادر به خواندن نامه ی اعمال خود می شوند. «اقْرَأْ»

۲- در قیامت، وجدان ها بیدار می شود. «بِنَفْسِكَ»

۳- قیامت، تنها دادگاهی است که مجرم علیه خودش حکم می کند. «كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (۱۵)

هر کس هدایت یافت، پس همانا به سود خویش هدایت یافته است و هر کس گمراه شد، تنها به زیان خویش گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی کشد و ما هرگز عذاب کننده نبوده ایم، مگر آنکه پیامبری بفرستیم (و اتمام حجت کنیم).

ص: ۳۰

۱- ۱. بحار، ج ۷۰، ص ۷۳.

۲- ۲. پدری از فرزندش خواست تمام کردار یک روزش را بنویسد، فرزند انجام داد. روز دیگر باز پدر همان تقاضا را تکرار کرد. فرزند به جزع افتاد که این کار دشوار است، معافم بدار. پدر گفت: فرزند عزیزم! اینگونه تمام اعمالت ثبت می شود و البته در قیامت کشف شده و از کردارت شرمنده خواهی شد. (تفسیر کشف الاسرار)

نکته ها:

با توجه به آیات ۲۵ انعام و ۱۳ عنکبوت و روایات، پیشوایان کفر و گمراهی، علاوه بر بار گناهان خود، بار گناه پیروان خود را نیز بر دوش می کشند، بدون آنکه از گناه پیروان، چیزی برداشته شود. زیرا اسباب گمراهی آنان را فراهم کرده اند.

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب راه، آزاد است. **مَنْ اهْتَدَى ... مَنْ ضَلَّ**

۲- هدایت پذیری به سود خود انسان و کفر و اعراض، به زیان خود اوست؛ سود و زیانی به خدا نمی رسد. **يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ... يَضِلُّ عَلَيْهَا**

۳- هر کس، گرفتار عمل خویش است. **«لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»**

۴- اول باید از مثبت ها سخن گفت، بعد از منفی ها. **«مَنْ اهْتَدَى»** قبل از **«مَنْ ضَلَّ»** آمده است.

۵- سنت خدا بر آن است که کسی یا امتی را بدون بیان و اتمام حجت، عذاب نکند. **«مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا»** و انبیا برای هدایت بشر، از ابتدای خلقت بوده اند.

۶- عقل، به تنهایی برای سعادت بشر کافی نیست، هدایت انبیا لازم است. **«حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا»**

۷- لازمه ی آخرت، آمدن انبیاست، چون برای بازخواست شدن انسان، قبلاً باید شرح و وظایفش را از طریق پیامبران دریافت کند. **وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ ...**

وَ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا» (۱۶)

و هر گاه بخواهیم (مردم) منطقه ای را (به کیفر گناهشان) هلاک کنیم، به خوشگذرانان آنان فرمان می دهیم، پس در آن مخالفت و عصیان می کنند، که مستحق عذاب و قهر الهی می شوند، سپس آنجا را به سختی درهم می کوبیم.

نکته ها:

«أَمْرًا مُتْرَفِيهَا»^۱، یعنی بزرگان قوم را فرمان به اطاعت می دهیم، زیرا خداوند به فسق و گناه دستور نمی دهد، بلکه به عدل و احسان فرمان می دهد. شیوه ی هلاک کردن خدا به این نحو است که به اطاعت دستور می دهد، مرفهان بی درد مخالفت می کنند و افراد عادی هم از آنان پیروی می کنند، آنگاه قهر الهی بر همگان حتمی و محقق می شود، و عذاب و غضب الهی فرا می رسد.

اراده ی قهر خدای حکیم، براساس زمینه های گناه و خصلت های منفی ماست، و گرنه خداوند مهربان، بی جهت اراده ی هلاک قومی را نمی کند. به فرموده ی حضرت رضا علیه السلام:

اراده ی الهی در این آیه، مشروط به فسق ماست. (۱)

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های قهر و کیفر الهی، رفاه زدگی و فرورفتن در نعمت هاست.

أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً ...

۲- وجود مترفین در جامعه، زمینه ساز قهر الهی است. فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ ...

۳- سقوط اخلاقی و اجتماعی جامعه، به دست رؤسای مرفه آنان است. «أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا»

۴- مرفهان بی درد، پیش از دیگران در برابر دعوت انبیا می ایستند، چون رفاه، معمولاً سرچشمه ی فساد است. «أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا»

۵- مهلت دادن به نافرمانان، سنت الهی است. «أَمْرًا فَفَسَقُوا فَحَقَّ»

۶- تهدیدهای الهی را جدی بگیریم و خود را اصلاح کنیم، چون عامل اجرای تهدیدهای الهی عملکرد خود ماست. «فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ»

۷- بدون اتمام حجت، عذاب الهی نازل نمی شود. «أَمْرًا فَفَسَقُوا فَحَقَّ فِدْمَرْنَا»

۸- قهر و عذاب الهی، شدید است. «فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا»

ص: ۳۲

۹- همه چیز و همه کار با قدرت الهی انجام می شود. «أَرَدْنَا ، نُهْلِكُ ، أَمْرُنَا ، فدمرنا»

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

و چه بسیار مردمانی را که پس از نوح (به کیفر گناه و کفرشان) نابود کردیم و همین کافی است که پروردگارت به گناهان بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

این آیه که انقراض نسلی از بشر و آغاز نظام نوینی در زندگی بشر را بازگو می کند، نشان می دهد که زمان حضرت نوح علیه السلام، نقطه ی عطفی در تاریخ بشر بوده است. زندگی قبل از نوح، بسیار ساده و با جمعیتی محدود بوده و تاریخ پرماجرایی نداشته است و تداوم نسل بشر، با چند مؤمنی صورت گرفته که در کشتی همراه نوح علیه السلام بودند.

آیه، ضمن اینکه هشدار به غافلان و عبرت برای مردم است، مایه ی تسکین و آرامش پیامبر صلی الله علیه و آله است، که اگر کافران از آزارشان دست برندارند، گرفتار قهر الهی خواهند شد.

پس از قوم نوح، قوم عاد، ثمود، لوط، اصحاب مدین، فرعون، هامان، قارون و اصحاب فیل هم، گرفتار قهر الهی شدند. «مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ»

پیام ها:

۱- ملت هایی که در طول تاریخ، به دلیل نافرمانی، گرفتار قهر و غضب خدا شده اند بسیارند. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۲- قهر الهی مخصوص قیامت نیست، در دنیا هم هلاک می کند. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- تاریخ، سرچشمه ی عبرت و درس است. «مِنَ الْقُرُونِ»

۴- توجه به علم و آگاهی خدا به گناهان، برای تربیت ما کافی است. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ»

۵- برای عذاب و مجازات مجرمان، آگاهی خداوند کافی است و نیازی به شاهد و و یینه ندارد. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ ...»

۶- انسان گنهگار، بنده ی خداست. «بِذُنُوبٍ جَبَادِهِ» نفرمود: «بِذُنُوبِ النَّاسِ»

۷- خداوند، به باطن ما خبیر و به ظاهر ما بصیر است. «خَبِيرًا بَصِيرًا»

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا (۱۸)

هر کس پیوسته زندگی دنیای زودگذر را بخواهد، به مقداری که بخواهیم و برای هر که اراده کنیم، در این دنیا بشتاب فراهم می کنیم، سپس جهنم را برایش قرار می دهیم که با شرمندگی و طردشدگی، وارد آن خواهد شد.

نکته ها:

از دیدگاه قرآن، دنیا طلبی و دنیا گرایی اگر سبب غفلت از آخرت و انحصار خواسته ها در دنیا باشد، نکوهیده است. این نکته در آیات فراوانی مطرح شده است، از جمله: «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» (۱)، «فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲) و «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۳)

در جهان مادیات نزاع و درگیری زیاد است و همه کس به همه آرزوهایش نمی رسد، پس باید اندازه و سهمیه ای باشد که چه کسی چه مقدار داشته باشد: «عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ»، اما در دنیای معنویات، چون تراحم و محدودیتی نیست، همه صد درصد کامیاب می شوند و راه برای بیشتر هم باز است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (۴)

پیام ها:

۱- دنیا زودگذر است. «الْعَاجِلَةَ»

۲- انسان، با اراده خلق شده و در انتخاب آزاد است، ولی اراده ی الهی اصل است.

يُرِيدُ ... لِمَنْ نُرِيدُ

ص: ۳۴

۱-۱. روم، ۷.

۲-۲. نجم، ۲۹.

۳-۳. توبه، ۳۸.

۴-۴. اسراء، ۱۹.

۳- آنچه زشت است، خصلت دنیاگرایی است، نه اصل دنیا. «كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ»

۴- خواست انسان بی حد و حصر است، پس باید در چهارچوب اراده‌ی الهی محدود شود. «مَا نَشَاءُ»

۵- همه‌ی دنیاخواهان به دنیا نمی‌رسند. «لَمَنْ نُرِيدُ»

۶- دنیاطلبان دو دسته‌اند: برخی دنیا و آخرت را می‌بازند، «خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ» بعضی به بخشی از خواسته‌های دنیایی شان می‌رسند. «عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ»

۷- دنیاطلبان و صاحبان اهداف مادی، شاید به مقداری از نام و نان برسند، ولی قیامتشان تباه است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ»

۸- پایان دنیاطلبی، پشیمانی و دوزخ است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ»

۹- دنیاطلبان، هم در آتش می‌سوزند (عذاب جسمی)، هم تحقیر می‌شوند (عذاب روحی). «يَضَلَّاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا»

وَ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَ سَعَىٰ لَهَا سَعِيًّا وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعِيَّهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

و هر کس خواهان آخرت باشد و برای آن تلاش شایسته و در خور کند، و مؤمن باشد، پس تلاش آنان سپاس‌گزارده می‌شود.

پیام‌ها:

۱- انسان، آزاد و دارای اراده است. «مَنْ أَرَادَ»

۲- آخرت، بدون تلاش به دست نمی‌آید. «سَعَىٰ لَهَا»

۳- برای سعادت اخروی، تلاش ویژه‌ای لازم است. «سَعَىٰ لَهَا سَعِيًّا»

۴- ایمان، شرط نتیجه‌گیری از تلاش‌های دنیوی است. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ»

۵- شرط سعادت اخروی، ایمان و تلاش است. «كَانَ سَعِيَّهُمْ مَشْكُورًا»

۶- تلاش مؤمنان مورد تقدیر و سپاس است، چه به نتیجه برسد یا نرسد. «كَانَ سَعِيَّهُمْ مَشْكُورًا»

۷- دست یابی دنیاگرایان به دنیا، احتمالی است، عَجَلْنَا ... لِمَنْ نُرِيدُ وَلِي دَسْتِ يَابِي مُؤْمِنَانِ آخِرْتِ گِرا به پاداش، قطعی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۸- اراده و تلاش انسان در سعادت او نقش دارد. أَرَادَ ... سَعَى ... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

۹- تشکر از تلاش دیگران، کاری الهی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۱۰- سپاس خدا از مؤمنان، بالا-تر از باغ بهشت است، چون تشکر هر کس، به اندازه ی شعاع وجودی اوست. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۱۱- هر سعی و تلاشی مورد تقدیر و ستایش خدا نیست. مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَ سَعَى لَهَا ... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

كُلًّا نُمِدُّ هُوَلاءِ وَ هُوَلاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَ مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا «۲۰»

ما از عطای پروردگارت، اینان (فرصت طلبان) و آنان (دنیا طلبان) را کمک می کنیم و عطای پروردگارت از کسی منع نمی شود.

نکته ها:

خداوند انسان ها را آزاد آفرید و با در اختیار قرار دادن امکانات، آنان را آزمود تا نحوه ی عمل و گزینش آنان روشن شود و معامله کنندگان با خدا، از دیگران جدا شوند، مثل سازمان آب و برق که این دو نعمت را در اختیار همه ی خانه ها قرار می دهد، تا افراد با انتخاب خود، از آنها استفاده ی خوب یا بد بکنند.

پیام ها:

۱- سنت خدا بر این است که نعمت و امداد خویش را در اختیار همگان قرار دهد، تا هر کس صفات خوب و بد خویش را بروز دهد. «كُلًّا نُمِدُّ»

۲- ایمان به خداوند و آخرت طلبی، با برخورداری از امکانات مادی منافاتی ندارد. «كُلًّا نُمِدُّ»

۳- الطاف الهی از شئون ربوبیت و تفضل اوست، وگرنه ما طلبی از او نداریم.

﴿عَطَاءٍ رَبِّكَ﴾

۴- عطای خداوند، همیشگی است. ﴿مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾

﴿أَنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾ (۲۱)

بنگر که چگونه بعضی از آنان را بر بعض دیگر برتری دادیم، و قطعاً درجات آخرت، بزرگتر و ارزشمندتر است.

نکته ها:

برتری های افراد بر یکدیگر دو نوع است: گاهی به خاطر استعداد، ذوق، فکر، شرایط خانوادگی، جغرافیایی و امثال آن انسان دریافت هایی دارد که اینها لطف خداوند و همراه با مسئولیت و آزمایش است که این آیه به همین برتری ها اشاره دارد و گاهی برتری ها بر اساس ظلم و استثمار و استعمار است که حساب جداگانه ای دارد.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: درجات بهشت، به مقدار عقل اهل بهشت است. (۱)

پیام ها:

۱- توجه به حکمت اختلاف و تفاوت ها در خلقت، نیاز به تأمل و دقت دارد.

﴿أَنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا﴾

۲- جایگاه همه در آخرت، یکسان نیست و برتری های بس بزرگی وجود دارد.

﴿الْأَكْبَرُ دَرَجَاتٍ﴾

ص: ۳۷

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا ﴿٢٢﴾

با خداوند معبود دیگری قرار مده که نکوهیده و سرافکنده خواهی نشست.

نکته ها:

گرچه مخاطب آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، ولی مقصود تمام مردم می باشد. نظیر اینگونه خطاب در آیات قرآن کریم فراوان است، از جمله آیه ی بعد که می فرماید: «إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ» یعنی هرگاه یکی از پدر و مادر یا هر دو ی آنان، نزد تو به پیری رسیدند، به آنان افّ مگو، با آنکه پیامبر پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده بود.

در این آیه نیز مراد از «لَا تَجْعَلْ» مردم هستند که به دلیل رهبری پیامبر، آن حضرت مورد خطاب واقع شده است.

پیام ها:

۱- شکوفایی و عزّت انسان در سایه ی توحید است و شرک و پرستش غیر خدا انسان را خوار و ذلیل می کند. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا»

۲- پیروی از مکاتب غیر الهی، انسان را به بن بست و رکود و باتلاق می کشاند.

«فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا»

۳- مشرک، مورد نکوهش خدا، فرشتگان، مؤمنین، وجدان های بیدار و خردمندان جهان است. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» زیرا نامی از مذمت کننده نیامده است، تا مطلق و فراگیر باشد.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾

ص: ۳۸

پروردگارت مقرر داشت که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

اگر یکی از آن دو یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند، به آنان «اف» مگو و آنان را از خود مران و با آنان سنجیده و بزرگوارانه سخن بگو.

نکته ها:

در احادیث، در مورد احسان به والدین بسیار سفارش شده و از آزردن آنان نکوهش به عمل آمده است:

پادشاه نگاه رحمت به والدین، حیح مقبول است. رضایت آن دو رضای الهی و خشم آنان خشم خداست. احسان به پدر و مادر عمر را طولانی می کند و سبب می شود که فرزندان نیز به ما احسان کنند. در احادیث آمده است: حتی اگر تو را زدند، تو «اف» نگو، خیره نگاه مکن، دست بلند مکن، جلوتر از آنان راه نرو، آنان را به نام صدا نزن، کاری مکن که مردم به آنان دشنام دهند، پیش از آنان منشین و پیش از آنکه از تو چیزی بخواهند به آنان کمک کن. (۱)

مردی مادرش را به دوش گرفته طواف می داد، پیامبر را در همان حالت دید، پرسید: آیا حق مادرم را ادا کردم؟ فرمود: حتی حق یکی از ناله های زمان زایمان را ادا نکردی. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال شد: آیا پس از مرگ هم احسانی برای والدین هست؟ فرمود: آری، از راه نماز خواندن برای آنان و استغفار برایشان و وفا به تعهداتشان و پرداخت بدهی هایشان و احترام دوستانشان. (۳)

مردی از پدرش نزد پیامبر شکایت کرد. حضرت پدر را خواست و پرسش نمود، پدر پیر گفت: روزی من قوی و پولدار بودم و به فرزندم کمک می کردم، امّا امروز او پولدار شده و به من کمک نمی کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله گریست و فرمود: هیچ سنگ و شنی نیست که این قصه را بشنود و نگرید! سپس به آن فرزند فرمود:

«انت و ما لك لا بیک» تو و دارایی ات از آن پدرت هستید. (۴)

ص: ۳۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر فرقان.

در حدیث آمده است: حتی اگر والدین فرزند خود را زدند، فرزند بگوید: «خدا شما را ببخشد» که این کلمه همان «قول کریم» است. (۱)

احسان به والدین، از صفات انبیاست. چنانکه در مورد حضرت عیسی علیه السلام، توصیف «بَرًّا بِوَالِدَتِي» (۲) و در مورد حضرت یحیی علیه السلام «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ» (۳) آمده است.

والدین، تنها پدر و مادر طبیعی نیستند. در برخی احادیث، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام پدر امت به حساب آمده اند. (۴) همچنان که حضرت ابراهیم، پدر عرب به حساب آمده است. (۵) «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۶)

اگر والدین توجه کنند که پس از توحید مطرحند، انگیزه ی دعوت فرزندان به توحید در آنان زنده می شود. «قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

پیام ها:

۱- توحید، در رأس همه ی سفارش های الهی است. «قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ»

۲- خدمتگزاری و احسان به پدر و مادر، از اوصاف موحد واقعی است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۳- فرمان نیکی به والدین مانند فرمان توحید، قطعی و نسخ نشدنی است. «قَضَى»

۴- احسان به والدین در کنار توحید و اطاعت از خداوند آمده است تا نشان دهد این کار، هم واجب عقلی و وظیفه ی انسانی است، هم واجب شرعی. «قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۵- نسل نو باید در سایه ی ایمان، با نسل گذشته، پیوند محکم داشته باشند.

«أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۶- در احسان به والدین، مسلمان بودن آنها شرط نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

ص: ۴۰

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۲- ۲. مریم، ۳۹.

۳- ۳. مریم، ۱۴.

۴- ۴. «أنا و علی ابوا هذه الامه». بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۶- ۶. حج، ۷۸.

۷- در احسان به پدر و مادر، فرقی میان آن دو نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۸- نیکی به پدر و مادر را بی واسطه و به دست خود انجام دهیم. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۹- احسان، بالاتر از انفاق است و شامل محبت، ادب، آموزش، مشورت، اطاعت، تشکر، مراقبت و امثال اینها می شود. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۱۰- احسان به والدین، حدّ و مرز ندارد. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (نه مثل فقیر، که تا سیر شود، و جهاد که تا رفع فتنه باشد و روزه که تا افطار باشد).

۱۱- سفارش قرآن به احسان، متوجه فرزندان است، نه والدین. «و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» زیرا والدین نیازی به سفارش ندارند و به طور طبیعی به فرزندان خود احسان می کنند.

۱۲- هرچه نیاز جسمی و روحی والدین بیشتر باشد، احسان به آنان ضروری تر است. «يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ»

۱۳- پدر و مادر سالمند را به آسایشگاه نبریم، بلکه نزد خود نگهداریم. «عِنْدَكَ»

۱۴- وقتی قرآن از رنجاندن سائل بیگانه ای نهی می کند، «أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَوْهُ» تکلیف پدر و مادر روشن است. «وَلَا تَنْهَوهُمَا»

۱۵- هم احسان لازم است، هم سخن زیبا و خوب. إِحْسَانًا ... قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

(بعد از احسان، گفتار کریمانه مهم ترین شیوه ی برخورد با والدین است.)

۱۶- در احسان به والدین و قول کریمانه، شرط مقابله نیامده است. یعنی اگر آنان هم با تو کریمانه برخورد نکردند، تو کریمانه سخن بگو. «وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا»

وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا «۲۴»

و از روی مهربانی و لطف، بال تواضع خویش را برای آنان فرود آور و بگو: پروردگارا! بر آن دو رحمت آور، همان گونه که مراد از کودکیت تربیت کردند.

- ۱- فرزند در هر موقعیتی که هست، باید متواضع باشد و کمالات خود را به رُخ والدین نکشد. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ»
 - ۲- تواضع در برابر والدین، باید از روی مهر و محبت باشد، نه ظاهری و ساختگی، یا برای گرفتن اموال آنان. وَ اخْفِضْ لَهُمَا ... مِنْ الرَّحْمَةِ
 - ۳- فرزند باید نسبت به پدر مادر، هم متواضع باشد، هم برایشان از خداوند رحمت بخواهد. وَ اخْفِضْ ... وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا
 - ۴- دعای فرزند در حق پدر و مادر مستجاب است، و گرنه خداوند دستور به دعا نمی داد. وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا ...
 - ۵- دعا به پدر و مادر، فرمان خدا و نشانه ی شکرگزاری از آنان است. قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا ...
 - ۶- در دعا از کلمه «رَبِّ» غفلت نکنیم. «قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا»
 - ۷- رحمت الهی، جبران زحمات تربیتی والدین است. «رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي» گویا خداوند به فرزند می گوید: تو رحمت خود را دریغ مدار، و از خدا نیز استمداد کن که ادای حق آنان از عهده ی تو خارج است.
 - ۸- گذشته ی خود، تلخی ها و مشکلات دوران کودکی و خردسالی را که بر والدین تحمیل شده است از یاد نبرید. «كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا»
 - ۹- پدر و مادر باید بر اساس محبت فرزندان را تربیت کنند. «ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي»
 - ۱۰- انسان باید از مریبان خود تشکر و قدردانی کند. «ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي»
- رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِي نَفُوسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهٗ كَانَ لِلّٰٓءَاۤئِیْنَ غَفُوْرًا ﴿۲۵﴾
- پروردگارتان به آنچه در درون شماست، آگاه تر (از خودتان) است. اگر صالح باشید، قطعاً او آمرزنده توبه کنندگان است.

پیام ها:

۱- از شتون ربوبیت خداوند، آگاهی اوست. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ»

۲- انگیزه ما در هر کار و در خدمت به والدین زیر نظر اوست. رَبُّكُمْ أَعْلَمُ ...

۳- صلاحیت ها مربوط به درون و انگیزه هاست. «فِي نَفْسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ»

۴- اگر دل و درون، صاف و صالح باشد، در توبه باز است. تَكُونُوا صَالِحِينَ ...

لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا

۵- توبه ی خود را با انابه ی پی در پی انجام دهیم. «اوابین»

۶- خداوند بخشاینده است، اما شرط برخورداری ما از مغفرت الهی، توبه است.

إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا

۷- اگر از روی نادانی برخورد نامناسبی با والدین داشته ایم، با توبه می توانیم رحمت خدا را جلب کنیم. صَالِحِينَ ... غَفُورًا (با توجه به آیه ی قبل)

۸- عفو و بخشش الهی از شتون ربوبیت اوست. رَبُّكُمْ ... غَفُورًا

۹- یکی از نشانه های صالح بودن انسان، توبه کردن است. إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ...

لِلْأَوَّابِينَ

۱۰- گاهی از افراد صالح نیز لغزشی سر می زند، که البته باید این کوتاهی ها را با توبه جبران کرد. إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... اوابین

وَ آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ لَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿۲۶﴾

حقّ خویشاوند و بیچاره و در راه مانده را ادا کن و هیچ گونه ریخت و پاش و اسرافى نکن.

نکته ها:

«تبذیر» از ریشه ی «بذر» به معنای ریخت و پاش است. مانند آنکه برای دو نفر مهمان، غذای ده نفر را تهیه کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس چیزی را در غیر مسیر طاعت خدا مصرف کند، مبذّر

است. (۱) آن حضرت در پاسخ به این سؤال که آیا در مخارج حلال نیز اسراف وجود دارد؟ فرمودند: بلی، زیرا کسی که دارایی خود را چنان بخشش کند که چیزی برای خود نگذارد، در مصرف حلال اسراف کرده است. (۲)

پس از نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدنبال مراد خداوند از «ذَا الْقُرْبَى» بود. خداوند به او وحی کرد که «فدک» را به فاطمه علیها السلام بدهد و آن حضرت «فدک» (۳) را به فاطمه بخشید. اما پس از آن حضرت، فدک را از اهل بیت به ناحق گرفتند و اهل بیت برای گرفتن حق خود همواره به این آیه استناد می کردند.

مفسران شیعه و سنی مانند طبری، با الهام از روایات، می نویسند: امام سجاد علیه السلام در دوران اسارت وقتی همراه قافله اسرا به شام رسید، در مقام محاجه با آنان که اسرای اهل بیت را بی دین و خارجی می خواندند، با استناد به این آیه فرمودند: مراد از «ذَا الْقُرْبَى» ما هستیم! (۴)

برخی روایات آیه را مربوط به خمس دانسته و برخی دیگر موضوع آیه را بالاتر از مسائل مادی دانسته و گفته اند: آیه، به پیامبر صلی الله علیه و آله فرمان می دهد که حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام را با وصیت به جانشینی او ادا کند. (۵) و مراد از تذیر در آیه که از آن نهی شده، «غلو» است. (۶)

ص: ۴۴

۱- ۱. بحار، ج ۷۵، ص ۳۰۲.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. فدک، مزرعه ی بسیار بزرگی بود که بدون جنگ در اختیار پیامبر قرار گرفت. آن حضرت با توجه به محبوبیت، عصمت، زهد، امانت و دقت اهل بیت علیهم السلام و پشتیبانی اقتصادی برای تبلیغ خط و راه آنان و فقرزدایی از امت، آن را در اختیار اهل بیت علیهم السلام گذاشت. اما پس از رحلت پیامبر ابوبکر آن را گرفت، سپس عمر بن عبدالعزیز آن را باز گرداند، باز غصب کردند و در زمان مأمون برگردانده شد و باز هم غصب کردند. درباره ی فدک، بحث های تاریخی، حقوقی و سیاسی فراوانی است که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده که از همه ی آن مباحث، صرف نظر می کنیم.

۴- ۴. احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۳۳؛ تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمودند: حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشینی رسول خدا و داشتن علوم نبوی است. کافی، ج ۱، ص ۲۹۴.

۶- ۶. تفسیر فرقان.

- ۱- دستورات دینی با فطرت هماهنگ است. انسان به طور فطری در درجه اول به والدین و سپس به نزدیکان علاقه دارد، دستور ادای حق در اسلام نیز بر این اساس است. با توجه به آیات قبل و «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»
 - ۲- در انفاق، باید اولویت ها را در نظر گرفت. اول والدین، سپس فامیل، بعداً فقرا و ابن السبیل. آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ ...
 - ۳- خویشاوندان، به گردن ما حق دارند و ما منتی بر آنان نداریم. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ»
 - ۴- خویشاوندی، فقر و در راه ماندگی سبب پیدایش حقوق ویژه است. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»
 - ۵- در پرداخت حق خویشاوندان، فقر شرط نیست. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»
 - ۶- در انفاق باید اعتدال را رعایت کنیم و از حد نگذریم. آتِ ... وَ لَا تُبَدَّرُ
 - ۷- ریخت و پاش و مصرف بی مورد مال، حرام است. «وَ لَا تُبَدَّرُ»
 - ۸- انسان در مصرف مال و ثروت خود به هر شکلی آزاد نیست. «وَ لَا تُبَدَّرُ تَبْدِيرًا»
- إِنَّ الْمُبَدَّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾
- همانا اسرافکاران برادران شیطان هایند و شیطان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس بود.

نکته ها:

کلمه ی «اخ» در عربی هم به معنای برادر، هم به معنای ملازم و همراه می باشد. مثل «اخو السفر» به کسی که پیوسته در سفر است، و «اخو الکریم» که به انسان کریم گفته می شود. برادری گاهی نسبی است، گاهی مسلکی و مرامی؛ اسرافکاران برادران مسلکی شیطانند. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» یعنی کسانی که در مسیر شیطان و همراه اویند.

در قرآن، پیوسته از وسوسه یا ولایت شیطان بر افراد، سخن به میان آمده است، اما تنها موردی که «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» آمده این آیه است، یعنی اسرافکاران همکار شیطانند، نه تحت امر او. پس کار از وسوسه شدن گذشته و به مرحله ی همکاری و معاونت رسیده است.

چنانکه در جای دیگر آمده است: «نُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۱)

«تبذیر»، گرچه بیشتر در مسائل مالی است، ولی در مورد نعمت های دیگر نیز وجود دارد، مانند هدر دادن عمر و جوانی، به کار گرفتن فکر، چشم، گوش و زبان در راه ناصحیح، سپردن مسئولیت ها به افراد ناصالح، پذیرش مسئولیت بدون داشتن لیاقت و بیش از حد توان و ظرفیت، آموزش و آموختن مطالب غیر ضروری و غیر مفید و امثال اینها. (۲)

پیام ها:

۱- مصرف مال و دارایی در غیر مورد آن، کاری شیطانی و نوعی ناسپاسی است.

الْمُبَذِّرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

۲- مبذّر و اهل ریخت و پاش باید تحقیر شود، نه آنکه مورد تقدیر و احترام قرار گیرد. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»

۳- مؤمن با مؤمن برادر است، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۳) و اسرافکار با شیطان. «إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»

۴- تبذیر، نشانه ی کفران و ناسپاسی است، نه نشانه ی سخاوت و بخشندگی.

الْمُبَذِّرِينَ ... لِرَبِّهِ كَفُورًا

وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ إِبْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (۲۸)

و اگر به انتظار رحمتی از پروردگارت که به آن امیدواری، از آنان اعراض می کنی، پس با آنان سخنی نرم بگو.

ص: ۴۶

۱- ۱. زخرف، ۳۶.

۲- ۲. تفسیر اطیب البیان.

۳- ۳. حجرات، ۱۰.

این آیه، درباره ی برخورد مناسب با مردم است. لذا پیامبر حتی آنگاه که در انتظار گشایش و رحمت الهی بود، اگر کسی از ایشان چیزی درخواست می کرد که حضرت آن را نداشت، برایش دعا می کرد و می فرمود: خداوند، ما و شما را از فضل خویش روزی دهد. (۱)

فاطمه ی زهرا علیها السلام هنگامی که برای کمک در کارهای خانه ی خود، از پیامبر کنیزی درخواست کرد، حضرت فرمود: در مسجد ۴۰۰ نفرند که لباس و غذا ندارند، اگر چنین نبود، خدمتکاری برایت تعیین می کردم. آنگاه تسبیحات معروف به «تسبیح حضرت زهرا» را به او آموخت. (۲)

قرآن درباره ی نحوه ی سخن گفتن با مردم، دستورهایی دارد، از جمله اینکه با آنان سخنی نرم، ملایم، آسان، استوار، معروف و رسا گفته شود. «قَوْلًا مِّنْهُرًا»، «قَوْلًا لَّيِّنًا» (۳)، «قَوْلًا كَرِيمًا» (۴)، «قَوْلًا سَدِيدًا» (۵)، «قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۶)، «قَوْلًا بَلِيغًا» (۷)

پیام ها:

۱- پیامبران نیز گاهی دستشان برای کمک به دیگران خالی است. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوها»

۲- باید به رحمت الهی امیدوار بود. «رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ»

۳- ما از خدا طلبکار نیستیم، آنچه هم بدهد از رحمت اوست. «رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ»

۴- تلاش و امید باید در کنار هم باشد و هیچکدام به تنهایی کافی نیست. «إِنِّيغَاءَ ...»

تَرْجُوها

۵- مؤمن در جستجوی امکانات برای رسیدگی به محرومان است. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ»

۶- امکانات مادی را از رحمت الهی بدانیم. «إِنِّيغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ»

ص: ۴۷

۱-۱. تفسیر لاهیجی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. طه، ۴۴.

۴-۴. اسراء، ۲۳.

۵-۵. نساء، ۹.

۶-۶. نساء، ۸.

۷- امکانات مادی در جهت تربیت و تکامل انسان است. «رَحْمَهُ مِنْ رَبِّكَ»

۸- نداشتن، عذر پذیرفته ای برای ترک انفاق و کمک نکردن است. تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءً ...

۹- اگر نیاز مالی کسی را برطرف نکردیم، لااقل دل او را با سخن شایسته به دست آوریم. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا»

۱۰- به فقرا وعده ای بدهید که بتوانید عمل کنید و مشکل را نباشد. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا»

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا «۲۹»

و نه دست خود را به گردنت بسته بدار (که هیچ انفاقی نکنی) و نه آن را کاملاً باز گذار (چیزی برای خودت نماند) و سرزنش شده و حسرت خورده (به کنجی) نشینی.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «محسور» حسرت فقر و تنگدستی است. (۱)

بعضی گفته اند: «ملامت» مربوط به اول آیه است که درباره بخل است و «حسرت» مربوط به آخر آیه و ولخرجی است.

زنی پسر خود را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله فرستاد و از آن حضرت پیراهنش را به عنوان تبرک درخواست کرد. پیامبر تنها پیراهن خود را داد و چون لباس دیگری نداشت، برای نماز از خانه بیرون نیامد. این آیه نازل شد تا پیام دهد که سخاوت، آن نیست که یکتا پیراهن خود را بدهی.

در روایتی دیگر آمده است: مقداری طلا، نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند، پیامبر در همان زمان همه

ص: ۴۸

را انفاق کرد. روز بعد فقری از حضرت درخواستی کرد. حضرت چیزی نداشت که به او بدهد. مرد فقیر حضرت را سرزنش کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از اینکه چیزی نداشت تا به او کمک کند اندوهناک شد که این آیه نازل شد. (۱)

پیام ها:

۱- مؤمن باید از بخل دوری کرده و به دیگران کمک نماید. «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً»

۲- اسلام مکتب اعتدال و میانه روی حتی در انفاق است. «لَا تَجْعَلْ لَا تَبْسُطُهَا»

۳- افراط و تفریط، محکوم و میانه روی شیوه پسندیده است. «لَا تَجْعَلْ لَا تَبْسُطُهَا»

۴- نتیجه ی ولخرجی و زیاده روی در انفاق، خانه نشینی و ملامت و حسرت است. «فَتَقَعْدَ مَلُومًا مَحْسُورًا»

۵- اسلام، هرگز به ذلت و خواری مسلمانان راضی نیست و از هر عملی که آنان را به ذلت کشاند، نهی کرده است. «لَا تَجْعَلْ ... لَا تَبْسُطُهَا ... فَتَقَعْدَ مَلُومًا مَحْسُورًا»

۶- توجه به عاقبت شوم کار، سبب دوری از آن است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقَعْدَ ...»

۷- آینده نگری از اصول مدیریت است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقَعْدَ ...»

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۳۰)

همانا پروردگارت برای هر کس بخواهد، روزی را گشاده یا تنگ می سازد، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

در قرآن بطور گسترده درباره ی رزق و روزی، بحث شده است. برخی از نکات آن آیات عبارت است از:

الف: رزق هر جنبه ای بر عهده خداست. «مِمَّا مِنْ دَابَّتْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۲) ب: سرچشمه ی روزی، در آسمان است. «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» (۳)

ص: ۴۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). هود، ۶.

۳- ۳). ذاریات، ۲۲.

ج: اگر همه ی مردم رزق گسترده داشته باشند، فساد گسترش می یابد. «وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ» (۱)

د: مردم باید تلاش کنند و به دنبال رزق بروند. «فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ» (۲)

ه: تقوا از عوامل گشایش و موجب توسعه در رزق است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۳)

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«قَدَّرَ الْأَرْزَاقَ فَكَثَرَهَا وَقَلَّلَهَا وَقَسَمَهَا عَلَى الضَّيِّقِ وَالسَّعَةِ فَعَدَلَ فِيهَا لِيَتَلَى مِنْ أَرَادَ بِمِيسُورِهَا وَمَعْسُورِهَا وَلِيَخْتَبِرَ بِذَلِكَ الشُّكْرَ وَالصَّبْرَ مِنْ غَنِيِّهَا وَفَقِيرِهَا» (۴) خداوند، روزی مردم را با کم و زیاد کردن، تقدیر کرد تا هر که را بخواهد در تنگناها و گشایش ها بیازماید و غنی و فقیر را با شکر و صبری که از خود بروز می دهد، امتحان و گزینش کند.

پیام ها:

۱- کمی و زیادی رزق به دست خداست. «يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ»

۲- وسعت یا تنگی رزق، از شئون ربوبیت خدا و برای رشد و تربیت انسان هاست. «إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَيَقْدِرُ»

۳- خواست خداوند بر اساس بصیرت و آگاهی اوست. «لِمَنْ يَشَاءُ ... خَبِيرًا بَصِيرًا»

۴- از ترس فقر خود، بخل نورزید و برای نفی فقر دیگران تمام اموال خود را یکجا نبخشید، که روزی بدست خداست و فقر برخی حکیمانه است. «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ ... إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

«وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشِيَّةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا» (۳۱)

ص: ۵۰

۱- ۱. شوری، ۲۷.

۲- ۲. عنکبوت، ۱۷.

۳- ۳. طلاق، ۲.

۴- ۴. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

فرزندان خود را از بیم تنگدستی نکشید. این ما هستیم که آنان و شما را روزی می دهیم. یقیناً کشتن آنان گناهی است بزرگ!

نکته ها:

﴿إِمْلَاقٍ﴾ به معنای فقر و تنگدستی است. شاید ریشه ی آن «مَلَقَ» باشد، چون فقیر اهل تَمَلَّقَ می شود.

این آیه، سیمای نابسامان اقتصاد دوران جاهلیت را نشان می دهد. امروز هم که دنیا به خاطر نگرانی از افزایش جمعیت و کمبودهای اقتصادی، سقط جنین را مجاز می داند، گرفتار نوعی جاهلیت شده است.

خداوند در آیه ۱۵۱ سوره ی انعام، کشتن فرزندان را به خاطر فقر می داند، ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ﴾ ولی در این آیه، کشتن را به خاطر ترس از فقر می شمرد، ﴿خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ﴾ در آنجا در مورد فقر می فرماید: ﴿نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾ ما زندگی شما و فرزندانان را تأمین می کنیم، در اینجا در مورد ترس از فقر می فرماید: ﴿نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾ رزق بچه هایتان و خودتان با ماست. چون هیجان ترس بیشتر است، خداوند اول اولاد را بیمه می کند، سپس خود انسان را، تا هیجان کاهش یابد. (۱) شاید سرّ این تفاوت در این باشد که چون گرسنگی الآن است و ترس از فقر برای آینده، لذا در صورت اول می فرماید: ما هم اکنون خود شما و فرزندانان را رزق می دهیم، ولی در مورد ترس از آینده می فرماید: نگران نباشید ما فرزندانان و خودتان را روزی می دهیم.

پیام ها:

۱- کودک، حقّ حیات دارد و والدین نباید این حق را از او بگیرند. ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ﴾ ۲- فقر و تهیدستی حتّی در قوی ترین عواطف انسانی تأثیر گذار است. ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ﴾

۳- ترس از ضرر و زیان و فقر، مجوّز گناه و نادیده گرفتن حقوق دیگران نیست.

ص: ۵۱

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ»

۴- اگر امتیّت روانی و ایمان نباشد، نه فقط فقر که ترس از فقر نیز سبب آدم کشی می شود. «لَا تَقْتُلُوا ... خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ»

۵- توجه به ضمانت الهی، مانع گناه است. «لَا تَقْتُلُوا ... نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ»

۶- ایمان و توکل را از یاد نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ»

۷- خداوند از پدر و مادر مهربان تر است، به او سوءظنّ نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ»

۸- رزق به دست خداست و زیادی نفرات و جمعیت بی اثر است، پس فرزند عامل فقر نیست. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ»

۹- گاهی رزق و روزی ما در سایه ی روزی فرزندان است. «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ»

۱۰- فرزند کشی و سقط جنین، گناه و جنایت است، چه پسر باشد، چه دختر.

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ ... خِطَاءً كَبِيرًا»

۱۱- گناهان یکسان نیستند، گناهان صغیره و کبیره داریم. «خِطَاءً كَبِيرًا»

«وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ سَاءَ سَبِيلًا» (۳۲)

به زنا نزدیک نشوید، که کار زشت و راه بدی است.

نکته ها:

رابطه ی نامشروع جنسی (زنا)، مفاسد و زیان های فردی، اجتماعی و خانوادگی فراوانی را بدنبال دارد و لذا در اسلام حرام شده است و در قرآن کریم، در کنار شرک، قتل (۱) و سرقت (۲) آمده است. گوشه ای از مفاسد زنا از این قرار است:

۱- سرچشمه ی بسیاری از درگیری ها، خودکشی ها، فرار از خانه ها، فرزندان نامشروع، بیماری های مقاربتی و دلهره برای خانواده های آبرومند است.

ص: ۵۲

۱- ۱). «الذین لا یدعون مع الله الهاً آخر و لا یقتلون النفس التي حرم الله الا بالحق و لا یزنون» فرقان، ۶۸.

۲- ۲). «... اذ جاءك المؤمنات یبايعنك على ان لا یشرکن بالله و لا یسرقن و لا یزنین...» ممتحنه، ۱۲.

۲-زناکاران چون برای شهوترانی سراغ یکدیگر می روند، میانشان انس و الفت عمیق و آرامش نیست.

۳-زناکار، طرف مقابل را شریک زندگی نمی داند، وسیله ی اطفای شهوت می داند.

۴-زنا، سبب کاهش تشکیل خانواده از طریق ازدواج و موجب به وجود نیامدن ارتباطهای فامیلی و قطع صله ی رحم است. چون باز شدن راه زنا، بی رغبتی به ازدواج را در پی دارد.

۵-در زنا، احساس تعهد و تکلیف نسبت به بقای نسل و تربیت کودک نیست و احساس پدری و مادری از میان می رود.

۶-زنا، نظام ارث بری را بر هم می زند و وارث واقعی معلوم نمی شود.

۷-سبب از بین رفتن شخصیت و هویت انسانی می شود و موجب مرگ های زودرس می گردد.

«یذهب بالبهاء و یعجل الفناء» (۱)

۸-چون ارتکاب زنا، بدون زحمت و خرج نیست، زناکار برای ارضای هوس خود، به سراغ گناهان زیادی می رود. مثلاً گاهی برای کامیابی خود، به تهمت، ارباب و دزدی دست می زند و حتی مرتکب قتل می شود.

۹-در جامعه، فرزندان نامشروع و بی هویت پدید می آید، که زمینه ی بسیاری از مفاسد و جرائم است و مصداق روشنی برای فحشا است.

اسلام برای پیشگیری از زنا، برنامه هایی ارائه داده است، از قبیل:

۱-ممنوعیت اختلاط زن و مرد در بعضی مکان ها.

۲-ممنوعیت خلوت مرد با زن نامحرم.

۳-حرمت زینت زن برای نامحرم. ۴-حرمت نظر به نامحرم و دست دادن با نامحرم و پرهیز از فکر زنا و تماشای عکس های تحریک کننده.

۵-مجازات شدید برای زناکار.

ص: ۵۳

۶- توصیه به ازدواج و پایین گرفتن مهریه.

۷- نکوهش از ازدواج دیر هنگام.

۸- عبادت شمردن همسر داری و تلاش برای خانواده.

پیام ها:

۱- جاذبه بعضی گناهان به حدی است که نزدیک شدن به آن هم خطر دارد.

﴿لَا تَقْرَبُوا﴾

۲- نه فقط زنا، بلکه از مقدمات زنا هم باید پرهیز کرد. (گاهی یک نگاه، تلفن، نامه و تماس، زمینه‌ی ارتباطهای نامشروع می‌شود). ﴿لَا تَقْرَبُوا﴾

۳- زنا، در طول تاریخ عملی زشت و ناپسند، و در ادیان دیگر نیز حرام بوده است. ﴿كَانَ فَاحِشَةً﴾

۴- در نهی از منکر، زشتی گناه را بیان کنیم. ﴿لَا تَقْرَبُوا... سَاءَ سَبِيلًا﴾

۵- زنا هم گناه است، هم راهی برای گناهان دیگر و هم سبب بدعاقبتی است.

﴿سَاءَ سَبِيلًا﴾

﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾ (۳۳)

و کسی را که خداوند، (قتل او را) حرام کرده است نکشید، مگر به حق. و هر کس مظلوم کشته شود، قطعاً برای ولی او تسلط (و اختیار دیه یا قصاص) قرار داده ایم، پس نباید در کشتن (و قصاص) زیاده روی کند، چرا که آن (ستم‌دیده به طور عادلانه) یاری و حمایت شده است.

نکته ها:

﴿فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ﴾ یعنی در قصاص بیش از قاتل رانکشید و یا او را مثله نکنید، چنانکه

ص: ۵۴

در جاهلیت چنین رسمی وجود داشته است.

قتل نفس و آدم کشی از گناهان کبیره است. هر کس در غیر مورد قصاص یا فساد، کسی را بکشد، گویا همه ی مردم را کشته است، «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) و کیفر چنین قتلی دوزخ ابدی است. «مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا» (۲) این کیفر، برای کسی که اسلحه بکشد و تهدید به قتل کند و به عنوان مفسد و محارب شناخته شود، نیز ثابت است. (۳)

در روایات یکی از مصادیق «ولی»، حضرت مهدی علیه السلام شمرده شده که انتقام جدّ عزیزش امام حسین علیه السلام را خواهد گرفت. (۴) «فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

حمایت خداوند از مظلوم و سپردن حقّ قصاص به ولیّ دم، هم عامل بازدارنده از آدم کشی است و هم بازدارنده از اسراف در قصاص. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

پیام ها:

۱- هر انسانی حقّ حیات دارد، حتی غیر مسلمانی که با مسلمانان سر جنگ نداشته باشد، مصونیت جانی و مالی دارد. لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ ...

۲- قانون الهی، محور ارزشها و حرمت هاست. «حَرَّمَ اللَّهُ»

۳- خودکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ»

۴- از نظر اسلام، کشتن افراد، در موارد حق (همچون قصاص، دفاع، ارتداد، لواط یا زنا یا محصنه) جایز است. «إِلَّا بِالْحَقِّ»

۵- مظلوم، هر که باشد باید مورد حمایت قرار گیرد. مَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا ... مَنْصُورًا

۶- قرار دادن حقّ قصاص، برای حمایت از مظلوم است. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا» ۷- اولیای مقتول دارای حقّ قصاص و کشتن قاتل هستند. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

۷- در قصاص باید خشم و غضب مهار شود و عدالت مراعات گردد. «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ» اسلام حتی برای متجاوزان به جان انسان ها، عدالت را شرط دانسته است. اولیای مقتول، حقّ ندارند به عنوان قصاص، بیش از یک نفر را بکشند و از قانون قصاص سوء استفاده کنند.

ص: ۵۵

۱- ۱. مائده، ۳۲.

۲- ۲. نساء، ۹۳.

٣-٣. مائده، ٣٣.

٤-٤. تفسير نورالثقلين.

۹-قاتل را مُثله نکنید و در نوع و کیفیت قصاص، ناجوانمردی نکنید. «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ»

۱۰-از سنت های الهی، حمایت از مظلوم است. «إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا»

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿۳۴﴾

و به مال یتیم، جز به بهترین راه (که به نفع یتیم باشد) نزدیک نشوید، تا آنکه به حد بلوغ و رشدش برسد. (که آنگاه اموالش را به او بر می گردانید) و به پیمان وفا کنید، که (در قیامت) از عهد و پیمان سؤال خواهد شد.

نکته ها:

کلمه ی «اشد» از «شد»، به گره محکم گفته می شود و در اینجا منظور مرحله ی رشد یتیم و استحکام جسمی و روحی در حفظ اموالش می باشد.

قرآن درباره ی حفظ حقوق یتیم و مراعات حال او و رسیدگی و تکفّل امور یتیمان سفارش فراوان کرده است. ولی چون احتمال لغزش مالی و سوء استفاده کردن از اموال یتیمان بسیار است، لذا هشدار بیشتری لازم است، به گونه ای که از نزدیک شدن به آن نیز نهی شده و تصرّف ظالمانه در اموال یتیمان، خوردن آتش شمرده شده است. (۱)

وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان از حضور بر سر سفره ی ایتام کناره گرفتند و آنان را منزوی ساختند. آیه ی دیگری نازل شد که مراد از نزدیک نشدن، سوء استفاده است، و الا- افراد مصلح نباید به بهانه ی تقوا، یتیمان را رها کنند. «وَإِنْ تَخَالَطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ» (۲)

در حدیث می خوانیم: مراد از عهد و پیمانی که مورد سؤال است، محبت و دوستی و اطاعت از علی علیه السلام است. (۳)

ص: ۵۶

۱-۱. نساء، ۱۰.

۲-۲. بقره، ۲۲۰.

۳-۳. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۱-اسلام، یتیمان محرومان، ضعیفان و یتیمان است. «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ»

۲-هر جا احتمال سوءاستفاده باشد، باید بیشتر سفارش کرد. (۱) «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ»

۳-جاذبه ی مال به قدری زیاد است که نزدیک شدن به آن هم گاهی گناه و حرمت را در پی دارد. «لَا تَقْرُبُوا»

۴-کودکان، حق مالکیت دارند. «مَالَ الْيَتِيمِ»

۵-ارث یکی از اسباب مالکیت است. «مَالَ الْيَتِيمِ»

۶-تصرف در مال یتیم مشروط به رعایت بالاترین و پرمهرترین شیوه هاست.

(اگر منافع یتیم در گردش مال اوست، باید آن را به کار انداخت، نه آنکه بی تفاوت ماند.) «لَا تَقْرُبُوا ... إِلَّا بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ»

۷-در تصمیم گیری های مالی، باید منافع و مصالح یتیمان مراعات شود. «إِلَّا بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ»

۸-تصرف نابجا و حیف و میل اموال یتیمان، ممنوع است. «لَا تَقْرُبُوا ... إِلَّا بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» ۹-زمان واگذاری مال یتیم به خود او، وقتی است که به بلوغ فکری و اقتصادی و جسمی برسد. «حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»

۱۰-به پیمان ها-هرچه و با هر که باشد-وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ»

۱۱-توجه به مسئولیت، انسان را از گناه باز می دارد. «إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا»

وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۳۵)

و چون با پیمانانه داد و ستد کنید، پیمانانه را تمام دهید و با ترازوی درست وزن کنید، که این بهتر و سرانجامش نیکوتر است.

ص: ۵۷

۱- ۱). به همین دلیل، حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه، در مورد رعایت حقوق اجیر، کشاورز، زن و یتیم، سفارش بیشتری کرده است. مانند: «اللَّهُ اللَّهُ فِي الْإِيْتَامِ» نهج البلاغه، نامه ۴۷.

«قسطاس» از ترکیب دو کلمه ی «قسط» به معنای عدل و «طاس» به معنای کفه ی ترازو می باشد. (۱) در حدیث آمده است: امام معصوم، نمونه و مصداق «قسطاس مستقیم» در جامعه ی اسلامی است. (۲)

مسائل داد و ستد و رعایت حقوق مردم در معاملات، چنان مهم است که قرآن بارها روی آن تأکید کرده و بزرگ ترین آیه قرآن، (۳) مربوط به آن و سوره ای به نام «مطففین» (کم فروشان) نام نهاده شده است. اولین دعوت بعضی پیامبران، همچون حضرت شعیب نیز ترک کم فروشی بوده است. (۴)

پیام ها:

۱- بازار مسلمانان، باید از تقلب و کم فروشی دور باشد و فروشنده ی آن باید امین، دقیق، درستکار و با حساب و کتاب باشد. «أَوْفُوا الْكَيْلَ»

۲- ایفای کیل و پیمانه ی صحیح، از نمونه های وفای به پیمان است که در آیه ی قبل گذشت، زیرا معامله، نوعی تعهد است. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ ... أَوْفُوا الْكَيْلَ»

۳- ترازو و وسایل سنجش و محاسبات تجاری، باید سالم و دقیق باشد. «وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ»

۴- دقت در ترازو، وزن و محاسبات، عامل خیر و برکت است و کم فروشی، خیر و برکت را می برد. «ذَلِكَ خَيْرٌ»

۵- فلسفه ی فرمان های الهی، خیر خود انسان هاست. «أَوْفُوا زُنُوزًا ... ذَلِكَ خَيْرٌ»

۶- درستکاری اقتصادی، برتر از دارایی و کسب مال از راه کم فروشی است.

نتیجه ی دادوستد درست و رعایت حقوق مردم، به خود انسان باز می گردد، چون ایجاد اعتماد می کند، ولی کم فروشی و نادرست بودن میزان و حساب، جامعه را به فساد مالی و سلب اعتماد می کشاند. پس پایان و پیامد خوب، در

ص: ۵۸

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۳- ۳. بقره، ۲۸۲.

۴- ۴. شعراء، ۱۸۱-۱۸۳.

گرو درستکاری است. «ذَلِكْ خَيْرٌ»

۷- کسب صحیح، موجب خوش عاقبتی است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

کم فروش گرچه به سود مؤقت می رسد، ولی از دست دادن اعتبار دنیوی و فراهم شدن عذاب اخروی، کار او را بدفرجام می کند.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا ﴿۳۶﴾

و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن، چون گوش و چشم و دل، همه ی اینها مورد بازخواست قرار خواهد گرفت.

نکته ها:

ذکر چشم و گوش و دل در آیه، شاید از باب نمونه باشد، زیرا در قیامت علاوه بر خود انسان، از دست و پا و اعضای دیگر هم سؤال می شود (۱) و آنها به سخن آمده، اعتراف می کنند. (۲) و ممکن است برای این باشد که انگیزه ی پیروی از دیگران از طریق دیدن یا شنیدن و یا اندیشه و درک است.

در طول تاریخ، بسیاری از فتنه ها و نزاع ها، از قضاوت های عجولانه یا حرف های بی مدرک و نظریه های بدون تحقیق و علم، بروز کرده است. عمل به این آیه، فرد و جامعه را در برابر بسیاری از فریب ها و خطاها بیمه می کند. چرا که خوش بینی بیجا، زودباوری و شایعه پذیری، جامعه را دستخوش ذلت و تسلیم دشمن می کند.

تقلید کورکورانه، پیروی از عادات و خیالات، تبعیت از نیاکان، باور کردن پیشگویی ها، خواب ها، حدس ها و گمان ها، قضاوت بدون علم، گواهی دادن بدون علم، موضعگیری، ستایش یا انتقاد بدون علم، تفسیر و تحلیل و نوشتن و فتوا دادن بدون علم، نقل

ص: ۵۹

۱- ۱. نور، ۲۴؛ یس، ۶۵؛ فصلت، ۲۰.

۲- ۲. شاید عبارت «کل اولئک» اشاره باشد که این سه عضو، از باب نمونه است، و گرنه بدون «کل اولئک» هم معنای آیه تمام بود.

شنیده های بی اساس و شایعات، نسبت دادن چیزی به خدا و دین بدون علم، تصمیم در شرایط هیجانی و بحرانی و بدون دلیل و برهان، تکیه به سوگندها و اشک های دروغین دیگران، همه ی اینها مصداق «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» بوده و ممنوع است.

به مقتضای روایات متواتر و معتبر، پیروی از اصول قطعی شرعی (مانند فتوای مجتهد، یا علمی که به اطمینان های نزدیک به یقین اطلاق می شود) پیروی از علم است. همچنان که مردم از نسخه ی پزشک متخصص و دلسوز، علم پیدا می کنند، از فتوای مجتهد جامع شرایط و متقی نیز علم به حکم خدا پیدا می کنند. بنابراین این مرحله از علم کافی است، هر چند علم درجاتی دارد و مراحل عمیق تر آن مانند: علم الیقین، حق الیقین و عین الیقین می باشد.

امامان معصوم علیهم السلام، اصحاب خود را از شنیدن و گفتن هر سخنی باز می داشتند و به آنان توصیه می کردند که دربانِ دل و گوش خود باشید. و در این امر، به این آیه «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» استناد می کردند.

چنانکه امام صادق علیه السلام برای متنبه کردن شخصی که هنگام رفتن به دستشویی، توقف خود را در آنجا طول می داد تا صدای ساز و آواز همسایه را بشنود، این آیه را تلاوت کرد و فرمود:

گوش از شنیده ها، چشم از دیده ها و دل از خاطرات مؤاخذه می شود. امام سجاد علیه السلام نیز فرمود: انسان حق ندارد هر چه می خواهد بگوید. (۱)

پیام ها:

۱- زندگی باید بر اساس علم و اطلاعات صحیح و منطق و بصیرت باشد. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»

۲- بازار شایعات را داغ نکنیم و با نقل شنیده های بی اساس، آبرو و حقوق افراد را از بین نبریم. لَا تَقْفُ ...

۳- قرآن بساط ساحران، کاهنان و پیش گویان را که مردم ساده لوح را دور خود

ص: ۶۰

جمع می کنند، بر هم می زند. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»

۴- راه شناخت، تنها حس نیست، دل نیز یکی از راههای شناخت است. «السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ»

۵- در قیامت، از باطن و نیت هم بازخواست می شود. «الْفُؤَادَ»

۶- ایمان به قیامت و حسابرسی خداوند، عامل پیدایش تقواست. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا»

۷- بهره برداری صحیح نکردن از جسم و امکانات، مؤاخذه خواهد داشت. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا»

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾

و در زمین با تکبر و سرمستی راه مرو، قطعاً تو زمین را نخواهی شکافت و در بلندی به کوه ها نخواهی رسید.

كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

همه ی اینها، گناهش نزد پروردگارت ناپسند است.

نکته ها:

از جامعیت اسلام اینکه علاوه بر مسائل اعتقادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی، برای کارهای جزئی مانند رفت و آمد بیرون خانه نیز دستور دارد. از جمله اینکه:

الف: «وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۱) در راه رفتن، میانه رو باش.

ب: «وَ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» در زمین با تکبر و سرمستی راه نرو.

ج: «وَ عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (۲) بندگان خدا آنانند که در زمین با

ص: ۶۱

۱- ۱. لقمان، ۶۱.

۲- ۲. فرقان، ۶۳.

آرامش و بی تکبر راه می روند.

د: از قارون ثروتمند هم انتقاد می کند که هنگام عبور در کوچه و بازار، با تکبر و جلال و جبروت ظاهر می شد. (۱)

در سیره ی پیامبر اسلام است که وی حتی روز فتح مکه بر الاغی بدون پالان سوار شد.

امام حسن مجتبی علیه السلام نیز با داشتن مرکب های زیاد، پیاده به مکه می رفت. اینها نشانه ی فروتنی اولیای دین است. حضرت علی علیه السلام نیز از اوصاف متقین، راه رفتن متواضعانه را بر می شمارد.

«و مَشِيهِمُ التَّوَّاضِعُ» (۲)

پیام ها:

۱- تکبر، حتی در راه، رفتن از نظر قرآن نکوهیده است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا»

۲- راه مقابله با تکبر، توجه دادن به ضعف ها و عجزهاست. «إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ»

۳- خصلت های درونی در رفتار انسان اثر گذار است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا»

۴- بدی اعمال زشت در همه ی ادیان الهی امری ثابت است. «كَانَ سَيِّئُهُ ... مَكْرُوهًا»

۵- اوامر و نواهی پروردگار، در جهت رشد و تربیت انسان است. «عِنْدَ رَبِّكَ»

ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا» (۳۹)

این (دستورات) از حکمت هایی است که پروردگارت بر تو وحی کرده است، و با خدا معبودی دیگر قرار نده که سرزنش شده و رانده، در دوزخ افکننده خواهی شد.

نکته ها:

برخی مفسران می گویند: مراد از «حکمت»، احکام ثابتی است که در آیات قبل گفته شده و در ادیان دیگر هم بوده و نسخ شدنی نیست. در آیه ی ۲۲ فرمان نهی از شرک اولین حکمت

ص: ۶۲

۱- ۱. قصص، ۷۹.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳.

بود و در این آیه نیز نهی از شرک، پایان حکمت هاست.

گاهی خداوند، با خطابی تند به پیامبرش، در واقع به کفار هشدار می دهد که امید خود را از پیامبر قطع کنند، مثل اینکه می فرماید: اگر سراغ غیر خدا بروی، به جهنم افکنده می شوی.

پیام ها:

۱- اوامر و نواهی خداوند، بر پایه ی حکمت، علم به نیازهای تربیتی بشر و مطابق با عقل است. «أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمِ»

۲- عقل و فطرت، انسان را از وحی بی نیاز نمی کند، بلکه انسان نیازمند وحی است. «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ»

۳- در زشتی شرک، همین بس که اگر پیامبر نیز در پی آن رود، نابود می شود.

لَا تَجْعَلْ ... فَتَلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ

۴- غیر از مکتب وحی و قانون خدا، راهها و مکاتب دیگر بیراهه است و محرومیت و ملامت و دوزخ را در پی دارد. لَا تَجْعَلْ مَعَ

اللَّهِ ... فَتَلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ

۵- پایان شرک، دوزخ و مشرک مستحقّ دوری از رحمت خداست. فَتَلْقَىٰ ...

۶- مشرکان در دوزخ علاوه بر سوختن، عذاب روحی نیز دارند. «مَلُومًا مَّدْحُورًا»

أَفَاصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَيْنِ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا «۴۰»

آیا (می پندارید) پروردگارتان شما را با داشتن پسران برگزیده و خودش از فرشتگان، دخترانی گرفته است؟ همانا شما سخن (و تهمت) بزرگی می گوید.

نکته ها:

از جمله عقاید انحرافی مشرکان این بود که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند و قرآن بارها با این مسأله برخورد کرده و آن را دروغ و تهمتی بزرگ شمرده است، از جمله: «أُمَّ لَهُ»

الْبَنَاتُ وَ لَكُمْ الْبُنُونَ» (۱)، «أَلَكُمْ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنثَى» (۲)

البته عقیده به فرزند داشتن خدا، نزد یهود و نصارا هم بوده است، ولی اعتقاد به دختر داشتن، مخصوص بت پرستان است.

پیام ها:

۱- برتری پسر بر دختر، پنداری بی اساس است. أَفَأَصْفَاكُمْ ... بِالْبَنِينَ

۲- ربوبیت خداوند حتی شامل مشرکان نیز می شود. «رَبُّكُمْ»

۳- عقیده به فرزند داشتن خداوند، بی اساس و محکوم است. «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا»

۴- پندار اینکه فرشتگان دخترند، غلط است. الْمَلَائِكَةُ إِنَّمَا ... قَوْلًا عَظِيمًا

۵- انسان نباید آنچه را خود نمی پسندد، برای دیگران بیسندد، چه رسد آنکه برای خدا باشد! «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا»

وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَ مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا» (۴۱)

و به یقین، ما در این قرآن (حقایق را با بیان های گوناگون و) مکرر بیان کردیم، تا پند گیرند، و جز بر رمیدگی آنان نیفزود.

نکته ها:

«صَرَّفْنَا»، بیان گوناگون و متنوع و تکرارهای مختلف گفتار در جهت روشن تر شدن موضوع بحث است.

انسان فطرتاً تنوع طلب است، خواه در طبیعت باشد، یا کتاب الهی و این رمز برخی تکرارها و تنوع بیان ها در قرآن است.

همچنان که از بارش باران پاکیزه بر یک لاشه ی متعفن، بوی تعفن برمی خیزد، ورود آیات الهی نیز در دل های خو گرفته به تکبر و لجاجت، عفونت تنفر را بیشتر می کند. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

ص: ۶۴

۱- ۱. طور، ۳۹.

۲- ۲. نجم، ۲۱.

پیام ها:

۱- تکرار مطلب، باید متنوع و جذاب باشد، «صَرَفْنَا» زیرا یکنواختی اغلب خستگی آور است.

۲- انسان پیوسته نیازمند تذکر است و چه بسا در هربار تکرار، گروهی جذب شوند. «صَرَفْنَا»

۳- تکرار در آیات قرآن، برای تذکر و پندگیری است. «صَرَفْنَا لِيَذَّكُرُوا»

۴- تکرار، برای دوستان دلربا، ولی برای لجوجان نفرت آور. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتِغَوْا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

بگو: اگر با خداوند، خدایانی بود- آنگونه که مشرکان می گویند- در آن هنگام آن خدایان در پی یافتن راه نفوذی به سوی خدای صاحب عرش بودند (تا قدرت را از او بگیرند).

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾

خداوند منزّه و برتر است از آنچه می گویند، برتری بزرگ!

نکته ها:

مشرکان، خداوند را قبول داشتند و «اللهم» را آفریدگار هستی می دانستند، ولی بت ها را شفیع خود یا شریک خدا می پنداشتند. این آیه وجود چنین رابطه ای را میان خدا و بت ها نفی می کند، چون بت ها نه می توانند قدرت را از دست خدای بزرگ بیرون آورند، نه راهی برای تقویت خود دارند.

پیام ها:

۱- نظام هستی، بهترین دلیل بریکتایی خداست. (اگر خدایان دیگر بودند، رقابت می شد و اگر رقابت بود نظام بهم می خورد.)
«إِذَا لَابْتِغَوْا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا»

۲- هرگاه نسبت ناروایی داده شود، تبرئه و تنزیه لازم است. «سُبْحَانَهُ»

۳- خداوند از هر گونه شریک پاک است و میان ذات مقدّس او و خرافاتی که می گویند، فاصله و برتری بسیاری است. «سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ»

۴- هر که و به هر مقدار خدا را ستایش کند، باز خداوند برتر از آن گفته ها و توصیف هاست. «تَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا»

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (۴۴)

آسمان های هفتگانه و زمین و هر که در آنهاست، تسبیح خداوند را می گویند، و هیچ چیز نیست مگر آنکه با ستایش، از او به پاکی یاد می کند، ولی شما تسبیح آنها را نمی فهمید. همانا او بردبار و آمرزنده است.

نکته ها:

این آیه می گوید: همه ی هستی برای خداوند تسبیح و سجده و قنوت دارند. برخی مفسران این تسبیح را تسبیح تکوینی دانسته اند، یعنی ساختار وجودی هر ذره ای از عالم، نشان از اراده، حکمت، علم و عدل خدا دارد.

بعضی دیگر معتقدند که هستی، شعور و علم دارد و همه در حال تسبیح اند، ولی گوش ما صدای آنها را نمی شنود. این نظر با ظاهر آیات سازگارتر است. نطق داشتن اشیا محال نیست، چون در قیامت تحقق می یابد، «أَنْطَقَ كُلُّ شَيْءٍ» (۱) حتی سنگ هم علم و خشیت دارد و از خوف خدا از کوه سقوط می کند، «وَإِنْ مِنْهَا لَمَنْ يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) حضرت سلیمان سخن مورچه را می فهمید و منطق الطیر می دانست. هدهد انحراف مردم را تشخیص می داد که نزد سلیمان آمد و گزارش داد. خداوند کوهها را مخاطب قرار داده: «يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ» (۳) ای کوهها! همراه با داود نیایش کنید. در قرآن علاوه بر این موارد از

ص: ۶۶

۱-۱. فصلت، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۷۴.

۳-۳. سبأ، ۱۰.

تسبیح دیگر موجودات نیز سخن به میان آمده است.

جمله ذرات عالم در نهان

با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم

با شما نامحرمان، ما خامشیم

تسبیح گویی حیوانات و موجودات، در روایات هم آمده است، از جمله:

الف: به چهره ی حیوانات سیلی نزنید، که تسبیح خدا می گویند. (۱)

ب: هر گاه صید تسبیح نگوید، شکار صیاد می شود. (۲)

ج: هیچ درختی قطع نمی شود، مگر به خاطر ترک تسبیح او. (۳)

د: سنگریزه در دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نبوت او گواهی داد. (۴)

ه: زنبور عسل تسبیح می گوید. (۵)

ح: صدای گنجشک ها تسبیح آنهاست. (۶)

همه ی این روایات، گویای تسبیح واقعی است، نه زبان حال.

هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید

بلبل به غزلخوانی و قُمری به ترانه

پیام ها:

۱- همه ی هستی خدا را تسبیح می گویند، پس چرا انسان از این کاروان عقب بماند. تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ ...

۲- در آسمان ها نیز موجودات زنده و با شعور هست. «مَنْ فِيهِنَّ»

۳- تسبیح هستی، همراه با حمد و ستایش است. «يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ»

۴- بعضی صداها را ممکن است بشنویم، اما نمی فهمیم که تسبیح است.

۵- همه ی هستی شعور دارند، ولی اطلاعات انسان از هستی ناقص است. إِنَّ

ص: ۶۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر روح الجنان.

۴-۴. تفسیر المیزان.

۵-۵. بحار، ج ۹۵، ص ۳۷۲.

۶-۶. بحار، ج ۶۴، ص ۲۷.

مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ ... لَا تَفْقَهُونَ

۶- حقایق، از غیر اهلش پوشیده است. ﴿لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾

۷- تحمّل عقاید خرافی و سخنان ناروا، برخاسته از حلم و بردباری خداست.

﴿عَمَّا يَقُولُونَ ... حَلِيمًا غَفُورًا﴾ اگر برگشتیم حتماً او می بخشد.

﴿وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَّشْتُورًا﴾ (۴۵)

و هرگاه قرآن می خوانی، میان تو و کسانی که به قیامت ایمان ندارند، حجابی ناپیدا (و معنوی) قرار می دهیم (تا از درک معارف حق محروم بمانند).

نکته ها:

قرآن وسیله ی هدایت متّین است، «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (۱) و از نشانه های متّین، یقین به آخرت است، «وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» (۲) پس قرآن برای آنان که به قیامت ایمان ندارند، هدایت گر نیست. این همان حجاب پنهانی است که سبب می شود انسان از فهم وحی و لذت درک معارف الهی محروم بماند، گرچه از زبان خود پیامبر صلی الله علیه و آله نیز وحی را بشنود.

پیام ها:

۱- اگر انسان، قابلیت هدایت نداشته باشد، تلاوت قرآن، توسط رسول الله هم بی اثر است. ﴿إِذَا قَرَأْتَ ... حِجَابًا مَّشْتُورًا﴾

۲- قهر الهی، پس از لجاجت و کفر انسان است. ﴿جَعَلْنَا ... لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَابًا﴾

۳- تلاوت قرآن می تواند انسان را از شرّ کفار، ایمن کند. ﴿إِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا ... حِجَابًا﴾

۴- تلاوت قرآن، روح تبری از مشرکان را در انسان تقویت می کند. ﴿إِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا ... حِجَابًا﴾

۵- محرومیت از درک وحی، عذاب و قهر الهی است. ﴿جَعَلْنَا ... حِجَابًا مَّشْتُورًا﴾

ص: ۶۸

۱- ۱. بقره، ۲.

۲- ۲. بقره، ۴.

چوب خدا صدا ندارد.

۶- ایمان به معاد، عامل پذیرش دعوت انبیا و کفر به معاد، سبب نپذیرفتن نبوت و معارف الهی است. لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَاباً مَشْتُوراً

۷- خداوند حقایق و معارف را از غیر اهلش پوشیده داشته است. «حِجَاباً مَشْتُوراً»

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا (۴۶)

و بر دلهای آنان (کفار) پوشش هایی قرار دادیم تا آن را نفهمند و در گوشهایشان سنگینی (تا حق را نشنوند). و چون پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد کنی، آنان پشت کرده و گریزان می شوند.

نکته ها:

«أَكِنَّةً» جمع «کنان»، یا «کن»، به معنای وسیله ی پوشاندن است. «وقر»، به معنای سنگینی در گوش است. شبیه این آیه در سوره های دیگر (۱) هم آمده است.

بیش از هزار بار در قرآن، از توحید یاد شده است، ولی متأسفانه کوردلان از شنیدن آیات توحید و بهره گیری از آنها محروم و ناراحتند، اما از شنیدن سخن شرک و یاهو خرسند می شوند. «وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ» (۲) امروز نیز هرگاه بحث از توحید می شود، بعضی متفردند، ولی سخن شرقی ها و غربی ها برایشان جاذبه دارد.

قرآن چنین گروه های گریزان از حق را به الاغ هایی تشبیه کرده که از شیران رم می کنند.

«كَانَهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ» (۳)

ص: ۶۹

۱- ۱. فصلت، ۴۴؛ انعام، ۲۵؛ کهف، ۵۷.

۲- ۲. زمر ۴۵.

۳- ۳. مدثر ۵۰.

۱- روح بسته و دلِ مرده، معارف ناب قرآن را نمی پذیرد. «أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۲- شنیدن و فهمیدن ساده، غیر از فهم عمیق و لذت بردن از آن است. «يَفْقَهُوهُ»

۳- محروم ماندن از درک معنویات، نوعی قهر الهی است. «جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۴- یاد غیر خدا کفر است، یاد خدا و غیر خدا شرک، و تنها یاد خدای یکتا توحید است. ذَكَرْتَ ... وَحْدَهُ

۵- توحید در ربوبیت، سخت ترین چیز برای مشرکان است. ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا ...

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾

ما داناتریم که چون به تو گوش می دهند، برای چه گوش می دهند و آنگاه که (برای خنثی کردن تبلیغات پیامبر) با هم نجوا می کنند (نیز بهتر می دانیم چه می گویند). آن زمان که ستمگران (به دیگران) می گویند: شما جز از مردی افسون شده پیروی نمی کنید (آن را هم می دانیم).

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که هر یک از سران کفار، شبانه وبدون اطلاع یکدیگر مخفیانه پشت خانه ی پیامبر حاضر می شدند تا در تاریکی، صوت قرآن را بشنوند و سپس تحلیل کنند.

گاهی هم در تاریکی به هم برمی خوردند و یکدیگر را شناخته ملامت می کردند که ما خود، دل از صوت محمّد نمی کنیم، مردم چه کار کنند!

این آیه، به پیامبر خدا دلگرمی می دهد که از فرار و بی احترامی کفار، متأثر نشود، چون همه چیز بر خدا روشن است.

پیام ها:

- ۱- خداوند، از اهداف و اغراض مردم نیز آگاه است. «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَشْتَمِعُونَ بِهِ»
 - ۲- همه ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. نَحْنُ أَعْلَمُ ...
 - ۳- مبلغ حق، نباید با فرار یا تهمت مردم عقب نشینی کند، بلکه باید بداند که زیر نظر خداست و دلگرم باشد. نَحْنُ أَعْلَمُ ...
 - ۴- دشمنان، چون توجه مردم را به رهبران الهی می بینند، با تهمت و دروغ به آنان ضربه می زنند. «رَجُلًا مَسْحُورًا»
أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً» (۴۸)
- (ای پیامبر!) بنگر که چگونه برای تو مثلها زدند و در نتیجه گمراه شدند، پس نمی توانند راه حق را بیابند.

پیام ها:

- ۱- پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبران دینی و مؤمنین، باید از شیوه تبلیغات دشمن آگاه باشند.
«أَنْظُرْ كَيْفَ»
- ۲- هم برای اثبات حق، هم برای مکدر ساختن حقایق، می توان از مثال و تمثیل استفاده کرد. «كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»
- ۳- آنان که برای رد کردن دین، منطق ندارند، با مثل زدن، به پیامبر بدگویی و او را تحقیر می کنند. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»
- ۴- توهین به رهبران الهی، عامل گمراهی است. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا»
- ۵- گمراهی انسان ها به تدریج حاصل می شود، اول گرفتار توهین و ضرب المثل نابجا می شود، آنگاه به انحراف، سپس به بن بست می رسد. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً»
- ۶- کفر، سرانجامی ندارد. کفار با بهره گیری از انواع تهمت و مثلها برای ضربه زدن به اسلام، بازهم موفق نشدند. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً»

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

و گفتند: آیا آنگاه که ما استخوان های پوسیده و پراکنده شویم، آیا برآستی ما با آفرینشی تازه، برانگیخته می شویم؟

نکته ها:

«رفات» به معنای گِل خورد شده است. (۱)

در آیات قرآن، هیچ جا دلیلی از سوی منکران معاد بیان نشده است. هرچه هست، تعجب و سؤال و استبعاد است و با طرح سؤال ها ایجاد شبهه می کنند. قرآن نیز در پاسخ آنان، تکیه بر علم و قدرت و حکمت خدا در آفرینش و ذکر نمونه هایی در طبیعت و تاریخ و خود انسان دارد که اول نبوده و سپس پدید آمده است. پس خداوند می تواند بار دیگر موجودات را پس از مرگ، زنده کند.

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾

بگو: (استخوان خرد شده که آسان است، شما) سنگ باشید یا آهن.

أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤْسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾

یا هر مخلوقی از آنچه که در نظر شما از آن هم سخت تر است (باز خدا می تواند شما را دوباره زنده کند) آنان بزودی خواهند گفت: چه کسی ما را باز می گرداند؟ بگو: همان کسی که نخستین بار شما را آفرید. پس بزودی سرهای خویش را (با تعجب) به سوی تو تکان خواهند داد و گویند: آن روز، چه زمان خواهد بود؟ بگو: شاید نزدیک باشد!

ص: ۷۲

گرچه انسان پس از مرگ، متلاشی و خاک می شود، ولی خاک، سرچشمه و دروازه ی حیات و زندگی است. گیاهان از خاک می رویند و موجودات زنده در خاک پرورش می یابند. پس زنده کردن مردگان از خاک، نزد خداوند متعال مهم و دشوار نیست، حتی اگر شما سنگ و آهن و سخت تر از اینها هم باشید، که فاصله شان با حیات، دورتر است، باز هم خداوند، شما را زنده خواهد کرد.

منکران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها سؤال دارند که چه کسی و چه زمانی و چگونه ما را زنده می کند؟ پاسخ قرآن این است که همان خدا که اولین بار شما را آفرید، قدرت بازآفرینی شما را دارد، زمان آن نیز خیلی دور نیست، شاید نزدیک باشد!

«مَنْ يُعِيدُنَا؟ مَتَى هُوَ؟ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

پیام ها:

۱- پیامبر، مأمور پاسخگویی به سؤالات، شبهات و ایرادهاست. «قُلْ»

۲- زنده ساختن مجدد مردگان، حتی اگر سنگ و آهن شده باشند، بر خدا آسان است. حِجَارَةٌ أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا ...

۳- معاد جسمانی است. كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ...

۴- بسیاری از چیزها، تنها در ذهن و دل ما بزرگ می نماید، ولی در واقع بزرگ نیست. «يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ»

۵- دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. مَنْ يُعِيدُنَا ... الَّذِي فَطَرَكُمْ

۶- افراد لجوج با شنیدن دلیل نیز از روی استهزا و انکار و استبعاد، سر تکان می دهند. «فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤْسَهُمْ»

۷- عمر دنیا نسبت به آخرت، کم و کوتاه است و هر کس باید مرگ و قیامت را نزدیک بداند. «أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

روزی که شما را (از قبرهایتان) فرامی خواند، پس شما حمد گویان اجابت می کنید و می پندارید که جز مدت کوتاهی (در دنیا یا برزخ) درنگ نکرده اید.

پیام ها:

۱- قیامت را فراموش نکنید. «يَوْمَ» قبل از «يَوْمَ» ، کلمه ی «اذکر» در تقدیر است.

۲- قیامت، روز فراخوانی عمومی مردم است. «يَدْعُوكُمْ»

۳- هنگام رستاخیز، همه ی مردگان ثناگوی خدایند (ولی برای کافران سودی ندارد). «فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ»

۴- مدت دنیا و برزخ، نسبت به قیامت، بسیار کوتاه است. «إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا»

وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿٥٣﴾

و به بندگانم بگو: سخنی گویند که نیکوتر است، چرا که شیطان (با سخنان ناموزون) میان آنان فتنه و فساد می کند. همانا شیطان همواره برای انسان، دشمنی آشکار بوده است.

نکته ها:

خداوند، آفریدگار بهترین هاست؛ «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۱) «فَأَحْسَنَ صُورَتَكُمْ» ، (۲) «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) از ما نیز بهترین ها را می خواهد؛ بهترین عمل، «لِيُبْلُوَكُمْ أَكْبَرًا» (۴)

ص: ۷۴

۱- ۱. سجده، ۷.

۲- ۲. غافر، ۶۴.

۳- ۳. تین، ۴.

۴- ۴. هود، ۷.

بهترین سخن «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» و بهترین حرفها را پیروی کردن.

﴿فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ﴾ (۱)

گویا مسلمانان در نحوه ی برخورد با کفار و نیشخندهای آنان و نحوه ی مقابله به مثل، سؤالاتی داشتند که آیه با «قُلْ» پاسخ داده است، چرا که گاهی بدگویی به بت های کفار، آنان را گستاخ می کرد که آنان نیز به خداوند ناسزا گویند.

«کلام احسن» شامل هر نوع سخن شایسته است، همچون: سلام، دعا، ارشاد، اظهار محبت، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر خدا، توبه و استغفار و امثال آن.

پیام ها:

۱- در دعوت به کلام نیکو، باید خود نیکو سخن بود. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۲- کلام و گفتار خوب، زمینه ساز محبت، و سخن ناروا، زمینه ساز انواع وسوسه های شیطانی است. آری سخن نیکو، زمینه ی وسوسه را می زداید.

يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ ...

۳- لازمه ی عبودیت، خوش گفتاری با دیگران است. «لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۴- القای دشمنی میان مردم، کار شیطان است و کسی که چنین کند، همکار شیطان است. «يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ»

۵- شیطان، همواره دشمن انسان بوده و در دشمنی لحظه ای درنگ نکرده است.

«إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا»

۶- شیطان در فتنه گری و دشمنی با انسان، بسیار جدی است. «إِنَّ... کان... عَدُوًّا مُّبِينًا»

ص: ۷۵

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَاءُ يَرْحَمَكُم أَوْ إِنَّ يَشَاءُ يُعَذِّبُكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا ﴿٥٤﴾

پروردگار شما به شما داناتر است، اگر بخواهد بر شما رحمت می آورد، یا اگر بخواهد (به خاطر کردارتان) شما را عذاب می کند. و ما تو را به عنوان وکیل مردم نفرستادیم (تا به ایمان آوردن مجبورشان کنی).

نکته ها:

در آیه ی قبل، تأکید بر خوب حرف زدن بود، در این آیه نمونه هایی از آن بیان شده است:

انسان خود را برتر از دیگران نداند، آنان را تحقیر نکند و حتی به کفار نگوید: شما اهل دوزخید و ما اهل بهشت، چرا که چنین روشی، سبب فتنه می شود. به علاوه ما چه می دانیم عاقبت خوش با کیست؟ خدا آگاه تر است، اگر بخواهد می بخشد یا عذاب می کند.

پیام ها:

۱- به ایمان خود مغرور نشویم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ»

۲- کارهای الهی، بر اساس علم اوست. «أَعْلَمُ بِكُمْ يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۳- علم خدا و مهر و قهر او، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكُمْ يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۴- سخن از رحمت و عطف و پیش از قهر و عذاب است. «يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۵- انسان باید بین خوف و رجا باشد. «يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۶- انسان ها در انتخاب عقیده آزادند، حتی پیامبران هم مأمور اجبار مردم بر ایمان نیستند. «مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا»

۷- مبلغ دین، نباید خود را وکیل و سرپرست مردم بداند. «وَكَيْلًا»

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا ﴿٥٥﴾

و پروردگارت به هر که در آسمان ها و زمین است، داناتر است. و البتّه ما بعضی از پیامبران را بر بعض دیگر برتری بخشیدیم و به داود زبور دادیم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، علم خدا به انسان ها مطرح شد، اینجا علم او به همه ی موجودات آسمانی و زمینی بیان شده است.

در احادیث آمده است: پیامبران، یکصد و بیست و چهار هزار نفر بوده اند؛ بعضی از آنان مبعوث بر همه ی مردم و دارای کتاب آسمانی بودند، برخی نیز در منطقه یا بر قوم خاصی مأمور بودند و تحت فرمان پیامبر بزرگ تری انجام وظیفه می کردند.

پیام ها:

۱- پیامبران تحت توجّه خاصّ الهی می باشند. «رَبُّكَ»

۲- عالم، محضّر خداست و او بر همه چیز آگاه است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ»

۳- در آسمان ها نیز موجودات با شعور وجود دارند. «بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»

۴- در میان پیامبران نیز سلسله مراتب و برتری وجود دارد. حتی بهترین افراد و متّقین با هم یکسان نیستند. «فَضَّلْنَا»

۵- تفاوت و برتری دادن های الهی، بر اساس علم همه جانبه ی او بر همه چیز و همه کس است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ فَضَّلْنَا»

۶- کتاب آسمانی، از نشانه های برتری یک پیامبر است. «فَضَّلْنَا آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا»

۷- برتری فرهنگی، اساسی ترین برتری است، نه مال و مقام و عمر. «فَضَّلْنَا زَبُورًا»

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا «۵۶»

بگو: کسانی را که غیر خداوند گمان می کردید (معبود شمایند) بخوانید. که آنها نه مشکلی را می توانند از شما برطرف کنند و نه تغییری در آن دهند.

۱- سراغ غیر خدا رفتن و به آن امید داشتن، خیالی بیش نیست. «زَعَمْتُمْ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، ضمن آنکه باید حقیقت را بیان کرد، باید مردم را در انتخاب به حال خود گذاشت تا آن را با اختیار رد کرده یا بپذیرند. قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ ... فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ

۳- انگیزه ی پرستش، پناهجویی به یک قدرت است و بت ها این توان را ندارند.

﴿فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ﴾

۴- غیر خدا، نه می تواند خطر را رفع کند و نه آن را به دیگری برگرداند، و یا آن را تبدیل کند و یا تخفیف دهد. «كَشَفَ الضُّرُّ تَحْوِيلاً» (عقیده به شفاعت اولیای خدا برای رفع مشکلات و عذاب، به اذن خداست و حساب دیگری دارد.)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ (۵۷)

آنان را که (مشرکان به جای خدا) می خوانند (مانند عیسی و فرشتگان) خودشان وسیله ای برای تقرب به پروردگارشان می جویند، وسیله ای هر چه نزدیک تر، و به رحمت او امیدوارند و از عذابش بیمناک. همانا عذاب پروردگارت در خور پرهیز و وحشت است.

نکته ها:

آیه را چنین نیز ترجمه کرده اند: پیامبرانی که مردم را به حق دعوت می کنند، خودشان نیز (در حرکت معنوی) به سوی پروردگارشان، به سراغ وسیله می روند، آن هم وسیله ای که بیشتر و سریعتر آنان را به خدا نزدیک کند. یا هر پیامبری مقرب تر است، بیشتر سراغ خداوند می رود.

در روایات بسیاری ذیل این آیه آمده است که دو کفه ی بیم و امید در انسان باید یکسان باشد، و گرنه یا مأیوس می شود، یا مغرور.

پیام ها:

۱- بیم و امید، نشان وابستگی و ضعف است، پس کسی که خود در پی وسیله می رود، چگونه او را وسیله قرار می دهید؟
«يَتَّبِعُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ»

۲- برای قرب به خدا، راهها و وسائلی وجود دارد. «يَتَّبِعُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ»

۳- سراغ وسیله رفتن و شفاعت طلبی، نباید انسان را از عذاب غافل کند.

يَتَّبِعُونَ ... يَخَافُونَ عَذَابَهُ

۴- در تقرب به خدا، سبقت و مسابقه ارزش دارد. «أَيُّهُمْ أَقْرَبُ» (هر که به خدا نزدیک تر است، تلاشش برای توسل بیشتر است.)

۵- بهترین وسیله آن است که انسان را به خدا نزدیک تر کند. «أَيُّهُمْ أَقْرَبُ»

۶- رحمت الهی بر غضبش سبقت دارد. (امید به رحمت، پیش از خوف از عذاب آمده است.) يَرْجُونَ ... يَخَافُونَ

۷- عذاب، از شئون ربوبیت خداوند است، آن را شوخی نگیریم. عَذَابَ رَبِّكَ ...

مَحْذُورًا ...

وَإِنْ مِنْ قَوْمٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهُمْ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا «۵۸»

و هیچ منطقه آبادی نیست، مگر آنکه پیش از روز قیامت، آن را هلاک می کنیم یا (به خاطر گناهانشان) به شدت عذاب می کنیم، این در کتاب الهی (و لوح محفوظ) ثبت شده است.

نکته ها:

«قَوْمِهِ» محل اجتماع مردم و آبادی است، چه شهر باشد چه روستا. و مراد از «الْكِتَابِ»، یا لوح محفوظ است، یا قرآن که علل سقوط و هلاکت امت ها در آن بیان شده است.

پیام ها:

۱- زندگی برای هیچ کس ماندگار و پایدار نیست. وَإِنْ مِنْ قَوْمٍ ...

۲- برجیده شدن بساط زندگی روی زمین، نه یک تصادف، بلکه براساس قانونی است که خداوند، از پیش تعیین و ثبت کرده است. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

وَ مَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَ آتَيْنَا ثُمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَ مَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

و هیچ چیزی ما را از فرستادن آیات و معجزات (مورد درخواست مردم) باز نداشت، جز اینکه امت های پیشین آنها را تکذیب کردند (و هلاک شدند).

ما به قوم ثمود ماده شتری دادیم که روشنگر (اذهان مردم) بود، اما به آن ستم کردند و ما معجزات (درخواستی) را نمی فرستیم مگر برای بیم دادن.

نکته ها:

کفارِ بهانه جوی مکه، از پیامبر تقاضای معجزات متعددی داشتند، از جمله می خواستند بعضی از کوههای مکه (کوه صفا) را به طلا تبدیل کند، یا کوهها جابه جا شده و زمین برای کشاورزی به وجود آید. خداوند می فرماید: به تجربه ی تاریخ، کفار لجوج با دیدن این نشانه ها نیز ایمان نمی آورند و نظام آفرینش، دستخوش هوسهای افراد لجوج نمی شود. و اگر معجزه به پیشنهاد مردم ارائه شود و به آن کفر ورزند، عقوبت دنیوی آنان حتمی است.

شتر یک حیوان است، ولی خداوند درباره ی شتر صالح می فرماید: «نَاقَةُ اللَّهِ»، چون هر چه به خدا منسوب شود قداست دارد، حتی نام ابولهب چون در قرآن است، بی وضو به آن نمی توان دست زد.

پیام ها:

۱- پیامبران با داشتن معجزه های گوناگون، پیوسته گرفتار افراد لجوج بودند.

«كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ»

۲- خداوند بر هر کاری تواناست، اما کارش براساس حکمت است، نه ارضای هوسهای مردم. مَا مَنَعَنَا ...

۳- توهین به مقدّسات و تکذیب معجزات، قهر و عذاب الهی را به دنبال دارد.

آتَيْنَا ... فَظَلَمُوا بِهَا

۴- آنچه از سوی خداست و رنگ خدایی دارد، حسابش از امور عادی جداست.

آتَيْنَا ... فَظَلَمُوا بِهَا

۵- معجزات، وسیله‌ی شناخت و بینش و هشدار مردم است. «مُبْصِرَةٌ تَخْوِيفًا»

وَ إِذْ قُلْنَا لِمَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نَخَوْفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

و (به یاد آور) آنگاه که به تو گفتیم: همانا پروردگارت بر مردم احاطه دارد و آن رؤیایی را که نشانت دادیم و آن درخت نفرین شده در قرآن را، جز برای آزمایش مردم قرار ندادیم. و ما مردم را بیم می دهیم، ولی (هشدار ما) جز طغیان و سرکشی بزرگ، چیزی بر آنان نمی افزاید.

نکته ها:

در آیه ی قبل سخن از کشتن ناقه ی صالح بود و در این آیه، سخن از شجره ی ملعونه که قاتل اهل بیت پیامبر علیهم السلام بودند.

در روایات می خوانیم که اهل بیت فرمودند: ما کمتر از ناقه ی صالح نیستیم، جسارت به ما هلاکت را به دنبال دارد. (۱)

در قرآن، چند رؤیا برای پیامبر اسلام بیان شده است: یک رؤیا در آستانه ی جنگ بدر، که خداوند دشمنان را به چشم پیامبر اندک نشان داد، تا مسلمانان سست نشوند. (۲) دیگری

ص: ۸۱

۱- ۱). بحار، ج ۲۸، ص ۲۰۶ و ج ۵۰، ص ۱۹۲.

۲- ۲). انفال، ۴۳.

رؤیای ورود فاتحانه به مسجدالحرام. (۱) و یکی هم خوابی که در این آیه مطرح است. دو خواب قبلی پس از هجرت و در مدینه بوده، اما این خواب در مکه بوده است. البته برخی رؤیا را مربوط به معراج دانسته اند، در حالی که معراج در بیداری بود و رؤیا ظهور در خواب دیدن دارد.

آن خواب و شجره ی ملعونه یکی است، چون نتیجه ی واحدی دارد و آن فتنه بودن برای مردم است. خداوند این شجره ی ملعونه و اعمالشان را در خواب به پیامبر صلی الله علیه و آله نشان داد و فرمود که این سبب فتنه ی امت توست و با جمله ی «إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ»، آن حضرت را دلداری داد.

«شجره»، هم به معنای درخت است، هم هر اصلی که شاخه ها و فروعی داشته باشد. لذا به قبیله هم شجره گفته می شود. پیامبر نیز فرمود: من و علی از یک شجره ایم

«أنا و علی من شجره واحده». (۲) به سلسله ی نسب و نژاد نیز «شجره نامه» گفته می شود. پس شجره ی ملعونه، قومی ریشه دارند که ملعونند.

در آخر این آیه آمده است که هشدارهای الهی نسبت به شجره ی ملعونه، نتیجه ای جز افزایش طغیان بزرگ اینان ندارد. و «طغیان کبیر» تنها یکبار و در همین آیه به کار رفته است. پس باید در قرآن از یک شجره ملعونه و از قوم و قبیله ای سراغ گرفت که به ظاهر مسلمان، ولی در باطن دارای نفاق و سبب فتنه ی مردم اند.

در قرآن، امور متعددی لعنت شده است، مثل: ابلیس، یهود، منافقان، مشرکان، علمایی که حق را کتمان کردند، آزاردهندگان پیامبر، اما تنها منافقانند که همراه مسلمانان و موجب فتنه آنانند، زیرا ابلیس و اهل کتاب و مشرکین، چهره ای روشن دارند، ولی منافقان به ظاهر مسلمان، پیوسته عامل فتنه بوده اند. (۳)

بعضی پنداشته اند شجره ی ملعونه، همان «درخت زقوم» است که وسیله ی عذاب الهی است، ولی چیزهای دیگری هم وسیله ی عذاب الهی بوده است که این نشانه ی لعنت شدن

ص: ۸۲

۱-۱. فتح، ۲۷.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

۳-۳. عمیق ترین نظر در باره ی این آیه که با روایات همراه است، در تفسیر المیزان آمده است.

آن وسیله نیست، مثل رود نیل که فرعون را غرق کرد، یا فرشتگان که بر اقوامی عذاب نازل کردند، یا مؤمنان که در جنگ ها بازوی خدا در عذاب و نابودی کفار بودند. «قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ» (۱)

علامه ی طباطبایی قدس سره در بحث روایی سوره ی قدر، از برجستگان اهل سنت مثل خطیب بغدادی، ترمذی، ابن جریر، طبرانی، بیهقی، ابن مردویه و از علمای شیعه مثل کلینی صاحب کتاب کافی نقل می کند که پیامبر اکرم در خواب، بالا رفتن بوزینگان را از منبر خود دید و بسیار غمگین شد. جبرئیل نازل شد. حضرت خواب خود را بر او بیان کرد. جبرئیل به آسمان رفت و چون برگشت، این آیات را با خود آورد: «أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ. ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ. مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ» (۲) آیا نمی بینی که اگر ما سالیانی آنان را بهره مند سازیم، سپس عذابی که به آنان وعده داده شده، سراغشان آید، بهره گیری های دنیوی برایشان سودی نخواهد بخشید. این رؤیا، همچنین سبب نزول سوره ی قدر شد، تا به پیامبر تسلی بدهد که اگر بنی امیه هزار ماه حکومت می کنند، در عوض ما به تو شب قدر دادیم که بهتر از هزار ماه است.

مسأله خواب دیدن بوزینه هایی که حکومت را به دست گرفتند و بر منبر پیامبر بالا می رفتند، از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نیز روایت شده است. (۳) و مفسران شیعه و سنی مراد از شجره ی ملعونه را «بنی امیه» می دانند. امام سجاد علیه السلام فرمود: جبرئیل بوزینه ها را بر بنی امیه تطبیق داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا این حادثه در زمان من رخ می دهد؟ پاسخ داد: نه، حدود چهل سال بعد از هجرت تو رخ می دهد. (۴)

در میان بنی امیه هم، آن کس که بیش از همه طغیان کرد و حادثه ی کربلا را به وجود آورد، «یزید» بود و این فاجعه، بزرگ ترین طغیان در تاریخ بود.

ص: ۸۳

۱-۱. توبه، ۱۴.

۲-۲. شعراء، ۲۰۵-۲۰۷.

۳-۳. تفسیر تبیان.

۴-۴. تفسیر لاهیجی.

پیام ها:

۱- خداوند، گاهی از طریق خواب، بعضی حقایق را به پیامبر و دیگران الهام می کند. «أَرَيْنَاكَ»

۲- هر حادثه ای، حتی تعبیر خواب، می تواند وسیله ی آزمایش مردم قرار گیرد.

الرُّؤْيَا ... فَتْنَةٌ

۳- قبایل و گروه هایی که عامل انحراف شوند، «شجره ی ملعونه» اند. «فَتْنَةٌ لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ»

۴- هشدار به مردم، حتی به قبایل و دودمان های ملعون، از سنت های الهی است.

نُخَوْفُهُمْ»

۵- در دل لجوجان متعصب، هشدارها اثر ندارد. (نرود میخ آهنین در سنگ) «فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا»

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا «۶۱»

و به یاد آور زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس سجده کردند، مگر ابلیس که گفت: آیا برای کسی سجده کنم که از گل آفریده ای؟!

نکته ها:

در قرآن بارها به مسأله ی سجود فرشتگان و سرپیچی ابلیس اشاره شده است.

ابلیس، از جن است، «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» (۱) و لشکریانی دارد، «وَ جُنُودٌ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ» (۲) و سپاه او پیاده و سواره، «وَ أَجْلِبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ» (۳) و عامل انحراف و سجده نکردنش نیز قیاس خاک و آتش بود. خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۴).

ص: ۸۴

۱-۱. کهف، ۵۰.

۲-۲. شعراء، ۹۵.

۳-۳. اسراء، ۶۴.

۴-۴. اعراف، ۱۲.

۱- سجده برای غیر خدا، اما به فرمان خداوند، مانعی ندارد. قُلْنَا ... أَسْجُدُوا لِلَّادَمِ

۲- انسان گل سرسبد موجودات است، چرا که فرشتگان معصوم در برابر او سجده کردند. «أَسْجُدُوا لِلَّادَمِ فَسَجَدُوا»

۳- فرشتگان، تسلیم فرمان خداوند. أَسْجُدُوا ... فَسَجَدُوا

۴- اعتقاد به برتری های موهوم، شیطانی است، زیرا شیطان، به برتری نوع خود عقیده داشت. «أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا»

۵- اعتراض به حکمت، عدل و امر خدا، بدتر از سجده نکردن است. أَأَسْجُدُ ...

۶- ابلیس موجودی سنجش گر و دارای اختیار است. إِلَّا إِبْلِيسَ أَسْجُدُ ...

۷- اجتهاد در مقابل نص ممنوع است. (ابلیس، در برابر نص خداوند، اجتهاد کرد) قُلْنَا ... أَسْجُدُوا ... أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا

۸- ریشه ی معصیت گاهی خود برتر بینی است. «أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا»

۹- حسد ابلیس، چشم حقیقت بین او را بست، خاک و گل بودن آدم را دید، ولی روح الهی «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۱) او را ندید. أَأَسْجُدُ ... طِينًا

۱۰- ابلیس ملاک ارزش را عناصر مادی می پندارد. «طِينًا»

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْت عَلَي لئن أَخْرَجَنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَخْتَنِكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا «۶۲»

ابلیس گفت: به من خبر ده، این است آن کسی که بر من گرامی داشتی؟ اگر تا قیامت مهلتم دهی، یقیناً بر نسل او افسار زده، به زیر سلطه می کشم، مگر اندکی را.

نکته ها:

«أُرایت» به معنای «اخبرنی»، به من خبر ده می باشد. «احتنکن» از «حنک»، طنابی است

ص: ۸۵

که به گردن حیوان انداخته و او را می کشند. «احتناک»، به معنای از ریشه درآوردن و سلطه ی کامل یافتن نیز می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- خودپرستی، انسان را به طغیان در برابر خدا می کشد. «هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ»

۲- دل کندن از جاه و مقام، یکی از سخت ترین امتحانات است. «كَرَّمْتَ عَلَيَّ» (۲)

۵- ابلیس هم از قیامت آگاه بود و هم به آن ایمان داشت. «أَخَّرْتَنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۳- حسادت، به تدریج به کینه و اقدام علیه دیگران تبدیل می شود. لَنْ أَخَّرْتَنِي ...

لَأَخْتَنِكَ ذُرِّيَّتَهُ

۴- برخی حسدها و کینه ها نسل های آینده را نیز در برمی گیرد. «ذُرِّيَّتَهُ»

۶- انسان در برابر وسوسه های شیطان، آزاد است و حق انتخاب دارد. «إِلَّا قَلِيلًا»

۷- برخی مردم، از خطر سلطه ی ابلیس درامانند. «إِلَّا قَلِيلًا»

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا (۶۳)

(خداوند به ابلیس) گفت: برو، هر کس از آدمیان از تو پیروی کند، قطعاً کیفرتان دوزخ است، کیفری کامل!

پیام ها:

۱- خداوند تقاضای مهلت خواهی ابلیس را پذیرفت. «اِذْهَبْ»

۲- انسان در پذیرش راه خدا یا پیروی از شیطان، آزاد است. «فَمَنْ تَبِعَكَ»

۳- جایگاه ابلیس و پیروانش دوزخ است. «جَزَاؤُكُمْ جَهَنَّمَ»

۴- کیفر الهی کامل است، گنهکاران هم کیفر گناهان خود را می چشند، هم کیفر

ص: ۸۶

۱- ۱). مفردات راغب.

۲- ۲). در سخن بزرگان آمده است: «آخر ما يخرج من رؤوس الصديقين حُب الرئاسه» آخرین چیزی که انسان در خودسازی از آن دل می کند، جاه و مقام است.

گمراه کردن دیگران را به طور کامل دریافت می کنند. «مَوْفُورًا»

وَ اسْتَفْزَزَ مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجَلِكَ وَ شَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ عَدَّهُمْ وَ مَا يَعْتَدُهُمْ
شَيْطَانٌ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

و(ای شیطان!) هر کس از مردم را می توانی با صدای خود بلغزان و نیروهای سواره و پیاده ات را بر ضد آنان گسیل دار و در اموال و فرزندان با آنان شریک شو و به آنان وعده بده، و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای لغزاندن با سرعت و تردستی و هل دادن است.

ابلیس برای فریب انسان از یک راه وارد نمی شود، بلکه با تبلیغات، وعده ها، آرزوها، وسوسه ها، همراهی و مشارکت، پیاده و سواره، انسان را محاصره می کند و در این میان عده ای همراه او می شوند.

در روایات می خوانیم: کسی که باکی ندارد که چه می گوید و یا درباره او چه گفته می شود و دست به هر کاری می زند و علناً گناه یا غیبت می کند، شریک شیطان است. (۱) و همچنین لقمه ی حرام، حرام خواری، زنا و به وجود آوردن نسلی فاسد و منحرف، (۲) از موارد شریک شدن شیطان است. و کسی که اهل بیت پیامبر علیهم السلام را دشمن بدارد، شیطان در نسل او شریک شده است. (۳)

تولید و مصرف ناسالم، کنزاندوزی، و سرمایه گذاری شرکت ها و کارخانجات خارجی، و ایجاد مراکز علمی، فرهنگی، هنری و مسابقات بین المللی استعماری نوعی مشارکت شیطان است.

ص: ۸۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۱، ص ۱۳۶.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۵۰۲.

۱- قدرت ابلیس محدود است. «مَنْ اسْتَطَعَتْ»

۲- تبلیغات فاسد، در انحراف مردم نقش دارد. «بِصَوْتِكَ»

۳- تهاجم تبلیغاتی و فرهنگی دشمن، مقدم بر تهاجم نظامی است. «صوت» قبل از «خیل» آمده است. «بِصَوْتِكَ أَجَلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ»

شیطان ابتدا با تبلیغات، انگیزه ی توحیدی انسان را می گیرد، سپس با تسلیحات و لشکریانش بر او هجوم می آورد.

۴- ابلیس، هم خود مایه ی گمراهی است، «اسْتَفْزُزْ» وهم نیروهای او. «بِخَيْلِكَ»

۵- شیوه ی شیطان، در کمین نشستن و جلب و ربودن است. «أَجَلِبْ»

۶- شرکت ابلیس در مال و فرزند انسان، از آغاز آن شروع می شود و تالقمه ی حرام و مشتبه و زنا ادامه می یابد. «شَارِكُهُمْ»

۷- هر آزادی و اختیاری نشان لطف الهی نیست، گاهی قدرت مانور، نوعی قهر الهی است. «اسْتَفْزُزْ أَجَلِبْ شَارِكُهُمْ وَعِدُّهُمْ»

۸- بستر نفوذ شیطان، آرزوهای انسان است که با وعده های خیالی شیطان تقویت می شود. «عِدُّهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

۹- شیطان، علاوه بر فریب، گناه را توجیه می کند، وعده ی دروغ شفاعت می دهد و توبه را به تأخیر می اندازد. «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

قطعاً تو بر بندگان (خالص) من تسلطی نداری و حمایت و نگهداری پروردگارت (برای آنان) کافی است.

نکته ها:

با آنکه همه ی مردم بندگان خداوند، ولی خداوند بعضی را از روی احترام و تکریم به خود نسبت داده است. «عِبَادِي» همانگونه که در مورد اشیا و جامدات نیز چنین نسبتی داده

شده است. «بیتي»

عباد خدا، در آیه دیگری با ویژگی های ایمان و توکل، معرفی شده اند که شیطان را بر آنان تسلطی نیست. «إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (۱) البته شیطان وسوسه می کند و تماس می گیرد، ولی آنان متذکر شده و مقاومت می کنند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲)

در حدیث آمده است: اذان و نماز، عامل طرد شیطان است. (۳)

پیام ها:

۱- بندگان واقعی خداوند، کم هستند. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» در آیه ۶۲ خواندیم که ابلیس گفت: «لَأُخْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا» من همه ی مردم را گمراه می کنم مگر عده ی اندکی را.

۲- بندگی خدا، انسان را در برابر تبلیغات و لشکرکشی های ابلیسی بیمه می کند.

«إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» آری کسی که به قدرت بی نهایت متصل شد، نفوذناپذیر می شود.

۳- انسان آزاد است و در برابر هجوم ابلیس می تواند با پناه بردن به ایمان و عبودیت، مقاومت کند. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ»

۴- کسی که عبد خدا شد، خداوند هم وکیل، حافظ و عهده دار او می شود.

عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا

۵- پیامبر تحت حفاظت خاص الهی است و از نفوذ شیطان در امان است. «إِنَّ عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا»

ص: ۸۹

۱- ۱. نحل، ۹۹.

۲- ۲. اعراف، ۲۰۱.

۳- ۳. بحار، ج ۶۳، ص ۲۶۸ و ج ۵۳، ص ۱۸۲.

رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ۶۶

پروردگار شما کسی است که برایتان کشتی را در دریا به حرکت درمی آورد، تا با تلاش خود از فضل و رحمتش بهره برید. البته او همواره نسبت به شما مهربان است.

نکته ها:

راههای دریایی از نظر ارزانی، همیشگی و عمومی بودن، نقش خوبی در نقل و انتقال اشخاص و اجناس دارد و برکات کشتیرانی در حمل و نقل بار و مسافر و ماهیگیری، فراوان است. سهم دریا در اکسیژن سازی، تولید بخار و ابر و باران، پرورش ماهی و تغذیه و شگفتی های جمادی و گیاهی و حیوانی آن بسیار است. در دعای جوشن کبیر می خوانیم:

«یا من فی البحر عجائبه»

پیام ها:

۱- تأمین نیازهای مادی انسان، نشانه ی قدرت خداوند بر کفایت انسان است.

كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا رَبُّكُمْ الَّذِي ...

۲- امکانات و فضل از سوی خداست و کار و تلاش از ما. «يُرْجِي لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۳- آنچه از نعمت های دریا به دست می آوریم، تفضل اوست. «مِنْ فَضْلِهِ»

۴- ربوبیت خداوند همراه رحمت دائمی اوست. رَبُّكُمْ ... كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَاهُ فَلَمَّا نَجَاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾

وهرگاه در دریا به شما محنت و رنج رسد، هر که را جز خداوند می خوانید، محو و گم می شود، پس چون شما را نجات دهد و به خشکی رساند، از او رومی گردانید. و انسان بسیار ناسپاس است.

یکی از دلایل فطری بودن توحید، این است که انسان در حالت درماندگی و ناامیدی از همه وسایل مادی، متوجه یک نقطه غیبی می شود که او را نجات دهد.

شخصی منکر خدا، از امام صادق علیه السلام دلیلی بر اثبات خدا می خواست. حضرت پرسید: آیا تاکنون سوار کشتی شده ای که دچار حادثه شود؟ گفت: آری، یک بار در سفری دریایی کشتی ما متلاشی شد و من بر تخته پاره ای سوار شدم. امام پرسید: آیا در آن هنگام، دل تو متوجه قدرتی بود که تو را نجات دهد؟ گفت: آری. فرمود: همان قدرت غیبی، خداست.

پیام ها:

۱- ایمان و توبه ی موسمی و موضعی ارزشی ندارد. مَسَّكُمْ الضُّرُّ ...

۲- در گرداب خطر، انسان یکتاپرست می شود، «إِلَّا إِلِيَّاهُ» و نارسایی همه ی اسباب ظاهری و پنداری روشن می گردد. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ»

۳- فاصله گرفتن از وسایل مادی، عامل درک بهتر حقایق است. «مَسَّكُمْ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلِيَّاهُ»

۴- جز خداوند، هر معبودی محو و نابود می شود. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلِيَّاهُ»

۵- دعای خالصانه مستجاب می شود. «إِلَّا إِلِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّكُمْ»

۶- آسایش، عامل غفلت است. «نَجَّكُمْ إِلَيَّ الْبَرُّ أَعْرَضْتُمْ»

۷- جاذبه های دنیا به قدری دلفریب است که انسان پس از ساعتی نجات از مهلکه، همه چیز را فراموش می کند. فَلَمَّا نَجَّكُمْ ... أَعْرَضْتُمْ

۸- فراموش کردن خداوند پس از نجات، جلوه ی روشن کفران است. «وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا»

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يُخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾

پس آیا ایمن شده اید از این که شما را در ناحیه ی خشکی (به قهر خود) فرو برد، یا باران ریگ بر شما بباراند، سپس نگهبانی برای خود نیابید؟

نکته ها:

هلاکت اقوام پیشین، به گونه های متفاوت بوده است؛ خداوند برخی متجاوزان و دشمنان را در زمین فرو برد، بعضی را در دریا غرق کرد، بعضی را سنگباران و با صاعقه ی آسمانی نابود کرد. پس دست خداوند برای هلاکت کفار باز است، اگر امروز شما را از دریا به سلامت به ساحل رساند، گمان نکنید راهی برای تنبیه شما نیست، یا دیگر عذاب نمی شوید!

پیام ها:

۱- به نعمت های الهی مغرور نشویم. نَجَاكُمْ ... أَفَأَمِنْتُمْ نجات از یک حادثه، نشانه نجات ابدی نیست، شاید دروقتی دیگر یا نقطه ای دیگر دچار مصیبت شویم.

۲- احساس امتیاز از عقوبت، زمینه ساز غفلت و تجاوز است. «أَفَأَمِنْتُمْ»

۳- انسان در هر لحظه و هر جا که باشد، در دست قدرت خداست و خشکی و دریا برای قهر خدا فرق نمی کند. «يُخْسِفُ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ»

۴- در برابر قهر خدا، هیچ قدرت و تکیه گاهی نیست. «ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا»

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

یا اینکه ایمن شده اید از اینکه خداوند دوباره شما را به دریا ببرد و طوفانی شکننده بر شما بفرستد، پس شما را به خاطر کفرتان غرق کند. آنگاه برای خودتان هیچ دادخواه و پیجویی در برابر قهر ما نیابید!؟

نکته ها:

«حاصب»، به طوفان در خشکی و «قاصف»، به طوفان دریائی گفته می شود. «تبیع» از کلمه «تبع»، به کسی که خونبها و انتقام را پیگیری و دادخواهی کند، گفته می شود.

پیام ها:

۱- به آرامش های موقت مغرور نشویم، خطر همیشه در کمین است. «أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى» با نجات از مهلکه ای، خطر برای همیشه رفع نشده است.

۲- کیفر برخی ناسپاسی ها، در همین دنیا است. «فَيَغْرِقْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ»

۳- غفلت از خدا پس از نجات، نمونه ای از کفر و کفران است. «بِمَا كَفَرْتُمْ»

۴- عامل هلاکت و بدبختی انسان، گرایش او به کفر و عملکرد خود اوست.

«فَيَغْرِقْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ»

۵- هیچ قدرتی نمی تواند در برابر خداوند، قرار گیرد و خداوند در برابر هیچ کس مسئول نیست. «لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا»

وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (۷۰)

وهمانا فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکب ها) حمل کردیم و از چیزهای پاکیزه روزی شان دادیم و آنان را بر بسیاری از آفریده های خود برتری کامل دادیم.

نکته ها:

کرامت، گاهی کرامت معنوی و اکتسابی و نزد خداست، مثل کرامتی که خاص اهل تقواست.

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (۱) و گاهی کرامت در آفرینش است، نظیر «أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۲) که در خلقت انسان آمده است. مراد از «كَرَّمْنَا» در این آیه، احتمالاً وجه دَوَم باشد. کرامت

ص: ۹۳

(۱-۱). حجرات، ۱۳.

(۲-۲). تین، ۴.

انسان هم در خلقت و هوش و عقل و استعداد است، و هم در دارا بودن قانون آسمانی و رهبری معصوم، و مسجود فرشتگان واقع شدن.

انسان برتر از فرشته است، زیرا:

الف: انسان، مسجود فرشتگان است.

ب: فرشته، عقل محض است و شهوت ندارد و از این رو کمالش به ارزش کمال انسان نیست. هر که عقلش را بر شهوتش غلبه دهد، برتر از فرشته است.

ج: در شب معراج، جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: تو امام باش تا به تو اقتدا کنم، زیرا خداوند شما را بر ما برتری داده است. (۱)

با آنکه خداوند بشر را بر همه ی موجودات، حتی فرشتگان برتری داد، «فَضَّلْنَا هُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا» ولی سوء انتخاب و عمل ناپسند انسان او را به پست ترین درجه «أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (۲) و به مرتبه ی حیوانات و پست تر از آن پایین می آورد. «كَمَثَلِ الْجِمَارِ» (۳)، «كَمَثَلِ الْكَلْبِ» (۴)، «كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۵)، «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ ...» (۶)

در آیه، برای انسان هم کرامت مطرح است، هم فضیلت. «كَرَّمْنَا فَضْلَنَا» شاید تفاوت این دو، عبارت باشد از:

الف: کرامت، امتیازی است که در دیگران نیست، اما فضیلت، امتیازی است که در دیگران نیز هست.

ب: کرامت اشاره به نعمت های خدادادی در وجود انسان است، بدون تلاش. ولی فضیلت اشاره به نعمت هایی است که با تلاش خود انسان همراه با توفیق الهی بدست آمده است.

ج: کرامت مربوط به نعمت های مادی است، ولی فضیلت مربوط به نعمت های معنوی است.

سفر یکی از لوازم زندگی بشر، برای رفع نیازها و کسب تجربه هاست، که خداوند اسباب آن را در خشکی و دریا، در اختیار بشر قرار داده و آن را به عنوان یکی از نعمت های خود برشمرده است.

ص: ۹۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تین، ۵.

۳-۳. جمعه، ۵.

۴-۴. اعراف، ۱۷۶.

۵-۵. اعراف، ۱۷۹.

به گفته ی بعضی مفسران، «حمل در خشکی و دریا» اشاره به تسخیر تمام قوای زمینی و دریایی به دست بشر است، نه فقط سوار شدن بر کشتی و الاغ و مانند آن!

«طیبات»، اقسامی دارد: حیات طیبه، ذریه ی طیبه و رزق طیب. و امام باقر علیه السلام می فرماید:

رزق طیب همان علم مفید است. (۱)

پیام ها:

۱- توجه انسان به مقام و کرامت خود، سبب شکر و دوری از کفران است.

بِمَا كَفَرْتُمْ ... وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا

۲- نه تنها حضرت آدم، بلکه نسل انسان مورد کرامت و برتری و گرامیداشت است. «كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»

۳- تفاوت انسان با جانداران دیگر و برتری او، بسیار زیاد است. لَقَدْ كَرَّمْنَا ... فَضَّلْنَاهُمْ ... تَفْضِيلًا

۴- زمینه های رشد و کمال انسان از سوی خداست. «كَرَّمْنَا، حَمَلْنَا، رَزَقْنَا، فَضَّلْنَا، خَلَقْنَا»

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۱)

روزی که هر گروهی از مردم را با پیشوایشان فرامی خوانیم، پس هر کس نامه ی عملش به دست راستش داده شود، پس آنان نامه ی خود را (با شادی) می خوانند و کمترین ستمی بر آنان نمی شود.

نکته ها:

«فتیل»، رشته ی باریک میان شکاف هسته ی خرماست، کنایه از چیز بسیار اندک و کوچک و حقیر می باشد.

قرآن از دو گونه پیشوا نام برده است: یکی امام نور و هدایت، «أئمة يهدون بأمرنا» (۲) و

ص: ۹۵

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). انبیاء، ۷۳.

دیگری امام نار و ضلالت، «أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۱) که گروه دوّم، با زور و تهدید و تطمیع و تحقیر، مردم را به اطاعت خود وامی دارند.

ابوبصیر به امام صادق علیه السلام گفت: «أشهد أنك امامی»، گواهی می دهم که تو امام من هستی. امام فرمود: در قیامت، هر گروهی با امامشان محشور می شوند، خورشیدپرستان با خورشید و ماه پرستان با ماه. (۲)

پیام ها:

۱- قیامت رافراموش نکنیم. «يَوْمَ نَدْعُوا»

۲- تقسیم بندی مردم در قیامت، براساس رهبرانشان خواهد بود. «كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ»

۳- انسان، ناگزیر الگو و رهبری را برای خود انتخاب می کند. «كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ»

۴- مسلمان نباید در مسائل رهبری، منزوی و بی تفاوت باشد. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ» زیرا در قیامت به همراه او محشور می شود.

۵- آثار مسأله انتخاب رهبری و اطاعت از او، تا دامنه ی قیامت ادامه دارد. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ»

۶- قیامت، نه تنها دادگاه افراد، بلکه محکمه ی بزرگ امت ها و ملت ها و احزاب و مکتب ها و حکومت ها نیز هست. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ»

۷- امامت و ولایت، در متن زندگی مطرح است، نه آنکه صرفاً موضوعی اعتقادی و در حاشیه ی زندگی باشد. رهبر، زمینه ساز سعادت یا شقاوت مردم می باشد. «كُلَّ أَنْاسٍ بِإِمَامِهِمْ»

۸- در قیامت، نیکان از خواندن نامه ی عمل خود شاد می شوند. «يَقْرُونَ كِتَابَهُمْ» و یکدیگر را صدا می زنند که بیاید نامه ی مرا بخوانید. «هَاؤُمُ اقْرَؤْا كِتَابِيَهٗ» (۳)

۹- انسان عملکرد خود را به صورت مکتوب دریافت خواهد کرد. «كِتَابُهُ»

ص: ۹۶

(۱-۱). قصص، ۴۱.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

(۳-۳). حاقه، ۱۹.

۱۰- محاکمه ی انسان ها در قیامت بر اساس دلائل و اسناد مکتوب است. «وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتْيَانًا»

۱۱- کیفر و پاداش در قیامت، صددرصد عادلانه است. «وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتْيَانًا»

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (۷۲)

و هر کس در این دنیا کور دل و گمراه باشد، در آخرت نیز کور و گمراه تر خواهد بود.

نکته ها:

در قیامت علاوه بر صحنه هایی که انسان ها مَهر بر لب و لال برانگیخته می شوند، عده ای هم نابینا می‌شوند. نابینایی آنجا ریشه در کور دلی دنیا دارد.

در روایات است: کسی که حج بر او واجب شود ولی حج نرود، یا قرآن بخواند ولی عمل نکند، کور محشور می شود. (۱)

کور دلی بدتر از کوری چشم است، چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«شر العمی من العمی من القلب»، بدترین کوری، کوری دل است. و همچنین فرمودند:

«أشد العمی من عمی عن فضلنا» بدترین و سخت ترین کوری، کوری کسی است که چشم دیدن فضایل ما را ندارد. (۲)

کوری در قیامت در آیات دیگر هم آمده است، از جمله: «نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا» (۳)، همچنین آیه ی ۱۲۵ سوره طه، کور برانگیخته شدن در قیامت را در اثر کور دلی در دنیا و فراموش کردن آیات الهی و اعراض از حق دانسته است.

سؤال: در آیاتی آمده است که به گنهکاران گفته می شود: کتابت (نامه ی عملت) را بخوان، «اقْرَأْ كِتَابَكَ» این آیات با نابینایی آنان در قیامت چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: کوری در یکی از مواقف قیامت است، در موقف دیگر بینا می شوند و حقایق را که در دنیا نشناخته اند، آنجا آشکارا می بینند.

ص: ۹۷

۱- ۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳- ۳. اسراء، ۹۷.

امام باقر علیه السلام می فرماید: کسی که از دیدن آفرینش بهره ی معنوی نگیرد، پس نسبت به آخرتی که ندیده، کوردل تر است. (۱)

پیام ها:

۱- شخصیت اخروی انسان، بازتابی از شخصیت دنیوی اوست. «فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى» بصیرت اینجا، بصیرت آنجا را در پی دارد و کور دلی اینجا، کوری آنجاست.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا (۷۳)

و بسا نزدیک بود که تو را از آنچه به تو وحی کردیم غافل کنند تا چیز دیگری غیر از وحی را به ما نسبت دهی، و آنگاه تو را دوست خود گیرند.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که مشرکان از پیامبر اکرم درخواست احترام به بت ها یا مهلت یکساله برای ادامه بت پرستی داشتند و پیامبر نزدیک بود که بپذیرد، ولی خداوند او را حفظ کرد!! اما این روایات مردود است و با اصل عصمت و قاطعیت پیامبر که در آیات دیگر قرآن آمده و سیره ی حضرت است، سازگار نیست. (۲)

صاحب تفسیر اطیب البیان می گوید: اینکه در آیه، «عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ» آمده است، نه «عما او حینا» نشان می دهد که تلاش کفار برای برگرداندن نظر پیامبر و عنایت او از شخص خاصی بوده است، نه مطالب وحی شده. اما اینکه آن شخص چه کسی بوده که خداوند درباره اش وحی فرموده است؟

حدیثی از امام باقر و امام کاظم علیهما السلام نقل شده که درباره ی ولایت حضرت علی علیه السلام است که خداوند از طریق وحی سفارش هایی را به پیامبر کرد. خداوند برای توجه نکردن پیامبر به

ص: ۹۸

۱- ۱. توحید صدوق، ص ۴۵۵.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

حسادت مردم و نپذیرفتن و تحمل نکردن آنان، این آیه را نازل کرد و تلاش های کفار برای عدول و تغییر موضع پیامبر را بی نتیجه گذارد.

البته این کلام با توجه به کلمه ی «الذی» و حدیث یاد شده قابل قبول است، به شرط آنکه مراد معرفی حضرت علی علیه السلام در مکه باشد، چون سوره مکی است.

پیام ها:

۱- کفار برای جذب انبیا و رهبران نیز طرح و برنامه دارند. ﴿كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ﴾

۲- رهبران مذهبی باید از توطئه های دشمن در جهت ایجاد سستی و تغییر در مواضع مکتبی، هوشیار باشند. ﴿كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ﴾

۳- اگر دوستی و ارتباط با افراد و کشورها به قیمت چشم پوشی از مکتب و مقدمات باشد، بی ارزش است. ﴿إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا﴾

۴- تا مسلمانان دست از مکتب و آیین خود بر ندارند، کفار و دشمنان، دوست واقعی آنان نخواهند شد، دشمن به کم قانع نیست، می خواهد شما را از مکتب جدا کند. ﴿إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا﴾ (۱)

وَ لَوْ لَا أَنْ بَبْتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾

و اگر ما تو را استوار نکرده بودیم، هر آینه نزدیک بود که اندکی به آنان تمایل پیدا کنی.

نکته ها:

این آیه با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله هیچ گونه تعارضی ندارد. جمله ی «نزدیک بود گناه کنی» به معنای «گناه کردن» نیست. به علاوه جمله ی «اگر استوار کردن ما نبود...» حالت شرطی دارد، یعنی اگر حمایت ما نبود شاید متمایل می شدی. ولی چون آن بود، تمایل هم پیدا

ص: ۹۹

۱- ۱). نظیر آیه ی «لن ترضی عنک الیهود و لا النصارى حتى تتبع ملتهم» یهود و نصارا از تو راضی نخواهند شد، مگر آنکه از کیش و آیین آنان پیروی کنی. بقره، ۱۲۰.

نشود. در موارد دیگر هم شرط (اگر) به معنای انجام قطعی نیست، مثل آیه وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ... لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (۱) اگر بر ما سخنی دروغ نسبت دهد، شاهرگش را قطع می کنیم. و آیه «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) اگر شرک بورزی اعمالت تباه می شود. که به معنای انجام شدن آن کارها نمی باشد.

چنانکه امام رضا علیه السلام فرمودند: این آیه از این باب می باشد که به در می گویند تا دیوار بشنود. (۳) و در واقع خطاب آیه به مسلمانان است، نه شخص پیامبر.

پیام ها:

۱- اگر لطف و نگهداری الهی نباشد، برای مصونیت و عصمت پیامبران هم ضمانتی نیست. «لَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ»

۲- قاطعیت و نفوذناپذیری در برابر دشمنان و کفار، از امتیازات انبیاست. «تَبْتِنَاكَ»

۳- خداوند پیامبران را معصوم نگاه می دارد. «تَبْتِنَاكَ»

۴- عقب نشینی در مسائل اعتقادی و اصول مکتب، تمایل و گرایش به ظالمان است و رهبران در معرض چنین خطری می باشند. «لَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنُ إِلَيْهِمْ»

۵- انحراف حتی اگر اندک باشد، از کسی مانند پیامبر بسیار است. «شَيْئًا قَلِيلًا»

۶- کمترین عقب نشینی از اصول و ارزشها نیز ممنوع است. زیرا برای دشمنان یک موفقیت و پیروزی حساب می شود. «شَيْئًا قَلِيلًا»

إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَ ضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا (۷۵)

آنگاه دو برابر (کیفر مشرکان) در زندگی و دو برابر در مرگ، عذابت می چشانندیم و برای خویش در برابر قهر ما یآوری نمی یافتی.

ص: ۱۰۰

۱- ۱. حاقه، ۴۴-۴۶.

۲- ۲. زمر، ۶۵.

۳- ۳. «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره». تفسیر نورالثقلین.

پس از نزول این آیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله این دعا را می خواندند:

«اللهم لا تکلنی الی نفسی طرفه عین»، خدایا! به اندازه ی چشم برهم زدنی مرا به خود وامگذار! (۱)

پیام ها:

۱- خداوند، هم لطف دارد، هم قهر. «مَبْتَنَّاكَ لَأَذْفَنَّاكَ»

۲- رکون، (گرایش و اعتماد) به کفار، از گناهان کبیره است، چون وعده ی عذاب درباره اش داده شده است. تَزَكُّنُ إِلَيْهِمْ ... لَأَذْفَنَّاكَ

۳- کیفر کمترین لغزش رهبران، دو برابر دیگران است. هرچه مقام علمی و موقعیت اجتماعی و معنوی انسان بیشتر باشد، مسئولیت و خطر هم بیشتر است. شَيْئًا قَلِيلًا ... ضِعْفَ الْحَيَاةِ

۴- اگر در قوانین کیفری، برای مسئولین جریمه ی سنگین تری وضع شود، خلاف عدالت نیست. «لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ»

۵- در برابر قهر الهی حتی برای پیامبر نیز هیچ قدرت و مقامی نمی تواند مانع ایجاد کند. «لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا»

۶- تمایل به کفار، سبب تنها ماندن انسان و محروم شدن از نصرت خداوند است.

تَزَكُّنُ إِلَيْهِمْ ... لَا تَجِدُ ... نَصِيرًا

وَ إِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوْكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوْكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُوْنَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا «۷۶»

وبسا نزدیک بود کافران (با نیرنگ یا غلبه) تو را از این سرزمین بلغزانند تا از آن بیرونت کنند، و در آن هنگام، جز مدت کمی پس از تو پایدار نمی ماندند (و به خاطر این ظلم گرفتار قهر الهی می شدند).

نکته ها:

این آیه، اشاره به آیه ی ۳۰ سوره ی انفال است که می فرماید: «وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَكْرِينَ» یاد آور زمانی را که کفار نقشه می کشیدند تا تو را حبس کنند یا بکشند یا بیرون کنند، آنان نیرنگ می زنند و خدا هم تدبیر می کند و خداوند بهترین تدبیر کنندگان است.

پیام ها:

۱- پیامبر در معرض هر گونه خطر، توطئه، ترور، آوارگی و تبعید بود. كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ ...

۲- دشمنان مکتب، هدفشان قلع و قمع کردن اساس دین است و در این راه، به احدی حتی پیامبر رحم نمی کنند. «لَيَسْتَفِزُّوكَ»

۳- طرح کافران در مرحله اول، ایجاد رخنه در فکر و اعتقاد رهبر است، لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي ... و در مرحله بعد، شدت عمل و تبعید و اخراج اوست. لَيُخْرِجُوكَ ...

۴- حضور پیامبر در میان مردم، مانع قهر الهی است و اگر آن حضرت را از خود دور و تبعید کنند، در فاصله کمی نابود می شوند. «لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا»

۵- قرآن کریم، هم از غیب خبر می دهد و هم با بیان ناکامی توطئه های دشمن به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تسلی می دهد. كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ ... لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا

سَنَّهُ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَ لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (۷۷)

این، سنت (هلاکت طغیان گران) در باره ی پیامبرانی که پیش از تو فرستادیم جاری بوده است و برای سنت ما هیچ تغییری نمی یابی.

نکته ها:

تأیید پیامبران و هلاکت کافران و ظالمان، سنت الهی است که در سوره ی ابراهیم آیه ۱۳ نیز آمده است: «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»، کفار به پیامبران شان گفتند: قطعاً ما شما را از سرزمین خود

بیرون می کنیم، مگر آنکه به آیین ما درآید، ولی خدا به آنان وحی کرد که ما قطعاً ستمگران را نابود می کنیم.

پیام ها:

۱- سنت های الهی چون براساس حکمت خداست، ثابت است و در طول تاریخ دگرگون نمی شود. «سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا»

۲- توطئه کفار و امدادهای غیبی خدا نسبت به پیامبران، ریشه ی تاریخی دارد.

«سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا»

۳- تحولات تاریخی براساس سنت های ثابت الهی است. «لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً»

۴- خداوند، عادل است و در شرایط یکسان، مهر و قهرش نیز یکسان است.

«لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً»

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً (۷۸)

نماز را به هنگام بازگشت خورشید (به سمت مغرب) تا تاریکی شب، بپادار، و همچنین قرآن سپیده دمان را. همانا (قرائت) قرآن (به هنگام) فجر (در نماز صبح) مورد مشاهده (فرشتگان) است.

نکته ها:

«دلوک» هنگامی است که خورشید از وسط آسمان روبه مغرب میل می کند که زوال نامیده می شود، و وقت نماز ظهر و عصر است. و «غَسَقِ اللَّيْلِ» وقت نماز مغرب و عشاء است که تاریکی، فراگیر می شود و «فجر»، وقت نماز صبح است. (۱)

امام صادق علیه السلام می فرماید: اولین نمازی که واجب شد نماز ظهر بود و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲) در روایت دیگری آمده است: اگر نماز صبح در اول فجر اقامه شود، فرشتگان

ص: ۱۰۳

(۱-۱). تفسیر طیب البیان.

(۲-۲). کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

شب و روز هر دو آن را ثبت می کنند. (۱) و «مشهود» بودن نماز صبح نیز ممکن است به همین معنا باشد. (۲) یعنی هر دو گروه فرشتگان آن را مشاهده کرده و بر آن گواهی می دهند.

پیام ها:

۱- معیار شناخت اوقات در اسلام، طبیعی است به نحوی که قابل فهم و درک همه کس در همه جا و همیشه باشد. «لِدُلُوكِ الشَّمْسِ عَسَقِ اللَّيْلِ الْفَجْرِ»

۲- برنامه های دینی، زمان بندی شده است. «لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى عَسَقِ اللَّيْلِ»

۳- نماز تنها عبادتی است که به نام «قرآن» توصیف شده است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ»

۴- قرآن و تلاوت آن در نماز، محور اصلی است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ» (۳)

۵- در میان نمازها، نماز صبح جایگاه ویژه ای دارد. «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا»

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا (۷۹)

و پاسی از شب را بیدار باش و تهجد و عبادت کن، و این وظیفه ای افزون برای توست، باشد که پروردگارت تو را به مقامی محمود و پسندیده برانگیزد.

نکته ها:

«هجود»، به معنای خوابیدن است و «تهجد»، به معنای برطرف کردن خواب با عبادت می باشد.

نماز شب از نمازهای بسیار با فضیلت است و در سوره های مزمل و مدثر آمده است: «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» در روایات بیش از ۳۰ فضیلت برای نماز شب برشمرده شده است که به برخی از فضایل آن اشاره می شود:

* تمام انبیا نماز شب داشتند. نماز شب، رمز سلامتی بدن و روشنائی قبر است. نماز شب، در اخلاق، رزق، برطرف شدن اندوه، ادای دین و نورچشم مؤثر است. (۴)

ص: ۱۰۴

۱- ۱). کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا صلوه الا بقرآن». کنز العمال، ح ۱۹۶۹۸.

۴- ۴). سفینه البحار.

*نماز شب، گناه روز را محو می کند و نور قیامت است. (۱)

*امام صادق علیه السلام می فرماید: پاداش نماز شب آن قدر زیاد است که خداوند می فرماید:

«فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۲) هیچ کس پاداشی را که برای آنان در نظر گرفته شده نمی داند. (۳)

*امام صادق علیه السلام می فرماید: شرف مؤمن، نماز شب است و عزّتش، آزار و اذیت نکردن مردم.

*ابوذر کنار کعبه مردم را نصیحت می کرد که برای وحشت و تنهایی قبر، در دل شب دو رکعت نماز بخوانید.

*درمانده کسی است که از نماز شب محروم باشد.

*بهترین شما کسی است که اطعام کند، سلام را آشکارا بدهد و هنگامی که مردم در خوابند، نماز بخواند.

سه چیز بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بود و بر دیگران مستحب: نماز شب، مسواک و سحرخیزی. (۴)

در کلمه ی «مَقَامًا» عظمت نهفته است (به خاطر تنوین) و در روایات آمده که «مقام محمود» همان شفاعت است. (۵)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: گناهان و اعمال و رفتار بد انسان، موجب محرومیت او از نماز شب می شود. (۶)

خداوند به تمام قطعات زمان سوگند یاد کرده است. مثلاً: «وَ الْفَجْرِ» (۷)، «وَ الصُّبْحِ» (۸)، «وَ النَّهَارِ» (۹)، «وَ الْعَصْرِ» اما به سحر سه بار سوگند یاد شده است: «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِيرٌ» (۱۰)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ حَسَبًا» (۱۱)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۱۲) یعنی سوگند به شب هنگام تمام شدنش.

و در باره ی استغفار در سحر دو آیه آمده است: «وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱۳)،

ص: ۱۰۵

۱-۱. بحار، ج ۸۴، ص ۱۴۰.

۲-۲. سجده، ۱۷.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر فرقان.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین.

۶-۶. بحار، ج ۸۷، ص ۱۴۵.

۷-۷. فجر، ۱.

٨-٨. مَدَثَر، ٣٤.

٩-٩. شَمْس، ٣.

١٠-١٠. فَجْر، ٤.

١١-١١. تَكْوِير، ١٧.

١٢-١٢. مَدَثَر، ٣٣.

١٣-١٣. ذَارِيَات، ١٨.

پیام ها:

۱- نماز شب بر پیامبر اسلام واجب بود. «فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ» آری مقام رهبری، مستلزم تکالیف سنگین تری است.

۲- دل شب بهترین زمان برای عبادت است. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ»

۳- مقامات پسندیده معنوی، در سایه ی عبادت و عبودیت پیدا می شود. «فَتَهَجَّدْ مَقَاماً مَحْمُوداً»

۴- ما با عبادت های خویش، حقی بر خدا نداریم که طلب کنیم، هرچه هست، امید است و فضل او. «عَسَى»

۵- نماز شب به تنهایی کافی نیست، کمالات دیگری نیز لازم است. «عَسَى»

۶- تا کسی خود گامی به سوی کمال برندارد، خداوند او را به مقامی نمی رساند. فَتَهَجَّدْ ... يَبْعَثُكَ رَبُّكَ

۷- مقامی ارزشمند است که نزد خدا پسندیده باشد، و گرنه شهرت های پوچ، ارزشمند و ماندگار نیست. آری دود به هوا و بالا می رود، ولی روسیاه است.

«يَبْعَثُكَ رَبُّكَ»

۸- خداوند، خودش شفاعت را برای اولیا پسندیده است، نه آنکه اولیای الهی نسبت به بندگان از خدا مهربان تر باشند. «يَبْعَثُكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً»

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيحاً (۸۰) و بگو: پروردگارا! مرا با ورودی نیکو و صادقانه وارد (کارها) کن و با خروجی نیکو بیرون آر و برای من از پیش خودت سلطه و برهانی نیرومند قرار ده.

ص: ۱۰۶

نکته ها:

صدق، بهترین وصف و حالت یک کار و یک شخص در آغاز و انجام آن است. چه بسا کارهایی که آغاز غیر صادقانه دارد و با قصد ریا، سمعه، فریب، برتری جویی و مانند آن شروع می شود، یا آغازی صادقانه دارد، ولی پایانی آمیخته به غرور، عُجب، منت، حبط و سوءعاقب پیدا می کند و برکات آن محو می شود. رمز شکست بسیاری از حرکت ها، نبود صداقت در آنها و قطع امداد الهی از آن است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هرگاه برای ورود به کاری، ترس و وحشت داشتی این آیه را بخوان و اقدام کن. (۱)

انسان به جایی می رسد که از «صدیقین» می شود، هرچه می گوید عمل می کند و هرچه را عمل می کند، می گوید. (۲) قلب و زبان و عملش یکی می شود.

از مصادیق «سلطان نصیر»، می توان داشتن جانشینی لایق، یاری باوفا و وزیری دلسوز و کاردان را برشمرد.

پیام ها:

۱- خواسته های خود را در برابر خداوند به زبان بیاوریم. «وَقُلْ رَبِّ»

۲- دعایی که همراه با نماز و بعد از آن باشد، اثر بیشتری دارد. اَقِمِ الصَّلَاةَ ...

فَتَهَجَّدْ ... وَقُلْ رَبِّ ...

۳- دعا کردن را هم باید از خدا آموخت که چگونه بخوانیم و چه بخواهیم. وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي ...

۴- یکی از اصول مدیریت، آینده نگری و دوراندیشی است. «اَخْرِجْنِي مُخْرَجِ صِدْقٍ»

۵- مهم تر از آغاز نیک، پایان و فرجام خوب است. نباید به آغاز شیرین دلخوش بود، بلکه باید از خطر بدعاقبتی به خدا پناه برد. «اَخْرِجْنِي مُخْرَجِ صِدْقٍ»

۶- رهبری یک نهضت جهانی که شروع و پایانش صادقانه و بی انحراف باشد،

ص: ۱۰۷

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

بدون دعا و استمداد از خدا و دریافت امداد الهی ممکن نیست. «رَبِّ أَخْرِجْنِي»

۷- همه ی امور به دست خداست و باید از او مدد خواست «أَدْخِلْنِي أَخْرِجْنِي اجْعَلْ»

۸- کسب قدرت برای اهداف مقدّس ارزش دارد. «وَ اجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا»

۹- مؤمن، نصرت و امداد را تنها از خدا می طلبد. «مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا»

وَ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿۸۱﴾

و بگو: حق آمد و باطل نابود شد، همانا باطل، نابود شدنی است.

نکته ها:

«حق» به معنای ثابت و باقی است. لذا خدا و هر چه از سوی او باشد، حق است. «حق» یکی از نام های خداوند است. کلمه ی «زهوق» به معنای رفتن است. «زهق نفسه» یعنی روح از بدنش خارج شد.

برای این آیه مصادیقی همچون ظهور اسلام، ورود به مدینه، فتح مکه و شکستن بت ها را گفته اند که در همه ی آنها باطل شکست خورده است. ولی آیه دارای مفهوم گسترده ای است و فنای باطل و بقای حق را نوید می دهد.

بقای حق و نابودی باطل، یک سنّت و قانون الهی است، نه پنداری و تصادفی، هر چند پیروان حق کم و طرفداران باطل زیاد باشند. چرا که حق همچون آب، ثابت و ماندگار و باطل مانند کف، ناپایدار و فانی است. «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَ أَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ» (۱)

قرآن می فرماید: «نَقَذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۲) ما حق را بر سر باطل می کوبیم و آن را نابود می سازیم. و در این صورت است که باطل رفتنی است. بنابراین حق باید با قدرت و کوبنده بر باطل هجوم آورد.

ص: ۱۰۸

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. انبیاء، ۱۸.

۱- پیامبر باید با قاطعیت، پیروزی نهایی حق را به مردم اعلام کند. «قُلْ جَاءَ الْحَقُّ»

۲- باید حق را به میدان آورد تا باطل از بین برود. جَاءَ ... زَهَقَ

۳- عاقبت، باطل رفتنی و نابود شدنی است و حق، باقی و پایدار. جَاءَ ... زَهَقَ (فعل ماضی نشانه قطعی بودن است).

۴- از جلوه ها و مانورهای باطل نباید هراسید که دوامی ندارد. «كَانَ زَهُوقًا»

و نُزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

و آنچه از قرآن فرو می فرستیم، مایه ی شفا(ی دل) و رحمتی برای مؤمنان است و ستمگران را جز خسران نمی افزاید.

نکته ها:

کلمه ی «مِنْ» در «مِنَ الْقُرْآنِ»، به معنای «بعض» نیست تا دلالت کند بر اینکه بعضی از قسمت های قرآن شفاست، بلکه بیان می کند که هر آنچه از قرآن کریم نازل می شود، شفابخش است.

با آنکه قرآن برای هدایت همه است؛ «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۱) ولی تنها کسانی از این نور بهره می برند که پنجره ی روح خود را به سوی آن باز کنند و لجاجت و عناد را کنار گذاشته، با روحی سالم به سراغ قرآن روند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۲) و لذا لجوجان بیمار دل را جز خسارت نمی افزاید. مانند باران که وقتی بر مرداری ببارد، بوی تعفن برخیزد، هر چند باران زلال و پاک است.

استدلال قرآن، رکود فکری را شفا می دهد؛ موعظه ی قرآن، قساوت را درمان می کند؛ تاریخ قرآن تحیر را برطرف می سازد؛ زیبایی آهنگ و فصاحتش روح فراری را

ص: ۱۰۹

۱- ۱. بقره، ۱۸۵.

۲- ۲. بقره، ۲.

جذب می کند؛ قوانین و احکامش عادات خرافی را ریشه کن می سازد؛ تلاوت و تدبر در آن، بیماری غفلت را شفا می بخشد؛ تبرک به آن، امراض جسمی را شفا می دهد و رهنمودهای آن، تاریکی ها را روشن می کند.

شفای قرآن با شفای داروهای مادی تفاوت های زیادی دارد. داروی قرآن، ضرری را به دنبال ندارد، کهنه نمی شود و تاریخ مصرف ندارد. شفا یافته ی قرآن عامل شفای دیگران می شود. در نسخه ی شفای قرآن اشتباه نیست، همیشه و در اختیار همه است، طیب این دارو، هم ما را می شناسد، هم دوستان دارد و هم نتیجه ی نسخه اش ابدی است، نسخه و داروی او هم مشابه ندارد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«فان القرآن شفاء من اكبر داء و هو الكفر و النفاق و الغی و الضلال» (۱)، قرآن درمان بزرگ ترین دردهاست که کفر و نفاق و گمراهی باشد.

خداوند رحمت را بر خود لازم نموده است: «كَتَبَ عَلَي نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و پیامبرش را برای جهانیان، رحمت قرار داده است، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۳) هم امتش نسبت به هم رحمت دارند، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۴) و هم کتابش رحمت است. «شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ»

پیام ها:

۱- چون قرآن از جانب خدایی است که خالق بشر و فطرتِ اوست، قوانین آن نیز با فطرت مطابق و نجات دهنده ی اوست. «شِفَاءٌ»

۲- آنچه از سوی خدای رحمان و رحیم باشد، رحمت است. «رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۳- چون کافران به اوامر و نواهی قرآن عمل نمی کنند، نزول هر دستور، جریشان را بیشتر و خسارتشان را افزون تر می سازد. «لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا»

ص: ۱۱۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۲- ۲. انعام، ۱۲.

۳- ۳. انبیاء، ۱۰۷.

۴- ۴. فتح، ۲۹.

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَى بِجَانِبِهِ وَ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئًا ﴿٨٣﴾

و هر گاه که به انسان نعمتی عطا کردیم، روی گرداند و شانه ی خود را (از روی تکبر) چرخاند و چون (کمترین) گزندى به او رسد (از همه چیز) مأیوس و نومید شود.

نکته ها:

«نَأَى بِجَانِبِهِ» یعنی به سوى خود رفته، به خود گرایش می یابد و شانه می چرخاند.

پیام ها:

۱- رفاه و آسایش، زمینه ساز غفلت است. «إِذَا أَنْعَمْنَا أَعْرَضَ»

۲- انسان به جای اینکه نعمت را از خدا بداند و به او بگردد، آن را از فکر، استعداد، نبوغ و کار خود می پندارد و خدا را رها می کند. «نَأَى بِجَانِبِهِ»

۳- نعمت ها از خداست، ولی شرّ و بدی از عملکرد خود ماست. «أَنْعَمْنَا مَسَّهُ الشَّرُّ»

۴- انسان آن قدر ضعیف است که با نعمتی، گرفتار غفلت شده و با سختی و حادثه ی کوچکی، نا امید می شود. «إِذَا أَنْعَمْنَا ... أَعْرَضَ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئًا»

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

بگو: هر کس بر ساختار و خلق و خوی خویش عمل می کند، پس پروردگارتان داناتر است به کسی که به هدایت نزدیک تر است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در بحث از نیت و اینکه نیت از عمل بهتر است، این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

«شاکله»، به معنای ساختار و بافت روحی انسان است که در اثر وراثت و تربیت و فرهنگ

ص: ۱۱۱

اجتماعی برای انسان پیدا می شود. بعضی «شاکله» را به معنای فطرت گرفته اند، در حالی که فطرت ها یکدست و ثابت است و آنچه در انسان ها متفاوت است، انگیزه ها، خلق و خوی، عادات و بافت فکری و خانوادگی افراد است و عمل هر کس هم در گرو آنهاست. (۱)

پیام ها:

۱- رفتار انسان برگرفته از شخصیت فکری و روحی و اخلاقی اوست. «يَعْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ» (از کوزه همان برون تراود که در اوست).

۲- چون رفتارها ریشه در حالات و عادات دارد، باید از انگیزه ها و خو گرفتن های نابجا پرهیز کرد تا اعمال نابجا به صورت ملکه در نیاید. «كُلُّ يَعْْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ»

۳- راههای هدایت نیز درجات و سلسله مراتب دارد. «أَهْدِي»

۴- هر کس نیت بهتری داشته باشد، به هدایت نزدیک تر است. «أَهْدِي سَبِيلًا»

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (۸۵)

و از تو درباره ی روح می پرسند. بگو: روح از امور پروردگارم (و مربوط به او) است و جز اندکی از دانش به شما نداده اند.

نکته ها:

کلمه ی «روح»، ۲۱ مرتبه در قرآن آمده و در موارد زیر بکار رفته است:

الف: روحی که در کالبد انسان دمیده شده است. «نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ» (۲)

ب: وحی. «يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِ عَلِيٍّ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» (۳)

ج: قرآن. «كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۴)

ص: ۱۱۲

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. سجده، ۹.

۳-۳. غافر، ۱۵.

۴-۴. شوری، ۵۲.

د:روح القدس. «أَيُّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱)

ه:بزرگ فرشتگان. «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ» (۲)

ولی به هر حال روح بشر، امری پیچیده، ناشناخته و نفخه ای الهی و دارای بعد آسمانی است و تنها خداوند آن را می شناسد.

امام باقر علیه السلام کلمه ی «قلیل» را به علم قلیل تفسیر نکردند، بلکه به معنای افراد قلیل تفسیر فرمودند. (۳) یعنی علم کامل، تنها به اندکی از مردم داده شده و تنها آنان به روح آگاهی دارند.

پیام ها:

۱- پیامبران، مرجع پرسش های مردم بودند. «يَسْتَلُونَكَ»

۲- حقیقت روح، فوق فهم و دانش بشر و سرّی از اسرار الهی است. «مِنْ أَمْرِ رَبِّي»

۳- تمام علوم بشری، هدیه ی الهی است. «أَوْتَيْتُمْ»

۴- دانش انسان، محدود و بسیار اندک است. «مَا أَوْتَيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلاً»

وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكَيْلاً (۸۶)

واگر بخواهیم، هر آینه آنچه را به تو وحی کرده ایم، (از یادت) می بریم، سپس کسی را نمی یابی که در برابر ما از تو دفاع کند.

إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (۸۷)

جز رحمت از پروردگارت (مدافعی نخواهی یافت)، قطعاً فضل خداوند نسبت به تو بزرگ است.

نکته ها:

آیه ی ۸۶، حالت تهدید آمیز نسبت به پیامبر دارد که خداوند، همچنان که عطا می کند، اگر

ص: ۱۱۳

۱- ۱. بقره، ۸۷.

۲- ۲. قدر، ۴.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

بخواهد بازپس می گیرد. (۱) و آیه ی ۸۷، لحن تشویق آمیزی دارد.

قرآن، وحی، نبوت، خاتمیت و شفاعت، همه از تفصّلات الهی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله بوده و از مقام ربوبیت خدا سرچشمه می گیرد و خداوند عطاهايش را از او بازپس نمی گیرد، هر چند دستش باز، قدرتش استوار و می تواند همه را باز گیرد.

پیام ها:

۱- نعمت ها را از خداوند بدانیم و مغرور نشویم، زیرا بقا و زوال نعمت ها به اراده ی اوست. «لَنْدَهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا»

۲- هیچ کس در برابر قهر الهی نمی تواند نقشی داشته باشد. «ثُمَّ لَا تَجِدُ»

۳- نزول کتب آسمانی و وحی، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. بِالَّذِي أَوْحَيْنَا ... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ

۴- قرآن، فضل بزرگ الهی است. أَوْحَيْنَا ... إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا چون خداوند بزرگ و والاست، لطف او نیز بزرگ، و فضل بزرگ او مخصوص پیامبر است.

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا» (۸۸)

بگو: اگر (تمام) انس و جنّ گرد آیند تا همانند این قرآن را بیاورند، نمی توانند مثل آن را بیاورند، هر چند که بعضی پشتیبان و یاور دیگری باشند.

نکته ها:

«ظهير»، از «ظهر» به معنای پشتوانه و پشتیبان است.

ص: ۱۱۴

۱ - ۱). نسبت به موارد دیگر نیز چنین است، همانگونه که «خلقکم»، «یذهبکم»، همانگونه که «یعزّ»، «یذلّ»، همانگونه که «یهدی»، «یضلّ»، همانگونه که «احیاکم»، «یمیتکم»، همانگونه که «ینصرکم»، «یخذلکم». آری، آفریدن و بردن، عزّت و ذلّت، هدایت و ضلالت، حیات و مرگ، یاری و خواری تنها به دست اوست.

آیه، پاسخی است به سخن کفار که می گفتند: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۱) ما هم اگر بخواهیم، می توانیم مثل قرآن را بیاوریم. و این دعوت قرآن به مبارزه و آوردن نمونه ای مثل خود (تخیدی)، قرن هاست که بی جواب مانده است و تا کنون نیز دشمنان عرب زبان از اهل کتاب و مکتب های الحادی، با همه ی دشمنی هایشان با اسلام و حمایت قدرت های گوناگون، نتوانسته اند مثل قرآن را بیاورند.

ویژگی های بی همتای قرآن، عبارت است از اینکه: هم معجزه است، هم روان و متنوع، هم خبر از آینده می دهد، هم بهترین داستان ها را دارد، هم بهترین شیوه ی دعوت را دارد، هم بیان کننده ی همه ی مسائل و نیازهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی در همه ی زمینه ها و در تمام زمان هاست.

پیام ها:

۱- جنیان نیز همانند انسان ها مکلفند و قرآن، کتاب آنان نیز می باشد. «اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ»

۲- ناتوانی در آوردن نظیر قرآن، دلیل اعجاز این کتاب است. «لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ»

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا «۸۹»

و همانا در این قرآن، از هر گونه مثال برای مردم آوردیم، ولی بیشتر مردم سر باز زده، و جز انکار کاری نکردند!

پیام ها:

۱- تنوع و دگرگونی های بیانی قرآن، از ابعاد اعجاز قرآن است. «صَرَّفْنَا»

۲- خداوند با آیات قرآن حجت را بر مردم تمام کرده است. لَقَدْ صَرَّفْنَا ...

۳- یکنواختی خستگی آور است، پیام دعوت باید متنوع باشد. «صَرَّفْنَا»

ص: ۱۱۵

۴- کتاب هدایت، باید در دسترس همگان باشد. «هَذَا الْقُرْآنِ»

۵- یکی از بهترین شیوه های تعلیم و تربیت، ضرب المثل و بیان تمثیلی است.

صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

۶- مردم متفاوتند و مثال های متنوع، هر کدام می تواند برای گروهی روشنگر باشد. صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

۷- دلیل انکار مردم، لجاجت آنان است، نه آنکه حجت برای آنان نیامده است.

فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ ...

۸- اکثریت، نشانه ی حقانیت نیست. «فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ»

وَ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾

و گفتند: ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر برای ما چشمه ای از زمین جاری سازی،

أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرُ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾

یا برای تو باغی از خرما و انگور باشد که از میان آن، نهرها جاری گردانی.

نکته ها:

«ینبوع»، به چشمه ای گفته می شود که خشک نشود و همواره بجوشد.

مشرکان که منکر اعجاز قرآن بودند، شرط ایمان آوردن خود را رسیدن به مادیات قرار داده و توقعات نابجایی از پیامبر داشتند. غافل از آنکه پیامبر، برای اثبات نبوت خود معجزه انجام می دهد، نه برای اشباع هوسهای مردم لجوج، یا سرگرمی و تفریح، یا فرار از کار و تلاش.

در واقع توقع نابجا، قساوت، لجاجت، بهانه گیری، ناآگاهی به هدف و بی ادبی دست به دست هم می داد و سبب می شد که از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست های غیر منطقی داشته باشند، از قبیل: چشمه ی آب، باغ، رودخانه، سقوط آسمان، احضار خدا و فرشتگان، خانه ی طلا، پرواز به آسمان، نامه ی خصوصی از سوی خدا.

پیام ها:

۱- هر کس به قدر فکرش درخواست دارد، ملائک نبوت در دید مشرکان باغ و چشمه و مادیات بود. لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ ...

۲- هدف پیامبران، ارشاد مردم به توحید بود، ولی گروهی به فکر باغ و طلا و نقره بودند. لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا ...

۳- هر درخواست و توقعی منطقی نیست. از پیامبران و مبلغان مکتبی، توقعات نابجا زیاد است. حَتَّى تَفْجُرَ ...

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾

یا آسمان را همان گونه که می پنداری به صورت پاره هایی بر ما بیفکنی، یا خداوند و فرشتگان را در مقابل ما بیاوری.

أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

یا برای تو خانه ای از زر و زیور باشد، یا در آسمان پرواز کنی و به پرواز و بالا رفتن تو (نیز) ایمان نخواهیم آورد تا آنکه کتابی بر ما فرود آوری که آن را بخوانیم. بگو: پروردگار من منزّه است. آیا جز این است که من بشری فرستاده شده ام؟!

نکته ها:

«كَمَا زَعَمَتْ» اشاره به تهدید و وعده ی عذابی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه ۹ سوره ی سبأ داشته است. «أَوْ تُسْقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ»

معجزه از شتون ربوبیت خداوند و سرچشمه ی آن اراده و حکمت الهی است و از شرایط

معجزه آن است که بی هدف و بیهوده یا محال نباشد. درخواست های کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه بیهوده است. ساقط ساختن آسمان به نابودی همه می انجامد و کسی نمی ماند تا ایمان آورد. احضار خدا و فرشتگان هم محال است، چون جسم نیستند تا احضار شوند و ما آنان را مشاهده کنیم.

پیام ها:

۱- کفار، لجوج و بی ادبند. در تعبیر «لَنْ نُؤْمِنَ» و «كَمَا زَعَمْتَ» نوعی بی ادبی است.

۲- کفار، تهدیدات انبیا را باور نداشتند. «كَمَا زَعَمْتَ»

۳- درخواست های محال و بیهوده پذیرفته نمی شود. «تَأْتِي بِاللَّهِ»

۴- حس گرایی مشرکان، دلیل توقعات نابجای آنان می باشد. تُشَقِطَ ... تَأْتِي

وَ مَا مَعَ النَّاسِ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾

و آنگاه که هدایت به سراغ مردم آمد، چیزی مردم را از ایمان آوردن باز نداشت، جز آنکه گفتند: آیا خداوند، بشری را به عنوان پیامبر، برانگیخته است؟

نکته ها:

کسانی که دارای منطق درستی نیستند، نقطه ی قوت را نقطه ضعف می پندارند. انسان بودن پیامبر نقطه ی قوت است، نه ضعف. چون به خاطر داشتن غرائز و امیال و مشکلات، درد انسان ها را درک می کند و می تواند الگوی عملی باشد و نسخه ی مفیدی ارائه بدهد.

بر طبق آیات قرآن، بهانه های کفار برای ایمان نیاوردن، از این قرار است:

الف: چرا انبیا انسان هایی همچون ما هستند؟

پاسخ: بهترین نوع تبلیغ آن است که همراه با نمونه ی عملی و ارائه الگو باشد.

ب: اگر بناست انسانی پیامبر باشد، چرا فلانی از فلان خانواده یا شهر نباشد؟

پاسخ: تقسیمات مردم بر اساس خیال و معیارهای مادی است، اما نزول و دریافت وحی لیاقت می خواهد.

ج: چرا خود ما پیامبر نباشیم؟

پاسخ: نبوت مقامی بس والا، حتی برتر از مقام فرشتگان است و هر انسانی با هر سابقه ای سزاوار پیامبری نیست.

د: چرا فرشتگان بر خود ما فرود نمی آیند؟

پاسخ: نزول فرشته بر کسانی است که سابقه انحراف و گناهی نداشته باشند و گرنه هر روز دروغ و انحرافی را به نام وحی برای مردم می آورند.

پیام ها:

۱- کفار، بهانه جو و بی منطقند. بهانه ی کفار این بود که چرا پیامبر بشری همانند آنهاست. ﴿مَا مَنَعَ ...﴾

۲- پیامبران برای هدایت و تربیت مردم، به سراغ آنان می رفتند. ﴿جَاءَهُمُ الْهُدَى﴾

۳- شخصیت و کرامت انسان، چون برای انسان جاهلی ناشناخته بود، می پنداشت که انسان لایق نبوت نیست. ﴿بَشَرًا رَسُولًا﴾

﴿قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْسُونَ مُطَمِّنِينَ لَنَزَلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًَا رَسُولًا﴾ ۹۵»

بگو: اگر در زمین فرشتگانی بودند که با اطمینان و آرامش راه می رفتند، هر آینه ما از آسمان فرشته ای را به عنوان فرستاده بر آنان می فرستادیم.

نکته ها:

آیه، در رد دیدگاه آنان که به بشر بودن پیامبر اعتراض داشتند، می فرماید: فرستادن پیامبر، سنت الهی و ضرورت دینی است، حتی اگر همه اهل زمین فرشته بودند و نزاع و کشمکشی نیز میان آنان نبود و همه در آرامش و رفاه بودند، باز هم فرستاده ای از جنس آنان از جانب

خداوند می آمد، چون وظیفه ی انبیا، تکامل و رشد معنوی و الگو دادن است، نه تنها رفع خصومت و دشمنی میان آنان.

پیام ها:

۱- همگونی رهبران با مردم، لازمه ی تربیت و الگوپذیری آنان است. انسان برای انسان، فرشته برای فرشته. «مَلَأْنٰكَ مَلَكًا»

۲- رسالت و پیامبری از جانب خداست و انتخابی نیست. لَنْزَلْنَا ... رَسُوْلًا

قُلْ كَفَىٰ بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيْرًا بَصِيْرًا «۹۶»

بگو: میان من و شما خدا برای گواهی کافی است، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

پیام ها:

۱- خداوند با بیان گواه بودن و علم خود به برخوردارهای بی منطق کفار، پیامبر را دلداری می دهد. «قُلْ كَفَىٰ بِاللّٰهِ»

۲- تکیه گاه پیامبران خداست، لذا قاطعیّت دارند و عقب نشینی ندارند. «كَفَىٰ بِاللّٰهِ»

۳- خداوند با مشرکان اتمام حجت کرده است، بنابراین به مجادلات باید پایان داد. «كَفَىٰ بِاللّٰهِ شَهِيدًا»

۴- ایمان به علم و آگاهی خداوند، سبب دوری از انحراف و بهانه جویی است.

«كَفَىٰ بِاللّٰهِ شَهِيدًا»

۵- شاهد باید عالم، دقیق و بصیر باشد. شَهِيدًا ... خَبِيْرًا بَصِيْرًا

۶- خداوند، هم شاهد آن است که پیامبر به وظیفه اش عمل کرده است، هم از لجاجت و سرسختی یا ایمان و تسلیم بندگانش آگاه است. كَفَىٰ بِاللّٰهِ شَهِيدًا ...

اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيْرًا بَصِيْرًا

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلِيًّا وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصِيْمًا
مَاؤَاهُمْ جَهَنَّمَ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

و هر که را خدا هدایت کند، پس همو هدایت یافته است و هر که را گمراه سازد، هرگز یاورانی جز خدا برای آنان نخواهی یافت و ما در روز قیامت، آنان را واژگون (به صورت خزنده) کور و کر و لال محشور می کنیم و جایگاهشان دوزخ است، که هر گاه خاموش شود، آتش آنان را بیافزاییم.

نکته ها:

«خَبَتْ»، به معنای فروکش کردن شعله است. و «سعیر»، به معنای شعله ور شدن آتش و از نام های جهنم است.

سؤال: اگر گمراهان در قیامت، کر و کور و لالند، پس چگونه در آیات دیگر، از دیدن آتش؛ «رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ» (۱)، یا شنیدن صدای دوزخ؛ «سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَ زَفِيرًا» (۲)، یا فریاد و شیون آنان؛ «دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا» (۳) سخن به میان آمده است؟

پاسخ: مراحل و مواقف قیامت متفاوت و متعدّد است. در هر موقعی ممکن است حالتی باشد که در مرحله ی بعد از آن نباشد.

(۴)

پیام ها:

۱- هدایت تنها به علم، عقل و استدلال نیست، توفیق الهی نیز می خواهد. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ» □

۲- گمراهان را نجات بخشی جز خدا نیست. مَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ ...

۳- کسی که از گوش، چشم و زبان خود در مسیر حقّ یافتن، حقّ گفتن و حقّ دیدن

ص: ۱۲۱

۱-۱. کهف، ۵۳.

۲-۲. فرقان، ۱۲.

۳-۳. فرقان، ۱۳.

۴-۴. تفسیر تبیان.

بهره نگیرد، در قیامت نیز کور، کر، لال و واژگون محشور می شود. این در واقع نوعی تجسم عمل انسان است! نَحْشُرُهُمْ ... عَلِيٍّ
وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا

۴- آتش دوزخ، برای مجرمان پیوسته شعله و رتر می شود. «كَلَّمَا حَبَّتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا»

ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا «۹۸»

آن (دوزخ) کیفر آنان است، بدان جهت که کافر شدند و گفتند: آیا پس از آنکه (مردیم و به صورت) استخوان و (مثل) گاه (ریزریز شدیم، آیا واقعاً به صورت آفریده ی جدیدی برانگیخته خواهیم شد؟

نکته ها:

«رفات»، ذرات گاه است که چنان ریز شده که دیگر قابل شکستن نیست. (۱)

پیام ها:

۱- قهر خدا نسبت به کافران، بی دلیل نیست، بلکه نتیجه ی عملکرد خودشان است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ»

۲- کافران بر انکار معاد دلیل ندارند و آنچه می گویند یا از روی استهزاء، یا تعجب و یا استبعاد است. «أَإِنَّا»

۳- معاد، جسمانی است. «عِظَامًا وَرُفَاتًا خَلْقًا جَدِيدًا»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا - لَا رَيْبَ فِيهِ فَابْتِغُوا الْيَوْمَ الْإِيمَانَ إِلَّا كُفُورًا «۹۹»

ص: ۱۲۲

آیا نیاندیشیده اند خداوندی که آسمان ها و زمین را آفریده است، بر آفریدن مثل این مردم نیز تواناست؟ و خداوند برای آنان مدتی معین کرده که شکی در آن نیست، اما ستمگران سرباز زده و جز به کفر به چیزی تن نمی دهند.

نکته ها:

عبارت «لَا رَيْبَ فِيهِ» یعنی جای هیچ تردیدی در قرآن نیست، نه آنکه هیچ کس تردیدی در آن نمی کند.

قرآن بارها برای شک زدایی از معاد، به آفرینش آسمان ها و زمین و عظمت دستگاه خلقت و قدرت الهی بر آفرینش، اشاره کرده است. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خُلُقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا» (۱) آیا آفرینش شما سخت تر است یا آسمان که آن را بنا نهاد؟ یعنی بهترین دلیل بر امکان وجود یک چیز، واقع شدن و بودن آن است.

در قیامت، استخوان های پوسیده همان استخوان های دنیوی و روح ملحق شده به آنها همان روح است، اما قرآن «مِثْلَهُمْ» می گوید، مانند خشتی که اگر در هم کوبیده و دوباره از همان گل خشتی بسازند، می گویند: این مثل اولی است، نه عین آن. با آنکه موآدش همان مواد است. (۲) «مِثْلَهُمْ»

پیام ها:

۱- بهترین دلیل بر امکان معاد، توجه به قدرت الهی در طبیعت است. «أَوْ لَمْ يَرَوْا»

۲- زندگی دنیا چند روزی بیشتر نیست، کافران این همه سرسختی نکنند، یا مرگشان می رسد، یا قیامت. «جَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا»

۳- بی توجهی به قدرت خداوند و استبعاد قیامت، عملی ظالمانه است، «فَأَبَى الظَّالِمُونَ» و ظلم زمینه ی کفر است. «إِلَّا كُفُورًا»

ص: ۱۲۳

۱- ۱. نازعات، ۲۷.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

بگو: اگر شما خزانه دار رحمت پروردگارم بودید، قطعاً از ترس انفاق (و تهی دستی)، چیزی به کسی نمی دادید. و انسان تنگ نظر و بخیل است!

نکته ها:

«قتور» از «قتر» به معنای بخل و امساک از بخشش است.

پیام ها:

۱- کثرت مال اثری در سخاوت افراد حریص و بخیل ندارد. بعضی انسان ها سیری ناپذیرند و هرچه بیندوزند، باز نگران کم شدن آنند. لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ ... لَأَمْسَكْتُمْ ...

۲- ترس از تهی دستی یکی از ریشه های بخل است. «لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ»

۳- سرچشمه رفتار بشر، روحیه و خصلت های اوست. لَأَمْسَكْتُمْ ... كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَنَسِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

همانا به موسی نه معجزه ی روشن دادیم. پس، از بنی اسرائیل آنگاه که (موسی) به سراغشان آمد سؤال کن. پس فرعون (با دیدن آن همه معجزه) به او گفت: ای موسی! من تو را قطعاً افسون شده می پندارم.

نکته ها:

معجزات نه گانه ی حضرت موسی علیه السلام عبارت بود از:

۱- ازدها شدن عصا. ۲- سفیدی کف دست. ۳- شکافتن دریا با عصا. ۴- طوفان. ۵- هجوم ملخ. ۶- هجوم شپش. ۷- هجوم قورباغه. ۸- خون شدن آبها. ۹- جاری شدن دوازده چشمه از سنگ با یک عصا زدن.

ص: ۱۲۴

البته می توان گفت: معجزات آن حضرت هیچ‌ده تا بوده است، چون بازگشت هر یک از آنها به حالت اول نیز معجزه ای دیگر است.

سؤال: قرآن غیر از این نه معجزه، معجزات دیگری هم برای حضرت موسی بیان کرده است، مانند کنده شدن کوه و بالای سر یهود قرار گرفتن آن، نزول طعام من و سلوی، گاو ذبح شده ای که مرده را زنده کرد، پس چرا نه معجزه ذکر شده است؟

پاسخ: تعداد ۹ معجزه درباره ی فرعون بود که با دیدن آنها باز هم ایمان نیاورد. معجزات دیگر به فرعون ارتباط نداشت. (۱)

پیام‌ها:

۱- خداوند، از پیامبران خود پشتیبانی می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا»

۲- خداوند با دادن معجزات به پیامبران، به مردم اتمام حجت می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا»

۳- آنان که سرسخت ترند، نیاز به استدلال و معجزه ی بیشتری دارند. «تَسْمَعُ آيَاتٍ»

۴- معجزه، باید روشن و بی تردید باشد. «بَيِّنَاتٍ»

۵- پیامبران، پزشکانی اند که به سراغ مردم می روند. (۲) «جَاءَهُمْ»

۶- مستکبران در برابر معجزات و برهان‌ها دست به تحقیر و توهین می زنند.

«لَا تُظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا»

«قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائِرٍ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا» (۱۰۲)

موسی گفت: قطعاً می دانی که این (معجزات) را جز پروردگار آسمان‌ها و زمین برای بصیرت شما نفرستاده است و من تو را ای فرعون! هلاک شده می پندارم.

ص: ۱۲۵

۱- ۱). تفسیر المیزان، فرقان.

۲- ۲). حضرت علی علیه السلام در معرفی پیامبر فرمود: «طیبٌ دَوَّارٌ بَطْنُهُ». نهج البلاغه، خطبه، ۱۰۸.

سؤال: با آنکه موسی علیه السلام به هلاک شدن فرعون یقین داشت، چرا می گوید: «لَأَظُنُّكَ» گمان دارم؟

پاسخ: اولاً: ظنّ تنها به معنای گمان نیست، بلکه به باور و یقین نیز گفته شده است.

ثانیاً: شاید امیدی به هدایتش داشت.

ثالثاً: وقتی دشمن پرده دری نمی کند، ادب در بحث و مناظره اقتضا دارد ما نیز حریم را نگه داریم. فرعون گفت: «لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا» موسی نیز در جواب او فرمود: «لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا»

پیام ها:

۱- گاهی انسان با آنکه حق را می داند، اما خود را به جهالت می زند. لَقَدْ عَلِمْتَ ...

۲- علم به تنهایی در هدایت و راهیابی انسان کافی نیست، بلکه ایمان و تسلیم لازم است، و گرنه فرعون هم علم داشت. «عَلِمْتَ»

۳- معجزات موسی به قدری روشن بود که فرعون هم به آن علم داشت. «عَلِمْتَ»

۴- معجزات برای بصیرت مردم است، ولی در سحر و جادو بصیرت نیست.

«بَصَائِرٌ»

۵- در نظام های حکومتی فاسد، برای هدایت مردم باید به سراغ رئیس حکومت رفت. «يَا فِرْعَوْنُ»

۶- پیامبران الهی، به راه خود مطمئن بودند، از این رو با صراحت به طاغوت ها اخطار می کردند. «لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا»

۷- هر که حق را بفهمد، اما لجاجت و کبر ورزد، هلاک می شود. عَلِمْتَ ... مَثْبُورًا

فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِيزَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾

پس (فرعون) تصمیم گرفت که آنان را از آن سرزمین تبعید کند، پس ما او و همه ی همراهانش را غرق کردیم.

وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِيَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

و پس از آن (غرق فرعون) به بنی اسرائیل گفتیم: در این سرزمین مستقر شوید، پس چون موعد آخرت فرا رسد، همه ی شما را با هم گرد خواهیم آورد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای بیرون کردن با زور است. قرآن بارها به این شیوه ی ظالمان نسبت به اولیای الهی و ناکام ماندنشان اشاره کرده است. ابراهیم را در آتش افکندند، خدا آتش را سرد کرد، یوسف را به چاه انداختند، عزیز مصرش کرد. پیامبر را از مکه بیرون کردند، خداوند حکومت جهان اسلام را به او عطا کرد. این سنت و قانون الهی است که در برابر مکر اهل باطل، تدبیر مناسب دارد.

«لفیف»، به معنای گروه های به هم پیوسته و انبوه می باشد.

پیام ها:

- ۱- منطق طاغوت، خشونت و تبعید است و مردان حق را تحمل نمی کنند. «فَأَرَادَ»
- ۲- در برابر اراده ی طاغوت، اراده و قهر خداوند است. «فَأَرَادَ ... فَأَعْرَفْنَاهُ»
- ۳- هر چند فکر گناه، گناه نیست، اما اراده ی خطرناکی همچون تبعید پیامبران، قهر الهی را به دنبال دارد. «فَأَرَادَ ... فَأَعْرَفْنَاهُ»
- ۴- همه ی قدرت نمایی طاغوت ها، در زمین و محدود است. «مِنَ الْأَرْضِ»
- ۵- عذاب الهی، پس از اتمام حجت است. بعد از آمدن معجزات و ایمان نیاوردن مردم، هلاکت حتمی است. «فَأَعْرَفْنَاهُ»
- ۶- پایان کار طاغوت ها و همکارانشان، هلاکت و نابودی است. «فَأَعْرَفْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعًا»
- ۷- کمک به ستمگران سبب شریک شدن در هلاکت آنان است. «مَنْ مَعَهُ»
- ۸- رهبران فاسد در هلاکت مردم نقش دارند. «فَأَعْرَفْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ»

۹- آنان که چند روزی بر منطقه ای حاکم می شوند، باید پاسخگوی خدا در قیامت باشند. اُسْكُنُوا الْأَرْضَ ... جِنَّا بِكُمْ لَفِيْفًا

و بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَّلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا ﴿١٠٥﴾

و ما قرآن را به حق نازل کردیم و به حق نازل شد و ماتورا جز به عنوان بشارت دهنده و بیم رسان نفرستادیم.

پیام ها:

۱- سلامت قرآن تضمین شده است. هم خداوند قرآن را به حق نازل کرد، هم وحی الهی به سلامت به مقصد رسید و شیاطین نتوانستند آسیبی به آن رسانند. «بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَّلَ»

۲- محور کار پیامبران، بشارت و انذار است و حق کاستن و افزودن بر وحی را ندارند. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۳- مسئولیت پذیرش یا نپذیرفتن مردم با پیامبر نیست و کسی حق تحمیل عقیده بر دیگران را ندارد. «مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۴- بشارت و انذار در کنار هم مؤثر است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

وَ قُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَ نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾

و قرآنی که آن را بخش بخش کردیم تا آن را با تأنی و درنگ بر مردم بخوانی و آن را آنگونه که باید به تدریج نازل کردیم.

نکته ها:

یکی از اعتراض های کفار این بود که چرا قرآن یکباره نازل نمی شود، «لَوْلَا نَزَّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً» (۱) این آیه پاسخی به گفته ی آنان است.

ص: ۱۲۸

آیات قرآن چون با حوادث مختلف ارتباط دارد و برای رفع نیاز همه ی طبقات در طول تاریخ است، بخش بخش نازل شده تا با رویدادهای گوناگون، تطبیق داشته و برای منتظران دلچسب تر باشد. مثلاً اگر آیات جهاد در زمان صلح نازل می شد، در جایگاه واقعی خود نبود.

تدریج، یکی از سنت های الهی است، چه در آفرینش، که جهان را در شش روز آفرید و چه در نزول قرآن، با آنکه می توانست یکباره نازل کند یا بیافریند.

نزول تدریجی آیات قرآن برای آن بود که علم به آن توأم با عمل به آن شود. البته از نزول تدریجی قرآن، ارتباط دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با مبدأ وحی نیز استفاده می شود.

پیام ها:

۱- بخش بخش شدن قرآن به اراده خداوند است. «فَرَفَنَاهُ»

۲- تعلیم و تربیت و ارشاد، باید تدریجی باشد. «فَرَفَنَاهُ عَلٰی مُكَّتٍ»

۳- تلاوت تدریجی قرآن، شنونده را برای آیات دیگر تشنه و منتظر می کند. «عَلٰی مُكَّتٍ» «مُكَّتٍ» آرامش همراه اطمینان است.

۴- یک مربی و مصلح، باید برای دراز مدّت برنامه داشته باشد و از زمان و نیازمندی های جدید غافل نباشد. «عَلٰی مُكَّتٍ»

۵- گرچه روح بزرگ پیامبر ظرفیت دریافت همه ی وحی را یکجا دارد، اما مردم کم ظرفیتند و باید به تدریج آن را دریابند. «لِتَقْرَأَهُ عَلٰی النَّاسِ عَلٰی مُكَّتٍ»

۶- قرآن، علاوه بر جنبه ی تعلیمی، جنبه ی اجرایی هم دارد که باید به تدریج اجرا شود. اجرای صدها دستور در جامعه ای که صدها فساد دارد، یکباره محال است. «نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلاً»

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾

بگو: به قرآن ایمان آورید یا ایمان نیاورید (برای خداوند فرقی ندارد)، قطعاً آنان که پیش از این علم داده شده اند، هرگاه بر آنان تلاوت می شود، سجده کنان بر چانه ها به زمین می افتند.

نکته ها:

«يَخِرُّونَ»، از «خریر»، به معنای صدای آبی است که از بلندی سرازیر می شود. همچنین به کسانی که برای خدا بی اختیار به سجده می افتند در حالی که صدایشان به تسبیح بلند است نیز گفته می شود.

به چانه افتادن، کنایه از نهایت تواضع و تسلیم است که علاوه بر پیشانی، همه ی صورت و چانه هم بر روی خاک قرار می گیرد.

پیام ها:

۱- ایمان و کفر مردم، در حقیقت قرآن اثری ندارد. «آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا»

۲- علم، هدیه ای الهی است. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

۳- برخلاف آنان که جهل را منشأ ایمان به خدا و مذهب می دانند، قرآن علم و دانایی را ریشه ی ایمان می داند. «أُوتُوا الْعِلْمَ ... يَخِرُّونَ»

۴- جمعی از علمای اهل کتاب، به قرآن ایمان آوردند و قرآن در روح آنان اثری عمیق گذاشت. «أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ ... يَخِرُّونَ»

۵- علم واقعی آن است که انسان را در برابر حق، به خضوع و ادوار کند. «أُوتُوا الْعِلْمَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

۶- هنگام لجاجتِ گروهی در برابر حق، باید یادآور گروهی شد که اهل اطاعت بودند، تا سرسختی مخالفان در روحیه ی ما اثر بدی نگذارد. «مِنْ قَبْلِهِ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

۷-قرآن به قدری بلندمرتبه و پر محتواست که هنگام تلاوت خضوع دانشمندان را به دنبال دارد. إِذَا يُتْلَى ... يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ سُجَّدًا

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا (۱۰۸)

ومی گویند: پروردگارمان منزّه است، همانا وعده پروردگار ما انجام شدنی است.

وَيَخْرُونَ لِلذَّقَانِ يَنْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا (۱۰۹)

و گریه کنان بر چانه ها(به سجده) می افتند و همواره بر خشوعشان افزوده می شود.

نکته ها:

تکرار تعبیر «يَخْرُونَ»؛ یا برای تکرار سجده ی آنان است، یا برای ارج نهادن به آن کمال، و یا برای آنکه در مرحله ی اول، سجودشان برای معرفت آیات قرآن و رسیدن به وعده ی تورات و انجیل بوده و در مرحله ی دوم، به خاطر اشک و روحیه ی خشوع بوده است.

در تورات و انجیل، بارها وعده ی آمدن پیامبر خاتم داده شده بود. این آیه اشاره به آن است که برخی اهل کتاب، چون تحقق وعده ی الهی را می دیدند، به تسبیح خدا و سجود خاشعانه می پرداختند.

پیام ها:

۱- بازگویی گفتار و رفتار خوبان و مؤمنان، در تربیت دیگران مؤثر است و يَقُولُونَ ...

۲- عالمان، خدا را از هر عیبی منزّه می دانند، أوتوا العلم ... يَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا (عقیده به نقص خداوند، برخاسته از جهل انسان است.)

۳- تلاوت قرآن، در بعضی از چند جهت تأثیر می گذارد: عمل، بیان و قلب.

«سُجَّدًا

يَقُولُونَ

يَنْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا»

۴- تلاوت قرآن، انسان را دائماً بالا می برد. «إِذَا يُتْلَى يَزِيدُهُمْ خُشوعًا»

۵- معرفت و خشوع، محدودیتی ندارد. هرچه معرفت بیشتر شود، خشوع هم بیشتر است. «يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا»

۶- گریه در حال عبادت و سجود، ارزشمند است. «يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ»

۷- ذکر خدا در سجده، نشان دهنده ی ارزش سجده است. «يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ»

۸- گریه از برکات و آثار علم است. «أُوتُوا الْعِلْمَ يَبْكُونَ»

۹- اشکی ارزشمند است که دائمی باشد، نه لحظه ای. «يَبْكُونَ»

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾

بگو: نام الله را بخوانید یا نام رحمان را، هر کدام را بخوانید، پس بهترین نامها از آن اوست. و نمازت را خیلی بلند یا خیلی آهسته نخوان و میان این دو، راه (معتدلی) را انتخاب کن.

نکته ها:

در بعضی تفاسیر آمده است: پیامبر در مسجد الحرام دعا می خواند و می گفت: «یا الله یا رحمن» / ده ای پنداشتند که او دو خدا را می خواند که یکی «الله» است و دیگری «رحمان». آیه نازل شد و این شبهه را زدود. (۱)

بعضی نام ها تنها علامت و نشان است و کاری به تطابق معنا با مسمی ندارد، مثل شناسایی افراد از طریق صدا، لباس، ماشین، یا شناسایی کشور یا مؤسسه ای از راه آرم و نشان. اما گاهی اسامی تنها آرم نیستند، بلکه محتوا و پیام دارند، مثل نام های مبارک خدا که هر یک، گویای کمالی از ذات اوست.

ص: ۱۳۲

هرگاه پیامبر بلند نماز می خواند، کفّار با شعر خواندن بلند، مزاحم می شدند و هرگاه آهسته می خواند، اصحاب نمی شنیدند. نزول این آیه، دستور به قرائتی بین بلند و آهسته بود. (۱)

در روایات شیعه و سنی آمده است: خداوند ۹۹ اسم دارد که هر که در دعا خداوند را به آنها بخواند، رستگار و پیروز می شود. (۲)

پیام ها:

۱- پیامبر باید شبها را برطرف کند. «قُلْ»

۲- نام های خدا، همه به یک حقیقت برمی گردد و عین ذات اوست. «أَيُّ مَا تَدْعُوا»

۳- اسمای حُسنی و برترین صفات، مخصوص خداوند است. «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۴- چون از سویی خدا و کمالاتش بی نهایت است، و از سوی دیگر عقل و کلمات انسان محدود، بهترین راه آن است که خدا را به نام هایی بخوانیم که از خود او و قرآن گرفته ایم، و گرنه انسان ممکن است به انحراف افتد و اسم های نامناسب برای خدا بترشد. «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۵- در دعا خواندن، انسان آزاد است که خدا را به هر یک از نام هایش که می خواهد، بخواند. «أَيُّ مَا تَدْعُوا ...»

۶- در همه ی نام های خدا، بهترین معانی و مقدّس ترین مفاهیم به کار رفته است.

«فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۷- اسلام، دینی میانه و معتدل است، حتّی قرائت نمازش باید با صدایی میانه باشد. «وَ ابْتِغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا»

۸- اسلام، غیر از نیت و عمل، به شیوه و کیفیت عمل هم نظر دارد. نماز باید روی آداب خاصّ خوانده شود. «لَا تَجْهَرُ لَهُ لَا تُخَافُتُ ابْتِغِ بَيْنَ ذَلِكَ»

ص: ۱۳۳

(۱- ۱). تفسیر ابوالفتوح رازی.

(۲- ۲). تفاسیر طبری، المیزان و مجمع البیان.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَ كَبْرُهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

و بگو: ستایش از آن خداوندی است که نه فرزندی برای خود گرفته است، و نه در حاکمیت، شریکی برای او بوده و نه هرگز به خاطر ذلت و ضعف، یآوری گرفته است. و او را به طور شایسته، بزرگ بشمار.

نکته ها:

این سوره، با تسبیح خداوند آغاز شد و با حمد و تکبیر او پایان گرفت، چنانکه سوره ی مؤمنون نیز با رستگاری مؤمنان آغاز شده، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» و با رستگار نشدن کفار، پایان گرفته است. «لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ»

در روایات، تلاوت این آیه، برای ادای دین و رفع و سوسه و برطرف شدن فقر و بیماری، مؤثر شمرده شده است.

نفی فرزند از خداوند، در مقابل یهود و مسیحیت است، و نفی شریک در مقابل قریش و نفی ولی در مقابل برخی از مجوسان و ستاره پرستان است. (۱)

پیام ها:

۱- ستایش خدا را از خدا بیاموزیم. قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ...

۲- دلیل اختصاص ستایش ها به خدا، بی نیازی اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا»

۳- عظمت و بزرگی خدا را عظمتی ویژه دانسته و او را بی نیاز مطلق بدانیم. «كَبْرُهُ تَكْبِيرًا»

«الحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۳۴

این سوره، یکصد و ده آیه دارد، و جز آیه ی ۲۸، همه ی آن در مکه نازل شده است. در این سوره از داستان اصحاب کهف و داستان موسی و خضر و داستان ذوالقرنین (۱) و مسائل مبدأ و معاد بحث شده است.

مشرکان قریش افرادی را از مکه به مدینه فرستادند تا ماجرای بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و نشانه ی صداقت او را از علمای یهود پرسند. علمای یهود به فرستادگان مشرکان گفتند: از او سه چیز سؤال کنید؛ اگر دو چیز را جواب داد و یکی را بی پاسخ گذاشت، او صادق است. درباره ی اصحاب کهف، ذوالقرنین و روح پرسید. اگر از اصحاب کهف و ذوالقرنین جواب داد، ولی از روح جواب نداد، او پیامبر است. (۲)

در فضیلت این سوره و آثار تلاوت آن، احادیث بسیاری است که به چند نمونه آن اشاره می شود: هر که این سوره را بخواند از فتنه ی دجال بیمه است.

تلاوت آن در شب جمعه، سبب آمرزش گناهان تا جمعه ی دیگر و سه روز بعد از آن می شود. تلاوت آیه ی آخر آن سبب بیدار شدن در هر ساعتی از شب که بخواهید می گردد. تلاوت این سوره مانع از عذاب دوزخ و مانع ورود شیطان به خانه ای است که در آن شب، این سوره خوانده شده است.

به هر حال خواندن و تلاوت همراه با فهمیدن و عمل کردن، رمز رسیدن به برکات قرآن است.

ص: ۱۳۷

۱- ۱. این سه داستان فقط در این سوره بیان شده است.

۲- ۲. تفسیر درّالمثور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ الْكِتَابَ وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾

ستایش مخصوص خدایی است که کتاب (آسمانی قرآن را) بر بنده ی خود نازل کرد و برای آن هیچ گونه انحرافی قرار نداد.

قِيمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾

(کتابی که) استوار و نگهبان (کتاب های آسمانی دیگر) است، تا از عذاب شدیدی که از سوی اوست بترساند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت دهد که برای آنان پاداشی نیکوست.

نکته ها:

از میان سوره های قرآن، حمد، انعام، سبأ، فاطر و کهف، با جمله ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» شروع شده است و در سه سوره از آنها سخن از آفرینش هستی است. در سوره ی حمد از تربیت و در اینجا از کتاب آسمانی سخن به میان آمده است. گویا هستی و آفرینش، همراه با کتاب و قانون، دو بال برای تربیت انسان ها هستند.

«اعوجاج» یعنی انحراف و کجی. «عَوَج» در مورد محسوسات و «عِوَج» در غیر محسوسات به کار می رود. (۱) و «قیم» به معنای برپادارنده و سامان بخش است.

ص: ۱۳۸

۱- ۱). «عَوَج» برای انسان ها و «عِوَج» برای غیر انسان هاست. تفسیر تبیان.

سوره ی قبل با «سُبْحَانَ الَّذِي» شروع شده بود و این سوره با «الْحَمْدُ لِلَّهِ»، تسبیح و تحمید معمولاً در کنار هم اند.

کلمه ی «عَبْدِهِ» در قرآن هر جا به طور مطلق آمده، مراد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، مثل «نَزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۱)، «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ» (۲)، «يُنزِّلُ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۳)، «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ» (۴).

پیام ها:

۱- نعمت کتاب و قانون، به قدری مهم است که خداوند، خود را به خاطر آن ستوده است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ ...»

۲- بندگی خدا، زمینه ساز دریافت کمالات معنوی است. «أَنْزَلَ عَلَيَّ عَبْدِهِ»

۳- نه در کتاب خدا اعوجاج است، نه در رسول او، نه از حقّ به باطل می گراید، نه از مفید به غیر مفید و نه از صحیح به فاسد. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا»

۴- قرآن تا قیامت، استوار و غیر قابل نسخ است. «قَيِّمًا»

۵- قرآن، نگهبان کتب آسمانی و در بردارنده تمام مصالح بندگان است. تناقض، اختلاف، افراط و تفریط در آن نیست، هم دعوت به قیام می کند، هم قیام به دعوت دارد. «قَيِّمًا»

۶- شرط قیام به مصالح دیگران، اعوجاج نداشتن مصلح است. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا»

۷- دفع ضرر، مهم تر از جلب منفعت است. لذا انذار قبل از بشارت آمده است.

«لِيُنذِرَ»

۸- ایمان همراه با عمل صالح کارساز است. «الْمُؤْمِنِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ»

۹- عمل صالح باید استمرار داشته باشد. «يَعْمَلُونَ»

ص: ۱۳۹

۱- ۱. فرقان، ۱.

۲- ۲. نجم، ۱۰.

۳- ۳. حدید، ۹.

۴- ۴. زمر، ۳۶.

مَا كَثِيرٌ فِيهِ أَبْدًا» ۳

برای همیشه در آن (اجر الهی و بهشت) ماندگارند.

و يُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا» ۴

و تا (کتاب الهی و پیامبر) به آنان که گویند: خداوند برای خود فرزندی گرفته است، هشدار دهد.

مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبِرَتْ كَلِمَهُ تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا» ۵

آنان و پدرانشان هیچ علمی به این سخن (یا به خداوند) ندارند. این کلمه ای که از دهانشان بیرون می آید، تهمت بزرگی است و جز دروغ نمی گویند.

نکته ها:

با آنکه هشدار در آیه ی قبل نیز آمده بود، اما به خاطر اهمیت انحراف مشرکان در مورد فرزند گرفتن خدا، انذار تکرار شده است.

با توجه به آیات دیگر قرآن، اتهام فرزند داشتن خدا، تهمتی بزرگ و شایع میان مشرکان بوده است. مسیحیان هم «اب، ابن و روح القدس» می گفتند. یهودیان نیز «عزیز» را فرزند خدا می دانستند و مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند. در حالی که این عقیده نه موافق با واقعیت است و نه منطبق با عقل.

پیام ها:

۱- عمل دائم، پاداش دائم دارد. در آیه ی قبل «يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» نشانه دوام عمل بود و در این آیه «مَا كَثِيرٌ فِيهِ» یعنی پاداش دائم می باشد.

۲- انسان علاقه به زندگی همیشگی و ماندگار دارد، و خداوند آن را در قیامت قرار داده است. «مَا كَثِيرٌ فِيهِ أَبْدًا»

۳- از ویژگی نعمت های الهی در آخرت، جاودانگی آنهاست و در قیامت، مرگ و فنا نیست. «مَا كَثِيرٌ فِيهِ أَبْدًا»

۴- اصلاح عقیده ی مردم، از وظایف انبیاست. «يُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا»

۵- جهل و ناآگاهی، بستر انحراف است. قَالُوا... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ

۶- عقاید باید بر اساس علم باشد و از عقیده بدون علم انتقاد شده است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ»

۷- کسی که ایمان نداشته باشد، به خالق خود نیز تهمت می زند. كَبُرَتْ كَلِمَةً ...

۸- فرزند داشتن خداوند، تهمتی بی اساس است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ»

۹- نسبت دادن فرزند به خدا، هم شرک است، هم تشبیه نابجا و هم نیازمند دانستن خدا به جانشین و همکار. كَبُرَتْ ...

فَلَعَلَّكَ بِبَاخِعِ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا»

پس بیم آن می رود که اگر به این حدیث (قرآن) ایمان نیاورند، تو در پی آنان خود را هلاک کنی!

نکته ها:

«أسف»، مرحله ای شدیدتر از حُزن است.

تعبیر «فَلَعَلَّكَ بِبَاخِعِ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ» نهایت دلسوزی پیامبر را می رساند. گویا پیامبر به شخصی تشبیه شده که می بیند عزیزترین افرادش از او جدا می شوند و او با حسرت از پشت سرشان به آنان نگاه می کند.

پیام ها:

۱- دلسوزی و تأسّف بر گمراهی دیگران یک ارزش است و پیامبر دلسوزترین افراد است. «بَاخِعِ نَفْسِكَ»

۲- رهبر باید در فکر اصلاح عقاید و اعمال مردم و پیگیر آن باشد. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ»

۳- قرآن حرف تازه و پیام نو دارد. «حدیث» مبلّغ نیز باید نوآوری داشته باشد.

(حدیث به معنای جدید و نو است.)

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوهُمْ أَفِيَهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷)

البته ما آنچه را روی زمین است، زینت برای آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدامشان بهتر و نیکوتر عمل می کنند.

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا (۸)

و ما (سرانجام) آنچه را روی آن است، به صورت خاک و زمینی بی گیاه قرار می دهیم.

نکته ها:

«صعید» به خاک و مطلق روی زمین گفته شده است. «جُرُزًا»، زمینی بی گیاه است.

خداوند، کلمه ی «لِنَبْلُوهُمْ» مربوط به مسئله ی آزمایش مردم را در میان دو کلمه ی «جَعَلْنَا» و «لَجَاعِلُونَ» قرارداد که یکی مربوط به سرسبزی زمین است و دیگری مربوط به بی گیاهی آن، تا اشاره باشد به اینکه آزمایش و امتحان مردم در لابلای سبزی و شادابی و خشکی و غم ها می باشد، اما آنچه مهم است عملکرد انسان و پیروزی اوست.

در روایات مراد از «أَحْسَنُ عَمَلًا» کار عاقلانه و همراه با تقواست که ذخیره ی قیامت نیز شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱- دلیل ایمان نیاوردن کفار، سرمستی به جلوه های دنیاست. لَمْ يُؤْمِنُوا ... جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً

۲- همه ی آنچه روی زمین است، باغها، گل ها، میوه ها، حیوانات، آبها، معادن، رنگ ها، بوها، زینت زمین است. «زِينَةً لِّهَا» اما برای انسان های رشد یافته، ایمان، زینت و آرایش است. (۲)

ص: ۱۴۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۵، ص ۳۶۱ و ج ۳، ص ۲۴۳.

۲- ۲). «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ». حجرات، ۷.

۳-زینت ها، وسیله ی آزمایش است. «زینةَ اَلها لِتَبْلُوهُم» تا معلوم شود چه کسی فریفته شده و خود را می فروشد و چه کسی با قناعت و زهد و برخورد کریمانه، آنها را مقدمه ی عمل صالح قرار می دهد.

۴-آزمایش، نشانه ی اختیار انسان است. (۱) «لِتَبْلُوهُم»

۵-کیفیت عمل مهم است، نه مقدار و کمیت آن. «أَحْسَنُ عَمَلًا»، نه «اکثر عملاً»

۶-زیبایی گل ها و طبیعت فانی است، ولی کار نیک ماندگار است. «أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ... صَعِيداً جُرُزاً»

۷-به زیبایی های ظاهری دنیا مغرور نشویم، که همه با خاک یکسان می شود.

«صَعِيداً جُرُزاً»

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَباً ﴿۹﴾

آیا پنداشته ای که اصحاب کهف و رقیم، از نشانه های شگفت ما بودند؟

نکته ها:

«رقیم» به معنای نوشته و لوحی است که داستان اصحاب کهف بر آن نوشته شده و نام آنان بر آن رقم خورده است. «کهف» به غار بزرگ گفته می شود.

آیه می گوید: مهم تر از خواب کردن چند نفر در غار و سپس بیدار کردن آنها، ایجاد زیبایی های متعدد و فراوان در روی زمین و سپس محو کردن آنهاست. زیرا ماجرای اصحاب کهف، در برابر قدرت الهی چندان شگفت انگیز نیست.

ماجرای اصحاب کهف، بعد از زمان حضرت عیسی و قبل از بعثت پیامبر اسلام و در سرزمین روم و شهر افسوس بوده و طاغوتشان دقیانوس نام داشته است. درس عبرتی که از این حادثه می توان گرفت، درس هجرت و پایداری و امدادهای الهی است و نباید کاری به مکان و زمان و تعداد و... داشت.

ص: ۱۴۳

(۱-۱). آزمایش در مواردی بکار می رود که انسان قدرت انتخاب داشته باشد.

ظاهراً اصحاب کهف و رقیم، نام یک گروه باشد. و برخی رقیم را نام منطقه‌ی اصحاب کهف دانسته‌اند. گرچه در برخی تفاسیر، اصحاب رقیم را آن سه نفری دانسته‌اند که برای کسب و کار و زندگی، از خانه بیرون رفتند، در راه باران گرفت و به غاری پناهنده شدند. با ریزش قطعه سنگی از کوه، در غار بسته شد و آنان زندانی شدند. آنان هر یک کار خیر و خالصانه‌ای را که انجام داده بودند یادآور شدند و از خدا خواستند به خاطر آن عمل، آنان را نجات دهد.

در هر نوبت، کمی سنگ کنار می‌رفت، تا سرانجام نجات یافتند. پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نقل این داستان فرمودند: هر که با خدا باشد نجات می‌یابد. (۱)

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿۱۰﴾

آنگاه که آن جوانمردان به غار پناه بردند، گفتند: پروردگارا! از سوی خود رحمتی به ما عطا کن و برای ما رشدی در کارمان فراهم ساز.

فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿۱۱﴾

پس ما تا چند سالی که در آن غار بودند، بر گوش‌های آنان (پرده‌ی خواب و بیهوشی) زدیم.

نکته‌ها:

«فتیه» جمع «فتی» به معنای جوانمرد است. امام صادق علیه السلام فرمودند: «فتی»، به انسان با ایمان گفته می‌شود، زیرا خداوند آنان را با آنکه سالمند بودند، ولی به سبب ایمانشان، «فتی» معرفی کرده است. (۲)

«رشد» به معنای رشد، نجات و رضای الهی آمده است (۳) و در این سوره سه مورد کلمه‌ی

ص: ۱۴۴

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان، نورالثقلین، کشف الاسرار، درالمنثور.

۲- ۲). «کانوا شیوخاً فسمّاهم الله عزوجل فتیه بایمانهم» کافی، ج ۸، ص ۳۹۸؛ تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

رشد به کار رفته است: در داستان اصحاب کهف، داستان موسی و خضر (آیه ۶۶) و پیامبر اسلام (آیه ۲۳).

در حدیثی آمده است که مراد از «فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ» زدن بر گوشهای آنان، خواب سیصد و نه ساله و زنده شدن مجدد آنان است. (۱)

پیام ها:

۱- برای حفظ دین، جوانمردی، گذشت از رفاه و آسایش و هجرت لازم است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ»

۲- دعا همراه با تلاش و حرکت مؤثر است. أَوَى ... رَبَّنَا

۳- هجرت از محیط فاسد برای حفظ ایمان و ارزشها، کاری جوانمردانه است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ»

۴- هجرت و قیام برای خدا، زمینه‌ی دریافت امدادهای الهی است. «أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ .. فَضَرَبْنَا»

ثُمَّ بَعَثْنَا لَهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا (۱۲)

سپس آنان را برانگیختیم (و بیدارشان کردیم) تا معلوم سازیم کدام یک از آن دو گروه، مدت خواب و درنگ خود را دقیق تر شماره می کند.

نکته ها:

اینکه کدام گروه دقیق تر می شمارند، شاید اشاره به آیه ی ۱۹ همین سوره باشد که اصحاب کهف نسبت به مدت خواب و درنگ خود اختلاف داشتند. قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ...

خداوند همه چیز را از آغاز می داند و عالم است، بنابراین مراد از «لِنَعْلَمَ» یا این است که خدا به زبان مردم سخن گفته و یا اینکه آنچه را خدا می داند، تحقق بخشیده و به صحنه آورد.

ص: ۱۴۵

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاَهُمْ هُدًى (۱۳)

ما داستان آنان (اصحاب کهف) را به درستی برای تو حکایت می کنیم.

آنان جوانمردانی بودند که به پروردگارشان ایمان آوردند و ما بر هدایتشان افزودیم.

نکته ها:

مردم نسبت به فساد و جامعه ی فاسد سه دسته اند:

الف: گروهی در فساد جامعه هضم می شوند. (آنان که هجرت نکنند و ایمان کامل نداشته باشند). «كُنَّا نَحُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

ب: گروهی که در جامعه ی فاسد، خود را حفظ می کنند. (مثل اصحاب کهف) «إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ»

ج: گروهی که جامعه ی فاسد را تغییر می دهند و اصلاح می کنند. (مثل انبیا و اولیا) «يُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

در روایات آمده است که اصحاب کهف، جزو اصحاب و یاران حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) خواهند بود. (۱)

پیام ها:

۱- داستان سرایی و قصه ی حق و حقیقی گفتن، کار هر کس نیست. «نَحْنُ نَقُصُّ»

۲- داستان اصحاب کهف مهم و مفید است. «نَبَأٌ»، خبر مهم و مفید است.

۳- بهره گیری از حقایق و عبرت های تاریخ، از روشهای تربیتی قرآن است. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ»

۴- قصه های قرآن، حقیقت دارد و ساختگی یا آمیخته به اوهام و تحریف شده

ص: ۱۴۶

نیست. «نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ»

۵- حرکت و تلاش انسان، سبب رشد و هدایت اوست. «آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَاهُمْ هُدًى»

۶- ایمان و هدایت مراتبی دارد. «زِدْنَاهُمْ هُدًى»

وَ رَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾

و ما به دل‌هایشان نیرو و استحکام بخشیدیم، آنگاه که آنان بپاخواستند و (برخلاف عموم مردم) گفتند: پروردگار ما همان پروردگار آسمان‌ها و زمین است، هرگز جز او (کسی را به) خدایی نخواهیم خواند، چرا که در این صورت حرف خطایی گفته ایم.

نکته‌ها:

«شَطَطًا»، به معنای افراط در دوری از حق و گفتن حرف باطلی است که به هیچ وجه قابل قبول نباشد.

پیام‌ها:

۱- آرامش و پایداری دل‌ها به دست خداست. «رَبَطْنَا»

۲- در برابر انحرافات جامعه، نشستن جایز نیست، باید قیام کرد. «إِذْ قَامُوا»

۳- امدادهای الهی، در سایه‌ی ایمان، وحدت، قیام و توکل بر اوست. «رَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا»

۴- قیام در برابر ستمگر، نیاز به ایمانی استوار و دلی مطمئن دارد. «رَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا»

۵- ایمان واقعی همراه با قیام است. «رَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا»

۶- موحد واقعی، هرگز سراغ شرک نمی‌رود. «لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا»

۷- نمره‌ی توحید در ربوبیت، «رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» توحید در بندگی

است. «لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا»

۸- شرک، انحراف بعید و فاحشی است که هرگز قابل عفو نیست. «شَطَطًا»

هُؤُلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا» (۱۵)

آنان قوم مایند که به جز او، خدایان دیگری گرفته اند. چرا آنان دلیل آشکاری بر خدایان خود نمی آورند؟ پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند، دروغی افترا بندد؟

نکته ها:

با اینکه در کلمه ی «افتراء» نسبت دروغ نهفته است، ولی باز هم کلمه «کَذِبًا» در آیه مطرح شده است. این شاید به خاطر آن باشد که افترا دو گونه است: گاهی امکان نسبت هست، ولی گاهی امکان نسبت هم نیست و شرک از نوع دوم است. زیرا شریک برای قدرت و علم بی نهایت محال است.

پیام ها:

۱- بی تفاوتی نسبت به گمراهی و انحراف دیگران، ممنوع است. «هُؤُلَاءِ قَوْمًا» (اصحاب کهف، از انحراف قوم خود ناراحت بودند.)

۲- بزرگ ترین دغدغه ی مردان خدا، انحراف عقیدتی مردم است. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً»

۳- تقلید و تبعیت از محیط در عقاید، منطق صحیحی نیست، برای عقاید، باید دلیل روشن داشت. قَوْمًا اتَّخَذُوا ... لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ

۴- شرک، افترا بر خدا و بی دلیل است. «مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۵- دروغ، ظلم است و دروغگو ظالم، و کسی که به خدا دروغ بر بندد، ظالم تر است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

وَإِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا» (۱۶)

و آنگاه که از مشرکان و آنچه جز خدای می پرستند فاصله گرفتید، پس به غار پناه برید، تا پروردگارتان از رحمت خود برای شما گشایشی بخشد و برایتان در کار (و سرنوشت) شما گشایشی فراهم آورد.

نکته ها:

این آیه از قول رهبر اصحاب کهف است که به جوانمردان همراه خویش، امید رحمت الهی و گشایش می دهد. (۱)

پیام ها:

۱- موحد واقعی، هم بت ها را رها می کند، هم از بت پرستان جدا می شود.

«اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ»

۲- خداپرستان از سوی مشرکان در معرض تهدید هستند. «فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ»

۳- غارنشینی در فضای توحید، بهتر از شهرنشینی در فضای شرک است. «فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ» حضرت یوسف نیز زندان را بر کاخ ترجیح داد و گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ» (۲)

۴- آنکه برای خدا قیام کند و با هجرت، دست از مسکن و جامعه ی خود بکشد، مشمول الطاف الهی می شود. «يَنْشُرْ لَكُمْ»

۵- سختی ها زود گذر و مقدمه ی آسایش است. «يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا»

ص: ۱۴۹

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). یوسف، ۳۳.

وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ إِلَيْهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (۱۷)

و(اگر آنجا بودی) خورشید را می دیدی که هنگام طلوع، به سمت راست آنان متمایل می شود و چون غروب کند، ایشان را وامی گذارد و به چپ متمایل می گردد و آنان در محلی وسیع از آن غار قرار داشتند. این از آیات و نشانه های خداست.

هر کس را خدا هدایت کند، او هدایت یافته ی واقعی است و هر که را به بیراهه واگذارد و گمراه کند، هرگز برای او یاوری راهنما نخواهی یافت.

نکته ها:

غار اصحاب کهف، از نظر جغرافیایی نه رو به شرق بود، نه غرب، بلکه در شمال شرقی بود که هیچگاه نور خورشید تا عمق غار نمی تابید.

در مورد مکان غار اختلاف است؛ بعضی می گویند در کوههای اطراف دمشق بوده که به غار اصحاب کهف مشهور است. برخی هم آن را در اطراف شهر عمان پایتخت اردن می دانند که تعدادی قبر در آنجاست و نقش یک سگ نیز بر دیوار آن است، و بالای غار، صومعه ای قدیمی است و مسلمانان نیز مسجدی ساخته اند. (۱)

به هر حال ویژگی های غار، نمونه ای از رحمت الهی است که در آیه قبل به آن وعده داده شده بود.

پیام ها:

۱- همیشه حفاظت الهی به صورت معجزه نیست، گاهی هم عوامل طبیعی ابزار و زمینه ی حفاظت است، آنگونه که در حفاظت اصحاب کهف بود. تری

ص: ۱۵۰

الشَّمْسُ... (نتابیدن مستقیم خورشید و وجود نسیم و وسعت مکان غار، از عوامل طبیعی برای سلامت اصحاب کهف بود.)

۲- توفیق ایمان، رها کردن قوم مشرک و پناهندگی به غاری با آن خصوصیات، جز با اراده و هدایت الهی نمی شود. ذَلِكْ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ

وَ تَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نَقَلْنَاهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَمَلَيْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

و(اگر به آنان نگاه می کردی) آنان را بیدار می پنداشتی (زیرا چشمانشان باز بود)، در حالی که آنان خواب بودند و ما آنان را به پهلوی راست و چپ می گردانیم (تا بدنشان سالم بماند) و سگشان دست های خود را بر آستانه ی غار نهاده بود(و نگهبانی می داد) اگر نگاهشان می کردی، پشت کرده و از آنان می گریختی و سرتاپا، پراز ترس از آنان می شدی.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر مجمع البیان، ظاهر جمله ی «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ» آن است که سگ ۳۰۹ سال زنده بود و پاسبانی می داد.

آری، اگر خدا اراده کند، در یک غار، با تار عنکبوتی پیامبرش را حفاظت و کافران را مایوس و پشیمان می کند، و در غار دیگر، با نشستن و نگهبانی سگی، مؤمنانی را از دست ظالمی حفظ می کند.

پیام ها:

۱- یکی از نعمت های خدا، غلتیدن انسان در خواب است. «نَقَلْنَاهُمْ»

۲- خداوند سبب ساز و سبب سوز است و تغییر عوامل و آثار، از آیات الهی است.

«تَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَ هُمْ رُقُودٌ» (خداوند خواب اصحاب کهف را از نظر کمی از

چند ساعت به ۳۰۹ سال و از نظر کیفی نیز به خوابی که چشم‌ها باز و در حلقه می‌چرخد، تغییر داد.)

۳- گاهی حیوانات نیز مأمور اهداف الهی اند. از نقش حیوانات در زندگی بشر غافل نباشیم. «وَ كَلْبُهُمْ بِأَسْطٍ»

۴- شکل و قیافه‌ی افراد، معیار شناخت صحیح نیست، چه بسا قیافه‌ای که مردم از آن می‌گریزند، ولی از اولیای خدا باشد. (۱) «لَوْ أَطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا»

وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَا لَهُمْ لِيَسْأَلُوا بَيْنَهُمْ قَالِ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفَ وَ لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا «۱۹»

وما آنگونه (که خوابشان کردیم)، آنان را (از خوابی که شبیه مرگ بود) برانگیختیم تا میان خود از یکدیگر پرسش کنند. یکی از آنان گفت: چه مدت (در این غار) مانده اید؟ گفتند: یک روز یا بخشی از روز. (سرانجام) گفتند:

پروردگارتان داناتر است که چه مقدار مانده اید. پس یکی از خودتان را با این پولتان به شهر بفرستید تا ببیند کدام یک غذای پاکیزه تری دارد، پس غذایی از آن برایتان بیاورد و باید (در این کار) زیرکی و دقت به خرج دهد، و مبادا کسی را از شما آگاه کند!

نکته‌ها:

«ورق»، درهم‌هایی بوده که نقش پادشاه بر آن بوده است.

عبارت «وَ لِيَتَلَطَّفَ» وسط قرآن کریم قرار دارد که به معنای مدارا و هوشیاری همراه با مهربانی است و این خود لطفی است که کلمه‌ی وسط قرآن را لطف و تلطف و مهربانی تشکیل داده است.

در مبارزات بر علیه جوامع فاسد، وحدت بین نیروها عامل مهمی است. در این آیه چهار

ص: ۱۵۲

۱- ۱). شاید ترس و وحشت، ناشی از تغییر قیافه‌ی آنان، به خاطر حفظشان بوده که کسی جرأت نزدیک شدن به آنها را نداشته باشد.

مرتبه کلمه «کم» مطرح شده است:

الف: در تهیه غذا همه یکی هستیم. «أَحَدَكُمْ»

ب: پول برای همه است. «بِوَرِقِكُمْ»

ج: غذایی که تهیه می شود برای همه است. «فَلْيَأْتِكُمْ»

د: حفاظت از جان همه لازم است. «لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ»

پیام ها:

۱- برای خداوند، هیچ کاری مشکل نیست، نه خواب کردن ۳۰۹ ساله، نه بیدار ساختن آنچنانی. «كَذَلِكَ بَعَثْنَا هُمْ»

۲- از حشر و برانگیخته شدن در قیامت تعجب نکنید، هر بیدار شدن از خواب، نوعی بعث و نشور است. «بعثنا»

۳- بیدار شدن از خواب نیز به اراده ی الهی است. «بعثنا»

۴- بیدار کردن اصحاب کهف دو ثمر داشت، یکی برای خودشان که طرح سؤال بود، «لَيْسَاءُ لَوْا» یکی برای دیگران که نمونه ای از رستاخیز و بعث قیامت بود.

«كَذَلِكَ بَعَثْنَا هُمْ»

۵- در آنچه نمی دانیم، اظهار نظر نکنیم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسَتْمْ»

۶- حتی یک گروه کوچک نیز باید مسئول و رهبر داشته باشد. (در میان اصحاب کهف یک نفر بود که امر و نهی و پرسش می کرد.) «قَالَ قَائِلٌ ... فَأَبْعَثُوا»

۷- اقدام برای معاش زندگی، منافات با توکل ندارد. اصحاب کهف هم پول و نقدینه داشتند، هم برای تهیه غذا حرکت کردند. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ»

۸- وکالت و پذیرش وکالت از گروه جایز است. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ»

۹- پول و نقدینگی، سابقه ای تاریخی و کهن دارد. «بِوَرِقِكُمْ»

۱۰- هر پولی نمی تواند بهای جنس قرار گیرد. «بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ»

۱۱- وارستگان مؤمن هر غذایی را نمی خورند، نوع غذا و مقدار برایشان مطرح نیست، پاک و حلال بودن مهم است «أَرْزُقِي طَعَاماً بِرِزْقٍ مِنْهُ»

۱۲- مؤمن باید رازدار و هوشیار باشد و با مدارا و تقیه و اصول ایمنی، دشمن را از وجود خود آگاه نکند. «وَلْيَتَلَطَّفْ» کسی که مسئولیت می پذیرد باید مراقبت های لازم را داشته باشد.

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا» ۲۰

زیرا اگر آنان (مشرکان) بر شما دست یابند، سنگسارتان خواهند کرد، یا شما را به آیین خودشان باز خواهند گرداند و در این صورت هرگز رستگار نخواهید شد.

پیام ها:

۱- در مواردی برای حفظ جان و ایمان، تقیه واجب است. لا يُشْعِرَنَّ ... يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ ...

۲- کسی که در حفاظت از خود و ایمانش کوتاهی کند و منحرف شود، هرگز رستگار نمی شود. «لَنْ تُفْلِحُوا»

۳- منطقی «خواهی نشوی رسوا هم رنگ جماعت شو» با قرآن مخالف است.

«يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا»

۴- قهر محیط و جبر جامعه و حکومت، غالباً نوع مردم را منحرف و بدبخت می کند، ولی باید در مقابل آن ایستاد. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

۵- سنگسار شدن در راه حق، عیب نیست، ولی انحراف و ارتداد عیب است.

«يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

۶- مرتد، هرگز رستگار نمی شود. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

وَكَذَلِكَ أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا رَبُّهُمْ
أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

و بدین گونه (مردم را) بر حالشان آگاه کردیم تا زمانی که میانشان درباره کارشان (معاد و قیامت) گفتگو بود، بدانند که وعده ی خدا (درباره ی رستاخیز) حق است و اینکه در فرارسیدن قیامت تردیدی نیست، پس (از آشکار شدن این حقیقت) عدّه ای گفتند: بر روی آنان بنای یادبودی بنا کنید، پروردگارشان به حال آنان داناتر است، آنان که بر کارشان آگاهی و دسترسی یافته بودند گفتند: ما بر آنان معبد و مسجدی می سازیم (تا نشان حرکت توحیدی آنان باشد).

نکته ها:

«اعثار» به اطلاع یافتن تصادفی و بدون جستجو گفته می شود، چنانکه مردم آن زمان بدون زحمت و از راه پول و سگه ی آنان، از راز مهم آنان آگاه شدند.

در داستان اصحاب کهف، مسأله قدرت و اراده ی الهی، شجاعت، دل کندن از دنیا، هجرت، تقیه، امدادهای الهی و تغذیه ی حلال مطرح است.

پیام ها:

۱- ارشاد و آموزش تجربی، عینی و نمایشی، از بهترین ارشادهاست. «أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا»

۲- هیچ یک از کارهای خدا عبث و بیهوده نیست. «أَعْتَرْنَا... لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۳- عقاید باید بر اساس علم باشد. «لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۴- قدرتی که بتواند انسان را بیش از سه قرن بی غذا زنده نگاه دارد، می تواند

مرده ها را هم زنده کند. «أَنْ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

۵- انسان از کنار بعضی حوادث تاریخی به سادگی می گذرد و از آثار تربیتی آن غافل است. اصحاب کهف، بعد از کشف ماجرا از دنیا رفتند، و مردم در فکر یادبود و ساختن مقبره بودند، نه عبرت و درس آموزی. «ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا»

۶- اغلب افراد سطحی و ساده اندیش، حال کار ندارند و به دیگران می گویند کار کنند، «فَقَالُوا ابْنُوا» ولی افراد نیرومند می گویند ما خودمان انجام می دهیم.

«لَتَتَّخِذَنَّ»

۷- ساختن مسجد بر مزار اولیای خدا، ریشه ی قرآنی دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا»

۸- آثار مقدس باید در مکان های مقدس و به مناسبت های مقدس باشد. مسجد در کنار غار یکتاپرستان مهاجر، ارزش بیشتری دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا»

۹- از هر فرصتی برای ترویج دین استفاده کنیم. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» (اگر بناست ساختمانی به عنوان یادبود ساخته شود، مسجد بسازیم که آثار معنوی و مادی زیادی دارد.)

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسِيَهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةً وَ ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَ لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا «۲۲»

بزودی خواهند گفت: (اصحاب کهف) سه نفر بودند، چهارمینشان سگشان بود و (عده ای) گویند: پنج نفر بودند، ششمین آنان سگشان بود.

(این سخنی بی دلیل و) پرتاب تیر گمان به گذشته ای ناپیدا است. و (عده ای دیگر) گویند: هفت تن بودند و هشتمین آنان سگشان بود. بگو: پروردگرم به تعدادشان داناتر است (و شمار) آنان را جز اندکی، کسی نمی داند. پس درباره ی آنان جز به ظاهر (و آنچه آشکار کرده ایم)، مجادله مکن و درباره ی ایشان از هیچ کس از (اهل کتاب) نظر نخواه.

ص: ۱۵۶

در مورد «رَاعِيَهُمْ» و «سَادِسِيَهُمْ»، کلمه ی «واو» نیامده است، ولی همراه «ثَامِنُهُمْ»، «واو» آمده است، شاید به این جهت که نظریه ی سه نفر یا پنج نفر بودن آنان، از ناهلان است که خدا هم تعبیر «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» دارد، ولی نظریه ی هفت تن بودن از مؤمنان و اهل دقت است. (۱) از این رو، کلمه ی «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» نیامده و به احترام آنان، میان اصحاب کهف و سگشان با واو عاطفه فاصله شده است.

اگر حرکت ها با ارزش و انسان ها هدف داشته باشند، وابسته ها و متعلقات و حتی حیوانات همراه نیز باید به حساب آیند. چون حیوان بودن و نجس بودن دلیل بر بی ارزشی نیست. در این آیه سه بار از سگ یاد شده و در آیه ی ۱۸ نیز به نقش مثبت سگ اصحاب کهف اشاره شده است. «وَ كَلَبُهمْ بِاسِطٍ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ»

در آیات مختلف این سوره از حدس گرایی انتقاد شده است:

«رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسَ بِكُمْ» آیه ۱۹، «رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ» آیه ۲۱، «رَبِّي أَعْلَمُ بَعَدَّتِيهِمْ» آیه ۲۲ و «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسَ بِكُمْ» آیه ۲۶.

پیام ها:

۱- قرآن از آینده خبر می دهد. «سَيَقُولُونَ»

۲- سخن بی دلیل نگوئیم و به تخمین و حدس تکیه نکنیم. «رَجْمًا بِالْغَيْبِ»

۳- در موارد غیر لازم باید از بحث و جدل چشم پوشید. «فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ ...»

۴- به جای اندیشیدن به عدد، به هدف بیندیشید و دنبال دانستگی های بی فایده نروید. «لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا»

۵- دانستن و سؤال از هر کسی جایز نیست، از ناهلان نپرسیم. «لَا تَسْتَفْتِ ... مِنْهُمْ»

ص: ۱۵۷

۱- ۱). این نظریه را ابن عباس از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل کرده است.

درباره ی هیچ چیز و هیچ کار، مگو که من آن را فردا انجام می دهم،

إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

مگر آنکه (بگویی:) اگر خدا بخواهد. و اگر فراموش کردی (گفتن: ان شاء الله، همین که یادت آمد) پروردگارت را یاد کن و بگو: امید است که پروردگارم مرا به راهی که نزدیک تر است، راهنمایی کند.

نکته ها:

گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» که اعتقاد به قدرت و مشیت الهی را می رساند، تکیه کلام اولیای الهی است. چنانکه در قرآن نیز از زبان پیامبران نقل شده است؛ یعقوب به فرزنداناش می گوید:

«ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» (۱) وارد مصر شوید، ان شاء الله در امانید، خضر به موسی می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا» (۲) اگر خدا بخواهد مرا شکیباً خواهی یافت. حضرت شعیب به حضرت موسی می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۳) و حضرت اسماعیل به پدرش حضرت ابراهیم می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۴) مرا ذبح کن که به خواست خدا مرا از شکیبایان خواهی یافت.

البته مراد از گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» و «أَعُوذُ بِاللَّهِ» و امثال آن، لقلقه ی زبان نیست، بلکه داشتن چنین بینشی در تمام ابعاد زندگی و در باور و دل انسان است.

امام صادق علیه السلام فرمود: در نوشته های خود نیز «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» را فراموش نکنید. روزی دستور

ص: ۱۵۸

۱-۱. یوسف، ۹۹.

۲-۲. کهف، ۶۹.

۳-۳. قصص، ۲۷.

۴-۴. صافات، ۱۰۲.

داد نامه ای بنویسند، هنگامی که نامه را بدون «ان شاء الله» دید، فرمود:

«کیف رجوتم أن یتم هذا؟» چگونه امید دارید که این کار به سامان برسد؟ (۱) پیامبر اسلام هنگام ورود به قبرستان می فرمود:

«و انا ان شاء الله بکم لاحقون» اگر خدا بخواهد ما هم به شما خواهیم پیوست، در حالی که مرگ، حتمی است. (۲)

انسان در عین حال که اراده دارد و آزاد است، ولی به طور مستقل نیست و همه ی کارها به او سپرده نشده که بدون خواست خدا هم بتواند کاری انجام دهد. یعنی انسان نه در جبر است و نه اختیار تمام امور به او داده شده است، بلکه آزادی انسان در سایه ی مشیت خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

پیام ها:

۱- در سخن گفتن و تصمیم گیری خدا را فراموش نکنیم. وَ لَا تَقُولَنَّ ...

۲- هرگز خود را مستقل از خدا ندانیم و بطور قطع از انجام کاری هر چند کوچک، در آینده خبر ندهیم. لَا تَقُولَنَّ ... إِنْ نِي فَاعِلٌ ...

۳- به امکانات و توان خود تکیه نکنیم، که فراهم بودن مقدمات، تضمین کننده انجام قطعی کار نیست. لَا تَقُولَنَّ ... إِنْ نِي فَاعِلٌ ... در آنچه هم یقین داریم، باید «ان شاء الله» بگوییم.

۴- انسان پیوسته نیازمند خداست و در هر کاری باید خود را وابسته به اراده ی الهی بدانند. لَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنْ نِي فَاعِلٌ ...

۵- جبران از دست رفته ها لازم است. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ»

۶- پیامبران نیز به تعلیم و هدایت الهی نیاز داشته اند. «قُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي»

۷- اظهار امیدواری به امدادهای الهی، از شیوه های صحیح دعاست. عَسَى ...

۸- هدایت مراحل دارد و همه ی آنها به دست خداوند است. أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ ...

ص: ۱۵۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کشف الاسرار.

۹- باید راه میان بُر و نزدیک ترین راه به حق و صواب را پیدا کرد. لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا ...

۱۰- رسیدن به رشد برتر، آرزوی انبیاست. عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ ...

۱۱- برای انبیا نیز رشد و رسیدن به مراحل بالاتر وجود دارد. «عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشْدًا»

۱۲- تداوم ذکر خدا، کوتاه ترین راه رسیدن به رشد است. وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشْدًا

وَ لَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ اذْدَادُوا تِسْعًا» (۲۵)

و آنان در غارشان سیصد سال ماندند و نه سال (نیز بر آن) افزودند.

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا» (۲۶)

بگو: خداوند به مدتی که در غار ماندند، داناتر است. غیب آسمان ها و زمین از آن اوست. چه بینا و شنواست! جز او برای مردم هیچ یار و یآوری نیست و هیچ کس را در حکم و فرمانروایی خود شریک نمی گیرد.

نکته ها:

یهودیان در مورد مقدار توقف اصحاب کهف در غار، از حضرت علی علیه السلام سؤال کردند.

حضرت فرمود: ۳۰۹ سال. گفتند: در کتاب ما ۳۰۰ سال آمده است! آن حضرت فرمود:

۹ سال به خاطر تفاوت سال شمسی و قمری است. (۱)

در تفسیر مراغی این تفاوت نه سال را، نشانه ی معجزه بودن قرآن دانسته که چه اندازه دقیق است و تفاوت سال های قمری و شمسی را هم در نظر گرفته است.

ممکن است گفته شود: مقدار، همان سیصد سال بوده که مردم نه سال به آن افزوده اند،

ص: ۱۶۰

«وَأَزِدُّوا تِسْعًا» از این رو خداوند در جواب می فرماید: «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» بگو: خدا داناتر است. عمر انسان حدّ معینی ندارد، مثل آب نیست که در صد درجه بجوشد و در درجه ی صفر یخ بزند. در آزمایش ها عمر بعضی موجودات زنده تا دوازده برابر افزایش یافته است. چنانچه در جراید نوشتند: ماهی منجمدی که مربوط به چند هزار سال پیش بود و در میان یخهای قطبی پیدا شد، پس از قرار گرفتن در آب ملایم، زندگی را از سر گرفت. (۱)

اگر آمار، ساده و عادی بیان شود، ممکن است یا فراموش شود و یا شنونده به آن توجه خاص نکند. مثلاً اگر بیماری به پزشک بگوید: من چهار ساعت در نوبت نشسته ام، یا بگوید چهار ساعت ۷ دقیقه کم، توجه پزشک تفاوت دارد. زیرا ارقام گاهی برای بیان کم و زیاد است و خیلی در آن دقت نیست، ولی اگر ریز و دقیق بیان شود، شنونده را جذب می کند. لذا درباره مدّت تبلیغ حضرت نوح می فرماید: هزار سال مگر پنجاه سال، تا اعلام کند ارقام دقیق است. در این آیه نیز می فرماید: سیصد سال و سپس می فرماید: نه سال اضافه. تا بگوید آمار دقیق است.

پیام ها:

۱- شیوه بیان آمار و اعداد باید دقیق باشد. «ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ أَزِدُّوا تِسْعًا»

۲- دقت در بیان ارقام و آمار، آن را در ذهن، ماندگارتر می کند. «ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ أَزِدُّوا تِسْعًا»

وَ أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا» (۲۷)

و آنچه را که از کتاب پروردگارت به تو وحی شده است (بر مردم) بخوان، (سنت ها و) کلمات الهی را تغییر دهنده ای نیست و هرگز جز او پناهگاهی نخواهی یافت (که به آن پناهنده شوی).

ص: ۱۶۱

نکته ها:

از بهانه های مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این بود که از آن حضرت تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و می گفتند: «أَنْتِ بَقْرَانٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَلُهُ» (۱) قرآن دیگری بیاور یا آن را عوض کن. پیامبر در جواب آنان می فرمود: این در اختیار من نیست، تبدیل آیات تنها کار خداوند است.

پیام ها:

۱- وحی و نزول کتب آسمانی لازمه ی ربوبیت الهی و در مسیر تربیت انسان است. «مَا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابٍ رَبِّكَ»

۲- قرآن از هر گونه تغییر و تحریف مصون بوده است. آنگونه که پیامبر اسلام خاتم پیامبران است، قرآن نیز آخرین کتاب آسمانی است. «لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ»

وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا» (۲۸)

و با کسانی که پروردگارشان را (همواره و در هر) صبحگاه و شامگاه می خوانند و خشنودی او را می جویند، خود را شکیب ساز و دیدگانت را از آنان برمگیر که زیور دنیا را بطلبی و از کسانی که دلشان را از یاد خود غافل کرده ایم و در پی هوس خویشند و کارشان بر گزافه و زیاده روی است، پیروی مکن.

نکته ها:

در طول تاریخ، اغنیا و ثروتمندان کافر، پیوسته شرط ایمان آوردن خود را طرد فقرا و بینوایان می دانستند، چنانچه از نوح چنین درخواستی کردند و حضرت در جواب آنان فرمود:

«مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) من مؤمنان را به خاطر تهیدستی طرد نمی کنم. در زمان

ص: ۱۶۲

۱- ۱. یونس، ۱۵.

۲- ۲. هود، ۲۹.

پیامبر اسلام نیز از آن حضرت می خواستند تهیدستانی چون سلمان و ابوذر و عمار و خباب را از خویش براند تا آنان ایمان آورده و همراه او شوند. این آیه از چنین تفکر و عملی نکوهش می کند.

امام صادق و امام باقر علیهما السلام فرمودند: مراد از خواندن خداوند در صبحگاه و شامگاه، اقامه ی نماز است. (۱)

پیام ها:

۱- ثروتمندان برای منصرف کردن پیامبر از معاشرت با تهی دستان مؤمن تلاش می کردند و پیامبر در برابر آن تلاشها، مأمور به مقاومت شد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ»

۲- همدلی با تهی دستان سخت است، ولی باید تحمل کرد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ»

۳- پابندی به دعا و نیایش، شرط شایستگی افراد برای مصاحبت و همنشینی است. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ ...»

۴- رهبر باید نسبت به محرومان همدل و همدم باشد، نه بی اعتنا. (۲) «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ ... وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ»

۵- دعای دائمی و خالصانه، ارزشمند است. «بِالْغَدَاهِ وَ الْعِشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ»

۶- در آغاز و پایان هر روز باید به یاد خدا بود. «بِالْغَدَاهِ وَ الْعِشِيِّ»

۷- برای بدست آوردن دنیا و رضایت سرمایه داران، از تهی دستان فاصله نگیریم.

«تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۸- زشت ترین کار آن است که مردم به خدا توجه کنند، ولی رهبر، به دنیا.

«تُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹- خطر دنیاطلبی تا حدی است که خداوند، به پیامبران هم هشدار می دهد.

«وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۶۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). در آیه ی ۵۲ سوره انعام آمده: «فتطردهم فتكون من الظالمين» طرد مؤمنان با ظلم برابر است.

۱۰- کسی که بدنبال دنیا می رود، از مسیر رهروان الهی خارج می شود. يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا دنیاگرایی در مقابل خداگرایی است.

۱۱- کیفر دنیاگرایی، غفلت از یاد خداوند است. «تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَ لَا تُطِيعُ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ»

۱۲- ارزش یاد خدا، به ریشه دار بودن آن در قلب و روح است. «أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا»

۱۳- انسان گام به گام سقوط می کند؛ اول غفلت، آنگاه هوسرانی و سپس مسیر انحرافی. «أَعْفَلْنَا اتَّبَعَ هَوَاهُ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

۱۴- رهبری افراد غافل، هواپرست و افراطی ممنوع است. «أَعْفَلْنَا اتَّبَعَ هَوَاهُ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

۱۵- اعتدال، ارزش و زیاده روی ضد ارزش است. «وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَكْبِرُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَقَقًا «۲۹»

و بگو: حق از سوی پروردگار شما رسیده است، پس هر که خواست ایمان آورد و هر که خواست کافر شود. همانا ما برای ستمگران آتشی مهیّا کرده ایم که (شعله هایش) همچون سراپرده ای آنان را فراگرفته و چون پناه خواهند، با آبی (مانند مس) گداخته که چهره ها را بریان می کند یاری می شوند! چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی است!

نکته ها:

آیه، گویا پاسخ به کسانی است که برای ایمان آوردنشان، شرط و شروط می گذارند و

می گویند: شرط گرویدن ما آن است که فقرا را طرد کنی.

گرچه مردم در انتخاب ایمان و کفر مختارند، ولی باید بدانند که سرانجام کفر، عذاب سوزان قیامت است.

«سرادق» یعنی سراپرده، و تنها یک بار در قرآن آمده است، آن هم درباره دوزخیان.

امام رضا علیه السلام به یکی از کارمندان طاغوت فرمود: اگر از کوه بیفتم و قطعه قطعه شوم، بهتر از آن است که کار گزار طاغوت باشم، مگر آنکه مشکلی از مؤمنان بگشایم. سپس فرمود:

خداوند، کار گزاران طاغوت را در سرادقی از آتش قرار می دهد تا از حساب خلائق فارغ شود.

پیام ها:

۱- تنها سرچشمه ی حقّ خداوند است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- تقاضای طرد فقرای مؤمن حقّ نیست، بلکه حقّ آن است که از طرف خدا باشد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- گرایش و عدم گرایش مردم، در حقانیت دین تأثیری ندارد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ»

۴- پیامبر مسئول ابلاغ است و انسان ها در پذیرش ایمان و کفر آزادند. «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» متاع کفر و دین، بی مشتری نیست گروهی آن، گروهی این پسندند

۵- کفر، ظلم به خویشان است. «فَلْيُكْفُرُوا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ»

۶- دوزخ، از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا»

۷- سرنوشت انسان در گرو گرایش ها و اعمال اوست. «أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِنَّ سُرَادِقُهَا» شهوات و مفاسدی که انسان را فرامی گیرد، در آخرت آتشی است که او را احاطه می کند.

۸- توجه به فرجام شوم کافران، نقش مهمی در تربیت انسان دارد. «لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِنَّ ...»

۹- معاد، جسمانی است. «يَسْوَى الْوُجُوهُ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾

همانا آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند (بدانند که) همانا ما پاداش کسی را که عمل خوب انجام داده تباه نمی کنیم.

نکته ها:

خداوند عمل های صالح ما را تباه نمی کند، بلکه این خصلت ها و عمل های بد ماست که موجب حبط و نابودی کارهای نیک می شود.

هر عمل صالح را می توان به چند روش انجام داد: به روش عادی، خوب و عالی. این آیه، عالی ترین وجه را تشویق می کند. آری، گاهی مواد غذایی خوب است، ولی شیوه ی پخت آن خوب یا متوسط است.

پیام ها:

۱- در تربیت، تهدید و بشارت و بیم و امید، در کنار هم لازم است. (آیه قبل تهدید بود و این آیه بشارت). إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ ...
إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ ...

۲- فکر و انگیزه ی الهی، بر عمل صالح مقدم است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- در بینش اسلامی، نه چیزی از حساب الهی مخفی می ماند و نه اجر عملی ضایع می گردد. إِنَّا لَا نُضِيعُ ...

۴- ملاک در ارزش عمل، کیفیت است، نه کمیت. «أَحْسَنَ عَمَلًا» نه «اکثر عملاً»

أُولَئِكَ لَهُمْ جَدَاتٌ عِيدُنِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّونَ فِيهَا مِنْ أَسْوَرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ لِيبَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرْائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

ص: ۱۶۶

آنان برایشان باغهای جاودانه ای است که نهرها از زیر (قصرها و تخت هایشان) جاری است. در آنجا بادستبندهایی طلایی آراسته می شوند و جامه های سبز از حریر نازک و ضخیم می پوشند، درحالی که در آنجا بر تخت ها (ی بهستی) تکیه داده اند. چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی!

نکته ها:

«عَدْنٍ» یعنی اقامت و جایگاه. «أَسَاوِرَ» جمع «أَسْوَرَةٍ» به دستبند، «سُيُنْدُسٍ» به ابریشم نازک و «إِسِيْتَبْرَقٍ» به حریر ضخیم گفته می شود و «أَرَائِكَ» جمع «أریکه» به تخت سلطنتی که با تور پوشانده باشند، گفته می شود.

در دو آیه ی قبل، درباره ی دوزخیان خواندیم: «بِئْسَ الشَّرَابُ وَ لَسَاءَتْ مُزْتَفَقًا» چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی و این آیه درباره ی بهشتیان می فرماید: «نِعْمَ الثَّوَابُ وَ حَسُنَتْ مُزْتَفَقًا» چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی.

با توجه به اینکه در بهشت هر لباس با هر نوع جنس و رنگی در اختیار بهشتیان قرار دارد، اما اختصاص لباس سبز شاید اشاره به لباس رسمی و عمومی آنان باشد که هنگام تکیه بر تخت ها خود را به آن تزئین می نمایند.

پیام ها:

۱- نهرهای بهستی هم از زیر درختان جاری است، «تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» (۱) هم از زیر قصرهای بهستی. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

۲- بهره مندی بهشتیان از زیورآلات، نشان می دهد که انسان فطرتاً زیور و آرایش را دوست دارد. «يُحَلُّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ»

۳- ایمان و عمل به دستورات الهی و دوری از تجملات حرام در دنیا، رمز رسیدن به تجملات ابدی در آخرت است. «يُحَلُّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ ...»

۴- معاد، روحانی و جسمانی است، چون اگر روحانی بود، نیازی به طلا و حریر

ص: ۱۶۷

و تخت نبود. يُحَلُونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ ...

۵- رنگ سبز، رنگ بهستی است. «يَا بَا خُصْرًا»

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَ حَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾

(ای پیامبر!) برای آنان (سرگذشت) دو مردی را مثل بزنی که برای یکی از آن دو، دو باغ انگور قرار دادیم و دور آنها را با نخل پوشاندیم و میان آن دو باغ را کشتزار قرار دادیم.

كَلْنَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَ لَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ شَيْئًا وَ فَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا ﴿٣٣﴾

هر دو باغ، محصول خود را داد و چیزی از آن نکاست و میان آن دو، نهری روان ساختیم.

نکته ها:

«أَكُل» به معنای محصول و میوه ی قابل مصرف و خوردنی است.

از این آیات می توان اصول باغداری یا احداث باغهای نمونه و دلربا را استفاده کرد، که عبارت است از:

الف: درختان کوتاه در وسط «أَعْنَابٍ» و درختان بلند در اطراف باغ باشد. «نخل»

ب: باغها با هم فاصله داشته و اطرافشان باز باشد. «جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا»

ج: زمین هایی که در فاصله میان باغهاست کشت شده باشد. «بَيْنَهُمَا زَرْعًا»

د: میان باغها آب جاری باشد. «فَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا»

ه: باغها سست و ضعیف و آفت زا نباشد. «لَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ شَيْئًا»

بنابراین بهترین منظره، از باغهای انگور گوناگون، «أَعْنَابٍ» و انگور و خرما در کنار هم، «أَعْنَابٍ وَ نَخْلٍ» و انواع کشت ها، «زَرْعًا» و کشتی که در اطرافش درخت باشد، «حَفَفْنَاهُمَا»

و آبها از زیر درختان و کنار مزرعه جاری باشد، «فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا» پدید می آید.

این آیات، گویا پاسخی به درخواست کفّار سرمایه دار است که می خواستند پیامبر، فقرا را از دور خویش براند تا آنان به گرد حضرت آمده و ایمان آورند، خداوند در پاسخ آنان می فرماید:

نه فقر نشانه ی ذلّت است و نه ثروت نشانه ی عزّت انسان. چنانکه در آیه ۲۸ نیز به پیامبرش فرمود: «وَ اضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ ...»

پیام ها:

۱- از ساده ترین، فطری ترین و عمومی ترین شیوه های انتقال مطلب، استفاده از تمثیل و ضرب المثل است. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا»

۲- تفاوت فقر و غنای انسان، از جانب خداوند حکیم است. «جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا ...»

۳- کشاورز حقیقی خداست، نه انسان. «حَفَفْنَا فَجَزْنَا جَعَلْنَا»

وَ كَانَ لَهُ ثَمْرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفَرًا» (۳۴)

و برای آن مرد میوه ای (فراوان) بود. پس به دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد، گفت: من از تو مالدارتر و از نظر نفرت، نیرومندترم.

نکته ها:

«ثَمْرٌ» به انواع میوه و به انواع مال و دارایی و حتّی به درخت نیز گفته می شود. چنانکه در آیه ی ۴۲ می خوانیم: «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ» که قهر خدا تمام باغ و درختان را احاطه کرد، نه تنها میوه ی آن را.

«صاحب» یعنی همراه و هم سخن، چه مؤمن باشد مثل این آیه، چه کافر مانند آیه ی ۳۷ این سوره که می فرماید: «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ»

پیام ها:

۱- دل‌بستگی و غرور به مال و قبیله، زمینه ی طغیان است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ»

۲- نه فقر نشانه ی ذلّت است، نه ثروت دلیل عزّت، پس بر فقرا فخر نفروشیم.

أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ ...

خاکساران جهان را به حقارت منگر کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ لَهُدِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾

و او در حالی که بر خویش ستمکار بود، به درون باغ خود آمد (و با غرور و سرمستی) گفت: گمان ندارم که هرگز این (باغ، یا دنیا) نابود شود!

پیام ها:

۱- همه ی دارایی های انسان از خداست و مالک حقیقی اوست. در آیه ی ۳۲ فرمود: «جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ» و در این آیه می فرماید: «دَخَلَ جَنَّتَهُ»

۲- دارایی و نعمت های سرشار، زمینه ی غرور است. دَخَلَ جَنَّتَهُ ... قَالَ

۳- غفلت از خدا، خود برتر بینی، تحقیر دیگران و فریفته شدن به جلوه های مادی دنیا ظلم به خویشتن است. «ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ»

۴- انسان منحرف و غافل، از جماد و نبات بدتر است. خداوند درباره ی باغ در آیه ی ۲۳ فرمود: «وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا» یعنی چیزی کم نگذاشت، ولی درباره ی صاحب باغ فرمود: «ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ».

۵- نعمت ها و برخورداری ها را هرگز باقی و جاودانه مپنداریم. «مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ»

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

و گمان نمی کنم که قیامت برپا شود و اگر هم به سوی پروردگارم بازگردانده شوم، یقیناً بهتر از این (باغ) را در بازگشت، خواهم یافت.

نکته ها:

کافران می پندارند نعمت دادن بر خدا لازم است و این حق انسان است که باید همواره برخوردار باشد. چنانکه در آیه ۵۰ سوره ی فضیلت می خوانیم: «لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْخَيْرَ» اگر قیامتی هم باشد، بهترین ها برای ما خواهد بود. ولی این تفکر در قرآن رد شده است. انسان از لطف و فضل خدا بهره مند است، ولی اگر خدا بخواهد، آنها را تلخ،

درخت ها را خشک و کافران را نابود یا وحی به انبیا را قطع می کند، تا مپندارند که بدون لطف الهی استحقاق این نعمت ها را دارند.

پیام ها:

۱- دل بستگی به دنیا و دنیا گرایی، زمینه ی انکار قیامت است. **أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً ...**

۲- منکران قیامت، دلیلی بر نفی آن ندارند. **«مَا أَظُنُّ»**

۳- امید و آرزوی بی جا و بی دلیل محکوم است. **«وَلَيْتَ زُودَتْ»**

۴- انسان فطرتاً گرایش به خدا و معنویات دارد. **«إِلَى رَبِّي»**

۵- بعضی ها به غلط نعمت را نشانه ی کرامت و ارزش خود می پندارند و آن را ابدی می دانند. **«لَيْتَ زُودَتْ إِلَيَّ رَبِّي لِأَجْدَنَّ خَيْرًا»**

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّأَكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾

دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد گفت: آیا به آن (خدایی) که تو را از خاک، سپس از نطفه آفرید، آنگاه تو را مردی کامل و تمام اندام قرار داد، کافر شده ای؟!

لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾

ولی من (گویم:) اوست خداوند، پروردگار من و هیچ کس را با پروردگارم شریک نمی سازم.

نکته ها:

«محاوره» به معنای گفتگو و رد و بدل کردن کلام و پاسخگویی به یکدیگر است. کلمه ی **«لَكِنَّا»** در واقع، «لکن انا» بوده است.

۱- گفتگو و بحث آزاد میان مکتب ها مورد قبول قرآن است. «وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ»

۲- در مقابل ثروتمندان و قدرتمندان، بدون احساس حقارت و با کمال عزت، به ارشاد پردازید. قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ ... أَ كَفَرْتَ

۳- گاهی علاقه به مال و ثروت، زمینه ی کفر انسان به خدا و قیامت است. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ

۴- آنکه به مال و خویشاوندان خود می بالد، علاجش یادآوری اصل خاکی اوست. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ

۵- انکار معاد، انکار خداست او با گفتن «مَا أَظُنُّ الشَّاعَةَ قَائِمَةً» معاد را انکار کرد، ولی صاحبش به او گفت: «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ» آیا به خدایی که تو را آفرید کفر ورزیدی؟!

۶- کفر به خدا، جای تعجب و شگفتی و تویخ دارد. «أَكْفَرْتَ»

۷- اعتراض به کفار جایز است. «أَكْفَرْتَ» ولی باید همراه با استدلال و نشان دادن راه باشد. «بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ»

۸- در تربیت و بازداشتن از انحراف دیگران، با استدلال سخن بگوییم. «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ»

۹- در برابر شک و تردید دیگران، مؤمن باید موضع خود را با صراحت اعلام کند. «لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ»

۱۰- تکیه بر غیر خدا، شرک است. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... وَلَكِنَّا ... لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا

۱۱- توحید ناب آن است که همراه با نفی هرگونه شرک باشد. «اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا»

وَلَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرْنِ أْنَا أَقْلٌ مِنْكَ لَمَالًا وَوَلَدًا» (۳۹)

وچرا آنگاه که وارد باغ شدی، نگفتی: ماشاءالله (آنچه خدا بخواهد)، هیچ نیرویی جز به (قدرت) خدا نیست؟ اگر مرا از نظر مال و فرزند، کمتر از خویش می بینی!

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر نعمتی که خداوند از مال و فرزند به بنده اش می بخشد، اگر بگوید: «ما شاء الله و لا قوه الا بالله»، خداوند آفات و ناراحتی های او را دفع می کند تا به آرزویش برسد. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

همچنین در روایات آمده است: جمله ی «لا- حول و لا- قوه الا بالله» سبب دفع بلا و دوام نعمت می شود و گنجی از گنج های بهشت است. (۲)

پیام ها:

۱- توبیخ و سرزنش باید همراه با ارشاد و رهنمود باشد. لَوْ لَا ... قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ

۲- عقیده به تنهایی کافی نیست، باید با زبان نیز اقرار کرد. «قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ»

۳- هنگام برخورد با مناظر زیبای طبیعت، به یاد خدا باشیم که همه ی نعمت ها از اوست. «لَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ»

۴- برای پیشگیری از غفلت و غرور، هنگام برخورد با نعمت ها اراده الهی را فراموش نکنیم. «مَا شَاءَ اللَّهُ»

۵- مؤمن به خاطر کمی مال و فرزند، خود را نمی بازد. «إِنْ تَرْنِ» یعنی تو مرا کم می بینی، نه آنکه من کم هستم.

ص: ۱۷۳

۱- ۱). تفسیر درالمنثور.

۲- ۲). تفسیر کنزالدقایق.

فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَيُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا» (۴۰)

پس امید است که پروردگرم بهتر از باغ تو را به من عطا کند و مجازات (صاعقه و عذابی) حساب شده بر باغ تو از آسمان فرستد تا به زمینی هموار و بی گیاه و لغزنده تبدیل شود.

أَوْ يُصْبِحَ مَأْوَاهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا» (۴۱)

یا آب آن (باغ به زمین) فروکش کند، پس هرگز نتوانی آن را بازیابی.

نکته ها:

«زلق» به زمین صاف و بدون گیاه گفته می شود، آن چنانکه پای انسان در آن بلغزد.

پیام ها:

۱- دادن و گرفتن های خدا، براساس ربوبیت و تربیت اوست. «فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي»

۲- فقیران مأیوس نباشند، أَنَا أَقَلُّ ... فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي بدتر از فقر است.

۳- اگر خدا بخواهد، فقیر، غنی، بلکه برتر از غنی می شود. «خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ»

۴- آرزوی سلب نعمت از کفار فخر فروش، و نفرین بر آنان، پسندیده است.

يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا ...

۵- قهر خداوند حساب شده و عادلانه است. «حُسْبَانًا»

۶- ثروتمندان به داشته های خود مغرور نشوند، شاید در یک لحظه همه ثروتشان نابود شود. «فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا»

۷- شرک و کفر و فخر فروشی، دارایی و سرسبزی را به کویر تبدیل می کند.

«فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا»

۸- دست خدا برای قهر و عذاب، باز است، چه از آسمان، چه از زمین. «يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ - يُصْبِحُ مَأْوَاهَا غَوْرًا»

۹- در برابر خشم و غضب الهی، قدرت و راه نجاتی نیست. «فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا»

وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَيَّ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَيَّ عُرُوشُهَا وَ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا» (۴۲)

و(سرانجام) فرآورده های آن (مرد مغرور، با قهر الهی) احاطه شد، پس او چنان شد که دو دست خویش را به خاطر خرجهایی که در باغ کرده بود (از شدت حسرت) برهم می مالید، در حالی که آن (باغ و تاکستان) بر داربست هایش فروریخته بود و می گفت: ای کاش کسی را شریک پروردگارم قرار نمی دادم.

نکته ها:

بعضی با غرور و خودبرتربینی و گفتنِ «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا...» از خدا غافل شده و از مدار توحید خارج و مشرک می شوند، اما دیر یا زود به پروردگار یکتا اقرار خواهند کرد، چه مؤمنان «لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا» (۱) و چه کافران. «يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا»

پیام ها:

۱- خداوند محیط است، «وَ اللَّهُ مُحِيطٌ» (۲)؛ هم لطفش احاطه دارد، «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) و هم قهرش فراگیر است. «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ»

۲- کیفر خداوند در کمین مغروران است. «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ»

۳- حوادث و عذاب های الهی، پیامد افکار و اعمال بد ماست. به دنبال کفر و کفرانِ صاحب باغ در آیات قبل، «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ» آمده است.

۴- ناامیدی ها و حالات درونی، در ظاهر و کردار انسان اثر می گذارد. «يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ»

۵- دنیاطلبان، ابتدا از حوادث تحلیل اقتصادی می کنند، سپس تحلیل معنوی. (در این آیه ابتدا حسرت بر پول های خرج شده است، سپس غصه برای شرک)

ص: ۱۷۵

۱- ۱. کهف، ۳۸.

۲- ۲. بقره، ۱۹.

۳- ۳. اعراف، ۱۵۶.

۶-عذاب های دنیوی، بیدارباشی برای وجدان های خفته و دل‌های غافل است.

أَحِيطَ بِثَمَرِهِ ... يَقُولُ يَا لَيْتَنِي

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾

و هیچ گروهی نداشت که او را در برابر (قهر) خدا یاری کنند و نمی توانست خودش را یاری کند.

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

آنجا (ثابت شد که) ولایت و قدرت تنها از آن خدای حق است و (نزد) اوست بهترین پاداش و نیکوترین فرجام.

نکته ها:

قرآن بارها تأکید کرده که انسان، هنگام مواجهه با خطر و گسستن وسایل مادی، رو به خدا می آورد و او را از عمق جان صدا می زند، در دریا وقتی گرفتار امواج می شود یا وقتی عذاب می آید، اظهار ایمان می کند.

اینجا نیز وقتی آن شخص با باغ سوخته اش روبرو شد و فریادرسی نداشت، فهمید که ولایت حق، مخصوص خدای یکتاست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ»

کلمه ی «ولایت» در این آیه، به معنای قدرت و نصرت می باشد.

پیام ها:

۱-عاقبت اعتماد به غیر خدا، ناکامی است. «لَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ»

۲-هنگام فرارسیدن قهر خدا، مال و فرزند هر چند بسیار باشد به کار نمی آید.

«وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ» (از یاران دوران رفاه به هنگام خطر خبری نیست).

۳-قطعنامه ی همه ی حوادث تلخ، تنها یک جمله است و آن اینکه قدرت تنها از آن خداست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ»

۴-ولایت های غیر الهی ناپایدار و باطل است، و تنها ولایت خدا ثابت و حق

است. «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ»

۵- چه محاسبه گر باشیم، چه دوران‌دیش، باید به سراغ خدا برویم. «هُوَ خَيْرٌ نَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

۶- نصرت الهی و حقیقت خداوند، ضامن پرداخت بهترین پاداش و فرجام است. «هَذَا لَكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ نَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

۷- ملاک ارزشها، عاقبت و پاداش خوب است. «خَيْرٌ نَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْخِيَاهِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

و(ای پیامبر!) برای آنان زندگی دنیا را مثل بزن که (در ناپایداری) همچون آبی است که از آسمان فرو فرستادیم، پس گیاه زمین به وسیله ی آن (چنان رشد کند وانبوه شود که) در هم فرو رود، پس ناگهان خشک شود، آن چنان که بادهای پراکنده اش کنند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در آیه، سخن از رویش و سرسبزی زمین و فرارسیدن قهر الهی و سوختن و خاکستر شدن آنهاست، تا درس عبرتی برای مردمان مغرور و غافل از خدا باشد. (۱)

آری، دنیا همچون گیاه بی ریشه ای است که با اندک بارانی سبز و با اندک بادی خشک می شود، البته آنچه باقی می ماند، عمل انسان است. چنانچه در دیوان منسوب به امیرالمؤمنین علیه السلام می خوانیم:

يا مَنْ بَدَنِيَاهُ اشْتَغَلَ

قَدْ غَرَّهُ طُولُ الْأَمَلِ

ص: ۱۷۷

۱- ۱). نظیر این آیه در آیه ی ۲۴ سوره ی یونس با تفصیل بیشتر و آیه ۲۰ سوره ی حدید آمده است.

۱- پیامبر خدا برای بیان حقایق و هدایت مردم، مأمور به استفاده از تمثیل است.

«وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۲- یکی از اصول تربیت و تبلیغ، استفاده از مثل های قابل فهم عموم و طبیعی می باشد. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا ... كَلِمَاتٍ أَنْزَلْنَاهُ ...»

۳- هر بهاری را خزانی و هر وصالی را فراقی است. «لَبَّاتُ ... هَشِيمًا»

۴- به جلوه های زود گذر دنیا دلخوش و مغرور نشویم و به آینده ی پایدار بیندیشیم. «فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ»

«الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَالِيغَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا» (۴۶)

مال و فرزندان، زینت زندگی دنیایند و کارهای ماندگار شایسته، نزد پروردگارت پاداشی بهتر دارند و امید داشتن به آنها نیکوتر است.

نکته ها:

در روایات، برای «الْبَالِيغَاتُ الصَّالِحَاتُ» نمونه هایی همچون، نمازهای پنجگانه، (۱) ذکر خدا (۲) و محبت اهل بیت علیهم السلام بیان شده است، (۳) ولی اینها مصادیقی است که مفاهیم قرآن را مخصوص به خود نمی سازد.

همه ی نعمت های مادی، زینت دنیا هستند، ولی مال و فرزند جلوه ی بیشتری دارد و به همین دلیل نام این دو از میان نعمت های بی شمار الهی مطرح شده است. و چون غالباً پسران نیروی فعال اقتصادی هستند، نه دختران، لذا در کنار «مال»، «بنون» آمده است، نه «بنات». «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۷۸

۱- ۱). تفسیر برهان.

۲- ۲). بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۸.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۱- جلوه ی مال و فرزند تنها در دنیاست، در آخرت، ثروت و فرزند، سودی نمی بخشد. «زَيْنَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۲- آنان که امکانات مادی دارند مغرور نشوند. آنان هم که ندارند، مأیوس نباشند.

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ... وَالْبَاطِلَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ

۳- مال و فرزند، ماندگار نیست، به چیزی بیندیشیم و دل ببندیم که باقی است.

«الْبَاطِلَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ»

۴- در پیشگاه خداوند، هیچ عمل صالحی محو نمی شود و پاداش ها تضمین شده است. «وَالْبَاطِلَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا»

۵- ارزش کارهای نیک را همه نمی دانند. بیشتر مردم خیر و ارزش را در کامیابی های مادی می پندارند. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ»

۶- پاداش و کیفر، لازمه ی تربیت و از شئون ربوبیت است. «عِنْدَ رَبِّكَ»

۷- تنها به پاداش فکر نکنید، به آینده ی پایدار هم بیندیشید. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا»

۸- در ارشاد و تربیت، از آرزوها و امیدهای مردم استفاده کنیم. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا»

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَ تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَ حَشَرْنَا هُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا «۴۷»

و(یاد کن) روزی که کوهها را به حرکت درآوریم و زمین را آشکار(صاف و هموار) می بینی در حالی که همگان را برانگیخته ایم، پس هیچ یک از آنان را فروگذار نمی کنیم.

قرآن وضعیت کوهها را در آستانه ی برپایی رستاخیز، به صورت های گوناگونی بیان کرده

است، از قبیل:

۱- زلزله و لرزش زمین و کوهها. «تَوْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبَالُ» (۱)

۲- حرکت و جابجایی. «نَسِيْرُ الْجِبَالِ»

۳- تکه تکه شدن و به صورت ریگ در آمدن. «بُسْتِ الْجِبَالِ بَسًا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًا» (۲)

پیام ها:

۱- برای دل نبستن به زندگی دنیا، یادآوری قیامت لازم است. وَ يَوْمَ ...

۲- کارهای نیک، در جاهای بسیار بکار می آید، از جمله در قیامت که کوهها نیز به حرکت در آیند. «وَ يَوْمَ نَسِيْرُ الْجِبَالِ» (۳)

۳- در سرزمین قیامت و عرصات محشر، هیچ پستی و بلندی وجود ندارد. «تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً»

۴- حشر و رستاخیز، حتمی است. «حَشْرُونَا» (فعل ماضی، برای آینده آمده است)

۵- قیامت برای همه است و هیچ استثنایی در کار نیست. «فَلَمْ نَغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا»

وَ عَرِضُوا عَلَي رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا «۴۸»

و(در آن روز) همه ی مردم صف کشیده، بر پروردگارت عرضه می شوند. (خدا به آنان می فرماید:): همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم، (امروز هم) به سوی ما آمدید، بلکه پنداشتید که هرگز ما برایتان موعدی مقرر نخواهیم داشت؟

نکته ها:

«صَف» نشانه ی نظم و ساماندهی و رمز ادب و تواضع است. در قرآن، برای بیان اوصاف

ص: ۱۸۰

۱- ۱. مَزْمَل، ۱۴.

۲- ۲. واقعه، ۵-۶.

۳- ۳. با استفاده از کلمه ی «واو» و «یوم» که مفهوم ظرفیت را در ارتباط با آیه ی قبل می رساند.

مجاهدان و همچنین فرشتگان، تعبیر «صف» آمده است و دو سوره ی از قرآن نیز به نام «صف» و «صافات» می باشد.

اگر در دنیا، قوای مسلح با نظم خاصی بر رؤسا عرضه می شوند، در قیامت، همه ی انسان ها به طور قهری و منظم بر خداوند عرضه خواهند شد.

پیام ها:

- ۱- حضور در قیامت و عرضه بر پروردگار، قطعی است. «و عُرِضُوا عَلٰی رَبِّكَ»
- ۲- طبقات دنیوی در قیامت از بین می رود و همه ی مردم، توانگر و فقیر در یک صف قرار می گیرند. «صَفًّا»
- ۳- نظم، ارزشی است که هم در دنیا مطرح است، هم در آخرت، هم در جامعه و هم در عبادت. عُرِضُوا ... صَفًّا
- ۴- نحوه ی حضور در قیامت، مانند هنگام تولد و حضور در دنیاست؛ عاجز، گریان و عریان. (۱) «كَلِمًا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ»
- ۵- معاد جسمانی است. جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ ...

۶- آفرینش مجدد در قیامت، همچون آفرینش در دنیاست. «كَلِمًا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ»

۷- کافران، دلیلی بر انکار معاد ندارند. «بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا»

وَوَضِعَ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَيْغِرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصَاهَا وَ
وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا «۴۹»

و کتاب (و نامه اعمال) در میان نهاده می شود، پس مجرمان را می بینی که از آنچه در آن است بیمناک اند و می گویند: وای بر ما، این چه نوشته ای است که هیچ (گفتار و کردار) کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده مگر اینکه برشمرده است! و آنچه انجام داده اند (مقابل خود) حاضر می یابند و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی کند.

ص: ۱۸۱

(۱- ۱). در مناجاتها نیز به عریانی هنگام رستاخیز و محشر اشاره شده است.

بارها قرآن از مسئله ی کتاب و پرونده و نامه ی عمل در قیامت سخن به میان آورده است و می فرماید: فرستادگان ما می نویسند: «إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ» (۱)، آثار کارها را هم می نویسیم:

«نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ» (۲)، نامه عمل آنان بر گردنشان آویخته می شود: «الزَّيْمَةُ طَائِرُهُ فِي عُنُقِهِ» (۳)، پرونده ها در قیامت گشوده می شود: «وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» (۴)، نامه ها به دست خود افراد داده می شود؛ نامه ی خوبان به دست راست و نامه بدکاران به دست چپ آنان داده می شود. همان گونه که هر فردی پرونده ای دارد، هر امتی نیز کتاب و پرونده ای دارد. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» (۵)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در بازگشت از جنگ حنین، در یک صحرای خشک فرود آمد. به اصحاب فرمود: بگردید تا هر چه از چوب و خاشاک یافتید گرد آورید. اصحاب رفتند و هر کس چیزی آورد. روی هم ریختند و انباشته شد. پیامبر فرمود:

«هكذا تجتمع الذنوب، اياكم و المحقرات من الذنوب» گناهان اینگونه جمع می شوند، پس از گناهان کوچک پرهیز کنید. (۶)

از این برنامه این درس را نیز می توان گرفت که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آموزشی اردویی و بیابانی تجسس می، نمایشی و عملی، همراه با پر کردن اوقات فراغت برای یاران خود داشتند، آن هم وقتی که خطر غرور ناشی پیروزی در جنگ در کمین آنان بود، و اصحاب خود را بی گناه یا کم گناه می پنداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: در روز قیامت هنگامی که کارنامه ی عمل انسان به او داده می شود، پس از نگاه به آن و دیدن آنکه تمام لحظه ها و کلمه ها و حرکات و کارهای او ثبت شده، همه ی آنها را به یاد می آورد، مانند اینکه ساعتی قبل آنها را مرتکب شده است، لذا می گوید: يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً ... (۷)

آنان که در دنیا بی خیال و بی تفاوت بوده و به هر کاری دست می زنند، در آخرت هراس و

۱-۱. یونس، ۲۱.

۲-۲. یس، ۱۲.

۳-۳. اسراء، ۱۳.

۴-۴. تکویر، ۱۰.

۵-۵. جاثیه، ۲۸.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۲۸۸.

۷-۷. تفسیر المیزان.

دلهره خواهند داشت، «مُشْفِقِينَ» ولی مؤمنان که در دنیا اهل تعهد و خداترسی بودند در آنجا آسوده اند. «إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- در قیامت، هم نامه ی عمل هر فرد به دستش داده می شود، هم کتابی در برابر همه قرار داده می شود. «وُضِعَ الْكِتَابُ»

۲- نگرانی و هراس مجرمان، از عملکرد ثبت شده ی خویش است، نه از خداوند.

«مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ»

۳- قیامت، روز حسرت و افسوس مجرمان است. «يَا وَيْلَتَنَا»

۴- علم افراد به عملکرد خودشان در قیامت چنان است که گویا همه با سواد می شوند، چون کتاب و خواندن برای همه مطرح است. «وُضِعَ الْكِتَابُ ...»

مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ

۵- عمل های انسان دارای درجات است. «صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً»

۶- قیامت، صحنه ی تجسم عمل های انسان است. «وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا»

۷- داشتن عدالت و ظلم نکردن، لازمه ربوبیت الهی است. «وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا»

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّبِعُذُنُوهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أُولِيَاءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بُئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا «۵۰»

و(یاد کن) هنگامی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه به جز ابلیس سجده کردند! او از جن بود و از فرمان پروردگارش سر بر تافت. آیا (با این حال) او و نسل او را به جای من سرپرستان خود می گیرید؟ در حالی که آنان برای شما دشمنند! ستمگران بد چیزی را به جای خدا برگزیدند.

ص: ۱۸۳

سجده سه نوع است:

- الف: سجده ی عبادت که مخصوص خداست مثل سجده ی نماز.
- ب: سجده ی اطاعت، مثل سجده ی فرشتگان بر آدم، که برای اطاعت فرمان خداوند بود.
- ج: سجده ی تحیت، تکریم و تشکر از خداوند، مثل سجده ی یعقوب بر عاقبت یوسف.

پیام ها:

- ۱- سرگذشت سجده فرشتگان بر آدم و تمرد ابلیس، قابل تأمل و مایه ی عبرت است. وَإِذْ قُلْنَا ...
- ۲- فرشتگان پیش از انسان بوده اند. «قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ»
- ۳- انسان برتر از فرشته است که مسجود او قرار گرفته است. «اسْجُدُوا لِآدَمَ»
- ۴- فرشتگان مطیع امر خدایند. اُسْجُدُوا ... فَسَجَدُوا
- ۵- آنان که سجده ای ندارند، در خط ابلیس اند. «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ»
- ۶- نباید به سابقه ی خود مغرور شد. ابلیس با سابقه ی طولانی عبادت، فاسق شد.
كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ ...
- ۷- ابلیس فرزند و ذریه دارد. «وَوَدَّعَتْهُ»
- ۸- فاسقان را نباید دوست خود گرفت. فَفَسَقَ ... أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ
- ۹- پیروان شیطان باید در عملکرد خود بازنگری کنند که چه می کنند. «أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ»
- ۱۰- شیطان و نسل او، دشمن انسانند. «وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ»
- ۱۱- آنان که به جای خدا پیرو شیطان می شوند، ستمگرند. «بئس لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا»
- ۱۲- رها کردن خدا و پیروی از شیطان، انتخاب بدترین جایگزین است. «بئس لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا»

﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾ (۵۱)

من آنان (ابلیس و فرزندانش) را نه در آفرینش آسمان ها و زمین و نه در آفرینش خودشان به شهادت نطلبیدم و من گمراه گندگان را دستیار خود نمی گیرم.

نکته ها:

به حضرت علی علیه السلام گفتند: تا استقرار یافتن حکومت، معاویه را بر امارت ثابت نگهدار و پس از قدرت یافتن، او را کنار بگذار! حضرت در جواب آنان فرمود: ﴿مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾ (۱)

خداوند، بی نیاز مطلق است و به هیچ یآوری حتی در آفرینش نیاز ندارد و اگر اموری را به دیگران می سپارد، مانند واگذاری تدبیر به فرشتگان، «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۲) از روی عجز و ناتوانی نیست، بلکه از روی حکمت و در مسیر تربیت و رشد انسان است.

پیام ها:

۱- خداوند در آفرینش، نیازی به شاهد ندارد. ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ﴾

۲- اسرار هستی و آفرینش را جز خدا کسی نمی داند. ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ ...﴾

۳- کسی که آفریده، حق ولایت دارد. أَفَتَتَّخِذُونَهُ أَوْلِيَاءَ ... ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ ...﴾

۴- کارگزاران الهی باید امین باشند. ﴿مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾

۵- آنان که در راه و خط خدایند، نباید از منحرفان کمک بگیرند و باید استقلال سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کنند. ﴿مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾

ص: ۱۸۵

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲- ۲. نازعات، ۵.

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾

و (یاد کن روز قیامت را) روزی که (خداوند به مشرکان) می گوید: آنان را که شریک من می پنداشتید فرا بخوانید (تا کمکتان کنند)، پس (مشرکان) آنها را می خوانند ولی پاسخی به آنان نمی دهند و ما میانشان ورطه ی هلاکت قرار می دهیم.

نکته ها:

آنان که از خدا جدا شوند سرگردانند و به هر چیز روی می آورند، از انسان تا جماد و حیوانات، از خورشید و ماه در آسمان تا گاو و گوساله در زمین، از فرشتگان معصوم تا شیاطین فاسق، ولی هر چه بخوانند جوابی نمی شنوند، «فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ» اما اگر خدا را بخوانند، حتماً پاسخشان داده می شود. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۱)

سؤال: در قرآن می خوانیم که خدا با کتمان کنندگان حق و پیمان شکنان حرف نمی زند، «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» (۲) پس چرا در این آیه با مشرکان سخن می گوید؟

پاسخ: شاید به خاطر این است که دانشمندان کتمان کننده از مشرکان بدترند، یا آنکه قیامت مراحل مختلفی دارد، در یک مرحله خدا سخن نمی گوید، ولی در مرحله ای دیگر با آنان سخن گفته و مورد عتاب قرار می دهد. و ممکن است مراد این باشد که سخنی محبت آمیز با آنان نمی گوید، ولی سخنان توبیخی و تحقیر آمیز می گوید.

پیام ها:

۱- در قیامت میان مشرکان و معبودهای آنان، فاصله زیادی است. «نادوا»

۲- خداوند در قیامت به مشرکان فرصت استمداد از معبودها را می دهد، ولی چه سود؟ «نادوا شُرَكَائِيَ ... فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ»

ص: ۱۸۶

۱- ۱. غافر، ۶۰.

۲- ۲. بقره، ۱۷۴؛ آل عمران، ۷۷.

۳- ریشه ی شرک، جهل و پندارهای بی اساس است. «زَعَمْتُمْ»

وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَ لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

و گناهکاران (در قیامت) آتش دوزخ را می بینند، پس درمی یابند که در آن خواهند افتاد و راه فراری از آن نمی یابند.

نکته ها:

مجرمان در قیامت راه فرار ندارند، زیرا نجات یا در سایه ی ایمان است، یا به خاطر عفو الهی بر اساس توبه و عمل صالح، که دستشان از این موارد تهی است، و یا شفاعت، که از بت ها کاری ساخته نیست، پس دوزخ برایشان حتمی است.

پیام ها:

۱- مکان هلاکت باری که در آیه قبل وعده داده شده بود، «مَوْبِقًا» دوزخ است.

﴿رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ﴾

۲- شرک، جرم و مشرک مجرم است. نَادُوا شُرَكَائِيَ ... رَأَى الْمُجْرِمُونَ

۳- دیدن آتش، عذاب است و سوختن در آن عذابی دیگر. «رَأَى الْمُجْرِمُونَ»

۴- در قیامت، گرچه مجرمان آتش را از دور دست می بینند (۱)، ولی چنان با صدا و نفیر است که می پندارند الآن در آن می افتند. «فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا»

۵- شرک، عذابی ابدی دارد. «لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا»

۶- مجرم در قیامت امیدی به نجات و راه فرار ندارد. «لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا»

ص: ۱۸۷

(۱- ۱). «اِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ، سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَ زَمْرًا». فرقان، ۱۲.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾

والبتّه ما در این قرآن از هر مثلی برای مردم متنوع بیان کردیم، و (لی) انسان بیش از هر چیز جدال کننده است.

نکته ها:

«صَرَّفْنَا» به معنای بیان های گوناگون است، یعنی ما به هر زبان و منطقی که امکان اثر داشته، با آنان سخن گفته ایم. «جِدَالٌ» به معنای گفتگو به گونه ی نزاع و برتری طلبی است.

انسان در کنار زمینه های مثبتی که دارد، همچون داشتن روح الهی، برتری بر فرشتگان و سجود آنان بر او و قدرت نفوذ و تسخیر هستی و مانند آن، نقاط منفی زیادی نیز دارد که در آیات قرآن به آن اشاره شده است، از قبیل: ظَلُمًا جَهُولًا أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا جَزُوعًا هَلُوعًا مَنُوعًا لَفِي خُسْرٍ لِيَطْفَنِي، و....

پیام ها:

۱- تکرار و تنوع و تمثیل، شیوه ی ضروری و مفید برای ارشاد و هدایت و تربیت مردم است. «صَرَّفْنَا ... لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ»

۲- هدف قرآن، هدایت همه ی مردم است و مثال های قرآن برای فهم عموم مردم است. «صَرَّفْنَا ... لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ»

۳- خداوند حجت را به وسیله ی قرآن بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ»

۴- در قرآن برای هر یک از اصول ارشاد و هدایت، مثالی است. «كُلُّ مَثَلٍ»

۵- اگر روحیه ی پذیرش در انسان نباشد، مثال های بیشتر او را به جدال بیشتر می کشاند. «كُلُّ مَثَلٍ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا»

۶- انسان موجودی تنوع طلب و مجادله گر است. «صَرَّفْنَا ... جَدَلًا»

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾

و چه چیزی مردم را پس از آنکه هدایت برای آنان آمد، از ایمان آوردن و آمرزش خواهی از پروردگارشان باز داشت؟ جز آنکه (خواستند) سنت خداوند درباره ی پیشینیان (که عذاب الهی بود) برای آنان (نیز) بیاید، یا آنکه عذاب، رویاروی آنان قرار گیرد!

نکته ها:

«قبل» یا به معنای مقابل و رو در رو است و یا جمع «قبیل» و اشاره به انواع مختلف عذاب.

پیام ها:

۱- سرباز زدن از ایمان با دیدن آن همه آیات، نشانه جدال گری انسان است.

«جَدَلًا وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ»

۲- خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند تا هیچ راه و بهانه ای برای کفر باقی نماند. «وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ»

۳- تنها ایمان کافی نیست، استغفار از لغزش ها هم لازم است. «يُؤْمِنُوا يَسْتَغْفِرُوا»

۴- لازمه ربوبیت او، باز گذاردن راه توبه و استغفار است. «وَ يَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ»

۵- تاریخ، سنت های ثابتی دارد که باید از آن درس گرفت. «سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ»

۶- موعظه و استدلال همه جا کارساز نیست، گاهی عقوبت لازم است. «يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ» گاهی هیچ یک از عوامل تربیت از قبیل: وحی آسمانی، تبلیغ دائمی، مشاهده تاریخ و عبرت ها، در انسان لجوج اثر ندارد.

۷- ایمان و استغفار، مانع عذاب الهی است. «يُؤْمِنُوا ... يَسْتَغْفِرُوا ... يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ»

۸- دست خدا برای عذاب باز است، چه عذابی از نوع پیشینیان یا عذابی جدید.

«سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا»

وَمَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾

وما پیامبران را جز بشارت دهندگان (برای مؤمنان) و بیم دهندگان (برای مجرمان) نمی فرستیم، ولی کافران به باطل مجادله و ستیز می کنند تا به وسیله ی آن حق را در هم کوبند. و آنان نشانه ها و آیات مرا و آنچه را که به آن بیم داده شدند، به مسخره گرفتند.

پیام ها:

۱- آگاهی بر سنت خداوند و رسالت انبیا و عکس العمل مردم و سرنوشت اقوام لجوج، نوعی تسلی برای پیامبر است. و مَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ ...

۲- کار انبیا بشارت و انذار است، نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۳- خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند، و مَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ ... و مردم در پذیرش آن اجباری ندارند. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...»

۴- هدف کافران، محو حق، «لِيُدْحِضُوا» و ابزار کارشان، جدال و استهزا می باشد.

«يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- درگیری و جدال میان حق و باطل همیشگی بوده است. «يُجَادِلُ» (فعل مضارع رمز تداوم کار است).

۶- کافران می خواهند جلوی حق را با باطل بگیرند، «لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» غافل از آنکه باطل رفتنی است. «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»

(۱)

۷- مژده ها و هشدارهای انبیا، واقعیت هایی است که کفار برای محو آن تلاش می کنند. مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ ... لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ

ص: ۱۹۰

۸- مسخره کردن آیات خدا و احکام الهی، کار کافران است. «وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ مَا أَنْذَرُوا هُزُوعًا»

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَ نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾

و کیست ستمکارتر از آنکه به آیات پروردگارش تذکر دهند، پس (به جای پذیرش) از آنها اعراض کند و (گناهان و) دستاورد پیشینه ی خویش را فراموش کند؟! البتّه ما بر دل‌هایشان پرده هایی نهادیم تا آیات قرآن را نفهمند و در گوش‌هایشان سنگینی قرار دادیم که اگر به سوی هدایتشان فراخوانی، هرگز به راه نخواهند آمد.

نکته ها:

«تذکر»، رمز آن است که انسان در عمق روح و فطرت خود، خدا را یافته، لکن از آن غافل شده است و تذکر برای کنار زدن پرده ی غفلت است. حضرت علی علیه السلام در توصیف انبیا می فرماید: هدف از بعثت انبیا آن است که مردم را به وفا کردن به فراموش شده ها یادآوری کنند.

«و یدکرهم منسی نعمته». (۱)

«أَكِنَّةً» جمع «کنان» به معنای پرده و پوشش است.

پیام ها:

۱- بی اعتنایی به آیات الهی و درنگ نکردن در آنها، بزرگ ترین ستم است. «وَ مَنْ أَظْلَمُ ذُكِّرَ فَأَعْرَضَ نَسِيَ»

۲- یاد عملکرد بد، زمینه ساز توبه و عذرخواهی است و بر عکس غفلت از آن، سبب تیرگی روح و کلید همه ی بدبختی هاست. «نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ»

ص: ۱۹۱

۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۱.

۳- کیفر بی اعتنائی به آیات الهی و استهزا و غفلت از گناهان، محروم شدن از درک حقایق است. فَأَعْرَضَ ... جَعَلْنَا

۴- عذاب الهی تنها در قیامت نیست، گرفتن قوه ی درک حقایق، نیز عذاب است.

«أَكِنَّهُ أَنْ يُفَقَّهُوهُ»

۵- در هدایت مردم، تنها برهان و دلیل کافی نیست، پذیرش مخاطب هم لازم است. «وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا»

۶- راه هدایت، دل نرم و گوش شنواست، وقتی این دو دگرگون شد، حتی در برابر دعوت شخص پیامبر، هدایت پذیر نمی شود. «فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا»

وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْثِقًا «۵۸»

و پروردگارت آمرزنده ی صاحب رحمت است، اگر مردم را به خاطر آنچه کسب کرده اند مجازات کند، هرچه زودتر عذاب برایشان می فرستد، ولی چنین نمی کند (بلکه برای آنان موعدی قرار داده که) (با فرارسیدنش) جز به لطف خداوند هرگز راه بازگشتی نمی یابند.

نکته ها:

«موثق» به معنای پناهگاه و وسیله ی نجات است.

خداوند هم عادل است، هم غفور. به مقتضای عدلش باید گنهکار را عذاب کند، ولی به خاطر غفار بودن و رحمتش، به انسان مهلت می دهد تا توبه کند، اما اگر توبه نکرد، با عدلش مؤاخذه می کند.

پیام ها:

۱- آمرزش و رحمت، از شئون ربوبیت الهی و لازمه ی تربیت است. «رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ»

ص: ۱۹۲

۲- خداوند هم بسیار بخشنده است و هم دارای رحمتی گسترده می باشد. «الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ»

۳- قهر و عذاب الهی نتیجه ی عمل خود مردم است. «يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا»

۴- گناهانی زشت تر و عذابش بیشتر است که انسان با انگیزه به سراغ آنها برود.

«بِمَا كَسَبُوا»

۵- سنت الهی مهلت دادن به گنهکاران است. «بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ»

۶- مهلت دادن و تأخیر در عذاب، از نشانه های لطف الهی است. «الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ... لَهُمْ مَوْعِدٌ»

۷- گنهکاران به مهلت دادن های الهی مغرور نشوند، چون موعد آن تمام و نوبت قهری می رسد که هیچ راهی برای نجات آنان نیست. «لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلاً»

وَ تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

و(مردم) آن آبادی ها را هنگامی که ستم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان(از پیش) زمانی را قرار دادیم.

پیام ها:

۱- از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. «تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ»

۲- رمز بدبختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه ی خودشان است. «لَمَّا ظَلَمُوا»

۳- زوال تمدن ها و جوامع، تحت اراده الهی است. «أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا»

۴- قهر الهی از روی حکمت بوده و دارای زمانی خاص است. «مَوْعِدًا»

۵- اگر ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مأیوس نشوید، آنان هم مهلتی دارند. «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا»

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

و(بیاد آور) زمانی که موسی به جوان (همراهش) گفت: من دست از جستجو بر نمی دارم تا به محلّ برخورد دو دریا برسم، حتّی اگر سال ها (به راه خود) ادامه دهم.

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيًا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

پس چون به محلّ تلاقی آن دو (دریا) رسیدند، ماهی خود را (که برای غذا همراه داشتند) فراموش کردند. ماهی هم راه خود را به دریا برگرفت و رفت.

نکته ها:

کلمه ی «موسی» ۱۳۶ بار در قرآن آمده و همه ی موارد مراد همان پیامبر اولوالعزم است.

بکار بردن کلمه ی «قَتَى» که به معنای جوان و جوانمرد است، به جای غلام و پسر، نشانه ی ادب، مهربانی و نام نیک است. مراد از «فتاه» در آیه، «یوشع بن نون» است که مصاحب و ملازم حضرت موسی در آن سفر بوده است. (۱)

«حقب» به معنای سال های طولانی است، ۷۰ الی ۸۰ سال.

در تفاسیر و روایات، ماجرای موسی و خضر بیان شده است. چنانکه در کتاب صحیح بخاری از ابن عباس از ابی بن کعب آمده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: روزی حضرت موسی در حال خطبه خواندن، مورد سؤال بنی اسرائیل قرار گرفت که عالم ترین افراد کیست؟ موسی گفت:

من هستم. خداوند موسی را مورد عتاب قرار داد که چرا نگفتی: خدا بهتر می داند. خضر از تو عالم تر است. موسی گفت: خضر کجاست؟ خطاب آمد: در منطقه ی مجمع البحرين است و رمز و نشانه ی آن این است که یک ماهی در سبیدی قرار بدهد و حرکت کن، هر جا ماهی را

ص: ۱۹۴

نیافتی، وعده گاه ملاقات خضر همان جا می باشد. (۱)

موسی ماهی را در سبد قرار داده و به کسی که همراهش بود فرمود: هر کجا ماهی را نیافتی به من خبر بده. موسی و همراهش حرکت کردند تا کنار دریایی رسیدند و برای استراحت کنار سنگی توقف کردند. در حالی که موسی در خواب بود و همراهش بیدار، ماهی حرکتی کرده و از سبد به دریا پرید! همراه موسی چون او را در خواب دید، او را صدا نزد. پس از بیداری موسی نیز فراموش کرد به او خبر دهد و هر دو به راه خود ادامه دادند، پس از یک شبانه روز موسی گفت: غذایی بیاور که ما از این سفر خسته شدیم. همراه موسی، ماجرای زنده شدن ماهی و پریدنش در آب را باز گو کرد. موسی گفت: باید برگردیم به همان منطقه ای که ماهی در آب پریده که وعده گاه ما آنجاست.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: همراه موسی، ماهی نمک زده را کنار دریا برد تا بشوید، ماهی در دست او به حرکت در آمد و به دریا رفت. (۲)

بعضی مجمع البحرین را تلاقی دو دریای نبوت (موسی و خضر) دانسته اند؛ موسی دریای حکمت ظاهری و خضر، دریای حکمت باطنی است.

از آنجا که پیامبران معصوم اند و فراموش نمی کنند، مراد از نسیان ماهی در آیه، کنار گذاشتن ماهی و وا گذاشتن آن است. مثل آیاتی که نسبت نسیان به خدا می دهد، «الْيَوْمَ نَسِيَ كُمْ» (۳) و «إِنَّا نَسِينَاكُمْ» (۴) به علاوه آن دو بزرگوار، ماهی را فراموش نکردند، بلکه با خود برده بودند و طبق آنچه نقل کردیم همراه موسی چون نخواست حضرت را از خواب بیدار کند، صبر کرد و بعد از بیداری، فراموش کرد ماجرا را باز گو کند.

در قرآن، بارها حیوانات علامت، یا الهام بخش و یا خبررسان بوده اند، مانند چگونگی دفن هابیل با الهام از کلاغ، اطلاع از کفر مردم سبأ با خبر دادن هدهد و زنده شدن ماهی، در ماجرای ملاقات این دو پیامبر، و نقش عنکبوت در حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غار و نقش حفاظتی سگ برای اصحاب کهف.

ص: ۱۹۵

۱-۱). علامه شعرانی در حاشیه تفسیر ابوالفتح، محل ملاقات را حوالی شام و فلسطین می داند.

۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۳-۳). جائیه، ۶۴.

۴-۴). سجده، ۱۴.

۱- تلاش موسی برای ملاقات خضر و تحصیل علم قابل ذکر است. وَ إِذْ ...

۲- در مسافرت، همراه و همسفر داشته باشیم. «قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ»

۳- انتخاب عنوان زیبا، سفارش اسلام است. قَالَ ... لِفَتَاهُ

۴- هجرت و سفر برای کسب علم، تاریخی بس طولانی دارد. لَا أَبْرُحُ ...

۵- طالب علم باید سراغ عالم برود، نه آنکه به انتظار عالم بنشیند. «لَا أَبْرُحُ» یعنی تا رسیدن به عالم، دست از جستجو بر نمی دارم.

۶- در طلب علم و عالم، اگر عمری جستجو کنیم جا دارد. «أَمْضِيَ حُقُبًا»

۷- تحصیل علم پایان و حدی ندارد. پیامبری چون موسی نیز برای فراگیری علم باید آماده ی سفر طولانی شود. «أَمْضِيَ حُقُبًا»

۸- همسفر جوانمرد کسی است که تا پایان سفر همراه انسان باشد. حَتَّىٰ أَتْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ ... فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا

۹- دریا و کنار دریا می تواند محلّ مناسب و سالم و آماده ای برای آموزش و ملاقات های معنوی باشد. «فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا»

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾

پس همین که (از کنار دریا) گذشتند، موسی به جوان (همراه) خود گفت:

غذای چاشت ما را بیاور، به راستی که از این سفر رنج بسیار دیده ایم.

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْغُوتَ وَمَا أَنشَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

(آن جوان) گفت: آیا به یاد داری وقتی که به صخره پناه بردیم و من (پریدن) ماهی (به دریا) را فراموش کردم (که برای تو بگویم) و کسی جز شیطان آن را از یاد من نبرد، تا آن را یادآوری کنم. و (در کمال) شگفتی ماهی راه خود را در دریا پیش گرفت (و رفت).

«غداء» به غذای صبح و «عشاء» به غذای شب گفته می شود.

به فرموده ی امام صادق علیه السلام، حضرت موسی در سه نوبت از گرسنگی به خدا شکایت کرد:

اوّل: پس از آنکه برای دختران شعیب آب آورد و به گوسفندان آنان کمک کرد، به گوشه ای رفت و گفت: پروردگارا! برای خیری که بر من نازل کنی نیازمندم. (۱)

دوّم: در این آیه. (۲)

سوّم: آنجا که از اهل روستا غذا خواستند و آنها ندادند، به خضر اعتراض کرد که چرا برای مردمی که غذا به ما ندادند، رایگان کار می کنی؟ (۳)

وعده گاه موسی و خضر نشانه ای داشت و آن اینکه آن ماهی که غذای موسی و همراهش بود، از ظرف غذا به دریا برود. وقتی به محلّ قرار رسیدند و ماهی به دریا پرید، همراه موسی فراموش کرد آن را به موسی بگوید. چون مقدار زیادی راه رفتند، همراه موسی ماجرا را نقل کرد. مقدار اضافه ی راه را برگشتند و در همان محلّ، خضر را دیدار کردند.

حضرت موسی علیه السلام چهار سفر داشت:

۱- سفر هرب. «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ» (۴)

۲- سفر طلب. «فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ» (۵)

۳- سفر طرب. «وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا» (۶)

۴- سفر تعب. «لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا» (۷)

پیام ها:

۱- از آداب سفر، داشتن همسفر و تدارک غذا است. «آتِنَا غَدَاءَنَا» (۸)

ص: ۱۹۷

۱- (۱). قصص، ۲۴.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- (۳). کهف، ۷۷.

۴-۴. شعراء، ۲۱.

۵-۵. قصص، ۳۰.

۶-۶. اعراف، ۱۴۳.

۷-۷. تفسیر کشف الاسرار.

۸-۸. همچنان که اصحاب کهف نیز پول نقد همراه داشتند. «فابعثوا بورككم هذه» کهف، ۱۹.

۲- در راه تحصیل علم و معرفت و رسیدن به آرمان ها، پیامبران نیز سختی ها را متحمل شده اند. «لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا»

۳- شیاطین، مانع ملاقات و همراهی موسی و خضرها هستند و به همین دلیل همراه موسی را به فراموشی انداختند. «مَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ»

قَالَ ذَلِكُمْ مَا كُنَّا نَبِغُ فَأَزْتَدَا عَلَيَّ آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾

(موسی) گفت: این همان (محلّ قراری) بود که در پی آن بودیم. پس از همان راه برگشتند، در حالی که ردّ پای خود را (به دقت) دنبال می کردند.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

پس (در آنجا) بنده ای از بندگان ما را یافتند که از جانب خود، رحمتی (عظیم) به او عطا کرده بودیم و از نزد خود علمی (فراوان) به او آموخته بودیم.

نکته ها:

چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: موسی در علم شرع از خضر آگاه تر بود، ولی خضر در رشته و مأموریت دیگری غیر از آن، آگاه تر بود. (۱)

مراد از «عبد» در این آیه، حضرت خضر است که به دلایل زیر پیامبر بوده است:

الف: کسی که استاد پیامبری همچون موسی می شود حتماً از پیامبران است.

ب: تعابیر «عَبْدِنَا ، عَبْدِهِ ، عَبَادِنَا» در قرآن، غالباً مخصوص پیامبران است.

ج: خضر به موسی گفت: تمام کارهای خارق العاده که از من دیدی و صبر نکردی، همه طبق فرمان و رأی خدا بوده، نه رأی من. «مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي»

د: موسی به خضر قول داد که من خلاف دستور تو کاری انجام نمی دهم، «لَا أَغْصِي لَكَ»

ص: ۱۹۸

امراً» و کسی که پیامبر اولوالعزمی، تسلیم بی چون و چرای او می شود، حتماً معصوم و پیامبر است.

ه: علم لدنی، مخصوص انبیاست. خداوند درباره خضر فرمود: «عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا»

و: بعضی از مفسران نیز مراد از «رَحْمَةً» را نبوت دانسته اند. «آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا»

پیام ها:

۱- برخی علوم، با تمرین و تجربه و آموزش به دست نمی آید و علم لدنی لازم دارد، مانند علم انبیا. «مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا»

۲- سرانجام رنج و جویندگی، یافتن و رسیدن است. «فَوَجَدَا عَبْدًا»

۳- در جامعه، خضرهای راهنما یافت می شوند، (۱) مهم گشتن و پیدا نمودن و شاگردی آنان است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا»

۴- کسی که می خواهد مردم را به عبودیت خدا فراخواند، باید هم خودش و هم استادش عبد باشند. «مِنْ عِبَادِنَا»

۵- دریافت رحمت و علم الهی، در سایه ی عبودیت است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً ... وَ عَلَّمْنَاهُ»

۶- بالاتر از هر دانایی، داناتری است، پس به علم خود مغرور نشویم. «عَبْدًا ...»

عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا

قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَيَّ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

موسی به او (خضر) گفت: آیا (اجازه می دهی) در پی تو بیایم، تا از آنچه برای رشد و کمال به تو آموخته اند، به من بیاموزی؟

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که موسی، خضر را ملاقات کرد، پرنده ای در برابر آنان

ص: ۱۹۹

۱- ۱. طی این مرحله بی همری خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراهی (حافظ)

قطره ای از آب دریا را با منقارش برداشت و بر زمین ریخت. خضر به موسی گفت: آیا رمز این کار پرنده را دانستی؟ او به ما می آموزد که علم ما در برابر علم خداوند، همانند قطره ای در برابر دریایی بی کران است. (۱)

در این آیات کوتاه، نکات متعددی در ادب و تواضع نسبت به استاد دیده می شود، از جمله:

الف: موسی شاگردی خود را با اجازه آغاز کرد. «هَلْ»

ب: خود را پیرو استاد معرفی کرد. «أَتَّبِعُكَ»

ج: خضر را استاد معرفی کرد. «تُعَلِّمَنِي»

د: خود را شاگرد بخشی از علوم استاد دانست. «مِمَّا»

ه: علم استاد را به غیب پیوند داد. «عُلِّمْتَ»

و: تعلیم استاد را اثربخش دانست. «رُشِدًا»

ز: همانگونه که خداوند به تو آموخت تونیز به من بیاموز. «مِمَّا عُلِّمْتَ رُشِدًا»

ح: قول داد که نافرمانی نکند. (دو آیه ی بعد): «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا»

ط: کارها و سخنان استاد را فرمان دانست. «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا»

ی: برای آینده و پایداریش وعده نداد و گفت: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ»

پیام ها:

- ۱- برای دریافت علم، باید در مقابل استاد، ادب و تواضع داشت. هَلْ أَتَّبِعُكَ ...
- ۲- تواضع نسبت به عالمان و اساتید، از اخلاق انبیاست. هَلْ أَتَّبِعُكَ ...
- ۳- کسی که عاشق علم و آموختن است، تلاش و حرکت می کند. «هَلْ أَتَّبِعُكَ»
- ۴- مسافرت با عالم و تحمل سختی ها در راه کسب علم و دانش و رسیدن به رشد و کمال ارزش دارد. «هَلْ أَتَّبِعُكَ»
- ۵- طالب علم باید هدف داشته باشد و شخصیت زده نباشد. «عَلَيَّ أَنْ تُعَلِّمَنِي»
- ۶- کارهای الهی گرچه گاهی با معجزه پیش می رود، ولی قانون اصلی، پیمودن

١-١). تفاسير الميزان، نمونه و درّالمنثور.

مسیر طبیعی است. موسی باید شاگردی کند تا حکمت بیاموزد. «أَنْ تُعَلِّمَنِ»

۷- پیامبران اولوالعزم نیز از فراگیری دانش دریغ نداشتند. «عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ»

۸- حضرت خضر، پیامبر و دارای علم لدنی از سوی خدا بود. «عُلِّمْتَ»

۹- پیمودن راه تکامل و رسیدن به معارف ویژه الهی، به معلّم و راهنما نیاز دارد.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ»

۱۰- علم انبیا، محدود و قابل افزایش است. تُعَلِّمَنِ مِمَّا... (اعلم افراد زمان نیز محدودیت علمی دارند).

۱۱- مراتب انبیا در بهره مندی از علم و کمال متفاوت است. تُعَلِّمَنِ مِمَّا... □

۱۲- برخورداری از تمام مراتب علم و کمال، شرط نبوت نیست. «تُعَلِّمَنِ»

۱۳- آگاهی به معارف و علوم الهی، تضمین کننده رشد و کمال انسان است.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا» □

۱۴- علم به تنهایی هدف نیست، بلکه باید مایه ی رشد باشد و انسان را به عمل صالح بکشانند و فروتنی آورد، نه غرور و مجادله.

(۱) «رُشْدًا»

□ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا «۶۷»

(خضر) گفت: تو هرگز نمی توانی بر همراهی من صبر کنی.

وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خَيْرًا «۶۸» □

و چگونه بر چیزی که آگاهی کامل به (راز) آن نداری صبر می کنی؟

□ قَالَ سَتَجِدُنِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَّ لَا اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا «۶۹» □

(موسی) گفت: به خواست خدا مرا شکبیا خواهی یافت و در هیچ کاری، تو را نافرمانی نخواهم کرد.

ص: ۲۰۱

قَالَ فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أَحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

(خضر) گفت: پس اگر در پی من آمدم، از چیزی (از کارهای شگفت من) مپرس، تا آنکه خودم درباره ی آن سخن آغاز کنم.

نکته ها:

چنانکه در آیات قبل بیان کردیم؛ حضرت موسی با آنکه از پیامبران اولوالعزم است و در علم شریعت، اعلم می باشد، ولی در سایر علوم، دانش خضر بیشتر بوده است.

پیام ها:

۱- مربی و معلم باید از ظرفیت شاگردان آگاه باشد. إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ ...

۲- در واگذاری مسئولیت های فرهنگی، باید لیاقت ها شناخته و ضعف ها گوشزد شود. إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ ...

۳- ظرفیت افراد برای آگاهی ها متفاوت است، حتی موسی تحمل کارهای خضر را ندارد. «لَنْ تَسْتَطِيعَ»

۴- رشد علمی بدون صبر، میسر نیست. رُشْدًا ... وَ كَيْفَ تَصْبِرُ

۵- بسیاری از مجادلات و کدورت ها، در اثر بی اطلاعی افراد از افکار و اهداف یکدیگر است. وَ كَيْفَ تَصْبِرُ ...

۶- آگاهی و احاطه ی علمی، ظرفیت و صبر انسان را بالا می برد. «كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا»

۷- با صبر و لطف الهی می توان به رشد و کمال رسید. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا»

۸- برای هر کاری که در آینده می خواهیم انجام دهیم، مشیت الهی را فراموش نکرده و «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» بگوییم. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا»

۹- خضر معصوم بود، چون موسی تعهد کرد که از دستوره های او نافرمانی نکند.

«لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا»

۱۰- اطاعت از معلم و صبر در راه تحصیل، ادب و شرط تعلّم است. سَتَجِدُنِي ...

صَابِرًا

۱۱- تعهد گرفتن در مسایل علمی و تربیتی جایز است. «فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي»

۱۲- سؤال کردن، زمان دارد و شتابزدگی در سؤال، ممنوع است. «فَلَا تَسْأَلْنِي ... حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ

۱۳- تمام کارهای انبیا، با دلیل، منطق و حکیمانه است. «أُحَدِّثُ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا»

۱۴- استاد و مربی باید از ذهن شاگردان، ابهام زدایی کند. «حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا»

فَأَنْطَلِقًا حَتَّى إِذَا رَكِبًا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالُوا خَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا» (۷۱)

پس آن دو (موسی و خضر) به راه افتادند، تا آنکه سوار کشتی شدند. (خضر) آن را سوراخ کرد. موسی (از روی اعتراض یا تعجب) گفت: آیا آن را سوراخ کردی تا سرنشینان آن را غرق کنی؟ راستی که کار ناروایی انجام دادی!

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا» (۷۲)

(خضر) گفت: آیا نگفتم تو هرگز نمی توانی همراه من شکیبیا باشی؟

نکته ها:

«خرق» به معنای پاره کردن چیزی از روی فساد و بدون مطالعه است. کلمه ی «امر» به کار مهم شگفت آور یا بسیار زشت گفته می شود.

پیام ها:

۱- در آموزش، زمان را از دست ندهید. «فَأَنْطَلِقًا» (حرف «ف» نشانه فوریت است)

۲- همراهی افراد، گاهی تا پایان راه نیست. همسفر اول موسی، در ادامه راه با آنان نبود و موسی و خضر، دو نفری به راه افتادند. «فَأَنْطَلِقًا» و نفرمود: «فَأَنْطَلِقُوا»

۳- فراگیری علم، محدود به زمان و مکان و وسیله‌ی خاصی نیست. «رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ» (در دریا و سوار بر کشتی و در سفر هم می‌توان آموخت).

۴- اگر علم و حکمت کسی را پذیرفتیم باید در برابر کارهایش، حتی اگر به نظر ما عجیب آید، سکوت کنیم. «السَّفِينَةُ خَرَقَهَا»

۵- گاهی لازمه‌ی آموزش، خراب کردن است. «خَرَقَهَا»

۶- هنگام خطر، هر کسی خود و منافع خود را می‌بیند، ولی انبیا به فکر دیگرانند.

«لَتُغْرَقَ أَهْلُهَا» و نفرمود: «لتغرقنا»

۷- سوراخ کردن کشتی، به ظاهر هم تصرف بی‌اجازه در مال دیگری بود، هم زیان و خسارت رساندن بی‌دلیل به مال و جان خود و دیگران، لذا حضرت موسی اعتراض کرد. «شَيْئاً إِمْرًا»

قَالَ لَا تَأْخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا (۷۳)

(موسی) گفت: مرا به خاطر فراموشی ام مؤاخذه مکن و از این کارم بر من سخت مگیر.

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بِغَيْرِ نَفْسٍ زَكِيَّةٍ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدِ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (۷۴) پس به راه خود ادامه دادند تا به نوجوانی برخورد کردند، پس خضر او را کشت. موسی گفت: آیا بی‌گناهی را بدون آنکه کسی را کشته باشد، کشتی؟ به راستی کار زشت و منکری انجام دادی!

نکته‌ها:

نه انبیا فراموش‌کارند، نه فراموشی قابل انتقاد و مؤاخذه است. بنابراین در جمله‌ی «لَا تَأْخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ»، مراد از نسیان، رها کردن قرار تبعیت و سکوت، به دلیل کارهایی بود که به نظر موسی خلاف شرع می‌آمد.

«ارهاق»، هم به معنای فراگیر شدن با قهر و غلبه است و هم به تکلیف کردن به کار سخت گفته می شود.

از کلمه ی «غلام» و «زَکِيَّةً» استفاده می شود که نوجوان به تکلیف نرسیده بود. کلمه «نکر» از «امر» شدیدتر است، زیرا در مورد سوراخ کردن کشتی فرمود: «شَيْئاً إِمْرًا»، ولی در مورد کشتن نوجوان فرمود: «شَيْئاً نُكْرًا».

پیام ها:

۱- معلم و استاد می تواند شاگرد خود را مؤاخذه کند. «لَا تُؤَاخِذْنِي»

۲- در تعلیم و تربیت نباید کار را بر شاگردان سخت گرفت. «لَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا»

۳- معلم و استاد، پس از پذیرش اشتباه و عذرخواهی شاگرد، تعلیم و ارشاد را ادامه دهد. «فَأَنْطَلِقَا»

۴- معلم باید شاگرد را به تدریج با معارف آشنا کند. «فَأَنْطَلِقَا» (موسی گام به گام با اسرار آشنا می شود).

۵- مراعات محکّمات، مهم تر از تعهّدات اخلاقی است. «أَقْتَلَمْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً» موسی به خاطر اینکه قتل را از منکرات می دانست، نهی از منکر را برخورد لازم دید و نهی کرد و از تعهد اخلاقی که داده بود، دست برداشت.

۶- قانون قصاص، در دین موسی نیز بوده است. «أَقْتَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ» اعتراض موسی این بود که چرا نوجوانی را که قاتل نبوده کشتی؟

۷- گاهی آنچه نزد کسی «معروف» است، نزد دیگری «منکر» جلوه می کند. «جِئْتُ شَيْئاً نُكْرًا»

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۵)

گفت: آیا نگفتمت که نمی توانی همپای من صبر کنی؟

قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا (۷۶)

(موسی) گفت: اگر از این پس چیزی از تو پرسیدم، دیگر با من همراه مباش، قطعاً از سوی من معذور خواهی بود (و اگر رهایم کنی حقّ داری).

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر موسی صبر می کرد، عجایب بیشتری از خضر می دید. (۱)

پیام ها:

۱- اولیای خدا در تحمّل علم و ظرفیت، در یک درجه نیستند. «لَنْ تَسْتَطِيعَ»

۲- سه بار آزمایش و مهلت دادن، برای شناخت خصلت ها کافی است. «إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا»

۳- اگر با کسی تضادّ فکری داریم و یکدیگر را درک نمی کنیم، بی آنکه مقاومت کنیم از هم جدا شویم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي» ۴-
اعتراض های موسی به خاطر ابهام هایی بود که در کار خضر می دید و جنبه ی سؤال داشت. «إِنْ سَأَلْتُكَ»

۵- درباره ی عملکرد خود، رأی منصفانه بدهیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي» موسی مسئولیت بی صبری خود را بر عهده گرفت.

۶- وقتی از کسی جدا می شویم، ادب را مراعات کنیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ»

ص: ۲۰۶

۷- هر جدایی، نشانه‌ی کینه و عقده و غرور و تکبر نیست. «قَدْ بَلَغَتْ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا»

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَتَعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا» (۷۷)

پس آن دو به راه خود ادامه دادند تا به اهل یک آبادی رسیدند، از اهل آنجا غذا خواستند، آنان از مهمان کردن آن دو سر باز زدند. پس آن دو در آنجا دیواری را یافتند که در حال ریزش بود. خضر، دیوار را برپا کرد. (موسی با تعجب) گفت: اگر می‌خواستی برای این کار مزد می‌گرفتی!

نکته‌ها:

مردم از دادن غذا به موسی و خضر امتناع کردند، ولی خضر به تنهایی دیوارِ خراب را مجانی تعمیر کرد.

پیام‌ها:

۱- هر دوره‌ی آموزشی، نیاز به حرکت دارد و تنوع در مکان برای آموزش‌های جدید، یک ارزش است. «فَانْطَلَقَا»

۲- ملت‌هایی که سقوط اخلاقی کنند، از دادن نان به پیامبر اولوالعزم هم خودداری می‌کنند. «فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» (البته این در صورتی است که آنان را می‌شناختند).

۳- آنان که از مهمانانی غریب پذیرایی نکنند، قابل نکوهش اند. فَأَبَوْا ...

۴- بی‌اعتنایی و بی‌مهری مردم، در کار ما تأثیر منفی نگذارد. «فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا»

۵- انبیا گاهی در شدت نیاز به سر می‌بردند. «اسْتَطَعَمَا»

۶- گرچه نیازمندان به حداقل قناعت کنند، ولی کرامت انسانی می‌گوید که در حد ضیافت پذیرایی کنید. اسْتَطَعَمَا ...
يُضَيِّفُوهُمَا

۷- لازم نیست مهمان همیشه آشنا باشد، از مهمان غریب و ابن السبیل هم باید پذیرایی کرد. «فَأَبُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا»

۸- باید نواقص را اصلاح و تعمیر کرد، نه آنکه هر چیز عیب دار را بی ارزش پنداشت و از آن دست کشید. فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً
فَأَقَامَهُ

۹- اولیای الهی اهل کینه و انتقام نیستند. گرچه آنان را مهمان نکردند، ولی خضر به آنان خدمت کرد. «فَأَبُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» -
فَأَقَامَهُ

۱۰- پیامبران بر مال و جان مردم ولایت دارند که هرگونه تصرف کنند و نیاز به کسب اجازه از مالک ندارند. «فَأَقَامَهُ»

۱۱- همه جا منطقی «اَوَّلَ مَعَاشِ سِپَسِ كَارِ» و «اَوَّلَ تَأْمِينِ سِپَسِ تَمَكِينِ»، درست نیست. پیامبر گرسنه، مجانی کارگری می کند. ابوا...
فَأَقَامَهُ وقتی نیاز را دیدیم، دست به کار شویم و منتظر دعوت و بودجه و همکار و آیین نامه نباشیم. «جِدَاراً فَأَقَامَهُ»

۱۲- کار کردن برای خدا بدون گرفتن مزد، عیب نیست. «فَأَقَامَهُ»

۱۳- وقتی کاری را مفید و لازم تشخیص دادیم، به انتقاد این و آن کاری نداشته باشیم. «لَا تَخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا»

۱۴- کار کردن و مزد گرفتن و اجیر شدن ننگ نیست. «لَا تَخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا»

۱۵- اولیای خدا برای پول کار نمی کنند. «لَوْ شِئْتَ لَا تَخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا»

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُبْنُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (۷۸)

(خضر) گفت: این (بار) جدایی میان من و توست، بزودی تو را از تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر کنی آگاه خواهم ساخت.

نکته ها:

«تأویل» به معنای ارجاع و بازگشت دادن است و به هر کاری که به هدف برسد یا پرده از

اسراری بردارد گفته می شود.

جدایی خضر از موسی به پیشنهاد خود موسی بود که گفت: «إِنَّ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي» و زمینه ی آن را با سؤال ها و اعتراض های مکرر و تنها گذاشتن او در ساختن دیوار فراهم کرد.

از موسی پرسیدند: سخت ترین لحظاتی که بر تو گذشت، کدام لحظه بود؟ گفت: با آنکه از فرعونیان تهمت ها شنیدم و از بنی اسرائیل بهانه جویی ها دیدم، ولی دشوارترین زمان، آن لحظه ای بود که خضر گفت: «هَذَا فِرَاقُ بَنِي وَبَيْنِكَ» . (۱)

بگذار تا بگیریم، چون ابر در بهاران

کز سنگ ناله خیزد، روز وداع یاران

پیام ها:

۱- هر کس قدر وصال را نداند، گرفتار فراق خواهد شد. هَذَا فِرَاقٌ ...

۲- به کوچک ترین انتقادی یاران خود را از دست ندهیم. خضر بعد از چند مرحله فرمود: هَذَا فِرَاقٌ ...

۳- هر چه سریعتر ابهام ذهنی دیگران را بر طرف کنید. «سَأَلْتُكَ»

۴- با تعلیم حکمت، ظرفیت افراد را افزایش دهیم. سَأَلْتُكَ بِتَأْوِيلٍ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ ...

۵- حوادث ظاهری، گاهی جنبه ی باطنی هم دارد. «بِتَأْوِيلٍ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا»

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا «۷۹»

اما آن کشتی (که سوراخ کردم) از آن بینوایانی بود که در دریا کار می کردند. خواستم آن را معیوبش کنم، (چون) در کمین آنان پادشاهی بود که غاصبانه و به زور، هر کشتی (سالمی) را می گرفت.

ص: ۲۰۹

«وراء» به هر مکان پنهانی و پوشیده گفته می شود؛ خواه آن مکان روبروی انسان باشد، یا پشت سر او.

آنچه را انسان مشاهده می کند، یک چهره ی ظاهری امور است که چه بسا برای آن، چهره ی باطنی نیز وجود داشته باشد. ظاهر کارهای خضر در دیدگاه حضرت موسی کار خلاف بود، ولی در باطن آن، راز و رمز و حقیقتی نهفته بود.

خضر، کشتی را به گونه ای سوراخ نکرد که آب در آن رفته و سبب غرق شود، بلکه آن را معیوب ساخت. چه بسا عیب ها و نواقصی که مصلحت ها در آن است. (۱)

معیوب کردن کشتی برای آن بود که به دست آن پادشاه ستمگر نیفتد و آن بینوایان، بینواتر نشوند. در واقع دفع افسد به فاسد بود، که این کار همه کس نیست و تشخیص اهمّ و مهم کار دین شناسان عمیق است.

اهل بیت علیهم السلام، گاهی برخی یاران خالص خود را در حضور دیگران نکوهش و عیبجویی می کردند، تا مورد سوءظنّ حکومت ستمگر قرار نگیرند و جانشان سالم بماند. چنان که امام صادق علیه السلام از زراره انتقاد علنی کرد تا از آزار عباسیان در امان باشد، سپس به او پیام داد که برای حفظ جان تو چنین کردم. آنگاه این آیه را تلاوت کردند: *أَمَّا السَّفِينَةُ...* و فرمودند: تو بهترین کشتی این دریایی که طاغوت در پی تو و مراقب توست. (۲) کسانی پا به دنیای اسرار گذاشته و به باطن اشیا آگاه می شوند که از مرحله ی ظاهر گذشته باشند، همچون موسی علیه السلام که عالم به شریعت بود و به آن عمل می کرد، در دوره ی همراهی با خضر، به اسرار باطنی نیز آگاه شد.

ص: ۲۱۰

۱-۱. بسا شکست کز آن کارها درست شود کلید رزق گدا پای لنگ و دست شل است (صائب)

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۱-مراعات نظم در شیوه ی آموزش مهم است.سؤال اوّل از شکستن کشتی بود، ابتدا پاسخ همین سؤال مطرح می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ»

۲-اسرار ناگفته و راز کارها،روزی آشکار می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ»

۳-شخص حکیم،هرگز کار لغو نمی کند و اعمالش براساس حکمت و مصلحت است. (۱)«أَمَّا السَّفِينَةُ»

۴-افراد متعهد،باید حافظ حقوق و اموال محرومان باشند. فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ ...

۵-اولیای خدا دلسوز مساکین و محرومانند. «لِمَسَاكِينٍ»

۶-چه بسا کسانی با داشتن سرمایه و کار،باز هم در آمدشان برای مخارجشان کافی نباشد و از نظر قرآن،مسکین محسوب شوند. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ»

۷-مشارکت در سرمایه و کار،عقد قانونی و در ادیان قبل نیز بوده است. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ»

۸-باید حاکمان غاصب را از دست یابی به اموال مردم محروم کرد. أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ

۹-دفع افسد به فاسد جایز و رعایت اهمّ و مهم لازم است. أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ

۱۰-طاغوت ها به کم راضی نیستند.به فقرا و سرمایه های اندک هم رحم نمی کنند. «يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ» ۱۱-هر چند کار خضر به فرمان خدا بود، «مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي» اما برای رعایت ادب،عیب دار ساختن کشتی را به خود نسبت داد. «أَعْيَبَهَا»

۱۲-کار پیامبران معمولاً براساس قوانین ظاهری است،اما وظیفه ی خضر، براساس واقعیات بود. فَأَرَدْتُ أَنْ أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ

ص: ۲۱۱

وَ أَمَّا الْعُلَامُ فَكَانَ أَبُوهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا أَنْ يُزْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا» (۸۰)

و اما نوجوان (که او را کشتم) پدر و مادرش هر دو مؤمن بودند. ترسیدیم که او آن دو را به کفر و طغیان وا دارد.

فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاهٌ وَ أَقْرَبَ رُحْمًا» (۸۱)

(از این رو) خواستیم که پروردگارشان به جای او (فرزندى) پاک تر و بهتر و با محبت تر به آن دو بدهد.

نکته ها:

«ارهاق» به معنای وادار کردن دیگری به کاری است که انجام آن برای او دشوار و طاقت فرسا باشد.

در حدیث آمده است: خداوند به جای آن پسر، دختری به آن دو مؤمن داد که از نسل او هفتاد پیامبر پدید آمدند. (۱)

گاهی فرزند، سبب انحراف و کفر والدین می شود، فَخَشِينَا أَنْ يُزْهَقَهُمَا... گاهی هم والدین فطرت پاک و توحیدی فرزند را به کفر و آیین های انحرافی می کشانند.

چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر فرزندی، به طور فطری خداشناس و مؤمن است، مگر آنکه پدر و مادر او را تغییر دهند. (۲)

پیام ها:

۱- اولیای خدا کار لغو و بی جهت نمی کنند، گرچه در ظاهر خلاف به نظر آید.

«أَمَّا الْعُلَامُ»

۲- مرگ فرزند، بهتر از آن است که بد عاقبت و موجب فساد و طغیان شود.

ص: ۲۱۲

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). «كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ ابْوَاهُ يَهُودَانَهُ وَ نَصْرَانَهُ». بحار، ج ۳، ص ۲۸۲.

«يُزهِقُهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا»

۳- خداوند به پدر و مادر با ایمان، عنایت خاص دارد. «أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا»

۴- گاهی جسم باید فدای فکر بشود. فرزند کشته می شود تا ایمان پدر و مادر محفوظ بماند. «فَخَشِينَا أَنْ يُزْهِقَهُمَا»

۵- باید فتنه ها را پیش بینی کرد و از ریشه خشکاند. «فَخَشِينَا أَنْ يُزْهِقَهُمَا»

۶- طغیان و سرکشی زمینه ی کفر است. (طغیان) قبل از «کفر» آمده است.

۷- اراده ی مردان خدا، اراده ی خداست. «فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا»

۸- اولیای خدا هم مسئولیت دارند و هم در اندیشه ی آینده ی مردم می باشند.

«فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا»

۹- گاهی دلیل گرفتار شدن مؤمنین به بعضی ناگواری ها، حفظ ایمان و عقیده خود آنان است. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ»

۱۰- اگر خداوند چیزی را از مؤمن گرفت، بهتر از آن را به او می دهد. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ»

۱۱- از بین رفتن فرزند ناصالح و جایگزینی آن با فرزند صالح، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ»

۱۲- تنها پاکی و صلاح فرزندان کافی نیست، باید نسبت به پدر و مادر مهربان باشند. «زَكَاهٌ وَأَقْرَبَ رُحْمًا»

۱۳- آنچه ارزش است، سلامت، پاکی و محبت به والدین است، نه دختر یا پسر بودن فرزند. «زَكَاهٌ وَأَقْرَبَ رُحْمًا»

وَ أَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَ يَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَ مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

و اما آن دیوار، از آن دو نوجوان یتیم در آن شهر بود و زیر آن دیوار، گنجی برای آن دو بود و پدرشان مردی صالح بود. پس پروردگارت اراده کرد که آن دو به حدّ رشد (و بلوغ) خود برسند و گنج خویش را که رحمتی از سوی پروردگارت بود استخراج کنند و من این کارها را خودسرانه انجام ندادم. این بود تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر و شکیبایی ورزی.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمودند: آن گنج، کلماتی حکیمانه بود که بر صحیفه ای از طلا- نوشته شده بود. مضمون آن حکمت ها این بود: تعجب از کسی که ایمان به تقدیر الهی دارد، چرا محزون می شود؟! شگفت از کسی که یقین به مرگ دارد، چرا شاد است، یقین به حساب دارد، چرا غافل است، یقین به رزق دارد، چرا خود را به زحمت بیش از اندازه می اندازد و یقین به دگرگونی دنیا دارد، چرا به آن اطمینان می کند؟! (۱)

طبق احادیث، لطف و رحمت خدا مخصوص فرزندان بی واسطه نیست، بلکه در نسل های بعدی هم تأثیر دارد و نیکوکاری اجداد، موجب عنایت خدا به ذریّه ی آنان می شود. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد: من فرزندان را به خاطر خوبی پدران پاداش می دهم. سپس فرمود: اگر به ناموس مردم خیانت کنید، به ناموس شما خیانت می شود.

«کما تدین تدان». (۳)

یک جا فرزند به خاطر حفظ ایمان والدین کشته می شود، و در جای دیگر به خاطر صالح

ص: ۲۱۴

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

بودن پدر، پیامبری کارگری می کند تا سرمایه به دست فرزند برسد.

وقتی بعضی به امام مجتبی علیه السلام به خاطر صلح با معاویه اعتراض کردند، فرمود: مگر نمی دانید خضر برای مصلحت، کشتی را سوراخ کرد و نوجوانی را کشت و کارهای او مورد غضب موسی قرار گرفت؟ ای مردم! اگر صلح را نمی پذیرفتم همه ی شیعیان روی زمین نابود می شدند.

«لو لا ما اتیت لما ترک من شیعتنا علی وجه الارض احد الا قتل». (۱)

«قریه» و «مدینه» هر دو به یک معنی می باشد. چنانکه در آیه ی ۷۷ فرمود: «أَلْبِيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ» در اینجا می فرماید: «فِي الْمَدِينَةِ». (۲)

«اشد»، جمع «شده»، و «يَبْلَغَا أَشَدَّهُمَا» یعنی تا آنان به تمام رشد خود برسند.

پیام ها:

۱- کودک نابالغ نیز می تواند مالک باشد، اما شرط تصرف در اموال، توانمندی و رشد است. «كَتَرُ لَهُمَا حَتَّى يَبْلَغَا أَشَدَّهُمَا»

۲- ذخیره سازی ثروت برای فرزندان، جایز است. «كَتَرُ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا»

ولی زراندوزی اگر بدون انفاق باشد ممنوع است.

۳- حفظ اموال یتیمان، واجب است. «لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ»

۴- کارهای خوب پدر، در زندگی فرزندان اثر دارد. «أَبُوهُمَا صَالِحًا»

۵- خضر، پیامبر بوده است. «مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي»

۶- گاهی حوادث دارای تحلیل و تفسیر عمیق و در مسیر رشد انسان است. هدف از این دوره ها، رشد موسی بود. «فَأَرَادَ رَبُّكَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ»

۷- در برابر خدا باید مؤدبانه سخن گفت. حضرت خضر آنجا که سخن از عیب و نقص است، به خود نسبت می دهد، «فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا» و آنجا که محدوده ی کار الهی است، به خدا نسبت می دهد. «فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشَدَّهُمَا»

۸- اراده ی اولیای خدا، اراده خداست. «أَرَدْتُ ، أَرَدْنَا ، فَأَرَادَ رَبُّكَ»

ص: ۲۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). به گفته دوست دانشمندان آقای کلباسی: اگر در قرآن کلمات «قریه» و «مدینه» را بررسی کنیم مشاهده خواهیم کرد که

مدینه در مواردی است که در آن نور هدایت تاییده باشد و هر کجا نور هدایت نباشد، قریه گفته شده است.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

و از تو درباره ذوالقرنین می پرسند. بگو: به زودی از او یادی بر شما خواهم کرد.

نکته ها:

«قرن»، دو معنا دارد: یکی دوران طولانی و دیگری به معنای شاخ حیوان، و ذوالقرنین را از آن جهت بدین وصف نامیده اند که یا حکومت طولانی داشته و یا آنکه دو رشته موی خود را مثل دو شاخ می بافته و یا روی کلاه او دو شاخک قرار داشته است. همچنین ممکن است مراد از «قرنین» شرق و غرب جهان باشد، (۱) که چون او به تمام شرق و غرب عالم سلطه پیدا کرده بوده «ذوالقرنین» نامیده شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «ذوالقرنین» پیامبر نبود، لیکن مرد صالحی بود که خدا او را دوست می داشت و او قوم خود را به تقوا سفارش می کرد. مردم بر یک طرف سر او ضربه ای وارد کردند و او تا مدتی ناپدید شد، پس از آن به سوی مردم بازگشت و دعوت خود را تکرار کرد، مردم به سمت دیگر سر او ضربه ای زدند. آنگاه امام فرمود: در میان شما نیز شخصی با این خصوصیات است. (۲) بنابراین به خاطر این دو ضربه به ذوالقرنین معروف بوده است.

تفسیر نمونه با توجه به اظهارات چند مورخ یونانی و چند فراز از تورات (کتاب اشعیا، فصل ۴۶، شماره ی ۲۸ و ۱۱) و کشف مجسمه ی کورش در قرن نوزدهم میلادی که تاجی با دو شاخ بر سر داشت، ذوالقرنین را با کورش بیشتر تطبیق می دهد، ولی مرحوم شعرانی، در حاشیه تفسیر ابوالفتوح، ذوالقرنین را همان اسکندر مقدونی می داند که از سیزده سالگی شاگرد ارسطو بوده است. و صاحب تفسیر المیزان او را همان کورش می داند. به هر حال در اینکه ذوالقرنین چه مدت حکومت کرده و نام واقعی او چیست و چند سال عمر کرده و آیا بشر بوده یا فرشته، پیامبر یا عبد صالح؟ اسکندر بوده یا کورش؟ چرا

ص: ۲۱۶

۱-۱. چنانکه عربها می گویند: «قرنی الشمس» یعنی دو شاخ آفتاب که مراد شرق و غرب عالم است.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین؛ کمال الدین صدوق.

ذوالقرنین نام دارد؟ امکاناتش چه بوده، محدوده ی حکومتش کجا بود؟ طول و عرض و مشخصات سدی که ساخت چه بود؟ چه زمانی بود؟ آیا این سد همان دیوار چین است یا نه؟ سخنان بسیاری بیان شده و بحث در جزئیات آن چندان مفید نیست. باید دنبال هدف ها رفت، نه مسائل جزئی که در آنها هیچ رشدی نیست.

پیام ها:

۱- انبیا مرجع مردم و پاسخگوی سؤالات آنان بوده اند. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْقُرْنَيْنِ»

۲- رهبر و مبلغ دینی باید با تاریخ و حوادث مهم آشنا باشد. يَسْأَلُونَكَ ...

آنکه پیشوای مردم شد، از او سؤالات مختلفی می کنند، چنانکه در آیات دیگر سؤال از روح مطرح است.

۳- سؤالات بجا و منطقی مردم را بی پاسخ نگذاریم. «سَأَلُوا»

۴- در پاسخ سؤال ها، شتابزده جواب ندهیم. «سَأَلُوا»

۵- تاریخ و بازگویی آن، به اندازه ای که در آن تذکر و عبرت باشد ارزشمند است.

«سَأَلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا»

۶- پرسش های مردم، زمینه ی نزول بعضی از آیات بوده است. يَسْأَلُونَكَ ... قُلْ ...

إِنَّا مَكْنَأُ لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾

همانا ما در زمین به او (ذوالقرنین) قدرت دادیم و از هر چیزی وسیله ای به او عطا کردیم.

فَاتَّبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾

پس او در پی سبب رفت (و سفر خود را آغاز کرد).

نکته ها:

در دعایی که حضرت علی علیه السلام تعلیم آن جوان بلخی داد، (دعای مشلول) می خوانیم:

«یا من نصر ذی القرنین علی ملوک الجبابره» ای خدایی که ذوالقرنین را بر پادشاهان ستمگر

پیروز کردی. و در حدیثی آن حضرت، ذوالقرنین را کسی می داند که نشانه ی پادشاهی و نبوت داشته و به همه چیز، آگاهی داشته تا حق را از باطل بشناسد و خداوند شهرها و دلها را تسلیم او گرداند. (۱)

ذوالقرنین و سلیمان، دو مؤمن بودند که حاکم زمین شدند و بخت النصر و نمرود دو کافر که حاکم زمین شدند. (۲)

قدرتی را که خداوند به اولیای خویش می دهد، (همچون حضرت سلیمان و یوسف و برخی مؤمنان) برای استفاده در راه خداست. قرآن درباره بندگان خوب خدا می فرماید: **الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... (۳)** آنان کسانی هستند که اگر تمکن و قدرت به آنان دهیم به اقامه ی نماز و پرداخت زکات و احیای امر به معروف و نهی از منکر می پردازند. و از کسانی که از قدرت خود در مسیر ناحق استفاده کنند، انتقاد کرده و می فرماید: **«كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمُ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ» (۴)** چه بسیار کسانی را که پیش از شما هلاک کردیم، زیرا از قدرت و حکومت خود سوءاستفاده می کردند.

پیام ها:

۱- خداوند بر همه ی هستی و اسباب طبیعی، حاکم است و به هر کس بخواهد مکنّت و قدرت می دهد. **«مَكَّنَّا لَهُ»** ولی بهره وری صحیح، در سایه ی حسن نیت و حسن تدبیر انسان است. **«فَاتَّبَعَ سَبَبًا»**

۲- گاهی خداوند همه گونه امکانات را در اختیار بعضی قرار می هد. **«مَكَّنَّا لَهُ»** ...

«آتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا» ۳- نظام طبیعی، نظام سبب و مسبب است و هر چیزی سببی دارد که باید آن را شناخت و در پی آن رفت. **«مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبَعَ سَبَبًا»** بندگان خاص خدا نیز باید به وسیله ی اسباب و امکانات طبیعی، اهداف حق را دنبال کنند.

ص: ۲۱۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). حج، ۴۱.

۴- ۴). انعام، ۶.

۴- مهم تر از داشتن امکانات و قدرت، خوب استفاده کردن است. آتیناه... سبباً فأتبع سبباً

۵- ذوالقرنین علاوه بر داشتن امکانات، از دانش بکارگیری اسباب نیز برخوردار بود. «فأتبع سبباً»

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجِدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا أَنْتَ تُتَخَذُ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾

تا آنگاه که به (منطقه ی) غروب خورشید رسید، چنان یافت که آن در چشمه ای تیره و گل آلود فرو می رود و نزد آن قومی را یافت. گفتیم: ای ذوالقرنین! یا آنها را عذاب می کنی یا میان آنان راه نیکی پیش می گیری (و همه را می بخشایی).

نکته ها:

«حَمِئَةٍ»، به گل سیاه بدبو، لجن و گل داغ گفته می شود.

پیام ها:

۱- پیامبران و اولیای الهی برای حل مشکلات و نجات مردم، شخصاً قیام و اقدام می کردند و تنها به دعا اکتفا نمی کردند. «بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ»

۲- جهانگردی با شناخت و هدف، مورد تأیید است. حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ ...

۳- ذوالقرنین پیامبر بود. زیرا مورد خطاب الهی قرار گرفته است. «قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ»

۴- گاهی باید به مدیران و رهبران اختیاراتی را تفویض کرد. «إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا ...»

(اولیای خدا از سوی پروردگار، دارای اختیاراتی هستند.)

۵- کفر در مغرب زمین، سابقه ای بس طولانی دارد. وَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا ... أَنْ تُعَذِّبَ

۶- پیامبران نباید از مردم فاصله بگیرند. «تَتَّخِذُ فِيهِمْ حُسْنًا»

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾

(ذوالقرنین) گفت: اما هر کس ستم کند، او را عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی پروردگارش باز گردانده می شود، او هم وی را به سختی عذاب می کند.

وَ أَمَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

و اما هر کس ایمان آورده و عمل شایسته انجام دهد، پس پاداش بهتر برای اوست و برای او از سوی خود، آسانی مقرر خواهیم داد.

پیام ها:

۱- کفر و شرک، ظلم است. در مقابل ایمان، به جای شرک، ظلم به کار رفته است **أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ**

۲- حکومت اسلامی حق دارد با مشرکان برخوردی تند داشته باشد. «**مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ**»

۳- ذوالقرنین به امید توبه ی ستمگران بود و لذا در کیفر آنان شتابی نکرد. «**مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ**»

۴- عذاب دنیا، مانع کیفر آخرت نیست. «**نُعَذِّبُهُ ، فَيُعَذِّبُهُ**»

۵- کیفر دنیوی، شناخته شده و معلوم است، ولی عذاب آخرت ناشناخته است.

عَذَابًا نُكْرًا

۶- با نیکان و بدان نباید یکسان برخورد کرد، چه از موضع فرد، چه حکومت.

أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ

۷- ذوالقرنین، مجری دستورهای الهی بود. در آیه ی قبل به او سفارش برخورد نیکو شد: «**تَتَّخِذْ فِيهِمْ حُسَيْنًا**» و در اینجا فرمود:

«**فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ**»

۸- رهبران الهی باید با قوانین آسان بر مردم، حکومت کنند. «سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا»

۹- برخورد شدید با ستمگران و نرمش با مؤمنان، شیوهی رهبران الهی است.

عَذَابًا نُنْكَرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا

۱۰- وظیفه رهبر و حاکم الهی، اجرای عدالت و مبارزه با ظلم و آسان کردن مقررات اجتماعی است. عَذَابًا نُنْكَرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا

۱۱- در تشویق و پاداش سرعت بگیرید، ولی در کیفر و عذاب عجله نکنید.

حرف «سین» در «سَنَقُولُ» نشانه تسریع و حرف «سوف» نشانه تأخیر است.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا «۸۹»

سپس (ذوالقرنین برای سفر دیگر) سبب (دیگری) را پیگیری کرد.

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰی قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا «۹۰»

تا آنکه به محل طلوع خورشید رسید، آن را چنان یافت که بر قومی طلوع می کند که جز خورشید برای آنان پوشش و سایه بانی قرار نداده بودیم.

كَذٰلِكَ وَ قَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا «۹۱»

و ما اینگونه به آنچه از امکانات و برنامه نزد او (ذوالقرنین) بود، احاطه داشتیم (و کارهایش زیر نظر ما بود).

نکته ها:

ذوالقرنین، پس از سفری به سوی غرب و اقامه ی نظام عادلانه دینی در میان ساحل نشینان، سفری نیز به شرق کرد.

مراد از اینکه جز خورشید، سایه بانی نداشتند، زندگی ابتدایی و بدون امکانات است. به

فرموده امام صادق علیه السلام: نه خانه سازی می دانستند، نه خیاطی. خورشید، بی مانع بر آنان می تابید به گونه ای که صورت های آنان سیاه شده بود. (۱)

پیام ها:

۱- افراد صالح و متعهد، پیگیری و پشتکار دارند. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا»

۲- مردان خدا، با داشتن همه نوع امکانات رفاهی، برای نجات محرومان و گسترش عدالت حرکت می کنند. ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ...

۳- بازگو کردن سفرهای مردان خدا و برکات مترتب بر آن، ارزش و مایه ی درس و عبرت است. أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا ...

۴- آنچه مهم است؛ هدایت و خدمت به مردم است، چه در شرق باشد چه در غرب. ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ...

۵- خداوند به افراد و نعمت های ویژه ای که به آنان عطا فرموده، آگاهی کامل دارد. «أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا» (بازگویی سفرهای ذوالقرنین و حوادث و گفتگوهای او با مردم، نمونه ای از احاطه ی علمی خداوند است.)

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا «۹۲» حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا «۹۳»

سپس (برای سفری دیگر از اسبابی که در اختیار داشت) سببی را پیگیری کرد. تا آنگاه که به میان دو سد (کوه) رسید، پشت آن دو کوه مردمی را یافت که گویا هیچ سخنی را نمی فهمیدند.

نکته ها:

با توجه به آیه بعد که مردم، ذوالقرنین را به کمال، قدرت، دلسوزی و لیاقت شناختند و ناامنی را مهم ترین مسئله تشخیص داده و حل آن را به دست ذوالقرنین دانستند و با او

ص: ۲۲۲

گفتگو کردند. بنابراین مراد از جمله «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا» این است که فرهنگشان پایین بود. چنانکه در آیه ی ۷۸ سوره ی نساء می خوانیم: «فَمَا لَهُمْ قَوْمٌ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا» چرا اینها هیچ سخن و گفتاری را نمی فهمند؟ که مراد آیه، آشنایی نداشتن با زبان و لهجه ی خاصی نیست، بلکه مراد این است که چرا در خط صحیح قرار نمی گیرند!؟

در این سوره، سه ماجرا نقل شده است که در هر سه، حرکت و هجرت وجود دارد: هجرت اصحاب کهف، هجرت موسی برای دیدار خضر، هجرت ذوالقرنین؛ اولی هجرت برای حفظ ایمان است، دوّمی برای تحصیل دانش و سوّمی برای نجات محرومان می باشد.

پیام ها:

۱- خوانین حاکم بر طبیعت را باید کشف و بکار بست. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا»

۲- هر حرکت و هدف و سفری، وسیله ای خاص نیاز دارد. جمله ی «أَتْبَعَ سَبَبًا» برای هر حرکت و سفری تکرار شده است.

۳- برای مردان خدا، توقف از فعالیت و فراغت و بازنشستگی معنی ندارد. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا»

۴- پیشوای مردم باید به مناطق دیگر هم سرکشی کند و در جریان اوضاع قرار گیرد. «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ ...»

۵- تا حرکت و کاوش نباشد، نیازها و واقعیّات شناخته نمی شود. «إِذَا بَلَغَ ... وَجَدَ»

۶- خدمت به محرومان یک ارزش است، چه با فرهنگ باشند یا نباشند.

«لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ»

«قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا» (۹۴)

(آن مردم) گفتند: ای ذوالقرنین! همانا (قوم) یأجوج و مأجوج در این سرزمین فساد می کنند، آیا ما برای تو خرج و هزینه ای قرار دهیم تا میان ما و آنان سدّی ایجاد کنی (تا از شرّشان ایمن شویم)؟

«خراج» چیزی است که از زمین خارج می شود، و «خراج» به آنچه از مال خارج می گردد گفته می شود.

مفسران و مورخان، با استفاده از قرائن موجود می گویند: مراد از یاجوج و ماجوج همان قبایل مغول و تاتار می باشند.

در روایتی از امیرمؤمنان علی علیه السلام می خوانیم: ذوالقرنین قومی را یافت که به او گفتند: قوم یاجوج و ماجوج پشت این کوه هستند و هنگام برداشت محصول و میوه ها هجوم آورده و همه را غارت یا نابود می کنند، آیا ما برای تو سالیانه هزینه ای را قرار دهیم تا برای ما سدّی بسازی. (۱)

پیام ها:

۱- هر جا مردم احساس نیاز کردند، سرمایه گذاری هم می کنند. «فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا» در آیه ی ۷۷ این سوره مردم قطعه نانی به دو پیامبر خدا ندادند، ولی در این آیه، حاضرند سرمایه گذاری کلان کنند.

۲- اولیای خدا بهترین کسانی اند که می توانند ایجاد امتّیت کنند و گره گشای مردم باشند. «يَا ذَا الْقُرَيْنِ ... تَجْعَلْ بَيْنَنَا ... سَدًّا

۳- نیاز به امتّیت بیش از مسکن و لباس است. «نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ ... سَدًّا» (مردمی که در برابر خورشید، سایه بان و لباس نداشتند، از ذوالقرنین امتّیت خواستند، نه پوشش).

۴- در جوامع انسانی، امتّیت و آسایش از اهمّیت ویژه ای برخوردار است. «تَجْعَلْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا» لذا سخت ترین کیفرها نیز برای برهم زدن گان امتّیت است. (۲)

۵- حبس و محدود کردن تبهکاران، جایز است. «سَدًّا»

ص: ۲۲۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اشاره به آیاتی که کیفر «مفسدین فی الارض» را بیان می کند.

قَالَ مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾

(ذوالقرنین در پاسخ) گفت: آنچه پروردگارم در آن به من قدرت داده، (از کمک مالی شما) بهتر است. پس مرا با نیرویی کمک کنید تا میان شما و آنان سدّی محکم بسازم.

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

پاره های آهن برای من بیاورید تا آنگاه که میان دو کوه (با انباشتن پاره های آهن) برابر شد، گفت: بدمید؛ تا وقتی که آن را (مانند) آتشی گرداند، گفت: مس گداخته و آب شده بیاورید تا روی آهن ها بریزم.

فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾

(پس از ساختن این دیوار آهنی، یاجوج و ماجوج) نتوانستند از آن بالا روند و نتوانستند در آن رخنه ای پدید آورند.

نکته ها:

«ردم» به بستن شکاف، «صدف» به کنار و جانب، «قطر» به مس گداخته و «زُبَرَ» به قطعه های بزرگ آهنی گفته می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: تقیه، سدّی میان شما و مخالفان است که قابل بالا رفتن از آن و سوراخ کردن نیست. (۱)

ص: ۲۲۵

۱- از دیدگاه اولیای الهی، همه ی امکانات از خداست. ﴿مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي﴾

۲- پیامبران برای رسالت و هدایت مردم، درخواست پول و مادیات از آنان نداشتند. (۱) ﴿مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾

۳- امکانات مردمی را در راه مصالح آنان باید به کار گرفت. ﴿فَاعِينُونِي﴾

۴- برای رسیدن به هدف، علاوه بر طرح و تقاضا و بودجه، همت و مشارکت مردمی نیز لازم است. ﴿فَاعِينُونِي﴾

۵- گاهی به جای کمک های مالی باید نیروی انسانی را به کمک طلبید. ﴿فَاعِينُونِي﴾

۶- ترکیب آهن و مس (آلیاژ سازی)، ابتکار انبیاست. آتونی زُبْرُ الْحَدِيدِ ... قِطْرًا (امروزه از نظر علمی، اهمیت این ترکیب ثابت شده است).

۷- محکم کاری و بی نقص انجام دادن کارها، شیوه ی انبیاست. ﴿فَمَا اسْطَاعُوا ...﴾

سَدِّ ذَوَالْقَرْنَيْنِ چنان محکم و بزرگ بود که نمی توانستند آن را خراب کنند یا از آن بگذرند. أَنْ يَظْهَرُوهُ ... لَهُ نَقْبًا

۸- در حلّ مشکلات اجتماعی، همیاری مردمی که صاحبان درد هستند، لازم است. (زیرا نشاط کاری بیشتر می شود، ارزش زحمات را می دانند و کم کاری نمی کنند). ﴿فَاعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا ...﴾

۹- رهبران لایق، به کمک علم، هنر، سوز و تعاون، از ساده ترین افراد و ابزار، بهترین کارها را تولید می کنند، بنابراین اگر مدیر لایق باشد، کارگران ساده مهم ترین پروژه ها را انجام دهند. ﴿فَاعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا ...﴾

ص: ۲۲۶

۱ - ۱). در سوره ی شعراء، پنج مرتبه از قول پنج پیامبر نقل شده است که به مردم می گفتند: ما از شما پاداش مادی نمی خواهیم. پیامبر اسلام نیز مزد رسالت خود را محبت اهل بیت علیهم السلام قرار داد، که ثمره ی محبت و پیروی از آنان نیز به خود انسان بازمی گردد.

قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾

(ذوالقرنین) گفت: این رحمت بزرگی از پروردگارم است (و تا موعد مقرر پابرجاست) پس هرگاه وعده ی پروردگار من فرارسد، آن (سد) را خورد و هموار می کند و وعده ی پروردگارم حق است.

نکته ها:

سد ذوالقرنین، نه دیوار چین است و نه موارد دیگر که گفته اند، چون اینها از آهن و مس ساخته نشده اند. در سرزمین قفقاز در تنگه ی داریال، سدی آهنین پیدا شده که نزدیک آن نیز نهری به نام سائوس (به معنای کوروش) است، اینکه این همان سد باشد، پذیرفتنی تر می نماید. (۱)

پیام ها:

- ۱- مردان الهی، توفیقات خویش را از رحمت خداوند می دانند، و هرگز مغرور نمی شوند. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي»
- ۲- همه ی تلاش ها و تغییر و تحوّل ها برای پرورش و رشد انسان هاست. «رَبِّي» سه بار در آیه تکرار شده است.
- ۳- رحمت و ربوبیت الهی بهم پیوسته است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي»
- ۴- ایجاد امتیّت، رحمت الهی است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ساخت سد برای امتیّت بود. ۵- قداست کار و تلاش، محکم کاری، همکاری مردم، مدیریت و صنعت، و اهداف والا، همه مجموعه ای از الطاف الهی است. «هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي»
- ۶- با تأمین امتیّت مردم، بهتر می توان تبلیغ و ارشاد کرد و زمینه ی کارهای دیگر فراهم می شود. رَحْمَهُ رَبِّي ... وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ذوالقرنین بعد از اتمام سد، مردم را با

ص: ۲۲۷

مبدأ و معاد آشنا کرد.

۷- در آستانه ی قیامت، همه چیز خراب می شود. «جَعَلَهُ دَكَاةً» □

۸- محکم ترین دژهای بشر، در برابر اراده و قدرت خداوند متعال ناپایدار است.

«جَعَلَهُ دَكَاةً» □

۹- مردان خدا با تکیه به لطف خدا پیشگویی می کنند. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَاةً» □

۱۰- محکم کاری را باید از اولیای خدا آموخت، سدی می سازند که تا آستانه ی قیامت پابرجاست. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَاةً» □

۱۱- هم باید کارهای دنیایی را بی خلل و استوار انجام داد، هم باید متذکر قدرت الهی و پوچی قدرت خود شد. فَمَا اسْطَاعُوا ... □
كَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا □

۱۲- رهبران الهی، هم دنیای مردم را آباد می کنند و هم آخرت آنان را متذکر می شوند. فَمَا اسْطَاعُوا ... □
كَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا □

وَ تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَ نَفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا «۹۹» □

و در آن روز (پایان جهان)، مردم را رها می کنیم تا بعضی در بعضی همچون موج درآمیزند و (چون) در صور دمیده شود، همه را یکجا گرد خواهیم آورد.

وَ عَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا «۱۰۰» □

و آن روز، دوزخ را چنان که باید، بر کافران عرضه خواهیم کرد.

الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي وَ كَانُوا لَا يَسْتَشْعِرُونَ سَمْعًا «۱۰۱» □

آنان که چشمانشان از یاد من در پرده ی غفلت بود و (از شدت تعصب و لجابت) توان شنیدن (سخن حق) را نداشتند.

نکته ها:

اگر آیه وَ تَرَكَنَا... را در کنار آیه ی حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَيْدٍ يَنْسِلُونَ وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ ... (۱) قرار دهیم، به نظر می رسد که مسأله ی قوم یاجوج و ماجوج، مربوط به قیامت و گویا مقدمه ی آن است. یعنی پیش از قیامت، قوم یاجوج و ماجوج، آزاد و رها و مثل موج گسترده می شوند.

از امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه ی «أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي» نقل شده که به مأمون فرمود: مراد از «ذکر» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۲)

مراد از چشم و گوش در آیه ی ۱۰۱، معرفت، بصیرت و شناخت است، یعنی چشم و گوش دل، نه عضو خاص در سر. زیرا قرآن گاهی کوری را به دل نسبت می دهد و می فرماید:

«مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى» (۳)

پیام ها:

۱- هر جا که امتیّت هست از لطف اوست، اگر لحظه ای مردم را رها کند، جهان ناامن می شود. تَرَكَنَا بَعْضَهُمْ ...

۲- شکسته شدن سدّ ذوالقرنین از نشانه های قیامت است. فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي ... نُفِخَ فِي الصُّورِ

۳- پیش از قیامت، زمین توسط اقوامی به هرج و مرج کشیده می شود. تَرَكَنَا ...

یَمْوُجُ هر چند با ظهور امام زمان علیه السلام این هرج و مرج اصلاح می شود. ۴- راه شناخت، بیشتر به وسیله ی چشم و گوش است. آنان چشمشان در پرده بود و گوششان قدرت شنیدن حقّ را نداشت. و حقّ را نمی فهمیدند، والاّ ذکر که دیدنی نیست! «أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي»

۵- انسان شنوا به خاطر عناد، به جایی می رسد که توان شنیدن حقّ را ندارد.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا»

ص: ۲۲۹

۱- ۱. انبیاء، ۹۶.

۲- ۲. تفسیر لاهیجی.

۳- ۳. اسراء، ۷۲.

۶- دلیل عرضه ی جهنم بر کافران، عملکرد و قساوت خودشان در دنیاست.

عَرَضْنَا جَهَنَّمَ ... الَّذِينَ كَانَتْ ...

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنْ أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

آیا آنان که کفر ورزیدند، پنداشتند که بندگان مرا به جای من به سرپرستی بگیرند؟ قطعاً ما جهنم را برای پذیرایی از کافران مهیا کرده ایم.

نکته ها:

در این آیات، سیمای کافران چنین ترسیم شده است:

الف: کوردلی، «كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ»

ب: بندگی بندگان به جای بندگی خدا، «يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ»

ج: جهل و تعصب، «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱)

کلمه ی «نزل» یا به معنای منزلگاه است و یا نخستین چیزی است که با آن از میهمان پذیرایی می شود.

پیام ها:

۱- شرک و باورهای مشرکان، خیالی بیش نیست. «أَفَحَسِبَ»

۲- غیر خدا، هر که باشد، «دون الله»، مخلوق و بنده ی خداست. «عِبَادِي» چگونه مخلوق را به جای خدا گرفته اند؟

۳- پذیرفتن ولایت غیر خدا کفر است. «كَفَرُوا مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ»

۴- دوزخ هم اکنون موجود است و عذاب الهی جدی و قطعی است. «إِنَّا أَعْتَدْنَا»

۵- کیفر کفر، دوزخ است. «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ»

ص: ۲۳۰

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (۱۰۳)

بگو: آیا شما را خبر دهم که زیانکارترین مردم کیست؟

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (۱۰۴)

آنان که در زندگی دنیا تلاششان گم و نابود می شود، در حالی که می پندارند (همچنان) کار شایسته و نیک انجام می دهند.

نکته ها:

در روایات، این آیه به منکران ولایت امیرمؤمنان علی علیه السلام (۱) و کسانی که در انجام حج، امروز و فردا می کنند (۲) تفسیر شده است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: مصداق آیه، اهل کتابند که در آغاز برحق بودند، سپس بدعت هایی در دین گذاشتند و گمان می کردند که کار نیکی انجام می دهند. آنگاه فرمود:

«و ما اهل النهر منهم ببعید»، نهروانیان دست کمی از آنان ندارند. (۳)

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می فرماید: خدایا خوبی های ما بدی است و حقیقت های ما ادعایی بیش نیست.

همان گونه که بهره مندی ها متفاوت و دارای درجاتی است؛ دو برابر، چند برابر، ده برابر:

«ضِعْفٌ، اَضْعَافٌ، عَشْرٌ أَمْثَالِهَا» و گاهی هفت صد برابر، «فِي كُلِّ سُبَيْلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ» (۴) و گاهی فوق تصور، «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۵)، ضرر و زیان ها نیز دارای مراحل و تفاوت هایی است:

الف: گاهی معامله ی بدی است. «بِنَسَمَا اشْتَرَوْا» (۶)

ص: ۲۳۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر ابوالفتوح.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. بقره، ۲۶۱.

۵-۵. سجده، ۱۷.

۶-۶. بقره، ۹۰.

ب: گاهی سودی ندارد. «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۱)

ج: گاهی خسارت است. «اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى» (۲)

د: گاهی غرق در زیان است. «لَفِي خُسْرٍ» (۳)

ه: گاهی خسارت بزرگ و آشکار است. «خُسْرَانًا مُّبِينًا» (۴)

و: گاهی خسارت در تمام ابعاد است. «بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (۵)

زیانکاران چند گروهند:

الف: گروهی که کار نیک نمی کنند.

ب: گروهی که برای دنیا کار می کنند، نه آخرت.

ج: گروهی که کار می کنند و می دانند که کارشان صحیح نیست.

د: گروهی که در زیانند و می پندارند که سود می برند.

سه گروه اول، ممکن است با توبه به فکر اصلاح خود و جبران بیفتند، ولی گروه چهارم چون به فکر چاره نمی افتند، بدترین مردمند. مثل راهبان مسیحی که خود را از لذات حلال دنیا محروم می کنند و مورد انتقاد انبیا نیز هستند، یا مثل زاهدانهای ریاکار.

کسانی که اعتقادات صحیحی ندارند و از پندارهای باطل خود پیروی می کنند، تنها در یک عمل خسارت نمی کنند، بلکه در همه ی برنامه ها زیان می بینند. زیرا معیار ارزش هر کاری انگیزه ی درست آن است و قرآن نیز با تعابیری همچون: أَسْبَبَ يَحْسِبُونَ، لَا يَحْسِبُونَ، أَفَحَسِبْتُمْ و... از حسابگری های متکی به خیال و پندار بی اساس، انتقاد کرده است.

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور بیان سود و زیان واقعی مردم است. قُلْ ... أَعْمَالًا

۲- شیوه ی پرسش و پاسخ، از بهترین روشهای آموزش و تربیت است. هَلْ ...

۳- انسان در معرض غفلت از سود و زیان خویش است. هَلْ نُنَبِّئُكُمْ ...

- ١-١. بقره، ١٦.
- ٢-٢. بقره، ١٧٥.
- ٣-٣. عصر، ٢.
- ٤-٤. نساء، ١١٩.
- ٥-٥. كهف، ١٠٣.

۴- هیچ عملی محو نمی شود، گرچه به نظر گم می شود. «ضَلَّ سَعْيُهُمْ»

۵- تکیه بر خیال نکنیم و واقع گرا باشیم. «يَحْسَبُونَ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾

آنان، کسانی اند که به آیات پروردگارشان و دیدار او (در قیامت) کفر ورزیدند، پس کارهایشان تباه و نابود شد. پس ما برای آنان در قیامت، میزانی برپا نخواهیم کرد، (چون کارشان وزن و ارزشی ندارد تا نیاز به میزان باشد).

ذَلِكَ جَزَاءُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

این است که کیفر آنان دوزخ است، به خاطر کفری که ورزیدند و آیات من و فرستادگانم را به مسخره گرفتند.

نکته ها:

«حبط»، در لغت آن است که شکم حیوان به خاطر خوردن گیاه سمی باد کند و آن را در معرض مرگ قرار دهد که هر کس می بیند، می پندارد حیوانی سالم و پرگوشت است، در حالی که در شکم آن باد و خودش مسموم است.

تباه شدن اعمال انسان را نیز از این رو حبط می گویند که آنان توسط گناهان، مسموم و توخالی و در معرض نابودی قرار گرفته اند.

مردم در قیامت سه گروهند:

الف: گروهی که از خوبی نیاز به میزان ندارند.

ب: گروهی که از بدی و شقاوت نیاز به میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا»

ج: گروهی متوسط که باید عمل هایشان محاسبه گردد. «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ، فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ. وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ، فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ» (۱)

ص: ۲۳۳

پیام ها:

۱- کفر به خدا، سبب حبس اعمال می شود و هر چه که بوک شد، وزنی ندارد.

فَحَبِطْ

فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ ... وَزَنًا

۲- حق، نزد خدا وزن دارد، ولی باطل پوچ و بی وزن است. فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ ... وَزَنًا

۳- سرنوشت انسان در گرو اعمال خودش است. جَزَاؤُهُمْ ... بِمَا كَفَرُوا

۴- سرانجام کفر و مسخره کردن آیات و رسولان الهی، دوزخ است. بِمَا كَفَرُوا ...

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا (۱۰۷)

یقیناً آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، بهشت برین برایشان منزلگاه پذیرایی است.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا (۱۰۸)

همواره در آن جاودانه اند و درخواست دگرگونی و جابه جایی نمی کنند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بهشت صد درجه دارد که بهترین آنها «فردوس» است. هرگاه دعا می کنید، از خداوند فردوس بخواهید. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان و عمل صالح، شرط دریافت نعمت های بهشتی است. آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ ...

۲- در تربیت، هشدار در کنار بشارت و پاداش در مقابل عذاب لازم است. در چند آیه ی قبل، وسیله ی پذیرایی از کافران دوزخ بیان شد، «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ

ص: ۲۳۴

لِّلْكَافِرِينَ نُزُلًا» و در اینجا فردوس وسیله ی پذیرایی از مؤمنان است. «كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا»

۳- انسان در هر جا به مدّت طولانی ساکن شود، خسته می شود و اگر جای بهتری ببیند، آرزوی انتقال به آنجا را دارد، ولی با وجود جاودانگی بهشت، هرگز بهشتیان آرزوی انتقال از آن را ندارند. «لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا»

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا» (۱۰۹)

بگو: اگر دریا برای (نوشتن) کلمات پروردگرم مرکب شود، پیش از آنکه کلمات پروردگرم پایان پذیرد، دریا پایان می پذیرد، هر چند دریای دیگری همانند را به کمک آن آوریم.

نکته ها:

«مداد» به جوهری گفته می شود که در دوات ریخته می شود و وسیله ی کشیدن قلم روی کاغذ می گردد و قلم را در نوشتن مدد می کند. «کلمات رب»، یا وعده ها و آفریده هاست و یا حکمت ها و مفاهیم، و یا وحی و هرچه نشانی از خدا دارد. پس هر ذره و هر اتم و هر سلول، یکی از کلمات ربّ است.

پیام ها:

۱- نشانه های الهی، بی نهایت است و انسان حتّی از شمارش و نگارش آنها نیز ناتوان است. «لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ»

۲- هر پدیده ای نشانه و کلمه ای از پروردگار و در مسیر رشد و تربیت انسان است. «لِكَلِمَاتِ رَبِّي»

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُ الْوَاحِدُ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ
أَحَدًا» (۱۱۰)

بگو: همانا من بشری همچون شمایم (جز اینکه) به من وحی می شود که خدای شما خدای یگانه است. پس هر که به دیدار پروردگارش (در قیامت و به دریافت الطاف او) امید و ایمان دارد، کاری شایسته انجام دهد. و هیچ کس را در عبادت پروردگارش شریک نسازد.

نکته ها:

در این آیه هم توحید، «إِلَهُ الْوَاحِدُ» هم نبوت، «يُوحَىٰ إِلَيَّ» و هم معاد، «لِقَاءَ رَبِّهِ» هم امید به رحمت الهی، «يَرْجُوا» هم تلاش در رسیدن به آن، «فَلْيَعْمَلْ» و هم اخلاص در عمل «لَا يُشْرِكْ» آمده است. از این جهت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اگر تنها آیه ی آخر سوره ی کهف بر امت من نازل می شد، برای آنان کافی بود. (۱)

در روایات بسیاری در ذیل این آیه، از اهمیت اخلاص و خطر ریا و شرک خفی، سخن به میان آمده است. امام رضا علیه السلام مأمون را در حال وضو گرفتن دید که غلامش روی دست او آب می ریزد، امام با تلاوت جمله ی «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» به او فهماند که در وضو و کارهای عبادی، کمک گرفتن شرک، و موجب بطلان عمل است. (۲)

در حدیث آمده است: هر کس هنگام خوابیدن این آیه را بخواند، هر ساعتی که بخواهد از خواب بیدار می شود. (۳)

پیام ها:

۱- نباید خود را بیش از آنچه هستیم معرفی کنیم، پیامبران خود را بشر می دانستند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

۲- شرط نبوت، انسان بودن است تا پیامبر در عمل نیز الگوی دیگر انسان ها باشد. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

ص: ۲۳۶

۱- ۱). تفسیر درّالمتثور.

۲- ۱). تفسیر درّالمتثور.

۳- رهبران الهی باید جلو غلو و مبالغه ها را بگیرند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلَكُمْ»

۴- برای کار خدایی کردن، حتی امید به پاداش الهی کافی است گرچه یقین نباشد.

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا... فَلْيَعْمَلْ

۵- امید در انسان باید به صورت یک حالت دائمی و پیوسته باشد، نه لحظه ای.

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا»

۶- امید بدون عمل، کارساز نیست. «يَرْجُوا فَلْيَعْمَلْ»

۷- مرگ برای همه حتمی است، اما ارزشمندتر آن است که انسان آرزوی ملاقات با خدا را داشته باشد. «يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ»

۸- شرک، به هر نحوی باشد ممنوع است. «لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» ۹- ارزش کارها در سه جهت است: اصل کار، انجام دهنده ی کار و نیت و هدف آن. در این آیه هر سه جهت آمده است. «عَمَلًا صَالِحًا فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ»

۱۰- این آیه، هم توحید در الوهیت را بیان می کند، «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» هم توحید در ربوبیت و عبادت را. «لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

سوره مریم نوزدهمین سوره ی قرآن، دارای نود و هشت آیه و در مکه نازل شده است. (۱)

محتوای سوره را همچون سایر سوره های مکی، مسائل مربوط به قیامت و سرنوشت مجرمان و پاداش نیکوکاران و قسمتی از سرگذشت زکریا و مریم و عیسی بن مریم و یحیی و ابراهیم و اسماعیل و ادريس عليهم السلام تشکیل داده است.

در تفسیر المیزان می خوانیم: خداوند در دو آیه ی آخر این سوره می فرماید:

هدف ما از نزول این سوره، بشارت و انداز است و این هدف در قالب زیبای داستان زندگی پیامبران آمده است.

نام مریم ۳۴ بار در قرآن آمده است و خداوند نام هیچ زنی را با اسم خاص در قرآن ذکر نکرده، جز مریم و تنها سوره ای که به نام یک زن در قرآن نامیده شده، همین سوره مریم است.

در فضیلت تلاوت این سوره آمده است که هر کس مداومت به خواندن این سوره کند، از دنیا نمی رود مگر آنکه خداوند او را از نظر جان و مال و فرزند بی نیاز کند. (۲) البته شکی نیست با عمل به محتوای این سوره انسان خود را از دیگران بی نیاز خواهد دید.

ص: ۲۴۱

۱-۱. بعضی دو آیه ۵۸ و ۷۱ را مدنی می دانند.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

کهیعص «۱» ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا «۲»

کاف،ها،یا،عین،صاد. (در این سوره) یادی از لطف پروردگارت نسبت به بنده اش زکریا (به میان آمده است).

إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا «۳»

زمانی که پروردگارش را با ندایی پنهان خواند.

نکته ها:

«کهیعص» از حروف مقطعه قرآن است که در آن اسرار و رموزی نهفته و در برخی دعاها خداوند را به این حروف سوگند می دهیم و می گوئیم: «بحق کهیعص» چنانکه حضرت علی علیه السلام در دعایی فرمودند: «اللهم نسئلك يا كاف،ها،یا،عین،صاد». (۱)

«نِدَاءً» به معنای خواندن با صدا و فریاد است و «خَفِيًّا» به معنای پنهانی است، نه آهسته، چون چنین ندایی آهسته نمی شود، ولی پنهانی می شود. (۲)

شاید دعای پنهانی زکریا به خاطر استهزای مردم باشد که نگویند چرا این پیرمرد از خداوند فرزند می خواهد. «نِدَاءً خَفِيًّا»

نام «زکریا» هفت مرتبه در قرآن آمده است، او از انبیای بنی اسرائیل و از فرزندان هارون، برادر موسی است.

ص: ۲۴۲

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

در حدیث آمده است:

«خیر الدعاء الخفی» بهترین دعا، دعایی است که پنهانی باشد. (۱)

پیام ها:

۱- یادآوری نعمت های ویژه خداوند، عامل محبت الهی است. «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ»

۲- یاد اولیای خدا یک ارزش است. ذِكْرٌ ... زَكَرِيَّا

۳- عبادت و دعا، زمینه ی دریافت رحمت است. رَحْمَتِ رَبِّكَ ... إِذْ نَادَى رَبَّهُ

۴- از نقش دعا در تحولات زندگی بشر غافل نشویم. «إِذْ نَادَى» پیامبران نیز برای حل مشکلات خویش به دعا روی می آورند.

۵- مؤمن هرگز احساس تنهایی نمی کند. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ»

۶- اگر خداوند بخواهد ندای مخفی بندگان خالص را برای تاریخ علنی می کند.

«نِدَاءٌ خَفِيًّا»

۷- دعای پنهانی با ارزش تر است، چون به اخلاص نزدیک تر است. «نِدَاءٌ خَفِيًّا»

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا «۴»

(زکریا) گفت: پروردگارا! همانا استخوانم سست شده، و (موی) سرم از شعله ی پیری، سفید شده است و پروردگارا! من هرگز در دعای تو (از اجابت) محروم نبوده ام.

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا «۵»

و همانا من برای پس از (مرگ) خود، از بستگانم بیمناکم و همسرم نازا بوده است، پس از جانب خود جانشینی (فرزندی) به من عطا فرما.

ص: ۲۴۳

نکته ها:

«عَاقِرٌ» به مرد یا زنی گفته می شود که از او فرزندی به عمل نمی آید. «اشتعال» به معنای زبانه کشیدن آتش و انتشار آن است. بنابراین، جمله ی «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ» یعنی سفیدی موها در سر من، مثل آتش شعله کشیده و منتشر شده است.

با توجه به آیه ۳۸ آل عمران، که دعای زکریا را چنین نقل می کند: «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» معلوم می شود که مراد از «وَلِيًّا» در این آیه، فرزند صالحی است که جانشین پدر باشد.

در دعا، گاهی رابطه ی بنده و خداوند به قدری تنگاتنگ می شود که به جای «یا رب»، «رَبِّ» می گوید. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: نگرانی زکریا از عمو و پسر عموهایش بود. (۲)

پیام ها:

۱- در دعا از کلمه ی «رَبِّ» استمداد بجوییم، رَبِّ ... رَبِّ ... رَبِّ از ضعف های خود بگوییم، «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا» نعمت ها و الطاف خدا را ذکر کنیم. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» آنگاه حاجت خود را به زبان آوریم. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا»

۲- پایه ی بدن آدمی استخوان است و ضعف استخوان، ضعف تمام بدن را به دنبال دارد. «وَهَنَ الْعَظْمُ»

۳- مؤمن، هرگز از رحمت خدا مأیوس نمی شود. (زکریا در پیری از خداوند فرزند می خواهد) رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... لَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

۴- انسان مأیوس، بدبخت و شقی است. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» حتی در سخت ترین شرایط، در دل مردان خدا یأس راه ندارد.

۵- مردان خدا، از وارث بد می ترسند. «خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي»

۶- در بینش الهی، اراده خداوند بر عوامل طبیعی حاکم است. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ»

ص: ۲۴۴

۱- ۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۷- با اینکه خداوند حاجات انسان را می داند، اما در دعا و ناله، برکاتی مانند آرامش روحی، تواضع و عبودیت دعاکننده و مدح و ستایش خداوند نهفته است. **إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا**

۸- فرزند، هبه ی آسمانی از جانب خداوند است. **«فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ»**

۹- نه همسر نازا را رها کنید و نه امید خود را از دست بدهید. **كَانَتْ امْرَأَتِي عَاقِرًا ...**

فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا

۱۰- علاقه به جاودانگی و خلود، در فطرت بشر وجود دارد و انسان دوست ندارد فراموش شده و ابتر باشد. **«فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا»**

۱۱- گرچه یکی از نگرانی های انسان، بی فرزند بودن است **«خِفْتُ»**، ولی اولیای خدا فرزند را بیشتر برای تداوم اهداف معنوی خود می خواهند. **«وَلِيًّا»**

يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا»۶

(خداوند! به من جانشینی عطا کن) که وارث من و دودمان یعقوب باشد و پروردگارا! او را پسندیده قرار ده.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا»۷

(خداوند فرمود:) ای زکریا! ما تو را بشارت می دهیم به پسری که نامش یحیی است (و قبلاً همنامی برای او قرار نداده ایم).

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا»۸

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری باشد در حالی که همسرم نازاست و من از پیری، ناتوان شده ام؟

نکته ها:

در آیات قرآن، گاهی مراد از ارث، علم است: «وَ أَوْزَنَّا بَيْنَ إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ» (۱) و گاهی حکومت: «وَ وَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ» (۲) ولی هر جا که دلیل خاصی نباشد، مراد از ارث، مال است. چنانکه در این آیات، مراد از «بِرْثُنِي»، فرزندی است که از پدر ارث می برد. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: میراث خداوند از بنده ی مؤمن، فرزند صالحی است که پس از مرگ او، خدا را عبادت کند، آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۴)

کلمه ی «رضی» هم به معنای مرضی خداوند است و هم به معنای محبوب مردم. مقام رضایت خدا از انسان و انسان از خدا، بالاترین مقام ها و فوز عظیم است.

جمله ی «مِنْ قَبْلِ سَمِيًّا» یا به معنای آن است که نام یحیی بی سابقه است و یا آنکه ویژگی های شخصیتی او سابقه ندارد.

«عِيًّا» به معنای از حدّ گذشتن است و درباره ی کسی گفته می شود که در اثر پیری، اندامش خشکیده باشد.

سؤال زکریّا که گفت: «أَنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ» به این معناست که آیا من و همسر من نیز جوان می شویم یا در همین حالت پیری بچه دار می شویم. (۵) آری، دانش انبیا نیز محدود است و تعجب از چیزی، با مقام نبوت آنان منافاتی ندارد.

امام باقر علیه السلام فرمودند: میان بشارت به فرزند و تولّد حضرت یحیی، پنج سال فاصله شد. (۶)

پیام ها:

۱- قداست نبوت با خواسته های فطری و غریزی، همچون فرزندخواهی منافاتی ندارد. «بِرْثُنِي»

۲- دنبال کردن خط انبیا یک ارزش معنوی است. «بِرْثُنِي»

ص: ۲۴۶

۱- ۱. غافر، ۵۳.

۲- ۲. نمل، ۱۶.

۳- ۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر کبیر فخر رازی.

۶- ۶. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۷۶.

۳- انبیا هم مثل افراد عادی ارث می گذارند. «بِرِثْنِي»

۴- مردان خدا حتی در نیازهای مادی خود، به ارزشهای معنوی نیز توجه دارند.

بِرِثْنِي ... رَضِيًّا

۵- اگر اولاد مورد رضایت خدا باشد، رحمت است. «وَاجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» در آیه ۲ خواندیم: «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِیَّا»

۶- برای صلاح و خوبی فرزندان، حتی قبل از انعقاد نطفه، باید دعا کرد. «وَاجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا»

۷- از خداوند، فرزند صالح بخواهیم. «وَاجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا»

۸- نام گذاری را ساده ننگریم، بعضی از نامها از جانب خدا نازل شده است.

«نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اِسْمُهُ یَحْيٰی» (نام، نشانه ی عقاید، فرهنگ، علاقه ها، وابستگی ها، اهداف، آرمان ها و دیدگاه های انسان است.)

۹- مردان و زنان نازا، از لطف الهی مأیوس نباشند. اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ ... عَاقِرًا ... عِتِيًّا

۱۰- پسر یا دختر بودن فرزندان، به دست خداست. «نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ»

قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلٰی هٰٓئِن وَّ قَدْ خَلَقْتَكَ مِنْ قَبْلُ وَّلَمْ تَكُ شَيْئًا «۹»

(زکریا) چنین گفت: ای پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است، (زیرا) پیش از این من تو را آفریدم در حالی که چیزی نبود.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا «۱۰»

(به زکریا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده. (خداوند) فرمود:

نشانه ی تو این است که سه شبانه روز قدرت سخن گفتن با مردم را نخواهی داشت، (با اینکه سالم هستی.)

خداوند بر هر چیزی قادر و هر کاری برای او آسان است. چنانکه در این آیه می فرماید:

«هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» این کار بر من آسان است. در آیه ی ۲۲ حدید و ۷ تغابن نیز می خوانیم:

«ذَلِكَ عَلَيَّ اللَّهُ يَسِيرٌ» در آیه ی ۲۰ و ۱۰۶ بقره نیز آمده است: «إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» در آیه ی ۴۵ کهف نیز می فرماید: «وَكَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا» خداوند بر همه چیز تواناست.

گاهی مراد از شب در عرف عرب، شبانه روز است. (۱) لذا در آیه ی ۴۱ آل عمران می خوانیم:

«ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ» و در اینجا می فرماید: «ثَلَاثَ لَيَالٍ» و این به خاطر آن است که گاهی شب و روز به جای یکدیگر ذکر می شوند.

در تفاسیر مجمع البیان و طبری و المیزان، درباره ی حضرت زکریا آمده است: هنگام تلاوت آیات الهی و ذکر خدا، زبانش باز می شد، ولی هنگام گفتگو با مردم زبانش بند می آمد.

حضرت زکریا برای تمیز بین حق و باطل، بین وحی الهی و توهمات شیطانی، از خداوند طلبِ نشانه کرد. (۲)

پیام ها:

۱- توانین طبیعی و علل مادی، هرگز قدرت خدا را محدود نمی کند. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ»

۲- تفکر در خلقت و پدیده ها، هر شک و تردیدی در قدرت خدا را برطرف می کند. خَلَقْتُكَ ... وَ لَمْ تَكُ شَيْئًا

۳- انبیا در فکر رسیدن به مراحل بالاتری از یقین بودند. ابراهیم از خدا نشانه می خواهد که «لِيُطَمِّئِنَّ قَلْبِي» (۳) زکریا نیز از خداوند نشانه ای خاص درخواست می کند. «اجْعَلْ لِي آيَةً»

۴- تمام حرکات ما با اراده ی الهی است، اگر او نخواهد با سلامتی کامل هم قدرت سخن نداریم. «أَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ»

ص: ۲۴۸

(۱-۱). تفسیر المیزان.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

(۳-۳). بقره، ۲۶۰.

فَخَرَجَ عَلَيَّ قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

پس (زکریا) از محراب عبادت به سوی مردم خارج شد، آنگاه به آنان اشاره کرد که در صبح و شام خدا را تسبیح گویند.

نکته ها:

«بُكْرَةً» به زمان میان طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود و «عَشِيًّا» یا به فاصله ظهر تا غروب و یا به آخر روز گفته می شود.

«محراب» را محراب گویند، چون محل جنگ با شیطان و وسوسه هایی است که مانع تمرکز فکر انسان می شود. شاید محراب های بنی اسرائیل همان مسجدهایی بوده است که مردم آنجا را برای عبادت انتخاب کرده و در آن عبادت می کردند.

به گفته طبرسی و فخررازی، مراد از تسبیح در این آیه، نماز است، زیرا نماز مشتمل بر تسبیح است.

پیام ها:

۱- در تبلیغ، هموطن بودن مبلغ اولویت دارد. «فَخَرَجَ عَلَيَّ قَوْمِهِ»

۲- مردان خدا، مکان خاصی را برای عبادت خود قرار می دهند. «الْمِحْرَابِ»

۳- کسی که مردم را به عبادت دعوت می کند، باید خود نیز اهل عبادت باشد.

«فَخَرَجَ عَلَيَّ قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ»

۴- با هر وسیله ای باید تبلیغ کرد. (آنجا که زبان زکریا بند می آید، با اشاره به مردم سفارش می کند که خدا را تسبیح کنید).

«فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ»

۵- وظیفه ی انبیا، دعوت مردم به عبادت است. «فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا»

۶- فرزندان را شدن پیرمرد از همسر نازا، نشانه ی منزّه بودن خداوند از هر گونه کاستی و ناتوانی است. «سَبِّحُوا»

۷- عبادت زمانی ارزش دارد که دائمی باشد، نه مقطعی و موسمی. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾

ای یحیی! کتاب (خدا) را با قدرت بگیر و در کودکی به او حکمت (نبوت) دادیم.

وَ حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَ زَكَاةً وَ كَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾

و نیز از جانب خود، مهربانی و پاکی به او دادیم و او تقوایش بود.

نکته ها:

«حکم» به معنای علم و فهم (۱) و قدرت قضاوت (۲) آمده است و در تفسیر المیزان می خوانیم: مراد از «حکم»، علم به معارف الهی و کنار رفتن پرده ی غیب است.

سه نفر در کودکی به نبوت رسیدند: سلیمان، عیسی و یحیی علیهم السلام و سه نفر نیز در کودکی به امامت رسیدند: امام جواد و امام هادی و امام مهدی علیهم السلام (۳)

برخی گفته اند: یحیی علیه السلام در کتاب عهد جدید، یوحنا نامیده شده است.

شاید مراد از کتاب آسمانی در اینجا، تورات باشد. زیرا کتاب دیگری که بر حضرت یحیی نازل شده باشد، شناخته شده نیست.

در آیات ۶۳ و ۹۳ سوره ی بقره نیز این فرمان آمده است که کتاب آسمانی را با قدرت بگیرد. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»

«حنان» به معنای شفقت و مهربانی است. رأفت خدا به یحیی و عشق او به خدا، مهر مردم به یحیی و محبت یحیی به مردم، پرتو «حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا» ی الهی است.

راه خدا همه چیزش رحمت است: خدای آن رحمان، پیامبرش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۴) و «حَنَانًا مِّن لَّدُنَّا»، کتابش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۵) و مردمش «رُحَمَاءٌ بَيْنَهُمْ» (۶) است.

«زکات» به معنای صدقه، رشد، پاکی از گناه و برکت آمده است. یحیی برای حضرت زکریا، هدیه ای مبارک و نمونه ی انسان پاک و رشد یافته بود.

ص: ۲۵۰

۱-۱. لسان العرب.

۲-۲. قاموس القرآن.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

۴-۴. انبیاء، ۱۰۷.

٥-٥. اسراء، ٨٢.

٦-٦. فتح، ٢٩.

۱- رهبر باید در تحقق بخشیدن به اهداف کتاب آسمانی، صلابت داشته باشد.

﴿يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾

۲- حفظ دین و اجرای احکام، به قاطعیت و قدرت نیاز دارد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ»

۳- دینداری باید با قدرت و جدیت باشد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ»

۴- اگر خدا بخواهد، طفل را هم به مقام نبوت می رساند. «آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا»

۵- لازمه ی تبلیغ و تربیت، رأفت، محبت و پاکی است. «وَ حَنَانًا وَ زَكَاةً»

۶- سرچشمه ی رأفت و مودت، خداوند است. «مِنْ لَدُنَّا»

۷- روحیه ی رأفت و عطوفت برای انسان ارزش است. «حَنَانًا»

۸- تقوایی ارزش دارد که همیشگی و خصلت انسان باشد. «كَانَ تَقِيًّا»

۹- تقوا به معنای انزوا و خشن بودن نیست، بلکه همراه مردم بودن با مهربانی و محبت است. حَنَانًا ... كَانَتْ تَقِيًّا

۱۰- تقوا زمینه دریافت الطاف الهی رشد و محبوبیت است. حَنَانًا ... زَكَاةً ... كَانَتْ تَقِيًّا

وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿۱۴﴾

و نسبت به پدر و مادرش نیکوکار بود و (نسبت به مردم، زورگویی) سرکش و نافرمان نبود.

وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿۱۵﴾

و سلامی (شایسته) بر او باد روزی که متولد شد و روزی که می میرد و روزی که زنده برانگیخته می شود.

خداوند در این آیات، اوصاف گوناگونی را درباره حضرت یحیی برشمرده است: او در پیشگاه خداوند پرهیزکار بود، «تَقِيًّا»

نسبت به والدین نیکوکار بود، «بَرًّا» و در برابر مردم، سرکش

و عصیانگر نبود. (۱) «لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا»

مراد از سلامت هنگام مرگ، سلامت عقیده و با ایمان مردن است.

پیام ها:

۱- مقام و منصب، ما را از یاد والدین غافل نکند، پیامبر هم باید نسبت به والدین نیکی کند. «وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ»

۲- نیکی به پدر و مادر، نمودار تقوای الهی است. «كَانَ تَقِيًّا وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ»

۳- آن نیکی به والدین مورد ستایش است که در آن هیچ گونه نافرمانی و سلطه جویی نباشد. «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا»

۴- ترک نیکی به والدین، نشانه ی عصیان و سرکشی است. «وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا»

۵- سلام و درود فرستادن بر اولیای خدا مخصوص زمان حیات آنان نیست.

سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ ...

۶- سلام کردن، نشانه ی کوچکی نیست، زیرا خدای بزرگ هم سلام می کند.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ»، «سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» (۲) و «سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۳)

۷- یحیی تمام فراز و نشیب ها را با سلامت دین و ایمان به خدا سیر کرد. سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...

۸- گرامیداشت روز تولد و یادبود روز وفات اولیای خدا، امری قرآنی است.

سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...

۹- خواندن زیارت نامه که سلام بر اولیای خدا در طول زندگی آنهاست، امری قرآنی است. سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...

۱۰- کلید سالم زندگی کردن و سالم مردن و سلامتی در قیامت، تقوا، نیکی به والدین و پرهیز از گناه و طغیان است. «كَانَ تَقِيًّا وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ ...»

ص: ۲۵۲

٢-٢. صفات، ١٠٩.

٣-٣. صفات، ١٢٠.

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ۱۶

و در این کتاب، مریم را یاد کن، هنگامی که از خاندانش جدا شد و در مکانی شرقی قرار گرفت.

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾

آنگاه دور از دیگران برای خود پرده ای قرارداد، در این هنگام ما (روح القدس) روح خود را به سوی او فرستادیم، پس به شکل انسانی راست قامت بر او نمایان شد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مریم یکی از چهار زن نمونه است. (۱)

«نَبْد» به معنای دور افکندن چیزی از روی بی اعتنایی به آن است و «انتبأ» به گوشه گیری کردن از مردم گفته می شود. از آنجا که مریم وقف مسجد الاقصی شده بود، لذا گوشه ای در شرق مسجد را برای خود برگزیده بود.

پیام ها:

۱- یکی از وظایف رهبران دینی، بزرگداشت پاکان تاریخ است. و اذْکُرْ ...

۲- تاریخ زنان قهرمان نیز همچون تاریخ مردان بزرگ باید زنده نگه داشته شود.

«وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ»، «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ» (۲)

۳- برای عبادت، مکان خلوتی را انتخاب کنیم. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا»

۴- عبادت، زمینه ی نزول الطاف الهی است «فَاتَّخَذَتْ - فَأَرْسَلْنَا»

۵- جدا کردن و آویختن پرده در جایی که بانوان عبادت می کنند، یک ارزش است. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا» مریم برای عبادت در گوشه ای از مسجد،

ص: ۲۵۳

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۲۰۱.

۲- ۲. مریم، ۴۱.

پرده ای آویخته بود. ۶- جبرئیل نزد خداوند مقام والایی دارد. «رُوحَنَا»

۷- فرشتگان می توانند بدون آنکه تغییر ماهیت دهند، به شکلی در آیند که انسان آنها را ببیند. «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا»

۸- گاهی برای انجام برخی مأموریت ها باید چهره عوض کرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۹- تربیت باید گام به گام باشد. خداوند ابتدا داستان تولد یحیی را از پدر و مادری پیر نقل کرد، سپس تولد عیسی را بدون پدر بیان فرمود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۱۰- جبرئیل نزد غیر انبیا نیز می رود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۱۱- زن، می تواند به مقامی برسد که فرشته با او تماس بگیرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۱۲- قدرت و اراده ی خداوند، در چهارچوب وسایل و علل محدود نیست، بلکه بر آنها غالب است. «فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا»

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ نَقِيًّا» ۱۸»

(مریم به آن فرشته) گفت: همانا من از تو به خدای رحمان پناه می برم، اگر پرهیزکاری (از من دور شو).

قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا» ۱۹»

(فرشته) گفت: همانا من فرستاده ی پروردگار توام (و آمده ام) تا پسری پاکیزه به تو بخشم.

قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا» ۲۰»

(مریم) گفت: چگونه ممکن است برای من فرزندی باشد؟ در حالی که نه بشری با من تماس گرفته و نه من بدکاره بوده ام.

«زکّی»، از ریشه ی «زکوه» به معنای طهارت، نموّ و برکت است و «بَغِيًّا» در اینجا به معنای زناکار است.

در این سوره، بارها به مسأله هبه کردن فرزند از طرف خداوند اشاره شده است: در آیه ی ۱۹، هبه ی عیسی به مریم و در آیه ی ۴۹، هبه ی اسحاق و یعقوب به ابراهیم و در آیه ی ۵۳، هبه ی هارون به موسی و در آیه ی ۷، بشارت فرزند به زکریّا مطرح شده است.

پیام ها:

۱- افراد پاکدامن با احساس احتمال گناه به خود می لرزند و به خدا پناه می برند.

قَالَتُ إِنَّي أَعُوذُ ...

۲- بهترین پناهگاه، رحمت الهی است. «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ»

۳- استعاده و پناه بردن به خدای متعال، یکی از سفارش های خداوند به انبیا و سیره ی پیامبران و اولیای الهی است. (۱) «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ»

۴- به حریم افراد، نباید سرزده وارد شد. «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ»

۵- خلوت کردن زن با مرد اجنبی خطرناک است. «إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ»

۶- در نهی از منکر، از غیرت دینی افراد استفاده کنید. «إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا»

۷- تقوا، راه پاکدامنی و عامل بازدارنده از گناه است. «إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا»

۸- معرفی خود برای رفع تهمت و نگرانی مردم، لازم است. «إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ»

۹- فرشتگان تنها مأمور ابلاغ وحی الهی نیستند، بلکه واسطه ی افعال او نیز هستند. «رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا»

۱۰- فرزند داشتن ارزش ولی بالاتر از آن پاکی فرزند است. «لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا»

۱۱- زنا عملی منفور در تمام ادیان آسمانی است. «وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا»

ص: ۲۵۵

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

(فرشته ی الهی) گفت: مطلب همین است. پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است (که پسری بدون پدر به تو عطا کنم) و تا او را برای مردم نشانه و رحمتی از خود قرار دهیم و این کاری است شدنی و قطعی.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾

پس مریم (به عیسی) باردار شد و با وی در مکانی دور خلوت گزید.

فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

آنگاه درد زایمان او را به سوی تنه ی درخت خرما می کشاند (تا تکیه دهد).

از شدت ناراحتی (گفت: ای کاش پیش از این مرده و فراموش شده بودم).

نکته ها:

فرشته ی الهی، در قیاقه ی بشری نزد مریم ظاهر شد، به او دمید و او حامله شد. آنگاه مریم به خاطر نگرانی از تهمت کسانی که توجیه نبودند و یا برای اینکه زن باردار بیشتر نیاز به آرامش و فضای آرام دارد، به مکان دوری رفت.

درباره ی آن مکان و چگونگی باردار شدن مریم و اولین کسی که از این ماجرا با خبر شد، در تفاسیر سخن فراوان است، ولی چون قرآن در این موارد چیزی نفرموده است ما نیز بحثی نداریم، زیرا این اطلاعات در رشد فهم ما نقشی ندارد.

گاهی بهترین برگزیده های خداوند، بیشترین سختی ها را کشیده اند. برخی از مشکلات و سختی هایی که حضرت مریم تحمل کرد عبارت است از:

الف: تهمت و سوء ظن مردم

ب: بارداری و زایمان در تنهایی و غربت

ج: نداشتن محل استراحت و پناه بردن به کنار درخت خرما

د: نگه داری کودک بدون پدر با آن برخوردها و نگاه های بد مردم

پیام ها:

۱- خداوند، حاکم بر اسباب و علل طبیعی است. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ»

۲- چگونگی تولد عیسی، اولین معجزه ی آن حضرت است. «وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ»

۳- انجام کارهای خارق العاده و معجزه، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. «رَبُّكَ»

۴- وجود عیسی رحمت است. کسی که وجودش ایمان به خدا را در انسان ها زنده کند و کارش ارشاد و هدایت مردم باشد، قطعاً رحمت است. «رَحْمَةٌ مِنَّا»

۵- هیچ کس نمی تواند مانع کار خداوند شود. «وَ كَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا»

۶- گاهی انسان های پاک باید به خاطر دور ماندن از تهمت مردم، از آنان فاصله گیرند. «مَكَانًا قَصِيًّا»

۷- گاهی مشکلات، وسیله ی پیدا شدن راه های خیر است. مشکل زایمان و دلهره، زمینه ی یافتن رطب تازه می شود. «جِدْعِ النَّخْلَةِ»

۸- گاهی انسان راز دلش را به خانواده اش نیز نمی تواند بگوید و آرزوی مرگ می کند. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا»

۹- مردن، از زندگی با بدنای بهتر است. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا»

فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا» ۲۴»

پس (عیسی در شکم) از طرف پایین پایش وی را صدا زد که (ای مادر!) غم مخور، همانا پروردگارت زیر (پای) تو چشمه ی آبی روان ساخت.

وَ هُزِّي إِلَيْكِ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَنِئًا» ۲۵»

و شاخه این نخل را به سوی خود تکان ده، رطب تازه بر تو فرو ریزد.

کلمه ی «سَرِيًّا»، به معنای نهر کوچک است و «جَنِيًّا» به میوه ای گفته می شود که رسیده و وقت چیدن آن باشد.

بعضی گفته اند: ندا کننده، جبرئیل بوده است، اما سیاق آیات نشان می دهد که منادی، عیسی بوده است تا مادر سخن او را بشنود و باور کند و بعد با خاطری آسوده به مردم بگوید که پاکدامنی مرا از نوزاد در گهواره پرسید.

زنان هنگام زایمان و پس از آن نیاز به آرامش، آب و غذای مناسب دارند که در این آیات بدان اشاره شده است.

غذای مورد سفارش قرآن و روایات برای زنی که وضع حمل کرده است، خرما ی تازه است.

چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: زنانی که زایمان کرده اند، اولین غذایشان رطب باشد. (۱) و حضرت علی علیه السلام می فرماید: بهترین غذای زن باردار، خرما ی تازه است و هیچ دارویی برای او بهتر از خرما مداوا نیست. (۲)

امان از امتحان الهی! آن روز که مریم سالم بود، مائده ی آسمانی برایش نازل می شد، اما امروز که باردار و بی کس است، باید درخت خرما را تکان دهد تا غذایی بدست آورد.

پیام ها:

۱- الهامات غیبی، راهگشای انسان در هنگام اضطراب است. ﴿فَتَادَاهَا﴾

۲- برای زن پاکدامن، غمی به اندازه ی غم تهمت بی عفتی نیست. ﴿أَلَّا تَحْزَنِي﴾

۳- برای زن باردار، هیجان و اضطراب مضر است. ﴿أَلَّا تَحْزَنِي﴾

۴- انسان در سخت ترین شرایط نیز باید برای کسب روزی تلاش کند. «هُزِّي»

۵- آرامش، بر تغذیه مقدم است. ﴿أَلَّا تَحْزَنِي رُطْبًا جَنِيًّا﴾ زیرا انسان مضطرب، بهترین غذاها را نیز میل ندارد.

ص: ۲۵۸

(۱- ۱). کافی، ج ۶، ص ۲۲.

(۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ خصال صدوق، ص ۶۳۷.

فَكُلِّي وَ اشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْنًا فِيمَا تَرِيَنَّ مِنَ الْبَشْرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أَكَلَّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا» (۲۶)

پس (از آن رطب) بخور و (از آب نهر) بنوش و چشمت را (به داشتن فرزندی چون عیسی) روشن دار، پس اگر کسی از آدمیان را دیدی، (که درباره نوزاد می پرسند، با اشاره به آنان) بگو: من برای خداوند رحمان، روزه ی سکوت نذر کرده ام، بنابراین امروز با هیچ انسانی سخن نخواهم گفت.

نکته ها:

روزه ی سکوت حضرت مریم در برابر مردم، یا برای این بود که آنان ظرفیت جواب را نداشتند، یا گفتگوی با آنان، تأثیر منفی به دنبال داشت و یا در ادامه ی پاسخ و سخن گفتن، سؤالات و بهانه های دیگری را مطرح می کردند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: روزه تنها به امساک از خوردن و آشامیدن نیست و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

ممکن است این آیه، ادامه ی سخن حضرت عیسی با مادرش در آیه قبل باشد.

پیام ها:

۱- فرزند، عامل نور چشم و امیدواری انسان به الطاف است. «قَرِّي عَيْنًا»

۲- بهترین غذا آن است که با نوعی آرامش و شادی همراه باشد. «فَكُلِّي وَ اشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْنًا»

۳- نذر، سابقه ای بس طولانی دارد و می توان برای خارج شدن از برخی بن بست ها به نذر متوسل شد. «فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ»

۴- در نذر قصد قربت لازم است و باید نام خدا برده شود. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ»

۵- قصد قربت با قصد رهایی از ناملایمات، منافاتی ندارد. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ» (تا

ص: ۲۵۹

مردم درباره نوزاد مرا زیر سؤال نبرند)

۶- وفای به نذر واجب است. نَذَرْتُ ... فَلَنْ أُكَلِّمَ

۷- گاهی باید در برابر حرف مردم سکوت کرد. «فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا»

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا» (۲۷)

پس مریم در حالی که نوزادش را در آغوش گرفته بود، او را به نزد بستگان خود آورد. گفتند: ای مریم! به راستی کار بسیار ناپسندی مرتکب شده ای.

يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعْثًا» (۲۸)

ای خواهر هارون! پدرت مرد بدی نبود و مادرت (نیز) بدکاره نبود.

نکته ها:

کلمه ی «فَرِيًّا» به معنای کار زشت و منکر بزرگ است.

گرچه بعضی هارون را برادر واقعی مریم دانسته اند، لکن پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مریم از بستگان هارون برادر موسی می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- حقیقت را آشکار کنیم هرچند گروهی ناراحت شده و تهمت بزنند. «فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ»

۲- قضاوت مردم معمولاً عجولانه و براساس قرائن ظاهری است، نه واقعیات.

«لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا» (با دیدن نوزادی همراه مریم، به بدی او حکم کردند)

۳- یکی از راههای تربیت، توجه دادن افراد به نیکی و فضیلت نیاکان و خانواده است. «يَا أُخْتَ هَارُونَ ...»

۴- از والدین و خانواده صالح، جز فرزند صالح انتظار نیست. «يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ»

ص: ۲۶۰

أَبُوكِ ... أُمَّكِ بَعِيًّا» (صالح بودن پدر و مادر و خانواده در رفتار و کردار فرزند مؤثر است).

۵- انجام کار بد از دودمان شریف، بیشتر مورد سرزنش است. مَا كَانَ أَبُوكَ ...

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا» (۲۹)

پس مریم به سوی او (عیسی) اشاره کرد. گفتند: چگونه با کسی که در گهواره (و) کودک است سخن بگوییم؟

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا» (۳۰)

(عیسی به سخن آمد و) گفت: منم بنده ی خدا، او به من کتاب (آسمانی) داده و مرا پیامبر قرار داده است.

نکته ها:

حضرت مریم چون روزه ی سکوت گرفته بود، به خاطر وفای به نذر به جای سخن، اشاره کرد. «فَأَشَارَتْ»

با اینکه اولین سخن عیسی علیه السلام درباره ی بندگی خدا بود، ولی پیروان او غلو کرده، او را خدا و فرزند خدا دانسته اند!

از امام باقر سؤال شد که آیا حضرت عیسی در گهواره نیز حجت خدا بر مردم بود؟ حضرت فرمودند: عیسی علیه السلام نبی بود، اما مرسل نبود تا آنکه به سن هفت سالگی رسید، مقام رسالت نیز به او اعطا شد. (۱)

عیسی علیه السلام با یک جمله ی کوتاه، هم تهمت را از مادرش دور کرد، هم از آینده ی خود سخن گفت و هم به وظیفه ی آینده ی مردم اشاره کرد. إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... جَعَلَنِي نَبِيًّا

ص: ۲۶۱

۱- آنجا که خداوند بخواهد، کودکی در گهواره به سخن می آید و شایعات و فتنه ها را می خواباند. قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ...

۲- در معرفی خود، قبل از هر چیز مَهر بندگی خدا را بر خود بزیم که این، بزرگ ترین افتخار است. إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا

۳- بندگی خدا سرچشمه ی همه ی فیوضات الهی است. إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا

۴- در نبوت (و امامت) سن خاصی شرط نیست. فِي الْمَهْدِ ... جَعَلَنِي نَبِيًّا

وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَ أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا» (۳۱)

و هر جا که باشم، خداوند مرا مایه ی برکت قرار داده و تا زنده ام مرا به نماز و زکات سفارش کرده است.

وَ بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا» (۳۲)

و مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده و (نسبت به مردم) ستمگر و سنگدل قرار نداده است.

نکته ها:

چیزی با برکت است که در آن منفعت زیاد، تعلیم و تأدیب دیگران و با ثبات باشد؛ حضرت عیسی علیه السلام هم عمر با برکتی دارد و تا بعد از ظهور امام زمان علیه السلام زنده است و هم پیروانش بسیارند و بر کافرانی که در پی قتل آن حضرت بودند، پیروزند. «وَ جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (۱)

سرچشمه ی خیرات و برکات، نیت ها، اهداف، حالات و خصلت های درونی است. لذا بعضی

ص: ۲۶۲

انسان ها هر جا که باشند مبارکند. «جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ» (۱) و بعضی به خاطر مشکلات روحی و دوری از معنویت، در هر جا که باشند گرفتار خصلت های ناروای خویش اند و خیرشان به دیگران نمی رسد.

عیسی علیه السلام با کلمه «بِوَالِدَتِي»، به پاکدامنی مادر و نداشتن پدر اشاره کرد. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» و فرمود: «بوالدی».

پیام ها:

۱- امتیازات و برتری های خود را از خدا بدانید. «جَعَلَنِي»

۲- ستایش از خود، اگر برای فخر فروشی نباشد مانعی ندارد. وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا ...

۳- پیامبران، سرچشمه ی خیر و برکت و آثار ابدی هستند. «مُبَارَكًا»

۴- ارزش های معنوی، فوق زمان و مکان است. أَيْنَ مَا كُنْتُ ... مَا دُمْتُ حَيًّا

۵- نماز و زکات از مشترکات ادیان آسمانی است. «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ»

(شاید بتوان شرط مبارک بودن را اقامه نماز و پرداخت زکات دانست.)

۶- رابطه با خدا (انجام نماز)، از رابطه با محرومان (پرداخت زکات) جدا نیست.

«بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ»

۷- نماز و زکات، در طول عمر تعطیل بردار نیست «مَا دُمْتُ حَيًّا»

۸- نیکی به مادر، از اخلاق انبیاست. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي»

۹- کسی که به مادرش بی مهری کند، به مردم نیز رحم نخواهد کرد. «بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

۱۰- پیامبران بدنبال استبداد و سلطه گری بر مردم نیستند. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

ص: ۲۶۳

وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أُمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا» (۳۳)

و درود بر من روزی که زاده شدم و روزی که می میرم و روزی که زنده برانگیخته می شوم.

پیام ها:

۱- خط انبیا، تنها خطی است که از تولد تا معاد، از هر گونه انحراف سالم است.

وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ ... أُبْعَثُ حَيًّا

۲- در مواردی، تجلیل از خود جایز است. وَ السَّلَامُ عَلَيَّ ...

۳- مهم ترین روزها برای انسان، روز تولد، وفات و زنده شدن در قیامت است. (۱)

وُلِدْتُ ... أُمُوتُ ... أُبْعَثُ

۴- مرگ و قیامت برای همه است. (عیسی علیه السلام گرچه تاکنون زنده است و در آسمان ها به سر می برد، اما او هم روزی خواهد مرد.) «يَوْمَ أُمُوتُ»

۵- کسی که محکوم به تولد و مرگ و رستاخیز است، چگونه او را شریک خدا می پندارید؟ وُلِدْتُ ... أُمُوتُ ... أُبْعَثُ

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ» (۳۴)

این است عیسی، پسر مریم؛ (همان) گفتار درستی که در آن شک می کنند.

مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۳۵)

شایسته نیست که خداوند فرزندی برگیرد، او منزّه است، هرگاه انجام کاری را اراده کند، همین قدر که گوید: موجود باش، بی درنگ موجود می شود.

ص: ۲۶۴

۱ - ۱). امام رضا علیه السلام فرمودند: وحشتناک ترین روزها برای انسان سه روز است: روز تولد و روز مرگ و روز قیامت. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۵۷.

در چند آیه ای که گذشت، عیسی علیه السلام با هفت صفت برجسته و دو برنامه معرفتی شده است؛ اما صفات برجسته ی او:

الف: بنده ی خدا بودن. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ»

ب: آوردن کتاب آسمانی. «آتَانِي الْكِتَابَ»

ج: پیامبری. «وَجَعَلَنِي نَبِيًّا»

د: مبارک بودن. «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا»

ه: نیکی به مادر. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي»

و: جبار و شقی نبودن. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

ز: متواضع، حق شناس و سعادت مند بودن. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ ...»

و اما دو برنامه ی عیسی، یکی نماز و دیگری زکات است. این آیه می فرماید: سخن درست درباره عیسی همان است که گفتیم.
«ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ»

خداوند در قرآن، بارها مسیحیان را منحرف و عقاید آنان را درباره حضرت عیسی باطل دانسته است، چنانکه در آیه ۷۳ سوره مائده: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثِهِ» و آیه ۳۰ سوره توبه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» از آنان انتقاد کرده است، اما در اینجا با بیان سیمای واقعی حضرت عیسی علیه السلام، راه صحیح را در مقابل راه باطل نشان می دهد.

برای تحقق اراده ی خداوند، هیچ گونه لفظی، حتی به لفظ «کُنْ» نیازی نیست، ولی خداوند برای فهم ما اراده ی خود را در این قالب بیان کرده است.

خداوند قادر مطلق است و در آفریدن نیازی به اسباب ندارد و قدرت بی نهایت او، دلیل منزّه بودن او از عجز و ناتوانی، و اختیار کردن فرزند است.

پس از فشارهای شدید کفار مکه بر پیروان پیامبر صلی الله علیه و آله، جمعی از مسلمانان همراه جعفر بن ابیطالب علیهما السلام، به حبشه هجرت کردند. کفار قریش گفتند: اگر مسلمین در آنجا قدرتی پیدا کنند و حکومتی تشکیل دهند، بت پرستی ما را ریشه کن خواهند کرد. آنان عمرو عاص و جمعی را همراه با هدایایی برای وزیران نجاشی به حبشه فرستادند. آنان هدایا را گرفتند تا نجاشی را علیه مسلمانان مهاجر تحریک نمایند؛ اما نجاشی تصمیم گرفت شخصاً مسلمانان را احضار کند و سخن آنان را بشنود.

جعفر که سخنگوی مسلمانان بود، در حضور پادشاه حبشه سخنان خود را آغاز کرد. او از ظلمت های بت پرستی و خرافات و تجاوزهای دوران جاهلیت و از طلوع اسلام و نورانیت دین محمد صلی الله علیه و آله چنان سخن گفت، که نجاشی گریست و هدایای کفار را برگرداند و گفت:

خداوند که به من قدرت داد، از من رشوه نگرفت، چرا من از شما رشوه بگیرم؟!

این جلسه، به نفع مسلمانان و زیان کفار پایان یافت. عمرو عاص پس از این شکست به فکر فرو رفت و از فردای آن روز پیشنهاد تازه ای مطرح کرد. او برای آنکه غیرت دینی نجاشی را تحریک کند، گفت: مسلمانان، عقایدی دارند که ضد عقیده شماست.

نجاشی بار دیگر مسلمانان را احضار کرد و عقیده آنها را درباره ی حضرت مسیح علیه السلام جويا شد. جعفر طیار در پاسخ، آیاتی از سوره ی مریم را تا آیه ی «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ» تلاوت کرد. نجاشی با شنیدن آیات نورانی قرآن، اشک ریخت و گفت:

حقیقت همین است.

عمرو عاص پس از شکست و رسوایی مجدد، همین که خواست حرکت تازه ای انجام دهد، نجاشی دست خود را بلند کرد و سیلی محکمی بر او نواخت. (۱)

ص: ۲۶۶

- ۱- در مقابل منحرفین و عقاید انحرافی، نشان دادن راه صحیح لازم است. «ذَلِكْ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ»
 - ۲- شأن خداوند با فرزند داشتن سازگار نیست. «مَا كَانَ لِلَّهِ...» (زیرا فرزند خواهی، یا به خاطر عمر محدود ماست، یا به دلیل نیاز ما به نیروی انسانی، یا نیاز روحی و عاطفی انسان چنین اقتضا می کند، که خداوند از همه ی اینها منزّه است. «سُبْحَانَهُ»)
 - ۳- خداوند هیچ گونه فرزندى ندارد. «مَنْ وَلَدٍ» (برخلاف بعضی ها که ملائکه را دختران خدا، یا عیسی را پسر خدا می پنداشتند.)
 - ۴- فرزند باید از جنس پدر و مثل پدر باشد، اما خداوند مثل ندارد. «سُبْحَانَهُ»
 - ۵- هرگاه سخنان ناروای دیگران را نقل می کنیم، فوراً با کلامی توحیدی ذهن خود و دیگران را تبرئه کنیم. «سُبْحَانَهُ»
 - ۶- نه تنها عیسی علیه السلام بدون داشتن پدر و آدم علیه السلام بدون داشتن پدر و مادر خلق می شوند، بلکه هر چیزی به اراده ی خدا ایجاد می شود. «كُنْ فَيَكُونُ»
 - ۷- میان خواست خدا و تحقق اشیا، فاصله ای نیست. حرف «فا» در «فَيَكُونُ»
 - ۸- رابطه ی موجودات با خداوند، رابطه ی خالق و مخلوق است، نه رابطه ی پدر و فرزند. «كُنْ فَيَكُونُ»
وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿۳۶﴾
- و در حقیقت، خدا پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که راه مستقیم همین (بندگی او) است.

نکته ها:

حضرت عیسی علیه السلام در معرفی خود گفت: من بنده ی خدایم، «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ» اولین دستوری که دریافت کرد درباره ی نماز و عبادت بود، «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ» و اولین برنامه ای را هم که

اصرار حضرت مسیح بر یکتاپرستی و تأکید بر اینکه راه مستقیم همین است و بس، پاسخی است به طرفداران تثلیث و دیگران.
[\(۱\)](#)

پیام ها:

۱- عبادت، سزاوار کسی است که پروردگار ماست. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاَعْبُدُوهُ»

۲- عیسی را فرزند خدا دانستن، تحریف در دین و مایه ی کفر است. «اللَّهِ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاَعْبُدُوهُ»

۳- یکتاپرستی و بندگی خدا، راه مستقیم و بقیه ی راهها بیراهه است. (در قرآن، راه خدا و رسول و عبادت و اعتصام به خدا، راه مستقیم معرفی شده است). «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾

پس گروه هایی از میان خودشان به اختلاف پرداختند، پس وای بر کسانی که کافر شدند از حضور در روز بزرگ (قیامت).

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصُرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾

چه خوب شنوا و بینایند روزی که به سوی ما می آیند، ولی ستمگران امروز در گمراهی آشکارند.

نکته ها:

«حزب» گروهی است که دارای مواضع و اهداف خاص و متحدی باشند.

کلمه ی «مَشْهَدٍ» یا به معنای محلّ حضور مردم است و یا محلّ گواهی و ادای شهادت.

ص: ۲۶۸

زیرا در قیامت، هم مردم حاضر می شوند و هم گواهان بسیاری از فرشتگان و انبیا، درباره ی اعمال انسان گواهی می دهند.

بعضی از مردم، عیسی را خدا می دانستند، نظیر فرقه ی «یعقوبیه» و بعضی گفتند: او فرزند خداست، مثل «نسطوریّه» و گروهی به تثلیث قائل شدند، مانند «اسرائیلیّه»، ولی همه در قیامت بر بطلان عقاید خود شهادت خواهند داد. (۱)

پیام ها:

۱- با اینکه حضرت عیسی علیه السلام، راه مستقیم را نشان داد، باز گروهی اختلاف ایجاد کردند. «فَاخْتَلَفَ»

۲- حزب گرایی و اختلاف آگاهانه، در طول تاریخ بوده است. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ»

۳- کفار ظالمند. (به خود، مکتب و جامعه، ظلم می کنند) لِلَّذِينَ كَفَرُوا ... الظَّالِمُونَ

وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ وَ هُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۹)

و آنان را از روز ندامت و حسرت بترسان، آن هنگام که کار (از کار) بگذرد (و همه چیز پایان یابد) در حالی که (اکنون) آنان در غفلتند و ایمان نمی آورند.

إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَيْهَا وَ إِنَّا يَرْجِعُونَ (۴۰)

تنها مایم که زمین و اهلس را به ارث می بریم (همه) به سوی ما باز گردانده می شوند.

نکته ها:

کلید همه ی بدبختی ها، غفلت است. غفلت از خداوند، غفلت از معاد، غفلت از آثار و پیامدهای گناه، غفلت از توطئه ها، غفلت از محرومان، غفلت از تاریخ و سنت های آن و غفلت از جوانی و استعدادها و زمینه های رشد.

ص: ۲۶۹

مشابه این آیه، در مواردی از قرآن به چشم می خورد، از جمله:

الف: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (۱) همه ی مردم، فانی می شوند و تنها ذات خداوند صاحب جلال و منعم باقی است.

ب: «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) ارث آسمان ها و زمین تنها از خداست.

یکی از نام های قیامت «يَوْمَ الْحَسْرَةِ» است. حسرت بر فرصت های از دست داده و سرمایه های تلف شده.

پیام ها:

۱- یکی از وظایف انبیا، انداز است. «وَأَنْذِرْهُمْ»

۲- هر کاری می توانید، در دنیا انجام دهید که در قیامت، کار از کار گذشته است.

«قُضِيَ الْأَمْرُ»

۳- غفلت زمینه ی کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۴- مرگ در حال غفلت و بی ایمانی، مایه ی حسرت است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۵- دارایی ها سبب غفلت، و غفلت سبب کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا نَنْزِلُ الْأَرْضَ»

وَإِذْ كَرِهَ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا» (۴۱)

و در این کتاب، ابراهیم را یاد کن، که او پیامبری راستگو و راست کردار بود.

نکته ها:

کلمه ی «صدیق» هم به کسی گفته می شود که حق را بسیار تصدیق می کند و هم به کسی که تمام گفتار و رفتارش بر اساس صداقت است. هر چه می گوید عمل می کند و هر چه عمل می کند می گوید.

ص: ۲۷۰

۱- ۱. الرحمن، ۲۶-۲۷.

۲- ۲. حدید، ۱۰.

پیام ها:

۱- یاد مردان خدا را زنده نگه داریم. «وَ اذْكُرْ»

۲- توجه به کمالات دیگران و تجلیل از بزرگان، یکی از شیوه های تربیت است «وَ اذْكُرْ»

۳- صداقت، شرط نبوت است. «صِدِّيقًا نَبِيًّا»

۴- صداقتی ارزش دارد که جزء خلق و خوی انسان باشد. «كَانَ صِدِّيقًا»

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا «۴۲»

آنگاه که (ابراهیم) به پدرش گفت: ای پدر! چرا چیزی را می پرستی که نمی شنود و نمی بیند و تو را از هیچ چیز بی نیاز نمی کند؟

نکته ها:

پدر حضرت ابراهیم، فوت شده بود و کسی که در قرآن به عنوان پدر او معرفی شده، سرپرست او عمویش آزر یا شوهر مادرش بوده است. (۱)

در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز می خوانیم که پدر حضرت ابراهیم موحد بود و مراد از «أب» در اینجا عموی اوست.

در زبان عربی، کلمه ی «أب» معنای وسیعی دارد و بر معلّم و مربّی و حتّی پدر زن نیز گفته می شود. در روایات نیز از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «أنا و علیّ ابوا هذه الأمّة» (۲) من و علیّ پدران این امت هستیم.

پیام ها:

۱- مناظرات ابراهیم با عمویش قابل یادآوری و بزرگداشت است. «إِذْ قَالَ»

۲- در نهی از منکر، از نزدیکان خود شروع می کنیم. «يَا أَبَتِ»

ص: ۲۷۱

(۱- ۱). تفسیر المیزان.

(۲- ۲). بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

۳- نهی از منکر مرز سنی ندارد. (پسر می تواند بزرگ خانواده را نهی کند، اما باید احترام آنان را حفظ کند.) «يَا أَبَتِ»

۴- همیشه کمال افراد به سن آنها بستگی ندارد؛ گاهی فرزند خانه از بزرگ ترها بهتر می فهمد. «يَا أَبَتِ»

۵- ارشاد و تبلیغ نباید همیشه عمومی باشد، بلکه گاهی باید به خود فرد گفته شود. «يَا أَبَتِ»

۶- در نهی از منکر، با ایجاد سؤال، وجدان افراد را به قضاوت گیریم. «لِمَ تَعْبُدُ»

۷- در نهی از منکر، از منکرهای اعتقادی شروع کنیم. (متأسفانه ما بیشتر سرگرم منکرهای اخلاقی و اجتماعی هستیم) «لِمَ تَعْبُدُ»

۸- راه حق را فدای عواطف نکنیم. «لِأَيِّهِ .. لِمَ تَعْبُدُ» خویشاوندی نباید مانع نهی از منکر شود.

۹- بت پرستی، از فرشته پرستی، انسان پرستی و گاوپرستی بدتر است، زیرا در آنها بینایی و شنوایی و شعور هست، ولی در بت نیست. «مَا لَا يَسْمَعُ ...»

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (۴۳)

ای پدر! همانا دانشی برای من آمده که برای تو نیامده است؛ بنابراین، از من پیروی کن تا تو را به راه راست هدایت کنم.

يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا (۴۴)

ای پدر! شیطان را پرستش مکن که شیطان نسبت به خدای رحمان عصیانگر است.

نکته ها:

مراد از عبادت شیطان، همان اطاعت و پیروی از اوست که انسان را بنده و برده شیطان می گرداند.

پیام ها:

۱- علم، مسئولیت آور است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ»، «فَاتَّبَعْنِي»

۲- علم انبیا نیز محدود است. «مِنَ الْعِلْمِ»

۳- کسی که نهی از منکر می کند باید خود عالم باشد. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... لَا تَعْبُدِ ...»

۴- در مواردی، تجلیل از خود لازم است. «قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ»

۵- ریشه ی شرک، جهل است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ»

۶- مردم باید پیرو عالم باشند. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... فَاتَّبَعْنِي»

۷- انسان خردسال می تواند امام بزرگسالان باشد. «فَاتَّبَعْنِي»

۸- پیروی از انبیا قرار گرفتن در راه مستقیم است. «فَاتَّبَعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا»

۹- راه انبیا، راه اعتدال است، نه افراط و تفریط. «صِرَاطًا سَوِيًّا»

۱۰- در نهی از منکر، دلیل را هم بیان کنیم. «لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ ... كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا»

۱۱- ولایت و دوستی شیطان خطرناک است. او که خدا را معصیت کرده بر سر ما چه خواهد آورد؟ «إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ

عَصِيًّا» (خدایی که سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، عصیانش چقدر قبیح است؟)

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا» (۴۵)

ای پدر! همانا من می ترسم که از جانب خدای رحمان عذابی به تو رسد، و تو برای شیطان دوست و یاور باشی.

پیام ها:

۱- در دعوت و تبلیغ، با استفاده از عواطف، زمینه ی پذیرش را فراهم کنیم. (در این آیات، چهار مرتبه «يَا أَبَتِ» آمده است)

۲- انبیا دلسوز مردمند. «إِنِّي أَخَافُ»

۳- انسان به جایی می رسد که سرچشمه ی رحمت را به غضب وامی دارد و خدای

رحمان را خشمگین می کند. «عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ»

۴- اگر بستگان پیامبر نیز منحرف باشند، به عذاب الهی مبتلا می شوند. يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابٌ

۵- کسی که در راه مستقیم قرار نگیرد، در ولایت شیطان قرار می گیرد. أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ... فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

۶- اگر کسی را دوست داریم، نباید دشمن او را دوست بداریم. لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ...

لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا (۴۶)

گفت: ای ابراهیم! آیا از خدایان من بیزاری؟ اگر از (این روش) دست برداری قطعاً تو را سنگسار خواهم کرد و (اکنون) برای مدتی طولانی از من دور شو.

نکته ها:

کلمه ی «مَلِيًّا» از «أَمَلًا»، به معنای مهلت دادن طولانی است.

پیام ها:

۱- گاهی باید عقاید خود را مخفی کرد. (گویا ابراهیم تا آن لحظه عقاید خود را حتی از عمومی خود مخفی داشته است. زیرا عمو با تعجب با او سخن گفت.) «أَرَاغِبٌ»

۲- این آیه، مایه ی دلداری پیامبر است که اگر ابولهب، عمومی تو کافر است و تو را تهدید می کند، عمومی ابراهیم نیز چنین بود. «قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ»

۳- انسان به جایی می رسد که حرف حقّ برایش تلخ و سبب تعجب است.

«أَرَاغِبٌ أَنْتَ»

۴- پذیرفتن سخن حق، از کوچک تر از خود، نشانه ی تکبر است. «أَرَاغِبُ أَنْتَ»

۵- کسی که یک خدای با شعور را نپذیرد، چند خدای بی شعور را خواهد پذیرفت. «آلِهَتِي»

۶- حق گویی و مبارزه با سنت های باطل، آوراگی و محرومیت به دنبال دارد.

«لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا»

«قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا» (۴۷)

(ابراهیم از او جدا شد و) گفت: سلام بر تو، به زودی از پروردگرم برای تو آمرزش می خواهم، زیرا او همواره نسبت به من بسیار مهربان بوده است.

نکته ها:

کلمه ی «حَفِيًّا» به کسی گفته می شود که کمال نیکی و گرمی داشت را در حق دیگری دارد (۱) و گاهی به معنای عالم است.

در این آیات، روحیات مؤمن و کافر در گفتگوها به خوبی به چشم می خورد:

الف: ابراهیم عاطفی حرف می زند و عمویش با خشونت، ابراهیم چهار بار می گوید: «يَا أَبَتِ» ولی عموی بت پرستش حتی یک بار نگفت: «یا بنی»

ب: ابراهیم با استدلال حرف می زند، اما آزر بی دلیل سخن می گوید. ابراهیم می گوید: «لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ» عمو می گوید: «آلِهَتِي»

ج: ابراهیم، دلسوزانه حرف می زند، اما آزر با تهدید جواب می دهد.

د: ابراهیم، سلام می کند، اما آزر دستور فاصله گرفتن می دهد. «وَاهْجُرْنِي» کم مباش از درخت سایه فکن هر که سنگت زند ثمر بخشش

استغفار حضرت ابراهیم، برای عموی بت پرستش به خاطر آن بود که احتمال هدایت شدن او را می داد. «سَأَسْأَلُكَ» ولی همین که از هدایت عمو مأیوس شد، از او برائت جست.

ص: ۲۷۵

قرآن می فرماید: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدِهِ وَعَدْلِهِ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۱)

پیام ها:

۱- مردان خدا در برابر تهدید و تحقیر دیگران، صبور و دریا دلند. «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ»

۲- سعی کنیم آتش خشم دیگران را با سخنان زیبا و آرام بخش، خاموش کنیم.

لَأَرْجُمَنَّكَ ... قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ

۳- استغفار انبیا و اولیا، آثار خاصی دارد. (و گرنه وعده ی استغفار نقش مهمی ندارد). «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ»

۴- قبول عذرخواهی، از شئون ربوبیت است. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي»

۵- برای استغفار، زمان های خاصی اولویت دارد. «سَأَسْتَغْفِرُ» یعنی در زمان مناسب دعا خواهم کرد.

۶- از آداب دعا توجه به ربوبیت خداوند است. «رَبِّي»

۷- در برابر تهدیدهای مخالفان، به یاد الطاف خدا باشیم. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا»

وَ أَعْتَرْتُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

ومن از شما آنچه غیر خدا می خوانید کناره گیری می کنم و پروردگرم را می خوانم، امیدوارم که در خواندن پروردگرم محروم (و بی پاسخ) نمانم.

نکته ها:

جوانان خداپرستی که در خانواده های منحرف زندگی می کنند، باید خط حضرت ابراهیم را پیش گیرند. دعوت همراه با ادب، «يَا أَبَتِ» دلسوزی و همراه با منطق، لِمَ تَعْبُدُ... انذار همراه با دعا، إِنِّي أَخَافُ ... سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ سلام همراه با استغفار، «سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ»

ص: ۲۷۶

لَكَ» و در پایان جدایی. «وَ اعْتَرِلْكُمْ»

پیام ها:

۱- از مراحل نهایی نهی از منکر، قطع رابطه است. «وَ اعْتَرِلْكُمْ» (اگر نمی توانیم محیط فاسد را عوض کنیم، لااقل آن را ترک کنیم).

۲- یکی از اصول اساسی مکتب های الهی، براءت از کفار است. «وَ اعْتَرِلْكُمْ»

۳- براءت، قبل از ولایت است. ابتدا باید از شرک و طاغوت و فساد جدا شویم، بعد به حق وصل شویم. «اعْتَرِلْكُمْ ... ادْعُوا رَبِّي آری، دیو چو بیرون رود، فرشته در آید. ابتدا «لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» سپس «إِلَّا اللَّهُ»، در قرآن ابتدا جمله ی «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» را می خوانیم بعد جمله ی «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» (۱) را.

۴- اگر بخواهیم دعای ما دعای ابراهیمی شود، باید از افراد و مراکز آلوده دوری کنیم. «اعْتَرِلْكُمْ ... ادْعُوا

۵- کلمه ی «رب» در دعا نقش مهمی دارد. «ادْعُوا رَبِّي - بِدُعَاءِ رَبِّي»

۶- مؤمن میان خوف و رجا است. عَسَى ... اگر خوف در انسان غالب شود، او را به یأس می کشاند و اگر امید بر او غالب شود، او را تن پرور می کند، بنابراین باید انسان بین خوف و رجا و بیم و امید باشد.

۷- استجاب دعا تفضل الهی است. «عَسَى»

۸- حتی انبیا برای آینده ی خود به خداوند امیدوارند. (۲) عَسَى أَلَا أَكُونَ ... شَقِيًّا

فَلَمَّا اعْتَرِلَهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ هَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كَلَّمَا جَعَلْنَا نَبِيًّا «۴۹»

چون ابراهیم از مشرکان و از آنچه به جای خدا می پرستیدند کناره گرفت، ما اسحاق و یعقوب را به او عطا کردیم و همه را پیامبر قرار دادیم.

ص: ۲۷۷

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

و از رحمت خویش به آنها عطا کردیم و برای آنان (در میان مردم) نام بلند و نیکو قرار دادیم.

نکته ها:

سیمای ابراهیم علیه السلام

* ابراهیم علیه السلام از ستاره و ماه و خورشید دل برید، به خدا رسید. [□] لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ... وَجَّهْتُ وَجْهِيَ ... (۱)

* عمومی منحرف را رها کرد، خود برای همه ی مردم پدر شد. «مِلَّةَ أَبِيكُمْ» (۲)

* عمو با او قهر کرد، «وَ اَهْمَجُرْنِي مَلِيًّا» (۳) اما خدا به او لطف کرد. «اِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا» (۴)

* برای خدا کناره گیری کرد، «أَعْتَرَلَكُمْ» (۵) شهره آفاق شد. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ»

* از خانه بتها فرار کرد، سازنده خانه توحید شد. «إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ» (۶)

* جانش را در راه خدا تسلیم کرد، آتش بر او گلستان شد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا» (۷)

* فرزند را برای ذبح آماده کرد، «وَوَلَّئْنَا لِلْجَبِينِ» (۸) جان به سلامت برد و سنت قربانی در جایگاهش واجب شد.

* تا اواخر عمر بی فرزند، ولی راضی بود، در پایان عمر، نبوت در دودمانش قرار گرفت.

* در خلوت ترین مکان ها کعبه را ساخت، پرجاذبه ترین مناطق زمین شد.

* در بیابان، تنهای تنها فریاد زد، از تمام زمین، لیبیک گو رسید. «أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ» (۹)

* کودک تشنه ی خود را رها کرد، آب زمزم، برای همیشه جاری شد.

* در برابر تهدید عمومی بت پرستش سلام کرد، «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» (۱۰) خداوند به او سلام

ص: ۲۷۸

۱-۱. انعام، ۷۶-۷۹.

۲-۲. حج، ۷۸.

۳-۳. مریم، ۴۶.

۴-۴. مریم، ۴۷.

٥-٥. مریم، ٤٨.

٦-٦. بقره، ١٢٧.

٧-٧. انبیاء، ٦٩.

٨-٨. صافات، ١٠٣.

٩-٩. حج، ٢٧.

١٠-١٠. مریم، ٤٧.

فرستاد. «سَلَامٌ عَلٰی اِبْرَاهِيْمَ» (۱)

*یک نفر بود، امروز همه مکتب های آسمانی، خود را ابراهیمی می دانند.

*همه با اودشمنی کردند، خدا او را خلیل خود دانست. «وَ اتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلًا» (۲)

پیام ها:

۱- هم از گناهکار جدا شویم و هم از گناه، زیرا کناره گیری از منحرفان، زمانی مؤثر است که با کناره گیری از انحراف همراه باشد. «اعْتَرَلْكُمْ وَا مَا تَدْعُونَ - اعْتَرَلَهُمْ وَا مَا يَعْبُدُونَ»

۲- فرزند صالح، پادشاه مجاهدت های والدین است. فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا

۳- اگر غیر خدا را رها کنیم، امدادهای الهی می رسد. فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا

۴- مهم تر از فرزند، مقام معنوی اوست. «وَ هَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوْبَ وَ كُلاًّ جَعَلْنَا نَبِيًّا»

۵- نوه ی انسان نیز از الطاف الهی است. «وَ هَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوْبَ» (يعقوب نوه ی ابراهيم بود.) (۳)

۶- نبوت، مقامی است که خداوند تعیین می کند. «جَعَلْنَا نَبِيًّا»

۷- یک حرکت الهی از یک پدر بزرگ، نسلی را در رحمت الهی غرق می کند.

اعْتَرَلَهُمْ ... وَ هَبْنَا لَهُ

۸- هر کس، هر چه دارد از خداست. وَ هَبْنَا ... جَعَلْنَا ... رَحْمَتِنَا

۹- رحمت خداوند به قدری وسیع است که انبیا هر چه دریافت می کنند، تنها گوشه ای از آن است. «مِنْ رَحْمَتِنَا»

۱۰- محبوبیت و خوشنامی، از الطاف الهی است. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ» (مقام ابراهيم به جایی رسید که همه ی مشرکان و يهوديان و مسيحيان می گفتند: ابراهيم از ماست.)

ص: ۲۷۹

۱- ۱. صافات، ۱۰۹.

۲- ۲. نساء، ۱۲۵.

۳- ۳. «فبشرناها باسحق و من وراء اسحق يعقوب» هود، ۷۱.

۱۱-دعای مردان خدا مستجاب است.(ابراهیم از خدا نام نیک خواست «وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» در این آیه می فرماید: «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا»

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا «۵۱»

و در این کتاب از موسی یاد کن، زیرا که او بنده ی (برگزیده و) خالص شده (خدا) و فرستاده ای پیامبر بود.

نکته ها:

کلمه «مخلص» (با کسر لام) به معنای کسی است که فقط برای خداوند کار می کند، ولی ممکن است شیطان در او اثر گذارده و او را به شرک بکشاند. چه بسیارند کسانی که هنگام عذاب و غرق شدن مخلص هستند، ولی بعد از نجات به شرک می گرایند.

اما کلمه «مخلص» آن گروه از افراد برگزیده ای هستند که شیطان راه نفوذ بر آنان را ندارد.

«إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» (۱) به گفته تفسیر کشاف «مخلص» کسی است که برای خدا کار می کند و «مخلص» کسی است که خداوند او را برای خود خالص کرده و برگزیده است و غیر خدا در او اثر نمی کند.

برگزیدگی موسی را در آیات دیگر می بینیم: «وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ» (۲) من تو را انتخاب کردم و در جای دیگر آمده: «وَ اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» (۳) من تو را برای خودم برگزیدم.

حضرت موسی علیه السلام هم رسول بود و هم نبی. «نبی»، کسی است که صدای فرشته را می شنود، ولی شخص فرشته را نمی بیند، اما «رسول» علاوه بر شنیدن صدا، خود فرشته را هم می بیند. (۴) «رَسُولًا نَبِيًّا»

پیام ها:

۱- یاد بزرگان، آثار تربیتی و الگویی دارد. وَ اذْكُرْ ...

ص: ۲۸۰

۱-۱. حجر، ۴۰.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۴۱.

۴-۴. تفسیر المیزان و نورالثقلین.

آشنایی با تاریخ انبیا و مجاهدت های آنان، سنت های الهی و امدادهای غیبی، زمینه ی کسب تجربه ها و عبرت ها و عامل دلگرمی است. (خصوصاً تاریخ پرماجرای موسی که صدها آیه را به خود اختصاص داده است) «وَ اذْكُرْ»

۲- ارزشهای معنوی ملاک بزرگداشت است. وَ اذْكُرْ ... إِنَّهُ كَانَ مُخْلِصًا

۳- خلوص، زمینه ی دست یابی به رتبه های معنوی است. مُخْلِصًا ... رَسُولًا نَبِيًّا

۴- انبیا معصومند و شیطان در آنان نفوذی ندارد. «مُخْلِصًا»

۵- خداوند، افرادی را برای اتمام رسالت خالص کرده است. (۱) «كَانَ مُخْلِصًا»

وَ نَادَيْتَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا «۵۲»

و از جانب راست (کوه) طور او را ندا دادیم و به (مقام قرب خود و) رازگویی نزدیکش ساختیم.

نکته ها:

کلمه «ایمن» یا از «یمن» به معنای مبارک است و یا از «یمین» به معنای جانب راست.

در آغاز آیه، ندا و در پایانش مناجات مطرح شده و این نشانه ی مهربانی خداوند است، مثل اینکه مولایی عزیز، برده اش را بلند صدا زند که «بیا نزد من بنشین تا با هم خصوصی صحبت کنیم». (۲)

در قرآن، درباره ی گفتگو و ارتباط موسی علیه السلام با خداوند هم به «تکلم» تعبیر شده، «كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا» (۳)، هم به «ندا»، «نَادَيْتَاهُ» و هم به نجوی. «قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا»

مراد از قرب در آیه، قرب و نزدیکی مکانی نیست، بلکه قرب مقامی است.

کوه طور، میان مصر و مدین واقع است. (۴)

ص: ۲۸۱

۱- ۱). چنانکه در آیه ی ۴۵ سوره ص نیز می خوانیم: «أَنَا اٰخِلٰصُنَاھُمْ»

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). نساء، ۱۶۴.

۴- ۴). تفسیر کشف الاسرار.

پیام ها:

۱- خداوند متعال با لطف و مهربانی، انبیا را گام به گام به خود نزدیک می کند.

نَادَيْتَاهُ ... قَرَّبْتَاهُ

۲- بعضی مکان ها قداست دارند. «جَانِبِ الطُّورِ»

۳- مقام قرب و نجوی، بالاترین مقام هاست. (۱) «وَقَرَّبْتَاهُ نَجِيًّا»

۴- خداوند بعضی مطالب را با انبیا نجوا کرده و محرمانه می گوید. «نَجِيًّا»

وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا «۵۳»

و از رحمت خویش، برادرش هارون پیامبر را به او بخشیدیم.

پیام ها:

۱- دعای انبیا مستجاب است. موسی علیه السلام از خداوند خواست برادرش هارون را وزیر او قرار دهد. وَ اجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ اَهْلِي. هَارُونَ اَخِي. اَشْدُدْ بِهِ اَزْرِي (۲) خداوند نیز با درخواست او موافقت کرد. وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا

۲- همکار خوب، یکی از الطاف الهی است. وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا

۳- در یک زمان ممکن است پیامبران متعددی حضور داشته باشند. وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا

۴- مقام نبوت مانع پیروی یک پیامبر از پیامبر دیگر نیست. وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا «۵۴»

و در این کتاب از اسماعیل یاد کن که او همواره در وعده هایش صادق و فرستاده ای پیامبر بود.

ص: ۲۸۲

۱- ۱) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا اشتغل اهل الجنة بالجنة اشتغل اهل الله بالله» آنگاه که اهل بهشت از نعمت های بهشت بهره می برند، اهل الله به خدا مشغولند (و با او راز و نیاز می کنند).

۲- ۲) طه، ۲۹-۳۱.

وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا (۵۵)

و همواره خاندان خود را به نماز و زکات امر می کرد و پیوسته نزد پروردگارش مورد رضایت بود.

نکته ها:

مراد از اسماعیل، یا فرزند حضرت ابراهیم است، یا یکی دیگر از پیامبران بنی اسرائیل به نام اسماعیل بن حزقیل.

همه پیامبران، صادق الوعد بوده اند، اما بروز این خصلت در اسماعیل علیه السلام بیشتر بوده است.

درباره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است که آن حضرت با شخصی در کنار کعبه قرار ملاقات داشتند و آن شخص فراموش کرد. حضرت تا سه روز منتظر ماند تا به آن شخص خبر دادند، آن شخص آمد و عذرخواهی کرد. (۱) همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله با کسی وعده گذاشت که هنگام ظهر او را ملاقات کند، ولی چون او نیامد، حضرت تا غروب منتظر ماند.

صادق الوعد بودن، صفتی الهی است، «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ» (۲) و تخلف در وعده، نشانه ی نفاق است. در احادیث می خوانیم: علامت منافق سه چیز است: خیانت در امانت، دروغ در سخن، تخلف در وعده. (۳)

مقام رضوان و رضایت، بزرگ ترین خواسته و هدف انبیا است. «وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا» (۴)، «وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا» (۵) در حدیث می خوانیم: چون اهل بهشت در بهشت مستقر

ص: ۲۸۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. آل عمران، ۹.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. مریم، ۶.

۵-۵. مریم، ۵۵.

شوند، خطاب می رسد آیا حاجت دیگری دارید؟ می گویند: «ربنا رضاك» پروردگارا! رضای تو هدف ماست. (۱)

پیام ها:

۱- تجلیل از بزرگان لازم است. «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ»

۲- تجلیل از بزرگان، باید پایدار و عمیق باشد، نه سطحی و زودگذر. «فِي الْكِتَابِ» ۳- ملاک تجلیل باید کمالات معنوی پایدار باشد. «كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ»

۴- وفای به عهد، از صفات ارزشمند انسانی است. «كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ»

۵- پیامبران، علاوه بر مسئولیت اجتماعی، مسئولیت خانوادگی هم دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ»

۶- سفارش به نماز و زکات، از وظایف پدر خانواده است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ» (با اینکه سفارش به نماز در خانواده ها کم و بیش هست، اما سفارش به زکات نیست.)

۷- امر به نماز و زکات، از مصادیق امر به معروف است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ»

۸- نماز و زکات، سابقه ای بس طولانی دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ ...»

۹- نماز (ارتباط با خالق) و زکات (ارتباط با مخلوق)، از هم جدا نیست. (عبادت بدنی به تنهایی شرط کمال نیست.) «بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ»

۱۰- در امر به معروف و توصیه به نماز، باید از نزدیکان شروع کنیم. «كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ»

۱۱- ارشاد و توصیه به نماز باید دائمی باشد. «وَ كَانَ يَأْمُرُ ...»

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا «۵۶»

و در این کتاب، از ادريس یاد کن، همانا او پیامبری بسیار راستگو بود.

ص: ۲۸۴

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا» (۵۷)

و ما او را به مقام والایی رساندیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از «مَكَانًا عَلِيًّا»، یا مقام بلند معنوی است یا عروج به آسمان ها، زیرا خداوند علاوه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، چهار پیامبر دیگر را نیز به آسمان ها برد: ادریس، عیسی، خضر و الیاس. (۱)

«صدیق» به کسی گفته می شود که گفتار و رفتارش با هم هماهنگ باشد.

سیمای ادریس علیه السلام

* حضرت ادریس، از اجداد حضرت نوح است و به دلیل اشتغال زیاد او به درس (۲) یا به خاطر آن که اولین کسی بود که با قلم نوشت، به ادریس مشهور شد. (۳)

* نام شریف ادریس، دو بار در قرآن آمده و با اوصاف «صدیق»، «صابر» و «نبی» از او تجلیل شده است.

* در حدیثی می خوانیم: خانه ی ادریس، در مسجد سهله در اطراف نجف اشرف بوده است. (۴)

* ادریس، اولین کسی بود که علم نجوم و حساب را می دانست. (۵)

* اولین کسی بود که به انسان، خیاطی آموخت. (۶)

* ادریس علیه السلام ۳۶۵ سال عمر کرد و بعد به آسمان رفت و اکنون زنده است و در زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام حاضر خواهد شد. (۷)

پیام ها:

۱- یاد و تجلیل از بزرگان وسیله رشد و هدایت دیگران است. «وَأَذْكُرُ»

۲- تجلیل ها باید پایدار بماند. «فِي الْكِتَابِ»

۳- معیار تجلیل از افراد، باید ارزشهای معنوی آنان باشد. «صِدِّيقًا نَبِيًّا»

۴- صداقت، شرط تأثیر گذاری در تبلیغ است. «صِدِّيقًا نَبِيًّا» تقدّم کلمه ی «صدیق»

- ١-١. تفسير الميزان.
- ٢-٢. تفسير نمونه.
- ٣-٣. تفسير الميزان.
- ٤-٤. تفسير اطيّب البيان.
- ٥-٥. تفسير نمونه.
- ٦-٦. تفسير اطيّب البيان.
- ٧-٧. تفسير اطيّب البيان.

بر «نبی»، نشانه ی آن است که صداقت زمینه ی نبوت است.

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ آنان پیامبرانی بودند که خداوند بر آنها نعمت (ویژه) ارزانی داشت؛ از نسل آدم و از (فرزندان) کسانی که با نوح (در کشتی) سوارشان کردیم و از نسل ابراهیم و اسرائیل (یعقوب) و از کسانی که هدایت نمودیم و برگزیدیم؛ هرگاه آیات خدای رحمان بر آنان خوانده می شد سجده کنان و گریان از رو به خاک می افتادند.

نکته ها:

نام ده نفر از انبیا در آیات قبل ذکر شد: زکریا، یحیی، عیسی، ابراهیم، اسحاق، یعقوب، موسی، هارون، اسماعیل و ادريس. اکنون این آیه با اشاره به آنان می فرماید: آنها کسانی هستند که خدا به ایشان نعمت داد. این گروه، همان هایی هستند که هر روز ده بار در نماز از خدا می خواهیم که راه آنان را برویم، نه راه گمراهان و منحرفان را. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»

مراد از ذریه آدم، ادريس است و مراد از «ذُرِّيَّةً مِّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ» حضرت ابراهیم است که نوه ی نوح است، و منظور از «ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ»، اسحاق و اسماعیل و یعقوب است و منظور از «ذریه اسرائیل»، موسی و هارون و زکریا و یحیی و عیسی است. (۱)

در حدیث می خوانیم: هنگام تلاوت قرآن، محزون شده و گریه کنید یا خود را به حالت گریان در آورید. (۲)

بهترین مصداق برگزیدگان الهی که سجده های طولانی همراه با اشک داشته اند، پیامبر

ص: ۲۸۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر صافی.

اسلام و اهل بیت معصومش علیهم السلام بوده اند. درباره همه ی آنان خاطراتی از سجده ها و گریه های فراوانشان در مناجات های ماه رمضان وعرفه و... وجود دارد.

پیام ها:

۱- هدف همه ی انبیا یکی است. (خداوند پیامبران را در کنار هم قرار می دهد و همه را با یک وصف توصیف می کند) **أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ... ۲- مُنِعِم حَقِيقِي، خداوند است. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ»**

۳- والدین و نیاکان، از نظر وراثت در تربیت نسل مؤثرند. **ذُرِّيَّةِ آدَمَ ... ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ**

۴- گرچه همه ی انبیا از ذریه آدم هستند، ولی در نام بردن نوح و ابراهیم و اسرائیل (یعقوب)، از آنان تجلیل خاصی شده است. **مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ ...**

۵- گریه در سجده آن قدر ارزشمند است که خداوند از اهل آن تجلیل کرده است. **«سُجِّدًا وَ بُكِّيًّا»**

۶- گریه وزاری به درگاه الهی، نشانه ی رشد، شناخت، توفیق و برگزیدگی است.

وَ مِمَّنْ هَدَيْتَنَا وَ اجْتَبَيْتَنَا ...

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا ۵۹»

آنگاه پس از آنان، جانشینان بد و ناشایسته ای آمدند که نماز را ضایع کردند و هوسها را پیروی کردند. پس به زودی (کیفر) گمراهی خود را خواهند دید.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا ۶۰»

مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، پس آنها داخل بهشت می شوند و به هیچ وجه مورد ستم قرار نمی گیرند (و از پاداششان کاسته نمی شود).

«خَلْفٌ»، فرزند صالح را گویند و «خَلْفٌ» فرزند ناصالح است. کلمه ی «غی» در مقابل رشد است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (۱) ضایع کردن نماز، غیر از نخواندن و ترک آن است. کسی که نماز می خواند، ولی بدون رعایت شرایط آن یا با تأخیر، چنین کسی نماز را ضایع کرده و آن را سبک شمرده است. (۲)

در روایتی می خوانیم: همین که حضرت رسول صلی الله علیه و آله این آیه را تلاوت می فرمودند، منقلب شده، فرمودند: بعد از ۶۰ سال، گروهی نماز را ضایع خواهند کرد. (۳)

اگر این سخن در اوایل سال اول هجری گفته شده باشد، سال ۶۰ همان سال شهادت امام حسین علیه السلام و سال به قدرت رسیدن یزید است.

توبه در قرآن

* معمولاً قرآن کریم بدنبال آیات عذاب، جمله ی «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» یا جمله ی «إِلَّا مَنْ تَابَ» را آورده تا بگوید: راه اصلاح، هرگز بر کسی بسته نیست.

* توبه، واجب است. زیرا فرمان خداوند است. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ» (۴)

* قبول توبه ی واقعی قطعی است، زیرا نمی توان باور کرد که ما به امر او توبه کنیم ولی او نپذیرد. «هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» (۵)، «هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۶)

* خداوند هم توبه را می پذیرد و هم کسانی را که بسیار توبه می کنند دوست دارد. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» (۷)

* توبه، باید با عمل نیک و جبران گناهان همراه باشد. «تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» (۸)، «تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ» (۹)، «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا» (۱۰)

* توبه، رمز رستگاری است. تُوْبُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۱)

۵-۵) شوری ۳۷

۶-۶) بقره ۳۷

۷-۷) بقره ۲۲۲.

۸-۸) فرقان ۷۱

۹-۹) انعام ۳۷

۱۰-۱۰) بقره ۱۶۰

۱۱-۱۱) نور ۳۱.

* توبه، وسیله ی تبدیل سیئات به حسنات است. «إِلَّا مَنْ تَابَ، وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱)

* توبه، سبب نزول باران است. تَوْبُوا ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ (۲)

* توبه، سبب رزق نیکو است. «تَوْبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا» (۳)

* توبه در هنگام دیدن آثار مرگ و عذاب پذیرفته نمی شود. «حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ» (۴)

* خداوند علاوه بر قبول توبه، لطف ویژه نیز دارد. «هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ» (۵)

«ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۶)، «ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» (۷)

«إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» (۸)

«ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» (۹) در این آیات در کنار توبه به مسئله رحمت و رأفت و محبت الهی اشاره شده است.

* قرآن ترک توبه را ظلم و هلاکت دانسته است. «وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (۱۰) «ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ»

(۱۱)

پیام ها:

۱- گاهی فرزندان و نسل آینده، زحمت های پدران را تباه می کنند. (گاهی از خوبان، نسل ناهل پیدا می شود) «خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ»

۲- نماز محور دین است. (برای نشان دادن چهره ی نسلی به نسل دیگر، ضایع کردن نماز آنان را نشان می دهد) «فَخَلَفَ .. خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ»

۳- نماز، سدّی است میان انسان و شهوت ها و اگر این سدّ شکسته شود، پیروی از شهوت ها برای انسان آسان می شود. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ»

ص: ۲۸۹

۱- ۱. فرقان، ۷۰.

۲- ۲. هود، ۵۲.

۳- ۳. هود، ۳.

۴- ۴. نساء، ۱۸.

۵- ۵. بقره، ۳۷.

٦-٦. انعام، ٥٤.

٧-٧. توبه، ١١٧.

٨-٨. مريم، ٦٠.

٩-٩. هود، ٩٠.

١٠-١٠. حجرات، ١١.

١١-١١. بروج، ١٠.

۴- کسی که از رابطه با خدا (نماز) جدا شد، به شهوات پیوند می خورد. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ»

۵- رونق یافتن شهوات، غمی و گمراهی است. «وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ ... يَلْقَوْنَ غَيًّا»

۶- کیفر ضایع کردن نماز، سردرگمی است. «يَلْقَوْنَ غَيًّا» (رشد واقعی در سایه ی معنویت است)

۷- سرنوشت ملت ها به دست خود آنهاست أَضَاعُوا ... يَلْقَوْنَ ... إِلَّا مَنْ تَابَ ...

۸- توبه، یک تحول است نه تظاهر. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

۹- شرط رستگاری و ورود به بهشت، توبه و ایمان و عمل صالح است. تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ... يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا ﴿٦١﴾

بهشت های جاویدی که خدای رحمان از غیب به بندگانش وعده داده، مسلماً وعده ی او تحقق یافتنی است.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا ﴿٦٢﴾

در آنجا سخن بیهوده ای نمی شنوند، (و گفتارشان) جز سلام (نیست) و در آنجا هر صبحگاه و شامگاه، روزی آنان آماده است.

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

این، همان بهشتی است که به هر یک از بندگان پرهیزکار خود به ارث می دهیم.

نکته ها:

در آیه قبل کلمه ی «جَنَّتِ» به صورت مفرد بکار رفته بود، «يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»، ولی در این آیه کلمه ی «جَنَّاتِ» به صورت جمع

مطرح شده و این نشان می دهد که باغ و بوستان اهل

بهشت مجموعه ای از بوستان های متعدد است.

این تعبیر شاید به خاطر آن باشد که هر یک از بهشتیان دارای چهار باغ می باشند که در سوره ی الرَّحْمَنِ به آن اشاره شده است: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ... وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٌ» (۱) یعنی برای هر کس که اهل تقوا باشد، دو باغ است و پس از توصیف دو باغ می فرماید: غیر این دو باغ، دو باغ دیگر نیز هست که روی هم می شود چهار باغ که این دو باغ یا نزدیک ترند و یا سطح پایین تری دارند و یا به خاطر اختلاف درجات اهل بهشت، نوع باغها نیز تفاوت دارد. (۲)

قرآن کریم از تحقق یافتن وعده های الهی بارها سخن به میان آورده است، از جمله فرمود:

«وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» (۳) کیست که از خداوند با وفاتر باشد؟

ستایش بهشت به اینکه در آنجا لغوی نمی شنوند، هم توصیه به امروز ماست که از لغو دوری کنیم و هم اشاره به این است که سخنان یاوه کفار و شنیده هایی که مؤمنان را در دنیا رنج می داد، در آنجا نیست.

در جمله ی «نُورٌ... مَنْ كَانَ تَقِيًّا» هم به تقوا اشاره شده است که کلید بهشت است و هم تعبیر ارث آمده که به معنای رسیدن به مال و نعمت بدون رنج و زحمت است. گرچه تقوا کلید بهشت است، اما آن همه پاداش، ارث خدا به ماست و اعمال ما به این اندازه پاداش ندارد و در حقیقت پاداشهای ما ارثی است که از طرف خداوند بدون رنج به ما می رسد.

در حدیثی می خوانیم: هر انسانی در بهشت و دوزخ جایگاهی دارد؛ اگر اهل بهشت شد، جایگاه دوزخی او به دوزخیان ارث می رسد و اگر اهل دوزخ شد، جایگاه بهشتی او به بهشتیان ارث می رسد. (۴)

شخصی به امام صادق علیه السلام از درد معده اش شکایت کرد. حضرت به او فرمودند: دو نوبت غذا بخور، صبح و غروب، و بین آن دو غذا نخور که موجب فساد بدن می شود. آنگاه این آیه را «رَزَقْنَهُمْ فِيهَا بُكَرَةً وَ عَشِيًّا» تلاوت کردند. (۵)

ص: ۲۹۱

۱-۱. الرحمن، ۴۶-۶۲.

۲-۲. تفسیر کشف الاسرار.

۳-۳. توبه، ۱۱۱.

۴-۴. نورالثقلین، ج ۲، ص ۳۱.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین؛ محاسن برقی.

۱- استقرار در باغ های بهشت همیشگی است. «جَنَّاتِ عَدْنٍ» (۱)

۲- سرچشمه ی آن همه الطاف موعود، لطف خداوند رحمان است. «وَعَدَ الرَّحْمَنُ»

۳- ما امروز حقیقت وعده های خداوند را درک نمی کنیم. «بِالْغَيْبِ»

۴- کلام رایج بهشتیان، سلام است. لَا يَسْتَمِعُونَ ... إِلَّا سَلَامًا مُحِيطٌ بِبَهْت، محیطی امن و سالم است و بهشتیان، هم از فرشتگان سلام می شنوند، «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۲) و هم از دوستان خود. «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» (۳)

۵- در بهشت تنوع زمان (بامداد و غروب) وجود دارد. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

۶- در بهشت هم امتیاز روحی است، «إِلَّا سَلَامًا» و هم تأمین نیازهای جسمی.

«رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

۷- در عطا کردن بهشت، برگرداندن و نقضی در کار نیست و این، قوی ترین نوع مالکیت است. (۴) «نُورٌ»

۸- بهشت، میراث پرهیزکاران است. «نُورٌ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا»

«وَمَا نَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۶۴)

ما (فرشتگان) جز به فرمان پروردگار تو نازل نمی شویم؛ آنچه پیش روی ما (در آینده) و آنچه پشت سر ما (در گذشته) و آنچه میان این دو قرار دارد از اوست و پروردگار تو فراموشکار نیست.

نکته ها:

در تفسیر المیزان می خوانیم: این آیه مستقل است، گرچه بعضی تلاش کرده اند تا با آیات قبل ارتباطش دهند.

ص: ۲۹۲

۱- ۱. کلمه ی «عدن» به معنای اقامت است.

۲- ۲. زم، ۷۳.

۳- ۳. واقعه، ۹۱.

۴- ۴. تفسیر کشف الاسرار.

در تفاسیر فخررازی، طبری و تبیان می خوانیم: مدتی وحی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قطع شد و این، سبب نگرانی پیامبر و طعنه‌ی مخالفان گردید. آیه نازل شد: پروردگارت فراموشکار نیست. «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» نظیر آیه‌ی «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى» (۱)

پیام‌ها:

۱- نزول قرآن، تدریجی و بر اساس فرمان خداست. «وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ»

۲- فرشتگان تسلیم امر خداوند هستند. «وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ»

۳- مالک حقیقی همه چیز اوست. «لَهُ»

۴- تأخیر وحی به امر خداوند بود، نه اینکه او فراموش کرده باشد. (۲) «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا»

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

پروردگار آسمان‌ها و زمین و آنچه میان آن دو قرار دارد؛ تنها او را پرستش کن و برای عبادتش شکیبا باش، آیا برای او هم‌تا و هم‌نامی می‌شناسی؟

نکته‌ها:

برای کلمه‌ی «سمی» چند معنا ذکر شده است: شریک، همانند، هم‌نام و فرزند.

کلمه «رَبُّكَ» در آیه قبل و کلمه «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» در این آیه نشان وحدت مدیریت در اداره زندگی بشر با تمام هستی است.

عبادت، تنها ذکر خداوند و نماز نیست، زیرا این گونه عبادت‌ها مشکلی ندارد تا به صبر و مقاومت نیازمند باشد. پس مراد از «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ» عبادتی است که انسان را دچار تضادها، طاغوت‌ها و مشکلات فراوان می‌کند و بخاطر همین، نیازمند صبر و استقامت است. در روایتی از حضرت علی علیه السلام می‌خوانیم که درباره معنای «هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا» فرمودند: هیچ

ص: ۲۹۳

۱-۱. ضحی، ۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن؛ تبیان.

کس به نام الله نامیده نشده است. (۱)

پیام ها:

۱- فلسفه ی عبادت ما در برابر خداوند، ربوبیت انحصاری او نسبت به همه ی هستی است. رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... فَاعْبُدْهُ

۲- عبادت، صبر لازم دارد. «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ» (عبادت، یک نوع مبارزه با هوس ها و طاغوت هاست که صبر می خواهد).

۳- خداوند تورا فراموش نکرده است، پس تو نیز او را فراموش نکن. وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ... فَاعْبُدْهُ

۴- خداوند، فرزند ندارد و هیچ موجودی مثل او نیست. «هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا»

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَإِذَا مَاتَ لَسَوْفَ أُخْرَجَ حَيًّا ﴿٦٦﴾

وانسان می گوید: آیا آنگاه که مُردم، دوباره زنده (از قبر) خارج خواهم شد؟

أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾

آیا انسان (در زنده شدن دوباره ی خود شک دارد؟) به یاد نمی آورد که ما او را پیش از این آفریده ایم، در حالی که چیزی نبود؟

نکته ها:

این آیه شبیه آیات ۷۸ و ۷۹ سوره ی یس است که شخصی با آوردن استخوانی پوسیده و خرد کردن آن مقابل پیامبر صلی الله علیه و آله، با پیامبر به بحث و گفتگو پرداخت و گفت: کیست که استخوان های پوسیده را زنده کند؟ خداوند در پاسخ فرمود: (ای پیامبر!) بگو: همان کسی که اوّل آفرید، پس از مرگ هم زنده می کند، و او همه چیز را می داند. «وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ»

ص: ۲۹۴

از امام صادق علیه السلام درباره «خَلْقُنَا مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكْ شَيْئاً» سؤال شد، حضرت فرمودند: یعنی نه در مرحله ی تقدیر و نه در مرحله تکوین هیچ چیز نبود. راوی حدیث درباره ی «لَمْ يَكْ شَيْئاً مِذْ كُوراً» (۱) پرسید، حضرت فرمودند: یعنی مقدر بود، ولی نامی از آن در میان نبود. (۲)

بنابراین، این دو آیه از دو مرحله ی پیش از آفرینش انسان سخن می گوید.

در حدیث دیگری نیز امام باقر علیه السلام در مورد «مِنْ قَبْلُ» فرمودند: نه در کتاب و نه در علم سخنی از او نبود. (۳)

پیام ها:

۱- باور نداشتن معاد، راه توجیه گناه و فرار از عبادت است. فَأَعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ... يَقُولُ الْإِنْسَانُ ...

۲- تعجب از معاد وزنده شدن دوباره، مربوط به یک زمان و یک گروه خاص از انسان ها نیست. «يَقُولُ الْإِنْسَانُ»

۳- معاد، جسمانی است. «أُخْرِجُ» یعنی خارج شدن جسم از زمین.

۴- معاد، قهری و اجباری است. «أُخْرِجُ» یعنی خروج قهری و بدون اختیار.

۵- تردید در معاد با توجه به آفرینش ابتدائی خود، شگفت آور است. «أَوْ لَا يَذْكُرُ»

۶- توجه انسان به اینکه اول نبوده و بعداً خلق شده است، برای قبول معاد کافی است. «أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ ...»

۷- منکران معاد، برای عقیده ی خود دلیلی ندارند و تنها قیامت را بعید می دانند، ولی قرآن با دلیل سخن می گوید. «خَلَقْنَا مِنْ قَبْلُ»

۸- آفرینش انسان از عدم، بسیار پیچیده تر و به ظاهر مشکل تر از آفرینش مجدد انسان پس از مرگ است. خَلَقْنَا ... وَ لَمْ يَكْ شَيْئاً

ص: ۲۹۵

۱- ۱. انسان، ۱.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۳- ۳. بحار، ج ۵، ص ۸۴.

فَو رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ۶۸

پس به پروردگارت سوگند که ما همه آنها را با شیاطین محشور خواهیم کرد، سپس در حالی که به زانو درآمده اند، گرداگرد جهنم حاضر خواهیم نمود.

نکته ها:

کلمه ی «جِثِيًّا» یا جمع «جاثی» به کسی گفته می شود که برای محاکمه بر زانو نشسته است یا از «جثوه» به معنای سنگ و خاک متراکم است. یعنی بدترین نوع نشستن.

خداوند در بیشتر موارد در قرآن به مخلوقاتش سوگند یاد کرده، ولی در باره ی قیامت، به ذات مقدس خودش قسم خورده است. (۱) «فَو رَبِّكَ»

پیام ها:

۱- هشدارهای قیامت را جدی بگیریم. حشر در قیامت قطعی است. «فَو رَبِّكَ»

۲- خداوند پیامبرش را در برابر کفاری که معاد را نمی پذیرند، دلجویی می دهد.

«فَو رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ»

۳- شیطان در کفرورزی انسان، همدوش اوست. «لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ»

(محشور شدن انسان ها و شیاطین در قیامت در کنار هم، بر اساس هم فکری و هم سنخی و همکاری آنان است.)

۴- حضور در کنار جهنم، نوعی ترس و شکنجه و وقوع در آن، کیفر دیگری است. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ»

۵- در قیامت، منحرفین در بدترین وضعیت قرار دارند؛ در کنار شیطان ها، گرداگرد جهنم، با حالت دو زانو و ذلیلانه. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا»

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَهْلَهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا ۶۹»

سپس از هر گروهی، کسانی را که بر خدای رحمان سرکش تر بودند، جدا خواهیم کرد.

ص: ۲۹۶

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا» (۷۰)

آنگاه ما می دانیم چه کسانی از آنها برای سوختن در دوزخ سزاوارترند.

نکته ها:

کلمه ی «شِيعَةٍ»، هم به معنای پیروان شخص است و هم گروهی که بر مسلکی اتفاق نمایند. «عِتِيًّا» به معنای تمرد و سرکشی است. «صِلِيًّا» به معنای روشن کردن آتش، سوزاندن با آتش و ورود در آتش است.

پیام ها:

۱- گناهکاران در قیامت از هم جدا و طبقه بندی می شوند. لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ ...

(کسانی که در برابر خدای رحمان بیشتر طغیان کنند، حساب و عذاب خاص و شدیدتری خواهند داشت.)

۲- خلافکاران سه گروه اند: گروهی که شخصاً خلاف می کنند، گروهی که وسیله و واسطه ی انجام خلاف دیگران می شوند. و افرادی که به تخلف دیگران راضی اند. بدیهی است که گناه و کیفر هر یک از سه گروه مذکور تفاوت دارد.

أَيُّهُمْ أَشَدُّ ...

۳- با اینکه خداوند سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، ولی انسان در برابر او گردنکش است. «عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا»

۴- عذاب دوزخ دارای نظامی حساب شده و دقیق است و علم خداوند ضامن آن دقت و تفکیک است. ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ ... أَيُّهُمْ أَشَدُّ ... لَنَحْنُ أَعْلَمُ ...

۵- جهنم، طبقات و درکات مختلفی دارد و نسبت به شدت و ضعف گناه، تفاوت خواهد داشت و مراتب استحقاق هر یک بر خدا پوشیده نیست. «لَنَحْنُ أَعْلَمُ»

ص: ۲۹۷

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾

و هیچ کس از شما نیست مگر آنکه وارد دوزخ می شود، (و این ورود شما) از جانب پروردگارت حکمی قطعی است.

نکته ها:

در تفسیر طبری آمده است: روزی عبدالله بن رواحه در حال بیماری می گریست، همسرش نیز با دیدن او به گریه افتاد. عبدالله پرسید: تو چرا اشک می ریزی؟ گفت: به خاطر گریه ی تو. عبدالله گفت: ولی من به خاطر این سخن خدای متعال می گریم که فرمود: «إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» ورود ما به دوزخ قطعی است، اما من نمی دانم از آن نجات می یابم یا خیر؟

این آیه باید در کنار آیات و روایاتی که مربوط به صراط است معنا شود، چون صراط پلی است که بر روی دوزخ کشیده شده است و همه ی مردم از روی آن عبور می کنند، بعضی تند و بعضی کند و بعضی به دوزخ می افتند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: روز قیامت، همه ی انسان ها (چه خوب و چه بد) وارد جهنم می شوند، ولی آتش به مؤمنین زبانی نمی رساند، همچون حضرت ابراهیم که آتش بر او سرد شد. بنابراین آیه ی مورد بحث که ورود همگان را به دوزخ حتمی می داند، با آیاتی که می گوید: مؤمنین از دوزخ دورند (۱) منافاتی ندارد. زیرا از سویی وارد دوزخ می شوند، و از سوی دیگر با لطف خداوند آسیبی نمی بینند.

البته ممکن است بگوییم که ورود به معنای عبور است، نه داخل شدن. چنانکه در مورد حضرت موسی علیه السلام آمده است «وَرَدَّ مَاءَ مَدْيَنَ» یعنی به کنار آب شهر مدین وارد شد، نه آنکه داخل آب شد. (۲) یا آنکه بگوییم: مراد از کلمه ی «مِنْكُمْ» در آیه ی مورد بحث،

ص: ۲۹۸

۱ - ۱). «اولئك عنها مبعدون» مؤمنان از آتش دوزخ دور نگاهداشته می شوند. انبیاء، ۱۰۱. «و هم من فزع يومئذ آمنون» نیکوکاران از وحشت قیامت در امانند. نمل، ۸۹. «لا يسمعون حسیسها» مؤمنان صالح، صدای آتش دوزخ را نمی شنوند. انبیاء، ۱۰۲.

۲ - ۲). امام صادق علیه السلام فرمودند: آیا نشینیده ای شخصی که می گوید: بر آب فلان طایفه وارد شدم، مرادش رسیدن به آب است، نه دخول در آب. تفسیر نورالثقلین.

گروه هایی هستند که در آیات قبل ذکر شده اند، یعنی طرفداران شیطان. و مراد از نجات متقین، نجات کسانی است که از کفر و شرک نجات یافته اند. یعنی همه ی هواداران شیطان وارد دوزخ می شوند، اما کفار و مشرکین در آنجا باقی می مانند و لکن گناهکارانی که به شرک و کفر آلوده نبوده اند، ولی فاسق بوده اند سرانجام آزاد می شوند.

پیام ها:

۱- قیامت و مراحل آن، حساب شده و دقیق است. لَنَحْشُرَنَّهُمْ ... لَنُنزِعَنَّ ... إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا

۲- خدا دارای سنت ها و برنامه های قطعی و حتمی است. «كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا»

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا (۷۲)

سپس اهل تقوا را (از دوزخ) نجات می دهیم و ستمکاران را (در حالی که از ضعف و ذلت) به زانو درآمده (اند) در آن رها می کنیم.

نکته ها:

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: همه ی مردم وارد آتش می شوند، آنگاه به میزان اعمالشان از آن خارج می گردند؛ گروهی مثل برق، گروهی مثل باد، گروهی مانند اسب، گروهی مانند دویدن مرد و گروهی مثل راه رفتن عادی از آتش خارج می شوند. (۱)

پیام ها:

۱- دوزخ گذرگاه تقوای پیشگان و اقامتگاه ستمکاران است. إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ... ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا ۲-

تقوا، یگانه راه نجات از دوزخ است. «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۳- انسان بی تقوا ظالم است. «وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ»

ص: ۲۹۹

۴-ستمگران مستحقّ تحقیر می باشند. «نَذُرُ الظَّالِمِينَ» (این جمله در موردی بکار می رود که چیزی را از روی حقارت و پستی رهاش کنند)

وَ إِذَا تَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَ أَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾

وهرگاه آیات روشن ما بر آنان خوانده شود، کسانی که کفر ورزیده اند به آنان که ایمان آورده اند می گویند: کدام یک از ما دو گروه، جایگاهش بهتر و محفلش آراسته تر است.

نکته ها:

«ندی»، به هر مجلس یا به مجلس مشاوره گویند. «دار الندوه» یعنی مجلس شورا. «وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» (۱) یعنی شما در مجالس خود گناه می کنید. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ» (۲) یعنی مشاورین خود را فراخواند.

کفار، در قالب تمسخر مؤمنان، یا به صورت سؤال می گفتند: آیا ثروتمندانی مثل نصر بن حارث و ولید بن مغیره ارزش و جایگاه دارند، یا فقیرانی مانند بلال و عمار؟ و با این دید متکبرانه خود را از مسلمانان جدا کرده و ایمان نمی آوردند.

آری، بعضی افراد می کوشند تا کمبودهای معنوی خود را با جلوه های مادی جبران کنند.

چنانکه در بعضی روایات آمده است: اشراف کافر، لباس های زیبا و فاخر می پوشیدند و در مقابل پیامبر و یارانش راه می رفتند و به آنان با دیده ی تحقیر می نگریستند. (۳)

خاکساران جهان را به حقارت منگر

کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

پیام ها:

۱- باید مؤمنان را در برابر فشار تبلیغاتی و شبهات دشمنان آماده ی پاسخ کرد.

«قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۲- حساب عقیده و منطق صحیح، از رفاه دنیوی جداست. «أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ» کفار می گفتند: اگر راه ما باطل است، چرا وضع دنیایی ما از شما بهتر است؟

ص: ۳۰۰

۲-۲. علق، ۱۷.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳- پول و ثروت، نشانه‌ی حقانیت و شخصیت نیست. «أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا»

۴- فخر و مباهات، زمینه‌ساز کفر است. قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَ رِءْيَاً (۷۴)

و چه بسیار نسل‌ها را پیش از آنان نابود کردیم که مال و ثروتشان بهتر بود و منظری آراسته‌تر داشتند.

نکته‌ها:

کلمه‌ی «اثاث» به معنای امکانات زندگی و رفاهی است. «رِءْيَاً» منظره‌های دیدنی را گویند. «قَوْمٍ» به مردمی گفته می‌شود که در یک زمان با هم زندگی می‌کنند.

پیام‌ها:

۱- تاریخ سقوط طاغوتیان و کافران، از منابع شناخت انسان و عبرت آموز است.

«وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ» (تاریخ، یک مجموعه‌ی به هم پیوسته است که می‌توان از گذشته‌ی آن برای آینده عبرت گرفت)

۲- تعداد کفار و طاغوتیانی که نابود شده‌اند کم نیستند. «وَ كَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- تحولات تاریخی، طبق سنت‌هایی است که خدا مقرر کرده است. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۴- امکانات رفاهی و مادیات، نه نشانه‌ی سعادت است و نه از قهر خداوند جلوگیری می‌کند. أَهْلَكْنَا ... هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا

۵- رفاه و امکانات، عامل غرور، غفلت، طغیان و سرانجام هلاکت است. كَمْ أَهْلَكْنَا ... أَحْسَنُ أَثَاثًا وَ رِءْيَاً

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مِدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرُّ مَكَانًا وَ أضعف جنداً» (۷۵)

بگو: هر که در گمراهی است، خداوند رحمان (طبق سنت خود) مدتی به او مهلت و مدد می دهد، تا زمانی که آنچه را وعده داده می شوند ببینند، یا عذاب (این دنیا) یا (عذاب) قیامت را. پس (در آن روز) خواهند دانست چه کسی جایگاهش بدتر و لشکرش ناتوان تر است.

نکته ها:

«مَدَّ» و «امداد» به یک معناست، لکن به گفته ی راغب، معمولاً «امداد» در مورد کار پسندیده و محبوب و «مَدَّ» در مورد کار ناپسند و مکروه استفاده می شود.

خداوند متعال به همه ی کسانی که راه شری را انتخاب کنند، مهلت می دهد. این مهلت برای این است که شاید توبه کنند، یا فرزندان صالحی از نسل آنان به وجود آید. گرچه برخی گمراهان از مهلت الهی سوء استفاده کرده، گناهان بیشتری مرتکب می شوند و عذاب خود را بیشتر می کنند. (۱)

لطف حق با تو مداراها کند

چون که از حد بگذرد رسوا کند

امام صادق علیه السلام درباره «إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ» فرمودند: آن وعده ی ظهور حضرت قائم علیه السلام است و «شَرُّ مَكَانًا» یعنی روز قیام قائم معلوم خواهد شد که چه کسی در موقعیت ناپسند و ضعیف قرار دارد. (۲)

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر این است که زمینه ی حرکت و رشد را برای همه ی انسان ها فراهم کند، و این انسان است که اگر گمراهی را برگزید. خداوند مدتی به او

ص: ۳۰۲

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

مهلت می دهد، «مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ» و اگر راه هدایت را در پیش گرفت خداوند بر هدایتش می افزاید. «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى»

۲- مهلت و امداد، برخاسته از رحمت الهی است. «فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ»

۳- کفار بارها به خطر و عذاب تهدید می شدند، ولی آنان متذکر نمی شدند.

«مَا يُوعَدُونَ»

۴- خدا بعضی گمراهان را در دنیا عذاب می کند و حساب قیامتش همچنان باقی می ماند، ولی بعضی را تنها در قیامت کیفر می دهد. «إِنَّمَا الْعَذَابُ وَ إِنَّمَا السَّاعَةُ»

۵- در لحظه ی مرگ، مقام و موقعیت، بستگان و نفرات به کار نمی آیند. «شَرُّ مَكَانًا وَ أضعفُ جُنْدًا»

۶- قیامت روز ظهور حقایق و کشف و شهود است. حَتَّى إِذَا رَأَوْا ... فَسَيَعْلَمُونَ ...

وَ يَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا (۷۶)

کسانی که هدایت یافته اند، خداوند بر هدایتشان می افزاید و نیکی های ماندگار، ثوابش نزد پروردگارت بهتر و خوش فرجام تر است.

نکته ها:

کلمه «مَرَدًّا» به معنای عاقبت و منفعت است. و کلمه ی «ثواب» به معنای جزای عمل است که به انسان بر می گردد، چه خیر باشد و چه شر؛ لکن بیشتر در خیر استعمال می شود. (۱)

در آیه ی قبل خواندیم که گمراهان، در گمراهی بیشتری قرار می گیرند. این آیه می فرماید:

هدایت یافتگان نیز در هدایت و نورانیت بیشتری قرار می گیرند.

در بعضی روایات می خوانیم: مراد از «الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ» ذکر «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر» است. (۲)

ص: ۳۰۳

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۱- هدایت، مراحل و درجاتی دارد. وَ يَزِيدُ اللَّهُ ...

۲- اعمال صالح نزد خداوند محفوظ می ماند. «وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ»

۳- توفیق انجام کارهای شایسته، در پرتو هدایت الهی است. «اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ»

۴- خداوند به پیامبرش عنایت مخصوص دارد. «عِنْدَ رَبِّكَ»

۵- کیفر و پاداش از شئون ربوبیت الهی است. «عِنْدَ رَبِّكَ نُوَابًا»

۶- کار نیک، رمز خوش عاقبتی است. الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ ... خَيْرٌ مَرَدًّا

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِينَ مَالًا وَ وَلَدًا ﴿٧٧﴾

پس آیا دیدی کسی را که به آیات ما کفر ورزید و گفت: قطعاً به من مال و فرزند(بسیار) داده خواهد شد!

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾

آیا(این خوش خیالی به خاطر آن است که)از غیب آگاه است، یا از خدای رحمان تعهدی گرفته است؟

كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾

هرگز(چنین نیست)، به زودی هر چه می گوید می نویسیم و برای همیشه عذابش می کنیم.

وَ نَرِيهِ مَا يَقُولُ وَ يُأْتِنَا فَزْدًا ﴿٨٠﴾

و هر چه(از مال و فرزند)دم می زند ما وارث خواهیم شد و او بی کس و تنها نزد ما خواهد آمد.

امام باقر علیه السلام درباره ی شأن نزول «أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ» فرمودند: عاص بن وائل به خَبَاب بدهکار بود، خَبَاب برای دریافت طلب خود نزد او آمد، ولی عاص گفت: آیا شما معتقد نیستید که در بهشت طلا و نقره و حریر هست؟ خَبَاب گفت: آری؛ عاص گفت: پس وعده ی ما در بهشت و قسم می خورم که در بهشت بهتر از آنچه شما دادید به شما داده شود. (۱)

پیام ها:

۱-رها کردن خدا و پناه بردن به مال و فرزند، شگفت آور است. «أَفَرَأَيْتَ»

۲-کافر، دین را مانع پیشرفت، و کفر را عامل رشد می داند. «كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأَوْتِينَ»

۳-ملاک ارزش نزد کفار، مال و فرزند است. «لَأَوْتِينَ مَالًا وَوَلَدًا» (کافر در برابر منطق و تهدید، تنها به آنچه در دست دارد دلخوش است).

۴-مرفهان کج فکر را تحقیر کنید تا در جامعه الگو نشوند. «أَفَرَأَيْتَ ... أَطَّلَعَ الْغَيْبَ ...»

نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ

۵-خداوند با هیچ کس قرار دادی امضا نکرده است. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

۶-گرچه عهد خداوند تخلف ندارد، ولی کفار با خداوند عهدی نبسته اند. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

۷-پندارهای باطل را با صراحت سرکوب کنید. «كَلَّا»

۸-رفتار و گفتار آدمی در دیوان الهی ثبت می گردد. «سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ»

۹-برای هر گفتار و عملی تا مدتی مهلت است، شاید پشیمان شده و توبه کند، ولی اگر آن مدّت سرآمد و پشیمان نشد، ثبت می شود. حرف «سین» در «سَنَكْتُبُ» نشانه ی مهلت است. (۲)

ص: ۳۰۵

(۱-۱). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۵۳.

(۲-۲). در روایات نیز می خوانیم: همین که عمل بدی از انسان سر می زند، تا مدتی فرشتگان مأمور به ثبت نیستند، شاید پشیمان شود، ولی پس از پایان مدّت، ثبت می شود.

۱۰- سخن باید به علم و دلیل تکیه داشته باشد، چرا که انسان مسئول گفته های خود است. «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا»

۱۱- در قیامت، انسان مال و فرزندی را که عامل کفر و غرور او گردیدند، رها می کند و در پیشگاه خداوند، به تنهایی حاضر می شود. «يَأْتِينَا فَرْدًا»

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿۸۱﴾

به جای خدای یگانه خدایانی (دروغین) برگزیدند تا برای ایشان سبب عزت باشد.

كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿۸۲﴾

هرگز (به این آرزو نمی رسند، بلکه) به زودی (معبودها) پرستش آنان را منکر خواهند شد و در برابر آنان (به جای عزت بخشی) به مخالفت بر می خیزند.

نکته ها:

به گفته ی علامه طباطبایی، جمله ی «كَلَّا سَيَكْفُرُونَ» دو گونه تفسیر دارد:

الف: مشرکین به عبادت خویش کفر خواهند ورزید و مخالف بت ها خواهند شد.

ب: طاغوت ها و بت ها، بجای شفاعت و عزت و یاری عبادت کنندگان خود، علیه آنان قیام خواهند کرد. در قرآن آیات دیگری نیز به این معنا دلالت دارد. (۱)

«عزیز» یعنی پیروز و نفوذناپذیری که نمی توان به او ضرر و شری رساند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «آلِهَةً» رؤسای هستند که مردم با اطاعت از آنان، در جستجوی عزتند. (۲) البته ضدیت معبودهایی مانند طاغوت ها و شیطان ها با پیروان خود روشن است، اما معبودهایی مانند سنگ و چوب و غیره ممکن است به اراده ی خداوند در

ص: ۳۰۶

۱- ۱). «یکفرون بشرکم» معبودها شرک و رزی شما را انکار خواهند کرد. فاطر، ۱۴. «و اذا حشر الناس كانوا لهم اعداء و كانوا بعبادتهم کافرین» هنگامی که مردم در قیامت محشور شوند، معبودها دشمن بت پرستان شده و عبادات آنان را انکار خواهند کرد. احقاف، ۶.

۲- ۲). تفسیر صافی.

روز قیامت به زبان در آیند و از مشرکین و پرستش کنندگان خود، بیزاری جویند. (۱)

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمودند: مراد از عبادت در آیه، سجده و رکوع نیست، بلکه فرمانبرداری و اطاعت است و فرمود:

«من اطاع مخلوقاً فی معصیه الخالق فقد عبده» هر کس با اطاعت از مخلوقی مرتکب گناه شود، آن اطاعت به منزله ی پرستش است. (۲)

پیام ها:

۱- عزت خواهی در فطرت انسان هست، ولی او در مصداق اشتباه می کند و سراغ منبع حقیقی عزت نمی رود. اِتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ...

۲- قیامت نزدیک است، آن را باور کنیم. «سَيَكْفُرُونَ»

۳- همان کسانی که انسان بجای خدا به آنان دل بسته، بر ضد او قیام خواهند کرد.

«وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ صِدًّا» (تکیه بر غیر خدا، سبب دشمنی آنان در قیامت است)

أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمُ أَرْأَ (۸۳)

آیا ندیدی که ما شیطان ها را به سوی کافران فرستادیم تا آنان را شدیداً تحریک کنند؟

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا (۸۴)

پس بر (عذاب) آنان عجله مکن، ما حساب آنها (و روز و ساعت و اعمال و حتی نفس زدن آنان) را شماره کنیم (تا موعدشان فرا رسد).

نکته ها:

کلمه ی «از» به معنای تحریک کردن شدید و از جا کردن است. «از القدر» یعنی دیگ چنان به جوش آمد که هر چه در آن بود زیر و رو شد.

رابطه ی شیطان با اهل ایمان، ساده و دنبالش هشیاری و توبه است. «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۳)

ص: ۳۰۷

٢-٢. تفسير نورالثقلين.

٣-٣. طه، ١٢٠.

ولی رابطه ی شیطان با کفار، رابطه ای سلطه گرانه است. «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ» نه «الی الکافرین». البته این سلطه ای است که کافر، خود زمینه ی آن را فراهم کرده است.

﴿إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ﴾ (۱)

ممکن است مراد از فرستادن شیطان ها از سوی خدا، رها کردن آنها باشد؛ مثلاً کسی که سگ خود را نبندد و مانعش نشود می گویند سگ خود را فرستاد.

در تفسیر قمی آمده است: آیه ی «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ» درباره ی کسانی نازل شده که خمس و زکات خود را نمی پردازند، خداوند بر اینان سلطان یا شیطانی را می فرستد تا آن مقدار از مالی که از بابت خمس و زکات پرداخت نکرده اند، در غیر راه خداوند مصرف نمایند.

امام صادق علیه السلام فرمود: روزهای عمر انسان را پدر و مادر او نیز می توانند بشمارند؛ پس مراد از «نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» این است که ما شماره نفس های آنان را نیز می دانیم. (۲)

پیام ها:

۱- کسانی که کفر را انتخاب کردند و ولایت شیطان را پذیرفتند، خداوند شیطان ها را برای تشویق و تحریک آنان به فساد به سراغشان می فرستد.

(یکی از کیفرهای کافران، سلطه ی شیطان بر آنهاست) «أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۲- شیطان انسان را تحریک می کند، ولی اجبار نمی کند. «تَوَزُّهُمْ أَزًّا»

۳- تحریک شیطان بسیار قوی است. «تَوَزُّهُمْ أَزًّا»

۴- هیچ چیز حتی وسوسه های شیطان، از اراده خداوند خارج نیست. «أَنَا أَرْسَلْنَا ...»

تَوَزُّهُمْ أَزًّا

۵- کفر، مایه ی تحریک پذیری از شیطان است. «عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمْ» ۶- علم انبیا به مصالح و حوادث محدود است. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ»

۷- لجاجت در کفر و دشمنی، پیامبری را که خلق عظیم و سعه صدر داشت، به

١-١. نحل، ١٠٠.

٢-٢. تفسير صافي.

درخواست عذاب برای آنان وادار کرد. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ»

۸- سَنَّتْ خَدَاوَنَد بِر مَهْلَت دَادَن بَه مَرْدَم اَسْت. «نَعِيْدُ لَهُمْ عِيْدًا» بِرِنَامَه هَاي اَلِهِي مَنْظَم وَ زَمَان بِنْدِي شَدَه اَسْت، پَس دَر مَرگ وَ هَلَاكْت كَاْفِرَان عَجَلَه نَكْنِيْم.

«فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ»

۹- اوامر و نواهی و دستورات خود را مستدل بیان کنید. «فَلَا تَعْجَلْ ... اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا» (۸۵)

(یاد کن) روزی که ما پرهیزکاران را دسته جمعی به سوی (ضیافت) خدای رحمان گرد آوریم.

وَ نَسُوْقُ الْمُجْرِمِيْنَ اِلَى جَهَنَّمَ وَرِدًا» (۸۶)

و مجرمان را (پیاده و) تشنه به سوی جهنم می رانیم.

نکته ها:

«وفد» به گروهی تازه وارد می گویند که برای زیارت یا طلب حاجت سواره می آیند. کلمه ی «ورد» به معنای عطش است.

پیام ها:

۱- صحنه های قیامت یاد کردنی است، قیامت روز ظهور تفاوت متقین و مجرمین است. و یَوْمَ ...

۲- نحوه ی حضور بهشتیان و ورود دوزخیان بسیار مهم است. وَفْدًا ... وَرِدًا

۳- پرهیزکاران مهمان خدایند، «وَفْدًا» ولی مجرمان به ذلت روانه می شوند.

«نَسُوْقُ» متقین با تشریفات ویژه و با استقبال ملائکه وارد بهشت می شوند. (۱)

۴- مهم تر از بهشت، رحمت الهی است که بهشت یکی از جلوه های آن است. «اِلَى

ص: ۳۰۹

الرَّحْمَنِ» بجای «إِلَى الْجَنَّةِ» آمده است.

۵- کلید بهشت تقوای الهی است. «نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ»

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا (۸۷)

آنان مالک شفاعت نیستند، مگر کسی که با خدای رحمان پیمانی بسته باشد.

نکته ها:

قرآن، برای شفاعت شرایطی قائل است و چنین نیست که هر کس هر چه را خواست شفیع خود قرار دهد. در قیامت، کفار به هر دری می زنند و از هر کسی پناه می خواهند، ولی جواب منفی می شنوند.

ممکن است مراد از «عهد»، همان عهد بندگی خدا و دوری از شیطان باشد که قرآن می فرماید: «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱) ای انسان ها! آیا از شما پیمان نگرفتم که از شیطان اطاعت نکنید که او برای شما دشمنی آشکار است و اینکه تنها مرا پرستش کنید که این صراط مستقیم است. و در جای دیگری می خوانیم: «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۲) در آن روز، شفاعت هیچ کس سودی نمی بخشد جز کسی که خداوند به او اجازه داده و به گفتار او راضی است.

در روایات، «عهد» به چند چیز تفسیر شده است از جمله:

الف: تعهد به ولایت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیهما السلام و امامان پس از او. (۳)

ب: وصیت هنگام مرگ که انسان مردم را گرد خود جمع کند و بگوید: من متعهدم به «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»، و حقایق بهشت و دوزخ. (۴)

ج: تعهد و مواظبت بر نمازهای شبانه روزی. (۵)

ص: ۳۱۰

۱-۱. یس، ۶۰-۶۱.

۲-۲. طه، ۱۰۹.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. تفسیر المیزان.

پیام ها:

۱- شفاعت، دارای نظامی قانون مند و تحت نظارت خداوند است. لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ ...

۲- کسی خودسرانه و از پیش خود قدرت و حق شفاعت ندارد. «لَا يَمْلِكُونَ»

۳- شفاعت، جلوه ای از رحمت گسترده ی الهی است. «عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

۴- افراد خاص و متعهد از طرف خداوند حق شفاعت دارند. «إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ﴿۸۸﴾

و(کفار) گفتند: خدای رحمان (برای خود) فرزندی انتخاب کرده است.

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿۸۹﴾

راستی، مطلب زشتی گفتید.

نکته ها:

کلمه ی «ادّ» به معنای منکر بزرگ و بسیار زشت است.

این آیه شامل گروه های زیادی می شود، از جمله:

الف: مشرکین، که ملائکه را دختران خدا می دانستند. «وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا» (۱)

ب: یهود، که عزیز را فرزند خدا می پنداشتند. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» (۲)

ج: نصاری، که مسیح را فرزند خدا می شمردند. «قَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» (۳)

پیام ها:

۱- اعتقاد به فرزند داشتن خدا، سخنی بی پایه و بسیار زشت است. وَلَدًا ... شَيْئًا إِدًّا

۲- فرزند داشتن خدا نشانه ی کمال نیست، بلکه مایه ی نقص است. «شَيْئًا إِدًّا»

ص: ۳۱۱

٢-٢) توبه، ٣٠.

٣-٣) توبه، ٣٠.

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾

نزدیک است از این سخن، آسمان ها متلاشی و زمین شکافته شود و کوه ها به شدت فرو ریزد.

أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَ مَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾

زیرا برای خدای رحمان، فرزندی قائل شدند. در حالی که برای خدای رحمان، سزاوار نیست که فرزند بگیرد.

إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾

موجودی در آسمان ها و زمین نیست مگر آن که بنده وار نزد خداوند رحمان می آید.

نکته ها:

«هد» به معنای سقوط است.

مسأله ی واکنش طبیعت در برابر حقایق، بارها در قرآن مطرح شده است از جمله:

یک جا می فرماید: بعضی از سنگ ها از خشیت خداوند، از کوه فرو می ریزند. «وَ إِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۱)

یا اینکه می فرماید: اگر قرآن بر کوه ها نازل می شد، هر آینه از ترس خداوند قطعه قطعه می شدند. «لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱- گناه می تواند مایه ی برهم ریختن نظام هستی گردد. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ»

۲- خداوند، هستی را برای انسان آفرید و اگر انسان منحرف شود، سقوط هستی بی جا نیست. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ»

ص: ۳۱۲

۱- ۱. بقره، ۷۴.

۲- ۲. حشر، ۲۱.

۳- بالاترین فساد در جهان هستی، عقیده ی فاسد است. «دَعُوا لِلرَّحْمَنِ وِلْدَانًا»

۴- فرزند داشتن خداوند، به این معناست که او محتاج بقای نسل است، کمک و یاور می خواهد و از تنهایی رنج می برد، در حالی که او از همه ی اینها منزّه است. «مَا يَتَّبِعِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وِلْدَانًا»

۵- تمام هستی تحت سلطه ی خداست و به سوی او باز می گردد. «آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا»

۶- هستی و موجودات آن همگی تحت فرمان خدا و بنده ی او هستند، چرا بنده ی او را فرزند او می خوانید. «مَا يَتَّبِعِي ... إِنَّ كُلُّ ... عَبْدًا»

لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا «۹۴»

قطعاً خداوند همه ی آنان را حساب کرده، با دقت شمرده است.

وَ كُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا «۹۵»

و همگی روز قیامت تنها (و تهی دست) نزد او خواهند آمد.

پیام ها:

۱- آمار دقیق همه ی اجزای هستی بدست اوست. «لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا» علم خداوند، تنها به کلیات احاطه ندارد، بلکه جزئیات را هم می داند.

هشدار که هر ذره حساب است در اینجا

دیوان حساب است و کتاب است در اینجا (۱)

۲- موجودات هستی محدودند. «عَدَّهُمْ عَدًّا»

۳- قیامت برای همه است. «كُلُّهُمْ»

۴- با اینکه حشر برای همه است، ولی هر کس به فکر خویش است و گویا انسان، تنهای تنهاست. «فَرْدًا» ، «لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادِي كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» (۲)

ص: ۳۱۳

۱- ۱. فیض کاشانی.

۲- ۲. انعام، ۹۴.

۵- روز قیامت تمام وابستگی های فAMILI، اقتصادی و اجتماعی، حزبی و غیره گسسته می شود. «فَزِدًا»

۶- در قیامت، مال و فرزند و دوست و... سودی ندارد. «فَزِدًا»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا «۹۶»

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند به زودی خدای رحمان برای آنان محبتی (در دلها) قرار می دهد.

نکته ها:

بارها دیده ایم که هرگاه انسان های با ایمان و صالح از دنیا می روند، حتی افراد لاابالی و فاسق هم در غم فرو می روند و ناخود آگاه به عزا می نشینند و اشک می ریزند و یادش را گرامی داشته، قبرش را زیارت می کنند و یا خاطراتش برای دیگران بازگو می کنند. همه اینها به خاطر فطرت پاک و کمال دوستی انسان است.

آری، کسی که تنها به خدا دل ببندد، خداوند هم دل های مردم را به او متوجه می کند. کسی که به یاد خدا باشد، خداوند او را یاد می کند. «فَأذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

از امام صادق علیه السلام روایت شده است: ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام پاداشی است که خدا به مؤمنان دارای عمل صالح می دهد. (۲) و نظیر این روایت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد مهر و محبت اهل ایمان به علی علیه السلام آمده است. (۳)

پیام ها:

۱- ایمان بدون عمل و عمل بدون ایمان، کارساز نیست. آمَنُوا وَعَمِلُوا ...

۲- ایمان و کار شایسته، کلید محبوبیت نزد مردم است. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا هرگاه دیدیم محبوبیت ما کم شده، عقیده یا عملکرد خود تجزیه و تحلیل کنیم. زیرا که وعده ی خداوند تخلف ندارد.

ص: ۳۱۴

۱- ۱. بقره، ۱۵۲.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

۳- ۳. تفسیر فرات، ص ۲۴۷.

۳- محبوب شدن به دست خداست. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ» دلها نیز به دست اوست.

۴- محبوب شدن، رحمتی الهی است که نصیب مؤمنان و صالحان می شود.

«سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ»

۵- ممکن است امروز به کار شایسته ی شما ارج نهند، ولی صبر و تلاش مداوم

شما، در آینده به ثمر خواهد نشست. سَيَجْعَلُ ...

۶- محبوبیت، از الطاف و پاداش های الهی در دنیا است. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مؤمنان و صالحان علاوه بر پاداش آخرت، در

همین دنیا نیز پاداش می گیرند)

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَ تُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا» (۹۷)

پس همانا قرآن را بر زبان تو آسان ساختیم تا پرهیزکاران را به وسیله ی آن بشارت دهی و مردم ستیزه جو را بدان هشدار

دهی.

نکته ها:

کلمه ی «لُدًّا» به معنای دشمنی شدید است.

پیام ها:

۱- آسان گویی، شیوه ای قرآنی برای ارشاد است. «يَسَّرْنَا» البته آسان گویی غیر از سست گویی است، سخن باید محکم ولی

روان باشد. «أُحْكِمْتُ آيَاتَهُ» (۱)

۲- بیان روان، از الطاف الهی است. «يَسَّرْنَا بِلسَانِكَ»

۳- با هر گروهی به نحوی خاص باید سخن گفت. لِتُبَشِّرَ ... وَ تُنذِرَ (با متقین به زبان بشارت و با دشمنان به صورت انذار).

ص: ۳۱۵

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا «۹۸»

وچه بسیار نسل هایی که پیش از آنان هلاک کردیم. آیا کسی از آنها را می یابی یا کمترین صدایی از ایشان می شنوی؟

نکته ها:

این آیه ی شریفه، مایه ی تسکین و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است و تلویحاً به او نوید می دهد که دشمنان لجوج تو به زودی نابود خواهند شد؛ چنان که بسیاری از حق ستیزان در گذشته به هلاکت رسیدند.

کلمه ی «رکز» به معنای صدای آهسته و مخفی است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ جابر درباره آیه فرمودند: قوم هلاکت یافته بنی امیه هستند، هیچ یک از آنان را به حالی که امیدی داشته باشد و یا در ترس و وحشت نباشد نبینی. جابر می گوید: عرض کردم آیا این شدنی است؟ فرمودند: بسیار زود اتفاق خواهد افتاد. (۱)

پیام ها:

۱- هلاکت اقوام لجوج، نشانه جدی بودن هشدارهای قرآن است. «وَ تُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا وَ كَمْ أَهْلَكْنَا»

۲- هلاکت دشمنان حق، یکی از سنت های الهی است. «وَ كَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- تاریخ آئینه ی عبرت است. هَلْ تُحِسُّ ... أَوْ تَسْمَعُ

ص: ۳۱۶

سوره طه با یکصد و سی و پنج آیه، از سوره های مکی است و محتوای آن نیز همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر سخن از مبدأ و معاد می باشد.

این سوره، اولین سوره ای است که ماجرای حضرت موسی علیه السلام را به تفصیل بیان نموده و حدود هشتاد آیه را بدان اختصاص داده است. بخشی از آن نیز در مورد عظمت قرآن و صفات خداوند و بخشی در ارتباط با سرگذشت آدم و حوا و وسوسه شیطان است و در پایان اندرزهای بیدار کننده ای را بیان می دارد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: کسی که به تلاوت سوره ی طه مداومت کند، محبوب خداوند بوده و در روز قیامت، نامه ی عمل او را به دست راستش خواهند داد. (۱)

ص: ۳۱۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

طه ﴿١﴾ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى ﴿٢﴾

طاها. ما قرآن را بر تو نازل نکردیم تا به زحمت و مشقت بیفتی.

إِلَّا تَذَكَّرَهُ لِمَنْ يَخْشَى ﴿٣﴾

مگر آنکه مایه ی تذکر و یادآوری باشد برای کسی که (از خدا) می ترسد.

تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى ﴿٤﴾

از جانب کسی که زمین و آسمان های بلند را آفریده، نازل شده است.

نکته ها:

برای حروف مقطعه ی «طه» معانی و تعبیرهای مختلفی بیان شده است؛ از جمله آن که نام خدا یا کلمه سوگند و یا نام پیامبر است. (۱) چنانکه اهل بیت پیامبر را «آل طاها» یا حضرت علی علیه السلام را «طه» (۲) و در دعای ندبه امام زمان علیه السلام را «یابن طه» می خوانیم. به هر حال این حروف زاید و بدون معنا نیست، و در طول زمان زیادی که از نزول قرآن می گذرد و با وجود دشمنان زبان شناس بسیار، تاکنون هیچ گونه ایراد و خدشه قابل تأملی در این مورد وارد نشده است. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر عشق و سوز و تعهد در انجام وظیفه، بی تاب می شد، «لِتَشْقَى» تا

ص: ۳۲۰

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۹۷، ص ۳۷۵.

۳-۳. تفسیر نمونه.

جایی که در انجام تکلیف، پاهای حضرت متورم و رنگ مبارکش زرد شده بود. (۱)

«تزیل» به معنای نزول تدریجی است، یعنی قرآن در مدت ۲۳ سال و در حوادث و مناسبت های گوناگون، نازل گردیده است و این با نزول دفعی قرآن در شب قدر بر قلب مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱- وحی الهی برای ایجاد رنج و زحمت نازل نشده است. ﴿مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى﴾

۲- در انجام تکالیف دینی، تحمل مشقت های طاقت فرسا لازم نیست. ﴿مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى﴾

۳- انسان فطرتاً دارای باورهایی است، ولی چون از آنها غافل می شود نیاز به تذکر دارد. «تَذَكِّرُهُ»

۴- تقوی و علم و خشیت با یکدیگر ملازمند. (۲) «تَذَكِّرُهُ لِمَنْ يَخْشَى»

۵- برای رشد مناسب، تنها کمال مربی و مبلغ کافی نیست، باید زمینه ی پذیرش نیز فراهم باشد. «لِمَنْ يَخْشَى» چنانکه برای برداشت محصول خوب، بذر خوب، زمین مناسب و مراقبت لازم است.

۶- احساس مسئولیت مقدمه پندپذیری است. «تَذَكِّرُهُ لِمَنْ يَخْشَى»

۷- وظیفه ی پیامبر تذکر است نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا تَذَكِّرُهُ لِمَنْ يَخْشَى»

۸- تشریح و تکوین، هر دو از یک منبع هستند و قوانین آنها با یکدیگر مطابقت دارد. «تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ» ۹- آفریدگار آسمان های با عظمت، اگر سخنی بگوید آن سخن، بسیار مهم است.

تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ ... السَّمَاوَاتِ الْعُلَى ... (کلام الامیر امیر الکلام)

ص: ۳۲۱

(۱- ۱). تفسیر صافی.

(۲- ۲). چنانکه در آیات دیگر می خوانیم: «تذکره للمتقين» حاقه، ۴۸، «انما يخشى الله من عباده العلماء» فاطر، ۲۸.

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ﴿٥﴾

(او خداوندی بخشنده و) رحمان است که بر عرش (تخت فرمانروایی هستی)، تسلط دارد.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى ﴿٦﴾

آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین و آنچه در میان آنها و آنچه در زیر زمین است، برای اوست.

وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾

و اگر سخت را آشکار بگویی (و یا پنهان کنی، تفاوتی ندارد)، پس همانا او اسرار (شما) و پنهان تر (از آن) را می‌داند.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ﴿٨﴾

(زیرا او) خدایی است که معبودی جز او نیست (و) بهترین نام‌ها برای اوست.

نکته‌ها:

در این چند آیه، چهار صفت از صفات بارز خداوند مطرح شده است؛

الف: خالقیت. «خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ»

ب: حاکمیت. «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

ج: مالکیت. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا ...

د: عالمیت. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى»

تسلط پروردگار بر عرش که در سوره‌های دیگر قرآن با عبارت «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» آمده است، کنایه از احاطه و سلطه خداوند بر جهان هستی است. مثلاً وقتی در فارسی می‌گویند:

فلانی بر تخت نشست، و یا فلانی را از تخت به پایین کشیدند، یعنی او حاکم شد و یا قدرت و حکومت را از او گرفتند.

معمولاً همراه با عبارت «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» و شبه آن، جمله ای می آید که به منزله ی تفسیر آن است، مانند:

«ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ» (۱) او بر عرش سلطه دارد و با شب، روز را می پوشاند؛ «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأُمْرَ» (۲) او بر هستی احاطه دارد و امور را تدبیر می کند؛ «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا ...» (۳) او بر هستی تسلط دارد و همه چیز را می داند؛ «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ» (۴) او بر عرش سلطه دارد و جز او سرپرستی نیست؛ و در این آیه: «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ»

کلمه «ثَرَى» به معنای خاک نمناک است و «تَحْتَ الثَّرَى» شامل اموات، گنج ها و هر چیز دیگری که در خاک پنهان شده می باشد.

«اسماء حسنی» همان صفات خداوند است که بنا بر روایات، ۹۹ اسم می باشد و اگر در دعا خداوند با این اسامی یاد شود، برکات و آثار فراوانی به همراه می آورد. اسمای الهی منحصر به اینها نیست و در بعضی ادعیه، مثل دعای جوشن کبیر، تا هزار اسم ذکر شده است. البته توسل به این اسما، تنها حفظ و قرائت آنها نیست، بلکه باید خود را به آن صفات نزدیک کرد.

مفرد آمدن «الْحُسَيْنِي» با آنکه موصوف آن «اسماء» جمع است، شاید به دلیل مقدر گرفتن کلمه ی «هذه» باشد، یعنی «هذه الاسماء الحسنی»، هر چند نمونه های دیگری نیز در قرآن هست، مانند: «مَا رَبُّ أُخْرِي» (۵) و «حَدَائِقُ ذَاتَ بَهْجَةٍ» (۶). (۷)

در روایات می خوانیم که امامان معصوم علیهم السلام فرموده اند: به خدا سو گند، ما اسماء حسنای الهی هستیم. (۸)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «سر» آن چیزی است که در دل پنهان می کنی و «أخفی» آن

ص: ۳۲۳

۱- ۱. اعراف، ۵۴.

۲- ۲. یونس، ۳.

۳- ۳. حدید، ۴.

۴- ۴. سجده، ۴.

۵- ۵. طه، ۱۸.

۶- ۶. نمل، ۶۰.

۷- ۷. تفاسیر نمونه، مجمع البیان، طبری و تیان.

۸- ۸. تفسیر نمونه.

است که از ذهنت عبور کرده، ولی آن را فراموش کرده ای. (۱) یعنی نه تنها از دیگران پنهان است، بلکه خود نیز از آن غافل شده ای.

خداوند بر همه چیز آگاه است، «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» غیب آسمان ها و زمین را می داند، «أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲)، حمل ماده ی باردار را می داند، «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى» (۳)، هدف و معنای نگاه ها را می داند، «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» (۴)، خطورات قلبی را می داند، «يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ» (۵) و هیچ برگی از درخت نمی افتد مگر اینکه او می داند.

«وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا» (۶)

پیام ها:

۱- تسلط خداوند بر هستی، رحیمانه است، نه جبارانه. «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

۲- نزول قرآن جلوه ای از رحمانیت و اقتدار خداوند بر هستی است. تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ ... الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

۳- تسلط خداوند بر همه ی هستی، یکسان است. (۷) «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

۴- خداوند، هم آفریدگار هستی است و هم نگهدار و حاکم بر آن. خَلَقَ ... عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

۵- خداوند بر تمام آنچه دیدنی و نادیدنی است، آگاهی و مالکیت مطلقه دارد.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ مَا تَحْتَ الثَّرَى

۶- یکی از راههای جلوگیری از منکرات، توجه مردم به علم الهی بر پنهان و آشکار آنهاست. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى»

۷- نام نیکو و زیبا چه در لفظ و چه در معنا، یک ارزش است و خداوند، هم خود جمیل است و هم بهترین و نیکوترین نام ها را دارد. «لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

ص: ۳۲۴

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). بقره، ۳۳.

۳- ۳). رعد، ۸.

۴- ۴). غافر، ۱۹.

۵- ۵). احزاب، ۵۱.

۶- ۶). انعام، ۵۹.

۷- ۷). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۲۸.

وَ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى ﴿٩﴾

و آیا خبر موسی به تو رسیده است؟!

إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾

هنگامی که آتشی را دید، پس به خانواده ی خود گفت: قدری درنگ کنید، همانا من آتشی یافتم، شاید (بتوانم) مقداری از آن را برای شما بیاورم یا به واسطه ی (آن) آتش، راهی بیابم.

نکته ها:

«قبس» به قطعه ای از آتش می گویند که از مجموعه آن جدا شده باشد.

در بخشی از سوره فرازهایی از داستان موسی علیه السلام به تفصیل بیان شده است:

الف: انتخاب حضرت موسی علیه السلام برای رسالت.

ب: دعوت آن حضرت از فرعون برای پذیرش حقّ.

ج: خروج او از مصر و غرق شدن فرعون.

د: گوساله پرستی بنی اسرائیل.

حضرت موسی علیه السلام به همراه همسر باردار خود، عزم سفر نمود و در بیابان راه را گم کردند.

در آن بیابان تاریک و هوای سرد و بارانی، برای گرمی و راهیابی، نیاز به آتش داشتند که از دور آتشی نمایان شد و حضرت برای به دست آوردن آتش و آسایش خانواده، راهی آن مکان شد که ناگهان ندایی آمد و خداوند موسی را به پیامبری برگزید. (۱)

آری، موسی علیه السلام برای پیدا کردن راه نجات خود و خانواده اش به سراغ آتش رفت، ولی خداوند راه نجات دیگران را به روی او گشود. او راه زمینی را می جست، امّا خدا راه معنویت و سعادت را به او نشان داد، او راه هدایت فردی را دنبال می کرد، ولی خدا راه هدایت امت را

ص: ۳۲۵

پیام ها:

۱- در نقل حقایق تاریخی، ابتدا مخاطبان خود را تشنه ی شنیدن کنیم، سپس ماجرا را برای آنها بیان نماییم. «هَلْ أَتَاكَ»

۲- سؤال کردن، شیوه ای مناسب برای تبلیغ و تربیت است. «هَلْ أَتَاكَ»

۳- بیان تاریخ، ارائه یک موعظه تجربی و وسیله ای برای عبرت است و دل و خاطر پیامبر را تسلی می دهد. «حَدِيثُ مُوسَى» (در فرهنگ قرآن، حدیث به معنای تاریخ است، نه حادثه ی جدید).

۴- گاهی انسان، نور الهی را به صورت نار می بیند. (۱) «إِذْ رَأَى نَارًا»

۵- زنان، دوشادوش مردان در چشیدن ناگواری ها سهیم بوده اند. «لِأَهْلِهِ»

۶- از حوادث تلخ نهراسید، چرا که گاهی از دل حوادث به ظاهر ناگوار، لطف خداوند ظاهر می شود. «إِذْ رَأَى نَارًا»

۷- مرد، متکفل تأمین رفاه خانواده ی خویش است. «لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ»

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى (۱۱)

پس همین که نزد آتش آمد، ندا داده شد: ای موسی!

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (۱۲)

همانا من پروردگار تو هستم. پس کفش خود را بیرون آور، به درستی که تو در سرزمین مقدس «طوی» هستی.

نکته ها:

نام موسی در بیست سوره و ۱۳۶ مرتبه در قرآن آمده و ماجرای موسی علیه السلام از بزرگ ترین

ص: ۳۲۶

داستان های قرآن است، زیرا حدود نهصد آیه از قرآن را به خود اختصاص داده است.

کلمه «رَبِّ» که از اسمای حسناى الهى است، بیش از ۹۷۰ مرتبه در قرآن آمده است و خداوند در اولین تجلّی بر حضرت موسی علیه السلام خودش را با این نام به او معرفی فرمود. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ» و چون نبوت حضرت موسی علیه السلام با ندا و کلام الهی آغاز شد، لذا او را کلیم الله می نامند. «وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا» (۱)

«وادی الْمُقَدَّسِ» به مکان دور از عیب و گناه اطلاق می گردد و «طُوًى» یعنی چیزی یا جایی که با برکت آمیخته شده است.

در حدیثی می خوانیم که مراد از کندن دو کفش، دل کندن از دو نگرانی است: یکی نگرانی از وضع همسر در آن سرما و دیگری، نگرانی از شرّ فرعون. (۲) بعضی نیز آن را اشاره به همسر و فرزند و یا حبّ دنیا و آخرت دانسته اند. در تورات کنونی نیز عبارت «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» به همین تعبیر آمده است. (۳)

پیام ها:

۱- چه بسا انسان به قصد کاری گام برمی دارد، اما به نتیجه دیگری می رسد.

آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ ... نُودِيَ رَفْتِ مُوسَى كَأْتَشَى آرد بدست آتشی دید او که از آتش برست

۲- همین که اراده ی خداوند بر تحقق چیزی تعلق گرفت، تمام وسایل به خدمت آن هدف درمی آیند. (تاریکی شب، بارداری همسر، گم کردن راه، دیدن آتش، همه مقدمه جذب موسی علیه السلام و ارائه وحی و نبوت به او در میعاد گاه الهی شد.)

۳- هر کجا که ناباوری احساس می شود، باید تأکید بیشتری کرد. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ»

۴- آثار قداست و معنویت کار باید در ظاهر افراد نیز پیدا باشد. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

۵- رابطه ی عمیق با خداوند، در گرو دل کندن از وابستگی هاست. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

ص: ۳۲۷

(۱-۱). نساء، ۱۶۴.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

(۳-۳). تورات، سفر خروج، فصل سوم.

۶- برای دریافت مسئولیت، فروتنی از ابتدائی ترین لوازم است. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

۷- بعضی از مکان ها دارای قداست خاصی هستند. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» (پابرهنه شدن و بیرون آوردن کفش، از آداب ورود به مکان های مقدس است)

۸- پیام های مقدس، در مکان های مقدس نازل می شوند. نُودَى ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ

۹- پذیرش مسئولیت های آسمانی در دل پاک طبیعت، همچون؛ کوه طور، وادی مقدس طوی و غار حرا بوده است. نُودَى ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى ﴿١٣﴾

و من تو را (به پیامبری) برگزیده ام، پس به آنچه وحی می شود گوش فراده.

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴿١٤﴾

همانا منم الله، جز من خدایی نیست، پس مرا بندگی کن و نماز را بپا دار تا به یاد من باشی.

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى ﴿١٥﴾

همانا قیامت خواهد آمد (ولی) من می خواهم (زمان) آن را مخفی کنم تا هر کس در برابر سعی و تلاش خود، جزا داده شود.

نکته ها:

یکی از اسامی قیامت، ساعت است. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبران، از جانب خداوند منصوب می شوند، نه از طرف مردم. «أَنَا اخْتَرْتُكَ»

۲- باید کلمات وحی را با تمام وجود و با جان و دل شنید. «فَاسْتَمِعْ» نه «فاسمع». ۳- از آداب گفتگو، معرفی خود است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ»

ص: ۳۲۸

۱- ۱). بیش از چهل مرتبه این تعبیر «ساعه» در مورد قیامت بکار رفته است. تفسیر فرقان.

۴-در نظام الهی، شناخت، اساس عمل است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ - فَاعْبُدْنِي»

۵-شناخت اصول دین، بر انجام فروع دین مقدم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي»

توحید نظری مقدم بر توحید عملی است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ - فَاعْبُدْنِي»

۶-عبادت باید خالصانه باشد. ارزش عبادت به میزان خلوص آن است.

«فَاعْبُدْنِي»

۷-توحید در رأس همه عقاید و نماز در رأس همه عبادات است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَاقِمِ الصَّلَاةَ»

۸-نماز، اولین دستور کار و برنامه ی عملی انبیاست. «اقِمِ الصَّلَاةَ»

۹-نماز، در ادیان دیگر نیز بوده است. «اقِمِ الصَّلَاةَ»

۱۰-هدف از اقامه نماز، تنها رعایت قالب آن نیست، بلکه توجه به قلب آن، یعنی احساس حضور است. «اقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي»

۱۱-توجه به قیامت، سبب برپایی نماز می شود. «اقِمِ الصَّلَاةَ - إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» در قیامت از نماز می پرسند.

۱۲-برپایی نماز به خاطر یاد اوست، «اقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» و یاد او موجب آرامش دلهاست. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»
(۱) چنانکه یاد ما از خدا، سبب یاد خدا از ماست. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۲)

۱۳-توحید و معاد، اولین پیام های الهی برای بشر است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا السَّاعَةَ آتِيَةٌ»

۱۴-از زمان وقوع قیامت، هیچ کس به جز خدا آگاه نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا»

۱۵-برپایی قیامت حتمی است، «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» اما زمانش مخفی است. «أُخْفِيهَا»

۱۶-هر آگاهی و دانستنی مفید نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا» ندانستن زمان وقوع قیامت دارای حکمت و لطفی است. زیرا انسان در عمل آزاد بوده و گرفتار هیجان و ترس نیست. کسی که ساعت آمدن میهمان را نمی داند، دائماً آمادگی خود را

ص: ۳۲۹

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. بقره، ۱۵۲.

حفظ می کند.

۱۷- با پنهانی زمان قیامت است که پاداش مردم بر اساس واقعیات و به اندازه تلاش و کوشش آنها خواهد بود. أُخْفِيهَا ... لِيُتَجَزَى

۱۸- پاداش و کیفر دنیوی کامل نیست. إِنَّ السَّاعَةَ ... لِيُتَجَزَى

۱۹- در قیامت، اجرای قانون و پاداش و کیفر در حق همه یکسان است. «كُلُّ نَفْسٍ»

۲۰- پاداش بر اساس سعی و تلاش است، خواه به انجام برسد، یا نرسد. «لِيُتَجَزَى - بِمَا تَسْعَى»

فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى ﴿١٦﴾

پس مبدا کسی که به قیامت ایمان ندارد و پیرو هوای نفس خویش است، تو را از توجه به قیامت باز دارد که سقوط می کنی.

پیام ها:

۱- تنها اعتقاد و عمل به اصول و فروع کافی نیست، بلکه صلابت در برابر مخالفان نیز لازم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا - فَاعْبُدْنِي فَلَا يَصُدُّكَ»

۲- افراد بی ایمان در صدد باز داشتن شما از راه حق هستند. توطئه و کارشکنی آنان، در راه و روش شما خللی وارد نسازد. «فَلَا يَصُدُّكَ»

۳- سرچشمه انکار معاد، پیروی از هوای نفس است. ﴿١﴾ «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ»

۴- ایمان به معاد، بهترین عامل برای کنترل هوی پرستی است. «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ»

۵- نتیجه هوی پرستی سقوط است، گرچه آن شخص پیامبر باشد. «فَتَرْدَى» ۶- سازش با کفار و افراد بی ایمان، مایه ی هلاکت است. «فَلَا يَصُدُّكَ ... فَتَرْدَى»

۷- کافران و هواپرستان در صدد بازداشتن مؤمنان از نمازند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ ...»

فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا

ص: ۳۳۰

۱- ۱). شاید علت آنکه عدم ایمان با جمله ی «لا يؤمن» به صورت مضارع، و پیروی از هوی و هوس با جمله ی «واتبع هویه» به شکل فعل ماضی آمده، این باشد که ایمان نیابردن ها به خاطر پیروی از هوسها است. تفسیر المیزان.

وَ مَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى ﴿١٧﴾

و(خداوند فرمود:) ای موسی! آنچه به دست راست توست چیست؟

قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيَّهَا وَ أَهْشُ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَ لِي فِيهَا مَآرِبٌ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾

(موسی) گفت: این عصای من است که بر آن تکیه می‌دهم و با آن برای گوسفندانم (از درختان) برگ می‌ریزم و در آن منافع دیگری (نیز) برای من است.

قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى ﴿١٩﴾ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾

(خداوند) فرمود: ای موسی! عصا را بیفکن. پس (موسی) آن را افکند، پس ناگهان آن (عصا) ماری شد که می‌شتافت.

قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَتُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ ﴿٢١﴾

(خداوند) فرمود: آن را بگیر و نترس، ما بزودی آن را به حالت اولیه اش بر می‌گردانیم.

نکته ها:

انسان‌ها به طور طبیعی از خطر و عوامل شرّ و ضرر می‌ترسند و از رویارویی با آن پرهیز می‌کنند و بدیهی است موسی علیه السلام نیز که انسان است بترسد، آنچه مورد انتقاد و مذمت است، تأثر، خشیت و اضطراب قلبی از غیر خداست که مخالف شجاعت و از صفات رذیله است و البته موسی از آن دور بوده است.

شاید ترس موسی علیه السلام به خاطر آن بود که فرمان «أَلْقِهَا» را مثل فرمان «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» برای احترام می‌پنداشت، اما همین که تبدیل به مار شد، جا خورد.

اصلاً همین ترس، خود دلیلی بر معجزه بودن این واقعه است، وگرنه، ساحری که خودش می‌داند سحرش واقعیت ندارد، از سحر و جادوی خود نمی‌ترسد.

خداوند در هر لحظه به میلیون‌ها بی‌جان، جان می‌دهد و یا جان میلیون‌ها جاندار را می‌گیرد، در اینجا نیز به عصای بی‌جان، جان داد و سپس آن را گرفت و بار دیگر عصا

شد. (۱) آیا او نمی تواند انسان زنده را بمیراند و دوباره او را به صورت اولیه اش در آورد؟

به راستی اگر نظر الهی چوب را ازدها می کند، پس اگر بر ما نظر لطفی کند چه می شود؟! و اگر نظر کرده ی او سحر تمامی ساحران را می بلعد، آیا نظر او بر قلب ما همه و سوسه ها را نخواهد بلعد؟!

در همین ابتدای کار برای موسی دو معجزه صورت گرفت، یکی اینکه عصا به ازدها تبدیل شد، «فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى» و دیگر اینکه ازدها به صورت عصای اولیه در آمد. «سِيرَتَهَا الْأُولَى»

پیام ها:

۱- خداوند برای قدرت نمایی خود، حتی از نزدیک ترین و ساده ترین ابزارها نیز استفاده می کند. «وَمَا تَلْمِزُكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى»

۲- با بهره برداری از ابزارهای چند منظوره می توان از حجم کمتر استفاده ی بیشتری برد. «أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا ...»

۳- تکیه بر عصا و ابزار مادی، با توکل بر خداوند منافاتی ندارد. «أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا»

۴- چوپانی شغل اکثر انبیا بوده است. «أَهْشُ بِهَا عَلَيَّ غَنَمِي»

۵- تمرین، تجربه و آمادگی قبل از دعوت ضروری است. موسی علیه السلام که می خواهد در برابر فرعون عصا را بیفکند تا ازدها شود، باید خودش قبلاً صحنه را دیده باشد. «فَالْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى»

وَ اضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةٌ أُخْرَىٰ ﴿٢٢﴾

و دستت را به زیر بازو و بغل خویش فروبر تا سفید و بی عیب بیرون آید (که این نیز) نشانه و معجزه ی دیگری است.

ص: ۳۳۲

لُنْرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى ﴿٢٣﴾

تا از نشانه های بزرگ خویش به تو نشان دهیم.

اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغَى ﴿٢٤﴾

(ای موسی! اکنون) به سوی فرعون حرکت کن که او طغیان کرده است.

نکته ها:

دومین معجزه ی حضرت موسی علیه السلام «ید بیضاء» (دست سفید) بود که با سه تعبیر در قرآن آمده است؛ یکی «اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۱) و دیگری «وَ اَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۲) و دیگری آیه ی «اضْمُمْ يَدَكَ اِلَى جَنَاحِكَ» که می توان بین همه ی آنها جمع کرد و گفت: دست خود را در گریبان فرو ببر و تا زیر بغل ادامه بده.

در تورات، آمده است: سفیدی دست موسی گرفتار مرض برص و پیسی شده بود، (۳) ولی در قرآن کلمه ی «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» آمده تا بگوید سفیدی دست، نور بود نه مرض و تورات تحریف شده است.

پیام ها:

۱- دست قدرت الهی باز است و هر لحظه با هر وسیله که بخواهد می تواند قدرت نمایی کند. «اضْمُمْ يَدَكَ» ۲- هر چه تکبر و لجاجت مخاطب بیشتر باشد، معجزه های بیشتری ارائه شود.

«آيَةُ أُخْرَى» (برای فرعون ها، چند معجزه لازم است).

۳- کسی که بنا دارد طاغوت را به حقّ دعوت کند، باید خودش آثار حقّ را دیده باشد. «لُنْرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى»

۴- معجزات انبیا، گوشه ای از آیات الهی است. «مِنْ آيَاتِنَا»

۵- اولین مأموریت انبیا، مبارزه با طاغوت هاست. «اِذْهَبْ»

ص: ۳۳۳

۱- ۱. قصص، ۳۲.

۲- ۲. نمل، ۱۲.

۳- ۳. تورات، سفر خروج، فصل ۴، جمله ۶؛ تفسیر نمونه.

۶- همیشه نباید منتظر آمدن مردم بود، گاهی لازم است حتی پیامبران برای هدایت حاکمان حرکت کنند. «اَذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى»

۷- برای اصلاح جامعه، باید به سراغ سرچشمه و ریشه ی فتنه و فساد رفت.

«اَذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ»

۸- دین از سیاست جدا نیست، موسی برای اصلاح حکومت حرکت کرد. «اَذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ»

۹- مبارزه با طاغوت یک تکلیف الهی است، نه یک نمایش سیاسی. «اَذْهَبْ»

۱۰- سرچشمه ی همه انکارها، طغیان و گردنکشی در مقابل حق است. «إِنَّهُ طَغَى» طغیان فرعون در ادعای ربوبیت، ایجاد وحشت، تفرقه و برده کشی مردم بود.

۱۱- کسانی می توانند با طاغوت مبارزه کنند که با ایمان، عبادت و صلابت خود را ساخته باشند. فَأَعْبُدْنِي ... أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَلَا يَصُدُّكَ ... اَذْهَبْ إِلَى ...

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي «۲۵»

(موسی) گفت: پروردگارا!! (اکنون که مرا به این کار بزرگ مأمور فرمودی) سینه ام را برایم گشاده گردان (و بر صبر و حوصله ام بیفزا).

وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي «۲۶»

و کارم را برایم آسان فرما.

وَ اخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي «۲۷» يَفْقَهُوا قَوْلِي «۲۸»

و گره از زبانم باز نما. تا (آنها) سخنان مرا (خوب) بفهمند.

نکته ها:

اشاره

همین که حضرت موسی علیه السلام به رسالت الهی مأمور گردید، چهار خواسته را از خداوند طلب نمود:

۱- سعه ی صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۲- شرایط آماده. «وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي»

۳- بیان روان. «وَ اخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي» ۴- داشتن وزیر. «وَ اجْعَلْ لِي وَزِيرًا»

چون حضرت موسی علیه السلام به مسائل متعدّد عبادی، سیاسی، انقلابی، اجتماعی، اخلاقی، فردی و جمعی مأمور شده بود و طبعاً پرداختن و توجّه لازم به هر کدام، انسان را از سایر امور غافل می سازد، لذا سعه صدر در رسیدن به همه ی این موارد کاملاً ضرورت دارد. (۱)

سعه ی صدر، هم برای خود انسان لازم است، هم برای انجام مسئولیت و کلمه «لی» رمز آن است که دریافت وحی، نیاز به ظرفیت بزرگ دارد. چنانکه در سوره انشراح در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ... إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا وِیژگی های قلب مؤمن و کافر

قلب مؤمن و کافر هریک جایگاه امری است، از جمله:

قلب مؤمن قلب کافر

- ۱- حیات. «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۲) ۱-مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۳)
- ۲- شفا. «وَيَشْفِي صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ» (۴) ۲-قساوت. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۵)
- ۳- طهارت. «امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۶) ۳-عدم پذیرش. «أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۷)
- ۴- سعه صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۸) ۴-مهر خوردن. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۹)
- ۵- هدایت. «مَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (۱۰) ۵-احاطه ظلمت. «رَأَى عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۱۱)
- ۶- ایمان. «كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ» (۱۲) ۶-حجاب. «جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً» (۱۳)
- ۷- سکینه. «السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۱۴) ۷-قفل شدن. «أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۱۵)
- ۸- الفت. «وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» (۱۶) ۸-سختی. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۱۷)
- ۹- اطمینان قلبی. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ» ۹-برگشت و نفهمی. «صَرَفَ اللَّهُ الْقُلُوبَ» (۱۸) قُلُوبَهُمْ» (۱۹)

ص: ۳۳۵

۱- ۱. تفسیر کبیر فخررازی.

۲- ۲. انعام، ۱۲۲.

۳- ۳. بقره، ۱۰.

۴- ۴. توبه، ۱۴.

۵- ۵. مائده، ۱۳.

٦-٦. حجرات، ٣.

٧-٧. صف، ٥.

٨-٨. طه، ٢٥.

٩-٩. نحل، ١٠٨.

١٠-١٠. تغابن، ١١.

١١-١١. مطفقين، ١٤.

١٢-١٢. مجادلہ، ٢٢.

١٣-١٣. كهف، ٥٧.

١٤-١٤. فتح، ٤.

١٥-١٥. محمد، ٢٤.

١٦-١٦. انفال، ٦٣.

١٧-١٧. بقره، ٧.

١٨-١٨. رعد، ٢٨.

١٩-١٩. توبه، ١٢٧.

۱- سعه ی صدر اوّلین شرط موفقیت در هر کاری است. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۲- به جای ترس و فرار از مسئولیت، امکانات و مقدمات و ابزار آن را از خداوند بخواهیم. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۳- دعا قبل از هر کاری، رمز توکل و مایه ی دفع خطرات و آفات راه است، هر چند دعا خود نیز عبادت و اعلام نیاز به شمار می رود. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۴- ارشاد و تربیت مردم و مبارزه با طاغوت ها، بستگی تام به صبر و حوصله ی مربی و مجاهد دارد. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۵- رسالت، با تندی و خشونت سازگار نیست. کار بزرگ، روح بزرگ می خواهد.

«رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (موسی علیه السلام در یک درگیری، یک نفر را با مشت کشته بود، از این روی از خداوند طلب شرح صدر کرد.)

۶- دعای انبیا در قرآن، با اسم «رَبِّ» است. «رَبِّ»

۷- دریافت الطاف الهی، روح و سینه ای گشاده لازم دارد. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۸- با سعه ی صدر کارها آسان می شود. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي»

۹- ساده گوئی و بیان روان، کمال است. «وَ اِخْلُلْ عُقَدَةً مِنْ لِسَانِي»

۱۰- در هدایت و بسیج کردن مردم و روحیه دادن به نیروها و ارعاب و تضعیف روحیه ی طاغوت، زبان گویا بسیار مهم است. «وَ اِخْلُلْ عُقَدَةً مِنْ لِسَانِي»

۱۱- اصل، فهمیدن مردم است، نه اصطلاحات زیبا. «يَفْقَهُوا قَوْلِي» شرط موفقیت در تبلیغ آن است که مردم حرف مبلغ را خوب بفهمند.

۱۳- در تبلیغ باید از هر وسیله ای که شناخت مردم را عمیق تر می کند استفاده کرد.

«يَفْقَهُوا قَوْلِي»

وَ اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِنْ اَهْلِي «۲۹» هَارُونَ اَخِي «۳۰»

و از خاندانم (یاور و) وزیری برایم قرار بده. برادرم هارون را.

أَشْدُّ بِهِ أَزْرِي «٣١» وَ أَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي «٣٢»

(و اینگونه) پشت مرا با او استوار ساز. و او را در کارم شریک گردان.

كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا «٣٣» وَ نَذْكُرَكَ كَثِيرًا «٣٤»

تا ما تو را بسیار به پاکی بستاییم. و تو را بسیار یاد نماییم.

نکته ها:

«وزیر» از «وزر» به معنای بار سنگین، به کسی گفته می شود که بار مسئولیت دیگری را نیز بر دوش می کشد. کلمه ی «أَزْرِي» نیز به معنای «پشت من» است.

در تفاسیر آمده است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله بارها این آیات را می خواند و می فرمود:

خدایا من نیز مثل موسی علیه السلام وزیری از اهل خودم می خواهم. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در دریافت وحی مشکلی نداشت و وزیر خواستن او تنها به خاطر سنگینی مسئولیت رسالت و سختی تبلیغ بود.

هارون علیه السلام سه سال از حضرت موسی بزرگ تر بود و به همین مقدار، زودتر از موسی علیه السلام از دنیا رفت. (۲) و انبیای بعدی، همه از نسل هارون علیه السلام هستند.

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می فرماید: حدیث منزلت که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود:

«انت منی بمنزله هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی» از صد طریق از اهل سنت و هفتاد طریق از شیعه نقل شده است.

استمداد از مردم، منافاتی با توکل و کمک از خداوند نداشته و شرک نیست. در قرآن بارها به مسئله ی استمداد و تعاون اشاره شده است، از جمله: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ» (۳) یکدیگر را در کار خیر یاری کنید. چنانکه حضرت عیسی فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ» (۴)، یاور من به سوی خدا کیست؟ یا خداوند در جواب پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید:

ص: ۳۳۷

۱-۱. تفاسیر در المنثور و نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. مائده، ۲.

«حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۱)، خداوند و مؤمنان پیرو، برای تو کافی هستند. یا ذوالقرنین از مردم برای ساختن سد کمک درخواست کرد و فرمود: فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ ... (۲) با نیروی خود مرا کمک کنید. و در این ماجرا نیز حضرت موسی از خداوند انسانی شایسته را به کمک می طلبد تا او را در امر تبلیغ دین یاری نماید.

پیام ها:

۱- مبارزه با طاغوتی مثل فرعون به تنهایی ممکن نیست. «اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا»

۲- هرچه کار مهم تر باشد، انتخاب وزیر و همراه نیز حساس تر است، وزیر پیشنهادی موسی علیه السلام را باید خداوند تأیید فرماید. «اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا»

۳- اگر همکار انسان از اهل خود او باشد بهتر است. (۳) «مِنْ أَهْلِي»

۴- رهبری و مدیریت باید متمرکز در شخص واحد باشد و دیگران با او همکاری کنند. «اشْدُدْ بِهِ أَزْرِيْ أَشْرِكُهُ فِيْ أَمْرِيْ»

۵- همکاری مایه پیشرفت امور است که همفکر و همراه باشد، نه در مقابل.

«أَشْرِكُهُ فِيْ أَمْرِيْ»

۶- تسبیح واقعی، در فضای مبارزه با طاغوت است. «إِنَّهُ طَعْنٌ ، كَيْ نُسَبِّحَكَ»

۷- فلسفه ی حکومت و قدرت، برپایی و ارتقای معنویت در جامعه است. «اشْدُدْ بِهِ أَزْرِيْ ... كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا وَ نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا»

۸- وظیفه ی انبیا، تنزیه خداوند از شرک، اوهام و خرافات است. «نُسَبِّحَكَ»

۹- مسئولیت زیاد، تسبیح زیاد لازم دارد. «نُسَبِّحَكَ، كَثِيْرًا»

۱۰- ابتدا خداوند را از هر عیب و نقصی تنزیه کنیم، سپس به ذکر و شکر او پردازیم. «نُسَبِّحَكَ نَذْكُرَكَ»

ص: ۳۳۸

۱- ۱. انفال، ۶۴.

۲- ۲. کهف، ۹۵.

۳- ۳. البته در صورتی که لیاقت و صلاحیت لازم را دارا باشد، چنانکه حضرت موسی انتخاب هارون را فصاحت او دانست و فرمود: «هو افصح مني»

۱۱- آنچه ارزش دارد ذکر کثیر است و گرنه هر انسانی هنگام خطر و گرفتاری یاد خدا می کند. «تَذْكُرَكَ كَثِيرًا»

إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

(پروردگارا!) همانا تو همواره نسبت به احوال ما آگاه و بصیر هستی.

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾

(خداوند) فرمود: ای موسی! به یقین آنچه را درخواست کردی به تو داده شد.

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾

و به تحقیق ما بار دیگر بر تو منت گذاشتیم (و تو را مشمول نعمت های خویش ساختیم).

پیام ها:

۱- انبیا، همیشه خود را در محضر الهی می دیدند، و به اراده و مصلحت او راضی بودند. «إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا»

۲- با اینکه خداوند به همه چیز آگاه است، ولی باز هم دعا و درخواست از او مطلوب است. رَبِّ اشْرَحْ ... إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا

۳- اگر درخواست، صحیح و بجا، و دعا خالصانه باشد، استجاب قطعی است.

«قَدْ أُوتِيتَ»

۴- عطاى الهی حکیمانه و بر اساس بصیرت است. بِنَا بَصِيرًا ... أُوتِيتَ سُؤْلَكَ

۵- کسی را که منصوب و مأمور انجام کاری می کنیم، ابزار کار و خواسته های او را نیز تأمین کنیم. اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ ... رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ... وَزَيْرًا مِنْ اَهْلِي ... قَدْ أُوتِيتَ

۶- نعمت های الهی از باب امتنان است، نه استحقاق. «وَلَقَدْ مَنَّا»

۷- هیچگاه الطاف خداوند را از یاد نبریم. «وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى»

إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ﴿٣٨﴾

آنگاه که به مادرت آنچه را باید الهام کرد، وحی کردیم.

أَنْ أَقْدِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عِدْوٌ لِي وَعِدْوٌ لَهُ وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي ﴿٣٩﴾

(به او وحی کردیم) که کودک خود را در صندوقی بگذار، پس آن (صندوق) را در دریا بینداز، تا دریا آن را به ساحل افکند (و کسی که) دشمن من و دشمن او (است)، آن را (از دریا) بگیرد. و (ای موسی!) من محبتی از جانب خویش بر تو افکنم (تا تو را دوست بدارند) و تا زیر نظر من ساخته شوی (و پرورش یابی).

نکته ها:

مراد از وحی در اینجا، الهام و القا بر قلب است، نه آن وحی اصطلاحی که مخصوص پیامبران است. زیرا رسالت، مخصوص مردان است. چنانکه در سوره یوسف، آیه ۱۰۹ می فرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ»

«تابوت» (۱) به معنای صندوق و «یم» به معنای دریاست و تمام هشت مورد استعمال «یم» در قرآن، در داستان حضرت موسی می باشد.

بر خلاف امروزه که صنعت تنها به ساخت کالاها گفته می شود، قرآن صنعت را هم به کالا گفته «اصْنَعِ الْفُلُكَ» و هم به تربیت انسانی. «لِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي»

همین که خداوند بر کاری اراده کند، تمام مقدمات آن را نیز فراهم می سازد. در اینجا برای حفظ موسی علیه السلام، به مادرش الهام می کند که فرزندت را به دریا بینداز، به دریا امر می نماید

ص: ۳۴۰

۱- ۱). مراد از تابوت در داستان طالوت و جالوت در آیه ۲۴۸ سوره بقره، همین صندوقچه حضرت موسی است. «...ان یأتیکم التابوت فیه سکنه من ربکم وبقیة مما ترک آل موسی و آل هارون»

که صندوق حامل کودک را به ساحل ببر، به قلب دشمن القا می فرماید که او را بگیر و محبت کودک را نیز در دل او قرار می دهد.

امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند چنان محبتی از موسی در دل مردم انداخت که هر کس موسی علیه السلام را می دید به او علاقه مند می شد. (۱)

رمز رسیدن به کمالات، دل کردن از وابستگی ها و دوستی هاست. «فَأَقْذِفِيهِ»

الف: دل کردن از خود؛ ابراهیم حاضر شد در آتش افتد.

ب: دل کردن از همسر؛ ابراهیم همسرش را در مکه ی بی آب و گیاه گذارد.

ج: دل کردن از نوزاد؛ مادر موسی فرزند خود را در آب افکند.

د: دل کردن از نوجوان؛ ابراهیم حاضر شد اسماعیل را قربانی کند.

ه: دل کردن از شهوت؛ یوسف، درخواست کامیابی همسر عزیز مصر را نپذیرفت.

و: دل کردن از خواب؛ ثواب نماز در دل شب را کسی جز خدا نمی داند. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۲)

پیام ها:

۱- گاهی والدین به خاطر فرزند، مشمول لطف خاص می شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمُّكَ»

۲- زن نیز می تواند به مقامی برسد که مورد وحی و الهام الهی قرار بگیرد. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمُّكَ» (اگر چه این وحی، برای رسالت بشمار نمی رود، اما الهام ساده نیز به حساب نمی آید، زیرا مادر موسی به واسطه ی آن، فرزند خود را تسلیم امواج آب کرد.)

۳- در حرکت و نهضت انبیا، زنان نیز ایفای نقش کرده اند. «أُمُّكَ»

۴- دریا نیز همچون تمام هستی، تحت امر الهی است. «فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ»

۵- تکرار کلمه «عَدُو» نشانه عمق عداوت طاغوت نسبت به فرستادگان الهی است. «عَدُوُّ لِي وَعَدُوُّ لَهُ»

ص: ۳۴۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). سجده، ۱۷.

۶- عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد. «يَأْخُذُهُ عِدْوٌ لِي وَ عِدْوٌ لَهُ» ۷- محبوبیت یکی از الطاف الهی است. آنکه دلها از اوست، محبت نیز از اوست.

«مَحَبَّةٌ مِنِّي»

۸- اولیای خدا، تحت نظر و تربیت ویژه ی پروردگار قرار دارند. «عَلِيٌّ عَيْنِي»

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَ قَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَ فَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلِيًّا قَدَرًا يَا مُوسَىٰ ﴿٤٠﴾

آنگاه که خواهرت (در پی آن صندوق) می رفت تا بگوید: آیا شما را به کسی راهنمایی کنم که تکفل و پرستاری او را بپذیرد؟! (و آنان پذیرفتند.) پس (این گونه) ما تو را به سوی مادرت باز گردانیدیم تا چشم او (به تو) روشن شود و اندوهگین نگردد. و (ای موسی!) تو شخصی (از فرعونیان) را به قتل رساندی (واز این بابت دچار اندوه گردیدی)، پس تو را از غم نجات دادیم و تو را در آزمون های مختلف آزمودیم. پس چند سالی را در میان مردم مدین (و در کنار شعیب پیامبر) درنگ کردی، سپس (اینک) در زمان مقدر (برای پذیرش رسالت به اینجا) آمدی.

نکته ها:

فرعون که صندوق را از آب گرفت، در آغاز تصمیم کشتن طفل را داشت، ولی همسرش او را از این کار بازداشت. لذا دایه ها را برای شیردادن کودک دعوت کردند، اما موسی سینه ی هیچ یک از آنان را قبول نکرد، و نظام فرعونی در تغذیه کودک عاجز شد. خواهر موسی که ماجرا را دنبال می کرد، جلو آمد و با حالت عادی گفت: من شما را به کسی معرفی می کنم که این کودک سینه ی او را قبول کند.

ص: ۳۴۲

بدین گونه موسی به دامان مادر بازگشت.

در تاریخ زندگانی و مبارزات حضرت موسی علیه السلام چند زن نقش اساسی داشته اند؛ مادر موسی، خواهر موسی، همسر موسی و زن فرعون.

حوادث زندگانی انبیا، گاهی به یکدیگر شباهت دارد. مثلاً سرگذشت حضرت موسی علیه السلام با زندگانی حضرت یوسف علیه السلام از جهاتی مشابه است، از جمله:

الف: هر دو پیامبر مدّتی را در کاخ زندگی کرده اند.

ب: زندگی در کاخ، به انتخاب هیچ یک نبود.

ج: پدر و مادر هر دو پیامبر به فراق مبتلا شدند.

د: سرانجام، هر دو به سوی والدین خود بازگشتند.

ه: هر دو به فتنه ی دیگران دچار شدند؛ حضرت یوسف به فتنه ی برادران خود و موسی علیه السلام به فتنه ی فرعون.

و: در زندگی هر کدام، زنی کاخ نشین نقش داشته است، همسر عزیز مصر در نقش منفی و همسر فرعون در نقش مثبت.

پیام ها:

۱- در نظام حاکمیت طاغوت، هر کس از طرفداران حقّ، چه زن و چه مرد، باید نقش مبارزاتی خود را به خوبی انجام دهد. «تَمْشِي أُخْتُكَ»

۲- برای دریافت الطاف الهی باید حرکت نمود. «أَوْحَيْنَا ... تَمْشِي أُخْتُكَ»

۳- پیشنهادات حقّ و منطقی خود را با نرمی و ملاحظت مطرح کنیم. «هَلْ»

۴- اسرار را فاش نکنیم. «مَنْ يَكْفُلُهُ» و نگفت: «الی امه»

۵- شیر دادن فرزند، کافی نیست، بلکه تکفّل کامل مهم است. «يَكْفُلُهُ»

۶- خدا به وعده های خویش وفادار است. (۱) «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ - فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ»

۷- سرپرستی مادر، بهترین شرایط برای رشد فرزند است. «لِتُضَعَّ عَلَيَّ عَيْنِي ...»

۱-۱) امام باقر علیه السلام فرمود: مدّت جدایی فرزند از مادر سه روز بود. تفسیر نورالثقلین.

فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ

۸-رضایت مادر، جایگاه ویژه ای نزد خدا دارد. فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا

۹-نگرانی از بازتاب کارها، به اخلاص و عصمت ضربه نمی زند. «فَنَجِّينَاكَ مِنَ الْغَمِّ» (موسی علیه السلام یک قبطی را بدون تعمّد کشته بود و اگر چه گناهی نداشت، ولی نگران و غمگین بود.)

۱۰-مردان خدا آزمایشات سختی را در پیش روی دارند. «فَتَنَّاكَ فُتُونًا»

انبیا نیز باید مزه ی حوادث سخت را بچشند لذا بعد از سال ها زندگانی در کاخ، اینک چوپانی در بیابان شروع می شود. «فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ»

۱۱-پشت سر گذاردن مراحل سخت، مقدمه ی رسیدن به مقام الهی و معنوی است. فِتْنَاكَ ... ثُمَّ جِئْتَ عَلِيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَى

۱۲-مسئولیت ها، توفیقات و الطاف الهی، دارای زمان بندی و حساب شده است.

«جِئْتَ عَلِيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَى»

وَ اضْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي «۴۱»

(ای موسی!) من تو را برای خودم ساخته و برگزیدم.

إِذْ هَبَّ أُنْتُ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَبَيَّنَا فِي ذِكْرِي «۴۲»

(اکنون) تو و برادرت با (معجزات و) آیاتی که من به شما داده ام بروید و در یاد (و رسالت) من سستی نکنید.

إِذْ هَبَّ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ «۴۳»

بروید به سوی فرعون که او طغیان کرده است.

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ «۴۴»

پس به نرمی با او سخن بگویید، شاید متذکر شود، یا (از خدا) بترسد.

«خَشِيْتُ»، ترس برخاسته از معرفت و احساس عظمت در برابر دیگری است.

خداوند درباره ی حضرت موسی علیه السلام تعبیرات خاصی بیان فرموده است:

الف: «فَرَبَّنَاهُ نَجِيًّا» (۱) ما او را به هم رازی خود نزدیک کردیم.

ب: «أَنَا اخْتَرْتُكَ» (۲) من تو را برگزیده ام.

ج: «وَأَلْتَمَسْنَا عَلِيَّ عَيْنِي» (۳) زیر نظر من پرورش یابی.

د: «اصْطَنَعْنَاكَ لِنَفْسِي» تو را برای خود ساختم.

در آیات قبل، دو معجزه ی تبدیل عصا به اژدها و یید بیضا برای موسی علیه السلام مطرح شد، در این آیه می فرماید: «بِآيَاتِي» یعنی معجزات دیگری نیز به تو خواهیم داد.

در آیه ی ۲۴ همین سوره، فرمان رسید که «اذْهَبْ إِلَيَّ فِرْعَوْنَ» به سوی فرعون حرکت کن، اما موسی علیه السلام از خداوند درخواست یاور نمود، اینک با استجابت خواسته ی او، در این آیه می فرماید: «اذْهَبْنَا إِلَيَّ فِرْعَوْنَ».

عدی بن حاتم می گوید: امیرالمؤمنین علیه السلام هنگام برخورد با معاویه در صفین، با صدای بلند فرمود: قسم به خداوند با معاویه و اصحاب او نبرد خواهم کرد، ولی به دنبال آن آهسته می فرمود: ان شاء الله. گفتم: یا علی! شما با صدای بلند از نبرد سخن می گوید، ولی با صدای آهسته ان شاء الله می گویی؟ فرمود: جنگ خدعه است و من در غگو نیستم، غرضم از این کار برانگیختن یارانم برای جنگ است تا متفرق نشوند. سپس حضرت این آیه را گواه کار خود آورد که خداوند به موسی گفت: فَقُولَا ... لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ خداوند می دانست فرعون متذکر نمی شود، ولی به جهت برانگیختن موسی برای رفتن به سوی فرعون این گونه سخن گفت. (۴)

ص: ۳۴۵

۱-۱. مریم، ۵۲.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۳۹.

۴-۴. کافی، ج ۷، ص ۴۶۰.

- ۱- برای اهداف بزرگ باید افرادی را تربیت کرد. «وَ اضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي»
- ۲- خداوند برای انبیا برنامه های خاصی دارد. «وَ اضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي» ۳- ابتدا خودسازی، آنگاه جامعه سازی. اضْطَنْعْتُكَ ... اِذْهَبْ
- ۴- اگر به عنوان مدیر، کسی را برای کاری اعزام می کنیم، بکوشیم که روحیه او مالا مال از عشق و احساس غرور و دلگرمی باشد. اضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي ... اِذْهَبْ
- ۵- گاهی باید دیگران را احضار کرد، «وَ اَتُونِي مُسْلِمِينَ» (۱) و گاهی باید خود به طرف آنان رفت. «اِذْهَبْ»
- ۶- در بعضی مراحل، نباید پیک ها و پیام برها یک نفر باشد. «اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ»
- ۷- مبلغ باید به ابزار ارشاد مجهز باشد. «بِاَيَاتِي»
- ۸- مبلغ باید شجاع و مصمم و نفوذناپذیر باشد. «وَ لَا تَيِّبًا فِي ذِكْرِي» تا مبدا کاخ و قدرت و هیبت طاغوت، او را در انجام مأموریت مرعوب کند و از یاد خدا غافل شده و دست از صراحت لازم بردارد.
- ۹- رمز موفقیت انسان، توجه کامل و دائم به خداوند است. «لَا تَيِّبًا فِي ذِكْرِي»
- ۱۰- تبلیغ، ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر و یاد خداست. «اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ بِاَيَاتِي وَ لَا تَيِّبًا فِي ذِكْرِي»
- ۱۱- یکی از بزرگ ترین اهداف و خدمات انبیا، مبارزه با طاغوت و برداشتن موانع راه خداپرستی است. «اِذْهَبْ .. اِنَّهُ طَغَى»
- ۱۲- گام اول در امر به معروف و نهی از منکر، بیان نرم است. «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا»
- ۱۳- امیدها در نرمی است، و انتظاری از خشونت نمی رود. قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ ...
- ۱۴- شروع تربیت و ارشاد باید از طریق گفتگوی صمیمانه باشد. (۲) «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا

ص: ۳۴۶

۱- ۱. نمل، ۳۱.

۲- ۲. خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می فرماید: با نرمی و ملاحظت با مردم رفتار کن. «فبما رحمه من الله لنت لهم ولو كنت فظاً غليظ القلب لانفضوا من حولك» آل عمران، ۱۵۹.

لَيْنًا» حتی با سرکش ترین افراد نیز باید ابتدا با نرمی و لطافت سخن گفت.

۱۵- هرگز از هدایت دیگران مأیوس نشوید. لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ ...

۱۶- وظیفه ی پیامبر تذکر و ارشاد است. «يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى»

قَالَ رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى» (۴۵)

(موسی و هارون) گفتند: پروردگارا! همانا می ترسیم که او بر ضد ما تعدی کند یا بر طغیان ادامه دهد (و بر آن بیفزاید).

قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى» (۴۶)

(خداوند) فرمود: نترسید، همانا من با شما هستم (و همه چیز را) می شنوم و می بینم.

نکته ها:

«فَرَطٌ» به معنای سرعت گرفتن و پیش افتادن است و «أَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا» یعنی ما می ترسیم که فرعون، قبل از بیان استدلال و آوردن معجزات بر ما پیشی گرفته و طغیان خود را نسبت به بنی اسرائیل افزایش دهد. (۱)

آنچه برای انبیا مذموم است، خشیت و ترس قلبی از غیر خداست و گرنه، خوف طبیعی، لازمه ی انسانیت آن بزرگواران و همه انسان هاست و هر انسانی در برابر خطرات این ترس را دارد.

پیام ها:

۱- بررسی مشکلات و موانع احتمالی و ترس از آینده و ناکامی، منافاتی با اخلاص و مقام نبوت ندارد. إِنَّا نَخَافُ ...

۲- جو سازی و شایعه سازی، شیوه ی طاغوت ها و ستمگران است. آنان فضا را

ص: ۳۴۷

مسموم و مردان خدا را متهم می نمایند و یا بعد از شنیدن حق دست به آشوب می زنند تا سخن حق آنان اثر نکند. «يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى»

۳-ایمان به حضور در پیشگاه خداوند و یقین به امدادهای الهی، عامل شجاعت و روحیه یافتن مؤمنان است. «إِنِّي مَعَكُمْ»

۴-اگر کسی را به کاری مأمور کردید، باید از هر جهت او را تأمین نموده و به او روحیه بدهید. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى»

۵-اگر چه همه ی انسان ها مورد نظر و مرحمت الهی هستند، ولی لطف او بر انبیا بیشتر است. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى»

فَأَيُّهَا فُقُولًا إِنَّا رَسُولًا رَّبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى «۴۷»

پس به سراغ او بروید، پس (به او) بگویید: (ای فرعون) ما دو فرستاده ی پروردگار تو هستیم، و بنی اسرائیل را به همراه ما بفرست (و بیش از این) آنها را آزار مده. البته ما با معجزه ای از جانب پروردگارت به سوی تو آمده ایم و درود بر کسی که هدایت را پیروی کند.

إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى «۴۸»

(به او بگویید:) همانا به ما وحی گردیده که عذاب بر کسی است که (آیات الهی را) تکذیب کند (و از آنها) سرپیچی نماید.

نکته ها:

چون ارشاد و تبلیغ سران ستمگر و هدایت آنان کار بسیار سخت و مهمی بوده است، لذا خداوند فرمان حرکت به سوی فرعون را تکرار می فرماید:

«اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ»، «اذْهَبْ أَنْتَ وَ أُخُوتُكَ»، «اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ»، «فَأَيُّهَا».

در این آیات به سه رکن اعتقادی؛ یعنی توحید، نبوت و معاد اشاره شده است: «رَبِّكَ

أَوْحَى إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ

خداوند، دستور العمل مأموریت موسی و هارون علیهما السلام را در پنج مرحله تنظیم فرموده است:

الف: رفتن. «فَأْتِيَاهُ» ب: گفتن. «فَقُولَا» ج: دلیل آوردن. «جِئْنَاكَ بِآيَةٍ»، د: تشویق. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى» د: تهدید. «أَنَّ الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى».

پیام ها:

۱- کارهای ارشادی و تبلیغی باید بدیع و تهاجمی باشد، نه تدافعی. «فَأْتِيَاهُ»

۲- رسالت انبیا از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولًا رَبِّكَ»

۳- غرور مستکبران را بشکنید. «رَبِّكَ» در مقابل کسی که می گوید: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (۱)

۴- سخن با نرمی و لطافت، منافاتی با قاطعیت و صراحت ندارد. «إِنَّا رَسُولًا رَبِّكَ»

۵- آزادسازی انسان ها از ستم و بردگی طاغوت، در رأس وظایف انبیاست.

«فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» (آری دین از سیاست جدا نیست، مبارزه با طاغوت ها و آزاد کردن مردم در متن دستورات الهی است.)

۶- هجرت از محیط ظلم و گناه، مقدمه نجات است. ابتدا آزادی، سپس ایمان.

فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ...

۷- مبارزه با طاغوت و آزادی مردم زمانی ارزش واقعی و همه جانبه دارد که در خط انبیا باشند. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا»

۸- آزار و شکنجه ی مردم، ممنوع است. «لَا تُعَذِّبُهُمْ»

۹- عملکرد مأموران، به حساب فرمانده و مسئول آنان نیز گذارده می شود.

«لَا تُعَذِّبُهُمْ» با توجه به اینکه شخص فرعون، شکنجه گر تک تک مردم نبود.

۱۰- امتیث و سلامتی کامل و جامع، تنها در پرتو پیروی از هدایت های الهی بدست می آید. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى»

۱۱- سلام به طاغوت و ستمگران و کسانی که در مسیر هدایت نیستند، ممنوع است. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى»

۱۲- آنچه مهم است پیروی از حق است. «اتَّبَعَ الْهُدَى»

۱۳- سلام دادن در پایان سخن، از آداب سخن است. «والسلام علی...»

قَالَ فَمَنْ رُبُّكُمَا يَا مُوسَى ﴿٤٩﴾

(فرعون) گفت: ای موسی! پس پروردگار شما دو نفر کیست؟!

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى ﴿٥٠﴾

(موسی) گفت: پروردگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینش خاص آن را عطا کرده و آنگاه (آن را به راه کمال) هدایت فرمود.

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى ﴿٥١﴾

(فرعون) گفت: پس حال نسل های پیشین چگونه است؟!

نکته ها:

«بَالُ» به معنای فکر است، ولی به معنای حال نیز بکار می رود.

آنچه در نزد فرعون مطرح بود، ربوبیت است، نه الوهیت و خالقیت، زیرا او ادعای خالقیت نمی کرد و خود نیز الهه داشت؛ «وَ يَذْرَكُ وَ آلِهَتِكَ» (۱) و سایر کفار نیز «اللَّهُ» را بعنوان خالق قبول داشتند، وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ (۲)، بلکه ادعای فرعون، رهبری و حاکمیت مطلقه خودش بود، از این روی موسی علیه السلام در جواب فرمود:

خالق، مدبّر و حاکم هستی یکی است.

همه ی انبیا مردم را دعوت به توحید کرده و تنها راه کمال و هدایت را از جانب خدا دانسته اند: حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود: «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» (۳)، خدایی که مرا آفرید پس او مرا هدایت کرد. موسی علیه السلام فرمود: «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۴) او به هر چیز آفرینش داده و هدایت کرد و حضرت محمد صلی الله علیه و آله فرمود: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى، وَ الَّذِي قَدَّرَ

ص: ۳۵۰

۱-۱. اعراف، ۱۲۷.

۲-۲. عنکبوت، ۶۱.

۳-۳. طه، ۵۰.

۴-۴. شعراء، ۷۸.

فَهْدَىٰ ﴿١﴾ خدایى که آفرید سپس تعدیل کرد و کسی که اندازه گرفت و هدایت کرد.

رهبری حرکت و قیام با موسی علیه السلام بود. ﴿يَا مُوسَىٰ﴾ اگر چه موسی و هارون به سوی فرعون رفتند و او ابتدا گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا»، ولی رهبر موسی بود، لذا فرعون بلافاصله اضافه کرد: «يَا مُوسَىٰ».

پیام ها:

۱- آنچه مورد ادعا و نزاع است، ربوبیت خداوند است، نه خالقیت. «فَمَنْ رَبُّكُمَا»

۲- روحیه ی استکبار و غرور طاغوتی حتی در گفتار و شیوه ی سؤال نیز مشهود است. به جای اینکه پرسد «من ربی»، گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا»

۳- ما از خداوند طلبی نداریم، هر چه هست عطای اوست. «أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ»

۴- خداوند یکتا، هم می آفریند و هم با هدایت تکوینی اداره می کند. «أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ» (آری او پس از آفرینش، راه ادامه ی زندگی و کمال را نیز در آنان قرار داده است. «ثُمَّ هَدَىٰ»)

۵- خداوند به هر موجودی، آفرینش کامل و ویژگی هایی متناسب با او عطا کرده است. «خَلَقَهُ»

۶- لازمه ی ربوبیت الهی، هدایت اوست. رَبُّنَا ... ثُمَّ هَدَىٰ

۷- ربوبیت، حق کسی است که آفریدگار است. «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ»

۸- همه ی موجودات، مشمول هدایت الهی هستند. تمام قوانین حاکم بر هستی و غرایز موجود در انسان ها و حیوانات، از هدایت الهی است. «خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ»

۹- در برابر منطق نباید به راه نیاکان تکیه کرد. «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ»

موسی علیه السلام با منطق سخن می گوید ولی فرعون، مسیر بحث را به تاریخ می کشاند، تا عواطف مردم را تحریک کند. «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ»

ص: ۳۵۱

قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي ﴿٥٢﴾

(موسی) گفت: علم آن (احوال) در کتابی نزد پروردگار من است (و) پروردگار من نه (خطا و چیزی را) گم می کند و نه فراموش می نماید.

نکته ها:

وقتی فرعون از حال اقوام قبلی و مردگان پرسید، موسی علیه السلام با اینکه می توانست به تفصیل جواب دهد، اما چون می دانست مردم نسبت به نیاکان خویش غیرت و حساسیت دارند، لذا در جواب آنان کلی گویی کرده و به اجمال، علم آن را به خداوند احاله داد تا هم به «قَوْلًا لَيْنًا» عمل کرده باشد و هم وسیله ای برای بهانه و اشکال به دست آنان نداده باشد.

پیام ها:

۱- انبیا هر چه را نمی دانستند، یا گفتن آن را به صلاح نمی دانستند، علم آن را به خداوند نسبت می دادند. «عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي»

۲- مرّبی باید با سیاست، بعضی پاسخ ها را کلی و یا با سکوت جواب دهد تا بحث منحرف نشده و دستاویز دشمن نگردد. «عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي»

۳- در تشکیلات الهی، همه چیز حساب و کتاب دارد. «فِي كِتَابٍ»

۴- کتاب الهی بسیار با عظمت و بزرگ است. «كِتَابٍ» نکره آمده است.

۵- در علم خداوند خطا راه ندارد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي» (سهو و خطا در مورد کسانی است که واقعیت را نمی دانند، اما در مورد خداوندی که ظاهر و باطن هر چیز را همان گونه که هست می داند، هرگز احتمال خطا وجود ندارد.)

۶- علم انسان دو آفت دارد؛ یا از ابتدا اشتباه می فهمد و حقیقت را گم می کند و یا بعد از فهمیدن فراموش می کند، اما علم خداوند از این آفات مبرا است.

«لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي»

۷- کسی حق ربوبیت دارد که انحراف و فراموشی در او راه نداشته باشد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي»

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْ ثَبَاتٍ شَتَّىٰ «۵۳»

خدایی که زمین را برای شما بستر آسایش قرار داد و راههایی را در آن برای شما ایجاد کرد و از آسمان آبی فرستاد، پس به واسطه ی آن، انواع زوج های گوناگون گیاهان را (از خاک) بیرون آوردیم.

نکته ها:

عبارت «سَيَلِّكُ لَكُمْ» را می توان دو گونه معنا کرد؛ الف: راهها و جاده هایی که خداوند برای عبور انسان در زمین قرار داده است. ب: راههای کسب درآمد. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در معرفی خداوند به فرعون فرمود: پروردگار ما کسی است که همه چیز را آفرید و هدایت کرد، و در این آیات به نمونه هایی از هدایت الهی در طبیعت اشاره می فرماید؛ زمینی که مهد آسایش انسان هاست، راههای زمینی که وسیله ارتباط و اتصال مناطق به یکدیگرند، باران و گیاهان گوناگون که قانون زوجیت را به همراه دارند.

زمانی نعمت های خداوند متعال را بهتر می شناسیم که خلاف آن را فرض نماییم، مثلاً اگر این زمین، آرام نبود و حرکتش کند یا تند بود، باران نمی بارید یا زمین آن را جذب نمی کرد، روئیدنی ها و چشمه ها در آن نبود، و یا... آیا باز هم «مهد» به شمار می رفت؟!

پیام ها:

۱- همان گونه که طفل، در مهد و گهواره برای زندگی خارج از آن رشد می یابد، انسان نیز باید در مهد زمین برای زندگی بیرون از زمین یعنی جهان آخرت رشد کند. (۲) «مهداً»

۲- زمین، آسایشگاه انسان است، همه نیازهای او را تأمین می کند، مرده و زنده ی او را حمل کرده و به امر الهی مسخر اوست. «مهداً»

ص: ۳۵۳

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- آفرینش و شرایط زمین هدفدار و برای انسان است. جَعَلَ لَكُمْ ... سَلَكَ لَكُمْ

۴- نظام آفرینش بر اساس اصل علت و سبب و مسبب است. «فَأَخْرَجْنَا بِهِ»

۵- توجه به قانون زوجیت در گیاهان، از معجزات علمی قرآن است. (۱) «أَزْوَاجًا مِنْ لَبَاتٍ»

كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى (۵۴)

(تا هم خودتان از آن بخورید و (هم) چهار پایانتان را) (در آن) بچرانید.

البته در این (امور) نشانه هایی برای خردمندان است.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (۵۵)

ما شما را از آن (زمین) آفریدیم و در آن باز می گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می آوریم.

نکته ها:

«نهی» جمع «نهی» از ریشه ی «نهی» به معنای بازداشتن است و «اولی النُّهَى» یعنی صاحبان عقل و خرد. از این جهت به عقل، «نهی» می گویند که انسان را از پیروی هوسها باز می دارد. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال کردند «اولی النُّهَى» چه کسانی هستند؟ حضرت فرمود:

هم اولوا الاخلاق الحسنه... و البرره بالامهات و الآباء، و المتاعاهدین للفقراء و الجیران و الیتامی، و یطعمون الطعام و یفشون السلام فی العالم، و یصلون و الناس نیام غافلون آنان که دارای اخلاق حسنه اند... به پدران و مادران نیکی می کنند، به فقرا و همسایگان نیازمند و یتیمان کمک می رسانند، به گرسنگان غذا می دهند، صلح و آسایش در جهان می گسترانند و همان هایی که نماز می خوانند در حالی که مردم خوابند و بی خبر. (۳)

امیر مؤمنان علی علیه السلام راز سجده های نماز را اشارات به این آیه دانسته و فرموده اند: معنی

ص: ۳۵۴

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

سجده ی اوّل آن است که خدایا! من در آغاز از این خاک بودم، هنگامی که سر از سجده برمی داری اشاره به آن دارد که تو مرا از خاک آفریدی. سجده ی دوّم این مفهوم را می رساند که تو مرا به خاک برمی گردانی، و بلند شدن از آن، یعنی تو بار دیگر در قیامت مرا از خاک زنده خواهی کرد. (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش نباتات نیز هدفدار است. «لَبَاتٍ شَتَّى كَلُّوا وَ ارْعَوْا»

۲- تنوع نباتات برای تنوع نیازهاست. «لَبَاتٍ شَتَّى كَلُّوا وَ ارْعَوْا»

۳- چهار پایان برای انسان آفریده شده اند. «أَنْعَامِكُمْ»

۴- بهره گیری از مادّیات، شما را از یاد خدا غافل نسازد. «كُلُوا ... إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ»

۵- سرچشمه و مادّه ی خلقت انسان از زمین است. «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ»

۶- تفکر در طبیعت یکی از راههای خداشناسی است. «لآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى»

۷- مهم تر از داشتن عقل، استفاده و پیروی از آن است. «لآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى»

۸- انسان باید در خاک دفن شود. «فِيهَا نُعِيدُكُمْ»

۹- معاد، جسمانی است. «نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى»

وَ لَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى «۵۶»

و به تحقیق ما تمام آیات و معجزات خویش را به او (فرعون) نشان دادیم، ولی او تکذیب و امتناع کرد.

قَالَ أَجِئْتَنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى «۵۷»

(فرعون) گفت: ای موسی! آیا تو آمده ای تا با سحر خود ما را از منطقه و سرزمینمان بیرون کنی؟!

ص: ۳۵۵

۱- خداوند متعال حتی برای فرعون ها نیز اتمام حجت می کند. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا»

۲- برای بعضی از منکرین یک معجزه کافی است، امّا برای طاغوتی مثل فرعون باید معجزات متعدّدی را ارائه کرد. «أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا»

۳- هرگاه قلب و روح انسان مریض شود، هیچ دلیلی نمی تواند او را قانع سازد.

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى»

۴- انسان لجوج به منزله ی ابلیس است. «فَكَذَّبَ وَ أَبَى» چنانکه خداوند در آیه ۳۴ سوره بقره در مورد شیطان می فرماید: «أَبَى وَ اسْتَكْبَرَ»

۵- طاغوت ها در زمان درماندگی با سوء استفاده از عواطف و حربه ی وطن دوستی، احساسات مردم را تحریک می کنند. «لِنُخْرِجَنَّا مِنْ أَرْضِنَا»

۶- تهمت و ایجاد سوءظنّ نسبت به مردان خدا، شیوه ی استکباری است.

«لِنُخْرِجَنَّا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ»

فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرِ مِثْلِهِ فَأَجْعَلْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى «۵۸»

(فرعون ادامه داد) پس ما (هم) حتماً سحری همانند آن (سحر) را برای تو خواهیم آورد. پس (اکنون) بین ما و خودت زمانی قرار بده که از آن تخلف نکنیم (آن هم در) مکانی هموار و با فاصله ای که نسبت به همه یکسان باشد.

«قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى «۵۹»

(موسی) گفت: وعده گاه (ما و) شما، روز زینت (روز عید) و در وقت چاشت (نیمروز) که همه ی مردم جمع شده باشند.

فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى ﴿٦٠﴾

پس فرعون پشت کرد (و مجلس را ترک کرد)، پس (تمام) مکر و حيله ی خود را جمع کرد، سپس (در روز موعود) باز آمد.

نکته ها:

یکی از بهترین کارهای حضرت موسی علیه السلام این بود که از عید ملی، یک روز و یک اجتماع هدفدار و متعالی ساخت و چنان کرد که در آن روز، همه ی ساحران با دیدن معجزه او تغییر فکر و عقیده دادند.

پیام ها:

۱- تحقیر و تهمت و عادی سازی جریان های مهم، شیوه ی طاغوت هاست.

﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ﴾

۲- گاهی با آنکه احساس پوچی در درون است، ولی ژست قدرت نمایی و قاطعیت گرفته می شود. ﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ ...﴾

۳- حتی اگر به دشمن هم وعده می دهیم، بر آن وفا کنیم. ﴿مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ﴾

۴- عدالت و انصاف حتی درباره ی دشمن نیز نیکوست. ﴿مَكَانًا سُوءٍ﴾ (مسافت آن مکان، نسبت به هر دو گروه یکسان باشد و هیچ امتیازی در آن نباشد)

۵- از ایام فراغت به بهترین نحو بهره برداری کنید. ﴿مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾

۶- اگر ارشاد، با زیبایی و زینت و دلخوشی مردم همراه باشد، دارای اثر بیشتری است. ﴿مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾

۷- مسئله عید و زینت، تاریخی بسیار طولانی دارد. ﴿يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾

۸- بحث های منطقی و آزاد باید در حضور مردم باشد. ﴿أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى﴾

۹- در تبلیغ از عنصر زمان و مکان غفلت نشود. ﴿يَوْمَ الزَّيْنَةِ ... ضُحًى ... مَكَانًا سُوءٍ﴾ (هم فراغت مردم، ﴿يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾، هم دسترسی مردم، ﴿مَكَانًا سُوءٍ﴾ و هم روشنایی و لطافت هوا، ﴿ضُحًى﴾ همه در تبلیغات موسی جمع شده بود.)

۱۰- دشمنانِ حقّ در اولین فرصت ممکن، در فکر و توطئه بر اندازی حقّ هستند.

فَتَوَلَّى ... فَجَمَعَ كَيْدَهُ

قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى ﴿٦١﴾

موسی به آنان (فرعونیان) گفت: وای بر شما! بر خدا دروغ نبندید، که شما را با عذابی (سخت) هلاک و ریشه کن خواهد کرد و به تحقیق آن کس که (به خدا) دروغ ببندد، ناکام و زیانکار گردد.

فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى ﴿٦٢﴾

پس آنان در کارشان به کشمکش پرداختند و نجوی (و نتیجه نزاع خود) را مخفی کردند.

پیام ها:

۱- معجزه را سحر دانستن، افتراء بر خداوند است. «لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ»

۲- قبل از انجام معجزه، هشدار و تبلیغ مردم ضروری است، موسی علیه السلام در میان انبوه مردم گفت: «لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ»

۳- افترا زننده بر خداوند، هم در دنیا ناکام می ماند و هم در آخرت به کیفر و عذاب می رسد. «فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى»

۴- با دروغ و افترا هرگز به نتیجه نخواهیم رسید. «وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى»

۵- کسی که در برابر حقّ بایستد، هلاک می شود. (۱) «وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى»

۶- شما امر به معروف و نهی از منکر کنید، اگر در افراد اثر نکند لااقل در دیگران شک و تردید به وجود می آورد. لَا تَفْتَرُوا ... فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ ...

ص: ۳۵۸

۷- دشمنان اختلافات خود را پنهان می کنند. «فَتَنَّا زُعُورًا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَ أَسْرُوا النَّجْوَى»

قَالُوا إِنَّ هَذَا لِسِحْرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى ﴿٦٣﴾

(فرعونیان) گفتند: همانا این دو (موسی و هارون) قطعاً جادوگرند (که) می خواهند با سحرشان شما را از سرزمینتان بیرون کنند و آیین برتر شما را براندازند.

فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اتُّو صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعَلَى ﴿٦٤﴾

پس (اینک تمام نقشه و) کید خود را گرد آورید، سپس در یک صف (و بطور منظم) حاضر شوید. و به تحقیق امروز پیروزی از آن کسی است که برتری یابد (و سحر او غالب شود).

نکته ها:

مسئولان و حاکمان، نقش مهمی در اعتقادات مردم دارند. همان گونه که فرعون در آیه ۵۷ به موسی گفت: تو با سحر، ما را از سرزمینمان خارج می کنی، در این آیه طرفداران او نیز همان حرف را می زنند.

در منطق مردانِ خدا، پیروزی از آن پرهیزکاران است، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (۱) و شعار ابرقدرت ها، برتری طلبی و سلطه جویی است، «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعَلَى» می باشد.

پیام ها:

۱- طاغوت ها برای تحریک مردم علیه مردان خدا، آنها را عناصری متجاوز و مخالف آیین ملی قلمداد می کنند. يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ ... يَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى

۲- مالکیت، یک خواسته طبیعی است و انسان ها با مخالف آن مبارزه می کنند.

«يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» (وطن دوستی، امری فطری و خواسته همه مردم است)

ص: ۳۵۹

۳- وحدت، رمز پیروزی و اختلاف رمز سقوط است. «فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ» طرفداران فرعون همه یاران خود را به همفکری و بهره گیری از تمام حيله ها فراخواندند.

۴- نظم، یکی از عوامل هبیت در مقابل دشمنان است. «صَفًّا»

۵- دشمنان برای سرکوب حق، هم هدف خود را یکی می کنند و هم قالب حرکتشان را هماهنگ می سازند. فَأَجْمِعُوا ... صَفًّا

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴿٦٥﴾

(ساحران) گفتند: ای موسی! آیا تو (ابتدا عصای خود را) می افکنی یا ما اول کسی باشیم که بیفکنند؟!

قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِجَابُهُمْ وَعَصِيَّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾

(موسی) گفت: بلکه شما بیفکنید. پس (همین که آنان بساط خود را افکندند) ناگهان طناب ها و عصاهای آنان در اثر سحرشان چنان به نظر او (موسی) آمد که حرکت می کنند!

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ ﴿٦٧﴾

پس موسی در دل خود احساس ترس کرد (که مبادا مردم فریب بخورند).

نکته ها:

«حبال» جمع «حبل» به معنای ریسمان و «عصی» جمع «عصا» است.

«اوجس» از «وجس» به معنای صدای پنهانی است و «ایجاس» به چیز پنهان در باطن گفته می شود.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۶ نهج البلاغه در تفسیر «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ» می فرماید: ترس موسی علیه السلام از تأثیر سحر در مردم جاهل بود.

۱- آزاد گذاشتن ها همیشه نشانه ی حقایق نیست. **إِمَّا أَنْ تُلْقَىٰ وَ إِمَّا ...** (طرفداران فرعون و ساحران، موسی را در انتخاب یکی از دو راه آزاد گذاشتند).

۲- به مخالفین اجازه آزادی عملی دهیم، آنگاه با جواب محکم و منطقی آنها را رد کنیم. **«الْقُوا»**

۳- اجازه القای شبهه جهت پاسخگویی و رفع اشکال مانعی ندارد. **«الْقُوا»**

۴- سحر، حقیقت اشیا را تغییر نمی دهد، بلکه نمودها را دگرگون می سازد و در ادراک انسان تأثیر می گذارد. **«يُخِيلُ إِلَيْهِ»**

۵- رهبران نباید نگرانی خود را در برابر دشمن اظهار کنند. **«فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ»**

۶- پیامبر نیز مانند عموم مردم حالات و روحیات مختلفی دارد. **«فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ»**

قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾

ما(به موسی) گفتیم: نترس! همانا تو خودت برتری.

وَ أَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِيَّامًا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾

و آنچه را در دست راست داری بیفکن تا هر چه را آنان ساخته اند در کام خود فرو برد(و بلعد). همانا آنچه آنان ساخته اند(فقط) حيله ساحر است و ساحر هر جا رود(و هر چه کند پیروز) و رستگار نگردد.

فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَىٰ ﴿٧٠﴾

پس(وقتی آنان معجزه موسی را دیدند که چگونه ازدها همه ی بافته هایشان را بلعد، تمام)ساحران به سجده افتادند و گفتند: ما به پروردگار هارون و موسی ایمان آوردیم.

افتادند و در حالی که صبح از کافران بشمار می آمدند، غروب به جمع شهداء راه خدا پیوستند و با بیان «آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» اظهار داشتند که کار ما غلط بوده است، و چون فرعون خود را «رب» مردم می دانست، آنها هم کلمه «بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» را بکار بردند، زیرا اگر آنها تنها می گفتند: «رب موسی»، فرعون می گفت: موسی را من تربیت کرده ام، از اینرو ساحران، بعد از کلمه «رب» ابتدا نام هارون علیه السلام و سپس نام موسی علیه السلام را ذکر کردند. (۱)

خداوند بدون شرط به پیامبرش وعده برتری می دهد، «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ولی به مؤمنین به شرط وفاداری به ایمان، وعده برتری می دهد، «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (۲) زیرا انبیا وفادار هستند، ولی مؤمنین ممکن است دست از وفاداری بردارند، لذا خداوند می فرماید: آنان به شرط وفاداری برترند.

پیام ها:

۱- هر کجا که نگرانی زیادتر باشد، تأیید و تأکید بیشتری را می طلبد. «لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» (۳)

۲- تلقین، عامل تقویت روحیه است. «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى»

۳- جواب باید متناسب با سخن مجادله گر باشد و با زبان خود او سخن بگوییم.

فرعون گفت: «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى»، خداوند فرمود: «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى»

۴- حق، باطل را نابود می سازد. «تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا»، «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴)

۵- نه تنها ساحران زمان حضرت موسی که تمام ساحران تاریخ تیره بخت هستند. «لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ» (۵) ۶- برای افراد سالم و غیر لجوج، روشن شدن حق همان و تسلیم شدن همان.

ص: ۳۶۲

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). آل عمران، ۱۳۹.

۳- ۳). آوردن حرف تأکید «ان» و تکرار ضمیر متصل و منفصل مخاطب «ک و انت» به همراه کلمه علو آن هم در قالب «اعلی» و جمله اسمیه، همه تأییدی برای آن دلهره هاست.

۴- ۴). اسراء، ۸۱.

۵- ۵). الف و لام در کلمه «الساحر» برای عموم است.

«فَأَلْقَى» (گویا در باطن مجبور به سجده شدند)

۷- انسان، موجودی است که می تواند در یک لحظه تصمیم بگیرد و تغییر عقیده و ایدئولوژی دهد. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ»

۸- راه توبه برای همگان باز است، توبه از شرک، ایمان آوردن به خداست. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ» هر انسان منحرفی را بد ندانیم، شاید توبه کند.

۹- انسان ها در انتخاب عقیده آزادند و مجبور محیط نیستند. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ»

۱۰- سجده، از آثار یقین است، ایمان بدون سجده نمی شود. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سُجَّداً»

۱۱- ساحران، در یک جمله، ایمان خود را به توحید و نبوت اظهار داشتند. «آمَدَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» (قدر زر زرگر شناسد، قدر گوهر گوهری)

«قَالَ آمَنْتُ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السَّحْرَ فَلَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَ لَأُصِيبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَاباً وَ أَتَقَى» (۷۱)

(فرعون که تمام نقشه های خود را بر آب دید به ساحران) گفت: آیا قبل از آنکه به شما اجازه دهم، به او ایمان آوردید؟! بی گمان او بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است. پس قطعاً دست ها و پاهای شما را بر خلاف (یکدیگر، یعنی دست راست و پای چپ یا به عکس) قطع خواهم کرد و شما را بر شاخه های درخت خرما به دار خواهم آویخت و به زودی خواهید دانست که شکنجه و مجازات کدام یک از ما سخت تر و پایدارتر است.

نکته ها:

در آیه ی ۶۱، موسی فرعونیان را به عذاب تهدید کرد، «لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَيُسَدِّحْتَكُمْ بِهِ» در این آیه فرعون می گوید: به زودی می دانید که عذاب چه کسی سخت تر است.

ص: ۳۶۳

۱- عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. «قَالَ آمَنْتُمْ» فرعون، همه کارشناسان را برای نابودی حق جمع کرده بود، ولی همه به دست موسی علیه السلام هدایت شدند.

۲- در نظام طاغوتی، خفقان حاکم است و مردم حتی از آزادی عقیده نیز محرومند. «آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ»

۳- تهدید و تهمت، شیوه ی کار طاغوت هاست. «إِنَّهُ لَكَبِيرٌ كُفُّ»

۴- انبیا با روح انسان کار می کنند، ولی طاغوت ها با ضربه به جسم انتقام می گیرند. فَلَأَقْطَعَنَّ... غافل از آنکه با شکنجه و قتل نمی توان باور و اعتقادات مردم را تغییر داد.

۵- ستمگران مغرور، خود را جاودانه می پندارند. «إِنَّا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَيَّ مَا جَاءَنَا مِنَ الْيَتِيَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾

(ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را بر کسی که ما را آفریده و بر آن معجزاتی که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد. پس تو هر حکم و قضاوتی که می خواهی بکن، تو فقط در این زندگانی دنیا حکم می کنی.

إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿٧٣﴾

همانا ما به پروردگارمان ایمان آورده ایم تا خطاهای ما و آنچه را از سحر که بر آن وادارمان کردی بر ما ببخشد، و خداوند بهتر و پاینده تر است.

«خطایا» جمع «خطیئه»، به گناهان عمدی گفته می شود. (۱)

جمله ی «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ» یعنی ما از خداوند به خاطر خطاهایی که تو ما را بر آن مجبور کردی، استغفار می کنیم. و مراد از اکراه بر سحر، احضار ساحران و عمل سحر آنان است. (۲)

کسی که از جان خود در راه هدف الهی بگذرد، هر لحظه رشد بیشتری پیدا می کند.

ساحران در این آیات، سه گونه تعبیر درباره ی خداوند آوردند: «الَّذِي فَطَرَنَا»، «آمَنَّا بِرَبِّنَا»، «وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى».

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: هر کس خود را از دیگران برتر بداند مستکبر است.

پرسیدند: آیا افراد پاک که خود را بهتر از گناهکاران می دانند مستکبرند؟ امام ماجرای ایمان آوردن ساحران را بیان فرمود که انسان گاهی در چند لحظه تغییر فکر می دهد، بنابراین خود را بهتر ندانید چون خبر از سرانجام و عاقبت ندارید. (۳)

پیام ها:

۱- انسان ها در عقیده و ایمان، آزاد و انتخابگرند و با تهدید و تطمیع نمی توان باورهای آنان را عوض کرد. فَلَا قَطْعَنَّ لِاصْلَبِن... لَنْ نُؤْتِرَكَ

۲- دشمنان را از خود مأیوس کنید. «لَنْ نُؤْتِرَكَ»

۳- ایمان، به انسان قدرت و جرأت می بخشد. آنان پس از ایمان آوردن گفتند:

«لَنْ نُؤْتِرَكَ»

۴- ایمان، زمانی ارزش دارد که بر اساس منطق و بصیرت باشد. «لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَيَّ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيْنَاتِ»

ص: ۳۶۵

(۱- ۱). لسان العرب.

۲- ۲). اکراه، اگر به نحوی باشد که اختیار انسان گرفته شود، عذرخواهی و استغفار ندارد. بنابراین استغفار ساحران از اکراه، نشان می دهد که اکراه فرعون در حد سلب اختیار نبوده است.

۳- ۳). کافی، ج ۸، ص ۳۲۸.

۵- بر قدرت ها در دید مؤمنین واقعی، حقیر و بی ارزشند. «لَنْ نُؤْتِرَكَ»

۶- نشانه ی ایمان واقعی، آمادگی برای فدا کردن تمام هستی در راه دفاع از ارزشهای الهی است. مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيْتَاتِ ... فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ

۷- کسی که ایمان ندارد، جذب هدیه طاغوت می شود، «أَإِنَّ لَنَا لَأَجْرًا» ولی مؤمن، همه چیز غیر از خدا را کوچک و بی ارزش می داند. «إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۸- اولین گام در عفو و بخشش الهی، ایمان به اوست. «آمَنَا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا»

۹- سحر، گناه است و باید از آن توبه کرد. لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا ... مِنَ السَّحْرِ

۱۰- طاغوت ها از تخصص مردم سوء استفاده می کنند. «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ»

۱۱- با دشمنان مقابله به مثل کنید. فرعون گفت: «لَتَعْلَمَنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَ أَبْقَى»، ساحرانی که ایمان آورده بودند گفتند: «وَاللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى»

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿٧٤﴾

همانا هر کس که گناهکار و مجرم نزد پروردگار خود بیاید، پس برای او جهنمی است که نه در آن می میرد (تا رهایی یابد) و نه (با خوشی) زندگی می کند.

وَ مَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى ﴿٧٥﴾

و هر کس در حالی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده باشد، نزد او آید، پس برای آنان درجات عالی و برتر است.

جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى ﴿٧٦﴾

(و) باغهای جاویدانی که در زیر آنها نهرها جاری است (و آنان برای) همیشه در آنجا خواهند بود، و این پاداش کسی است که (خود را از کفر و گناه) پاکیزه گرداند.

نکته ها:

ساحران پس از ایمان آوردن، به فرعون گفتند: اعمال شکنجه و قتل تو تنها در این چند روز دنیاست، در حالی که قهر یا لطف الهی دائمی است. هم دوزخیان در جهنم ابدی هستند، «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ» و هم بهشتیان در بهشت، جاودانه اند. جَنَّاتٌ عَدْنٍ ...

خَالِدِينَ فِيهَا

جایگاه مؤمن بهشت است، اما کسب درجه، مربوط به مقدار تزکیه اوست که باید تلاش کند و در تمام ابعاد خود را از آلودگی ها پاک و تزکیه کند؛ تزکیه ی روح از عقاید انحرافی، تزکیه ی اخلاق از رذائل اخلاقی، تزکیه ی جسم از خبائث و تزکیه ی اعمال و رفتار از کارهای زشت و ناشایست.

پیام ها:

۱- کسی که توبه نکند، مجرم محشور می شود. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا» (ساحران گفتند: ما ایمان آوردیم تا خدا توبه ی ما را بپذیرد و ما را ببخشد، سپس گفتند:

هر کس مجرم نزد خدا آید، یعنی بدون ایمان و توبه از کردار گذشته، جهنم جایگاه اوست.)

۲- از گناه بدتر، گناهکار مردن است. «يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا»

۳- انسان باید ایمان خود را تا آخر عمر حفظ کند. «يَأْتِيهِ مُؤْمِنًا»

۴- انسان در انتخاب عقیده آزاد است. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا ... مَنْ يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا»

۵- ایمان از عمل صالح جدا نیست. «مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ»

۶- مؤمن واقعی، عامل به هر کار صالحی است. «عَمِلَ الصَّالِحَاتِ»

۷- بهشت دارای سلسله مراتب است. «الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ»

۸- تزکیه، کلید بهشت است. «وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى»

۹- مؤمن، اهل خودسازی و تزکیه است. «مُؤْمِنًا ... لَهُمُ الدَّرَجَاتُ ... جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى»

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾

وبه تحقیق ما به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه (از مصر) کوچ بده و برای آنان راهی خشک در میان دریا بگشا تا نه از تعقیب (فرعونیان) بترسی و نه (از غرق شدن)، بیمناک باشی.

فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾

پس فرعون با سپاهیانش آنان را دنبال کرد، پس (موجی) از دریا آنان را گرفت و به طور کامل غرق کرد.

وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَىٰ ﴿٧٩﴾

و فرعون قوم خود را گمراه کرد و هیچ هدایتی نکرد.

نکته ها:

هنگامی که ساحران و مردم مصر به موسی علیه السلام ایمان آوردند و از تهدیدات فرعون نهراسیدند، راه امداد الهی گشوده شد. از این روی به موسی علیه السلام خطاب گردید که مردم را شبانه از مصر حرکت بده که دریا را برای تو خشک و شرّ فرعون را از شما دور می کنیم. (۱)

«اسراء» به معنای حرکت در شب است، «ییس» به مکانی گفته می شود که قبلاً آب داشته، اما اینک خشک شده و «دَرَک» به خساراتی که دامنگیر انسان می شود گفته می شود، و مراد از «عبادی» بنی اسرائیل است.

پیام ها:

۱- حرکت انبیا و شیوه ی مبارزه ی آنان برخاسته از وحی الهی است. «أَوْحَيْنَا»

۲- عزّت همراه آوارگی، بهتر از ذلّت در وطن است. «أَسْرِ بِعِبَادِي»

ص: ۳۶۸

۳- اگر نمی توانیم در محیطی اثر بگذاریم، لااقل آن محیط را ترک و از آنجا هجرت کنیم. «أَسْرِبِعِبَادِي»

۴- از جمله اهداف بعثت انبیا، نجات مردم از شر طاغوت هاست. «أَسْرِبِعِبَادِي»

۵- اولین گام علیه ظالم، خالی کردن اطراف اوست. «أَسْرِبِعِبَادِي»

۶- خداوند یاور محرومان است. «عبادی»

۷- هدایت و اداره ی مردم، بر عهده ی رهبران الهی است. «أَسْرِبِعِبَادِي فَاصْرِبْ»

۸- معجزه ی موسی علیه السلام چنان جامعه را تکان داد و به حرکت واداشت که فرعون خود مجبور به تعقیب آنان گردید. «فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ»

۹- دریا نیز همچون همه ی طبیعت، مأمور قهر یا مهر خداست. «فَعَشِيَهُمْ»

۱۰- رهبران و حاکمان جامعه، در هدایت یا گمراهی مردم نقش کلیدی دارند.

«أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَى»

۱۱- شعارهای انحرافی را بی پاسخ نگذارید. فرعون می گفت: «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱) اما خداوند می فرماید: «وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَى» فرعون نه تنها مردم را هدایت نکرد بلکه گمراه کرد.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ وَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ السَّلْوَى ﴿٨٠﴾

ای بنی اسرائیل! همانا ما شما را از (دست) دشمنانتان نجات دادیم و با شما در سمت راست کوه طور، قرار و وعده گذاردیم و بر شما (غذاهای آماده ای همچون) منّ و سلوی نازل کردیم.

نکته ها:

مسأله ی نجات بنی اسرائیل از ستم فرعون و نزول غذاهای منّ و سلوی در حالی که در

ص: ۳۶۹

بیابان سرگردان بودند، بارها در قرآن ذکر شده است.

«مَنْ ظَاهراً عَسَلَ وَتَرَجَبِينَ وَ«سَلْوَى» نَوْعِي پرنده حلال گوشت ولذیذ است.

«وَاعِدْنَاكُمْ بِالْطُّورِ» اشاره به جریان رفتن حضرت موسی همراه جمعی از بنی اسرائیل به میعادگاه طور است که در آنجا خداوند الواح تورات را بر موسی نازل کرد.

پیام ها:

۱- یادآوری نعمت های الهی، یکی از وظایف انبیا و زمینه ی رشد و تشکر انسان است. يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ ...

۲- آزادی و امتیاز از بزرگ ترین نعمت های الهی و زمینه ساز استفاده از سایر نعمت هاست. أَنْجَيْنَاكُمْ ...

۳- پس از سقوط طاغوت و تشکیل حکومت، مهم ترین نیاز، قانون است.

أَنْجَيْنَاكُمْ ... وَاعِدْنَاكُمْ (وعده ی خدا اعطای تورات و قانون الهی بود)

۴- همه ی الطاف از جانب خداوند است. «انجینا-- نَزَّلْنَا»

۵- نعمت معنوی بر نعمت مادی مقدم است. ابتدا فرمود: «وَاعِدْنَاكُمْ» که مربوط به نزول تورات است، سپس فرمود: «الْمَنْ وَ السَّلْوَى» که غذای جسم است.

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوِيَ ﴿٨١﴾

(اینک) از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما کرده ایم بخورید، و(لی) در آن طغیان نکنید که قهر و غضب من بر شما وارد خواهد شد و هر کس که قهر من او را بگیرد، قطعاً سقوط کرده است.

پیام ها:

۱- اصل در چیزهای طیب و پاکیزه، مباح بودن استفاده از آنهاست. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ» پس تحریم طیبات ممنوع است.

۲- ادیان الهی به بهداشت تغذیه توجه دارند. کُلُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ ...

۳- طبع سلیم انسانی، یکی از معیارهای شناخت حلال هاست. «طَيِّبَاتٍ» (طیب به چیزی گفته می شود که مطابق طبع و دلپسند باشد).

۴- رعایت نکردن احکام خوردنی ها، از بسترهای طغیان است. کُلُوا ... لَا تَطْغَوْا

۵- امت های رها شده از ستم، در معرض طغیان هستند. أَنْجَيْنَاكُمْ ... کُلُوا ... وَلَا تَطْغَوْا

۶- حلال های الهی را در راه حرام مصرف نکنیم. «لَا تَطْغَوْا فِيهِ»

۷- مصرف بیش از اندازه ی مورد نیاز، سرپیچی از حکم خداست. «لَا تَطْغَوْا فِيهِ»

۸- قهر الهی نسبت به طغیان گران تهدیدی جدی است. «فَيَحِلُّ»

۹- طغیان در مصرف از گناهان کبیره است، چون عذاب الهی را در پی دارد.

«لَا تَطْغَوْا - فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي»

۱۰- سقوط واقعی، گرفتار شدن به غضب الهی است، نه ورشکستگی های سیاسی، اقتصادی و امثال آن. «مَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوِيَ»

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى ﴿۸۲﴾

و البته من، هر کس را که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، به هدایت برسد، قطعاً می بخشم.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که با تهدید به اتمام رسید، این آیه بشارت الهی را به همراه دارد و این شیوه در همه جای قرآن دیده می شود.

توبه از هر گناه و خلاف باید متناسب با همان گناه و خلاف باشد. مثلاً توبه کسی که نماز نخوانده، قضای نماز است، توبه ی مردم آزاری، عذرخواهی است، توبه ی کتمان حقایق، بیان آن است، توبه ی شرک، ایمان به خداست، توبه ی مال مردم خواری، ردّ اموال به صاحبان آن است.

گرچه در این آیه سخن از بخشش توبه کنندگان است، اما در آیه ی دیگر می خوانیم: کسانی که بعد از ایمان، کفر بورزند و بر آن بیفزایند، دیگر هرگز توبه آنان قبول نخواهد شد. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ اذْأَوْ كُفَرُوا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ» (۱)

انبیای الهی نیز از خدا طلب مغفرت می کردند؛ آدم علیه السلام: «إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا» (۲)، نوح علیه السلام: «إِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي» (۳)، ابراهیم علیه السلام: «أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي» (۴)، موسی علیه السلام: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي» (۵)، عیسی علیه السلام: «وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ» (۶) و محمد صلی الله علیه و آله: «وَ اسْتَغْفِرُهُ» (۷)

در روایات مراد از «اهتدی»، هدایت به ولایت اهلیت علیهم السلام دانسته شده است. (۸)

پیام ها:

۱- راه توبه بر آنان که مشمول غضب الهی شده اند، باز است. فَقَدْ هَوَى ... إِنْ لَمْ تَغْفِرْ

۲- بازگشت واقعی انسان، مغفرت و آثار بسیاری را از جانب خدا در پی دارد. «إِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ»

۳- توبه با شرایطی پذیرفته می شود. الف: بازگشت «تَابَ»، ب: ایمان «آمَنَ»، ج: کار خوب «عَمِلَ صَالِحًا»، د: هدایت پذیری «اهتدی».

۴- حتی ایمان و عمل صالح بدون هدایت پذیری از هادیان الهی کافی نیست.

«آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى» (آری، اگر ایمان و عمل صالح باشد، ولی انسان در خط هدایت هادیان الهی قرار نگیرد، صید سامری و بلعم باعوراها می شود).

۵- مؤمن بودن و مؤمن شدن مهم است، اما مؤمن ماندن مهم تر است. «ثُمَّ اهْتَدَى»

وَ مَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى (۸۳)

(به موسی گفتیم: ای موسی! چه چیز سبب تعجیل (و پیشی گرفتن) تو از قومت شد؟! (چرا زودتر به وعدگاه آمدی؟)

ص: ۳۷۲

۱- ۱. آل عمران، ۹۰.

۲- ۲. اعراف، ۲۳.

۳- ۳. هود، ۴۷.

۴- ۴. شعراء، ۸۲.

۵- ۵. اعراف، ۱۵۱.

۶- ۶. مائده، ۱۱۸.

٧-٧) .نصر، ٤.

٨-٨) .كافي، ج ٨ ص ٣٩٣.

قَالَ هُمْ أَوْلَاءِ عَلِيٍّ أَثْرَى وَ عَجَلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى ﴿٨٤﴾

(موسی) گفت: آنها (قوم من) به دنبال من هستند و پروردگارا! برای خشنودی تو به سوی تو شتاب کردم.

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾

(خداوند) فرمود: همانا ما قوم تو را بعد از (آمدن) تو آزمایش کردیم و سامری آنها را گمراه کرد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در ذیل آیات فوق، سیمای عاشق را چنین بیان فرمود: انسان مشتاق نه در فکر غذا، لباس و مسکن است و نه آرام و قرار دارد تا به محبوبش برسد، همان گونه که حضرت موسی به عشق دریافت وحی، خواب و خوراک نداشت و فرمود: خدایا! من زودتر از قوم خود آمده ام تا تو راضی شوی. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر نیز در مقابل عملکرد خود مسئول است. مَا أَعْجَلَكَ ...

۲- رهبر باید پیشگام باشد تا امت به دنبال او حرکت کنند. «أَوْلَاءِ عَلِيٍّ أَثْرَى»

۳- موسی علیه السلام عاشق خدا و استماع کلام الهی بود. «عَجَلْتُ إِلَيْكَ»

۴- عجله در کار خیر و برای کسب رضای الهی مانعی ندارد. عَجَلْتُ ... لِتَرْضَى

۵- بالاترین هدف انبیا و مقصد اعلای آنان، جلب رضایت الهی است. «لِتَرْضَى»

۶- با حضور رهبر در جامعه، از دشمنان کاری ساخته نیست. منحرفان، از غیبت و نبود رهبر الهی سوء استفاده می کنند. «مِنْ بَعْدِكَ»

۷- امت ها در غیبت پیشوایان، در معرض آزمون و فتنه هستند. فَتَنَّا ... مِنْ بَعْدِكَ

ص: ۳۷۳

۸- نقش هنر و هنرمند غیر متعهد در تخریب باورهای دینی و انحراف مردم، کمتر از قدرت طاغوت نیست. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ»

۹- ارتداد برای تازه ایمان آورده ها، خطر و تهدیدی جدی است. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ»

۱۰- اصحاب پیامبر بودن کافی نیست، حسن عاقبت و استواری دینی لازم است.

«أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (خداوند بنی اسرائیل را نجات داد و طیبیات را روزی آنان کرد، اما بد عاقبت شدند).

فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِيدًا حَسِينًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾

پس موسی خشگمین و اندوهناک به سوی قوم خود بازگشت (و) گفت: ای قوم من! آیا پروردگارتان به شما وعده ای نیکو (نزول تورات) نداد؟ آیا مدّت (غیبت من) بر شما طولانی شد؟ یا اینکه می خواستید خشمی از طرف پروردگارتان بر شما فرود آید، که با قرار و موعد من تخلف کردید؟!

نکته ها:

در این آیه به دو وعده اشاره شده است، یکی وعده ای از جانب خداوند که نزول تورات بوده است، «أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِيدًا حَسِينًا» و دیگری، وعده ای از طرف موسی علیه السلام با مردم که در زمان غیبت او از برادرش هارون اطاعت کنند، ولی مردم با گوساله پرستی آنها را نادیده گرفتند. البته موسی هنگام توبیخ آنان، علت انحرافشان را سؤال کرد و پرسید: آیا انحراف شما عامدانه بود و با آگاهی به سراغ قهر خدا رفتید؟ یا از روی غفلت به آن روی آوردید؟ آیا به خاطر اینکه سی روز غیبت من به چهل روز منتهی گردید، شما منحرف شدید؟ و آیا...

(۱).

در این آیه همچون آیه ی ۸۱، از حلول غضب الهی سخن به میان آمده است، لیکن در آنجا عامل غضب، طغیان و در اینجا پیمان شکنی مردم بیان شده است. اینها عواملی است

ص: ۳۷۴

که رمز سقوط بنی اسرائیل در آنها نهفته است.

پیام ها:

- ۱- همین که از انحرافی با خبر شدید، فوراً عکس العمل نشان دهید. «فَرَجَعَ» (حرف «فا» در «فَرَجَعَ» نشانه فوریت است.)
- ۲- غیرت دینی از صفات بارز اولیای خداست. «عَضُّ بَانَ أَسِيفاً» (رهبران دینی و اولیای خدا، غصه ی انحراف مردم را می خورند.)
- ۳- خشم و غضبی که در راه رضای الهی باشد مذموم نیست. «عَضُّ بَانَ أَسِيفاً» (خشم و تأسف اولیای خدا، به خاطر ارتداد و انحراف معنوی مردم است.)
- ۴- در جای خود باید خطاکار را توبیخ کرد. «أَلَمْ يَعِدْكُمْ»
- ۵- عدم حضور رهبر، یا تغییرات جزئی در برنامه ها، نباید سبب انحراف و ارتداد شود. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ»
- ۶- ارتجاع، ارتداد و عهدشکنی، عامل قهر و غضب الهی است. «فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي»
- ۷- قهر و غضب از لوازم تربیت است. «عَضَبْتُ مِنْ رَبُّكُمْ»
- ۸- تخلف از عهد و پیمان پیامبر، عامل قهر خداوند است. يَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ ...
- فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (میان انبیا و مردم تعهدات و قرارهایی است که این قرارها شامل سیره، احکام و نمایندگان آنها در میان مردم می شود که باید مردم به آنها وفادار باشند، و قرار موسی تبعیت از هارون بود.)
- ۹- تخلف از وصی و نماینده پیامبر، تخلف از خود اوست. «فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي» (تخلف از پیروی هارون، تخلف از موسی می باشد.) (۱)
- ۱۰- هنگام توبیخ، روزنه ی توبه و بازگشتی را برای خلافاکار باز بگذارید. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ» (از سؤال های متعدد موسی، این پیام استفاده می شود.)

ص: ۳۷۵

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمُلْنَا أُوزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾

(مردم به موسی) گفتند: ما به میل و اراده ی خود خلاف وعده نکردیم، ولیکن از زیور آلات قوم (فرعون، چیزها و) بارهایی بر ما نهاده شد، پس ما آنها را (در آتش) افکندیم پس اینگونه سامری (بر ما) القا کرد.

پیام ها:

- ۱- گناهکاران برای فرار از مجازات، به بهانه هایی چون اجبار و اکراه و فشار خارجی پناه می برند. «مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا»
 - ۲- مال حرام، خرج کار حرام می شود. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» (زیور آلاتی که فرعونیان از راه ظلم بدست آورده بودند و به ارث به بنی اسرائیل رسیده بود، سرانجام خرج ساخت بت و گوساله شد.) (۱)
 - ۳- چه بسا جلوه ها، زیورها و اموال دنیا که برای انسان وزر و وبال است. «أُوزَارًا»
 - ۴- منحرفان از سرمایه ی خود مردم برای گمراه کردن آنان و رسیدن به اهداف شوم خویش استفاده می کنند. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ»
 - ۵- جامعه ی سست ایمان و سلطه پذیر، با یک ترفند هنرمندانه همه چیز خود را می بازد. «فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ»
 - ۶- تلقین منحرفان و هنرنمایی آنان در جامعه بی اثر نیست. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ»
 - ۷- شخص مجرم می کوشد تا گناه را به گردن دیگران بیندازد. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ»
 - ۸- بزرگ ترین ضربه ها را عوامل خودی منحرف می زنند. «السَّامِرِيُّ»
- فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ پس (سامری) برای آنها پیکر گوساله ی نری که دارای صدایی بود پدید آورد، آنگاه (با پیروانش به مردم) گفتند: این خدای شما و خدای موسی است. پس سامری (خدا و همه ی تعلیمات موسی را) فراموش کرد.

ص: ۳۷۶

أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا» (۸۹)

پس آیا نمی بینند که (این گوساله) برایشان پاسخی ندارد و مالک (هیچ گونه) سود و زیانی برای آنها نیست؟!

نکته ها:

از جمله هنرهای سامری این بود که چگونگی ساخت گوساله را به مردم نشان نداد و مردم یکدفعه با پیکر گوساله ای صدادار مواجه شدند. «فَأَخْرَجَ»

بنی اسرائیل نیندیشیدند که اگر گوساله قابل پرستیدن است، خود سامری که سازنده ی آن است به طریق اولی قابل پرستش است.

پیام ها:

۱- هنری که با جامعه شناسی و روانشناسی همراه باشد، مؤثرتر است. «فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا» (عامل موفقیت سریع سامری در جلب توجه بنی اسرائیل، شناخت زمین‌های بت پرستی و گاوپرستی در آن جامعه و حضور نداشتن رهبر بود).

۲- هنر در اختیار افراد منحرف، همچون تیغ در کف زنگی مست، مهلک و خطرناک است همچون گوساله ی سامری. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ»

۳- مجسمه سازی، ذوب فلزات و ریخته گری، سابقه طولانی دارد. «عِجْلًا جَسَدًا»

۴- بزرگ ترین خطری که هر امت و انقلابی را تهدید می کند، ارتجاع، ارتداد و انحراف فرهنگی و عقیدتی است. «هَذَا إِلَهُكُمْ»

۵- فطرت همه ی انسان ها بر خداپرستی است، انبیا علیهم السلام راه صحیح و معبود واقعی را نشان می دهند، اما سامری ها، کج راهه و گوساله ها را. «هَذَا إِلَهُكُمْ»

۶- اگر بزرگان و رهبران قوم با تهمت خراب شوند، راه برای خراب کردن دیگر افراد هموار می شود. «وَإِلَهُ مُوسَى»

۷- نتیجه ی فراموش نمودن احکام و دستورات الهی و جداسدن از رهبران دینی، انحراف و بدعابتی است. «فَنَسِيَ» (می گویند: سامری از یاران موسی علیه السلام بود

که تعهدات خویش را در قبال او فراموش کرد.) (۱)

۸- راه و مکتب انبیا، استدلالی و منطقی است. أَفَلَا- يَرْوُونَ ... لَا- يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا (عقل می گوید که معبود انسان باید قدرت جلب منفعت را برای انسان و دفع شرور را از او داشته باشد).

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي «۹۰»

و البته هارون (نیز) پیش از این (آمدن موسی) به آنان گفته بود: ای قوم من! شما قطعاً به واسطه ی آن (گوساله)، مورد آزمایش قرار گرفته اید و همانا پروردگار شما خداوند رحمان است، پس از من پیروی کنید و دستور مرا اطاعت نمایید.

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ «۹۱»

(اما قوم مرتد، به هارون) گفتند: ما همواره بر (گوساله پرستی) پایداریم (و از پرستش آن دست بر نخواهیم داشت) تا موسی به سوی ما باز گردد.

پیام ها:

۱- بعضی چنان خودباخته اند که نه عقل بر آنان حکم فرماست «أَفَلَا يَرْوُونَ» و نه پیامبر برایشان راهنما. «قَالَ لَهُمْ هَارُونُ»

۲- انحراف و ارتداد بنی اسرائیل آگاهانه بوده است. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ ... ۳- وظیفه رهبر و پیروانش هنگام بروز بدعت، فریاد و اتمام حجّت است. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ»

۴- انبیا دلسوز مردمند. «وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ ... يَا قَوْمِ»

ص: ۳۷۸

۵- آزمایش انسان ها یک سنت قطعی الهی است، لیکن ابزار آن متفاوت است.

﴿إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ﴾

۶- یادآوری لطف و رحمت الهی می تواند زمینه ی ارشاد و توبه را برای انسان ها فراهم نماید. «رَبُّكُمُ الرَّحْمَنُ»

۷- اطاعت از وصی و نماینده پیامبر واجب است. «فَاتَّبِعُونِي وَ أَطِيعُوا أَمْرِي»

۸- پیروی از رهبران الهی، مایه ی مصونیت از فتنه هاست. «فُتِنْتُمْ ... أَطِيعُوا أَمْرِي»

۹- برای افراد لجوج، فریاد پیامبران نیز بی اثر است. «قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ»

۱۰- بنی اسرائیل بجای فکر، شخصیت گرا بودند. «حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ»

﴿قَالَ يَا هَٰرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا﴾ «۹۲»

(موسی در حالی که موی سر و صورت برادر را گرفته بود به او) گفت: ای هارون! زمانی که دیدی آنان گمراه شدند، چه چیز تو را بازداشت؟

﴿أَلَا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي﴾ «۹۳»

از اینکه مرا پیروی نکنی؟ (چرا برای نجات مردم فوراً به سراغ من نیامدی؟) آیا دستور مرا نافرمانی کردی؟

﴿قَالَ يَا بَنِ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَمْ تَزُقْ قَوْلِي﴾ «۹۴»

(هارون در جواب) گفت: (ای برادر و) ای فرزند مادرم! (موی) ریش و سر مرا (به مؤاخذه) مگیر، همانا من ترسیدم (با برخورد تند من، آنها متفرق شوند و) تو بگویی میان بنی اسرائیل تفرقه انداختی و کلام مرا مراقبت نکردی!

نکته ها:

هنگامی که حضرت موسی علیه السلام از کوه طور بازگشت و قوم خود را منحرف دید، سه گروه

رازیر سؤال برد: الف: مردم ﴿يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ﴾، ب: هارون علیه السلام ﴿يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ...﴾، ج: سامری ﴿فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾.

به گفته ی تفسیر اطیب البیان، چون هارون علیه السلام پیامبر و معصوم است و به وظیفه ی نهی از منکر خود نیز عمل کرده است، می توان مؤاخذه موسی علیه السلام را به اصطلاح یک جنگ زرگری دانست که به در می گوید تا دیوار بشنود. به هارون می گوید که مردم حساب کار خود را بکنند.

در تفسیر صافی به نقل از امام صادق علیه السلام آمده است که توییح موسی علیه السلام برای آن بود که چرا هارون علیه السلام به محض دیدن آن وضع، آن را فوراً به موسی اطلاع نداد.

در شیوه ی تبلیغ گاه می بایست برای تکان دادن افکار عمومی و ایجاد لرزه بر اندام مرده ی جامعه، دست به کار تازه ای زد. چنانچه موسی علیه السلام آن برخورد تند را با جانشین معصوم خویش انجام داد و یا حضرت علی علیه السلام در هنگام خطبه خواندن سیلی محکمی به صورت خود زدند، تا مردم را توجه دهند.

پیام ها:

۱- رهبران باید پاسخگوی انحرافات مردم باشند. ﴿يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ﴾

۲- سکوت و بی تفاوتی مسئولین، مورد توییح است. ﴿مَا مَنَعَكَ﴾

۳- بدعاقبتی، آفتی برای دینداران است. ﴿رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا﴾

۴- پیامبر می تواند فرمان بر پیامبر دیگر باشد. ﴿أَفَعْصَيْتَ أَمْرِي﴾

۵- در جامعه باید مدیریت واحد حاکم باشد. ﴿أَفَعْصَيْتَ أَمْرِي﴾

۶- برای خاموش کردن غضب دیگران، از کلمات عاطفی استفاده کنیم. ﴿يَا بْنَ أُمَّ﴾

۷- دین و دینداری مهم تر از فامیل داری است. ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي﴾

۸- غیرت و تعصب دینی، لازمه ی پیامبری است. ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي﴾

۹- به متهم فرصت دفاع بدهیم. ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي﴾

۱۰- موی بلند و زلف داشتن برای مرد جایز است. «وَلَا بِرَأْسِي»

۱۱- خطر تفرقه ی یک امت، هارون پیامبر را نیز می ترساند. «إِنِّي خَشِيتُ»

۱۲- حفظ وحدت، مهم تر از نجات یک گروه است. «إِنِّي خَشِيتُ ... فَرَّقَتْ»

۱۳- در تصمیم گیری ها باید به مسئله ی اهم و مهم توجه کرد. «إِنِّي خَشِيتُ»

۱۴- در برخوردهای انقلابی باید به عوارض کار توجه کرد و نباید یکسو نگر بود. «إِنِّي خَشِيتُ ...»

۱۵- خطر تفرقه افکنی مهم تر از خطر سکوت در برابر انحراف است. «فَرَّقَتْ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ...»

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ «۹۵»

(سپس موسی به سامری) گفت: ای سامری! (منظور تو از) این کار (و فتنه ی) بزرگ که کردی چیست؟

قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي «۹۶»

(سامری) گفت: من به چیزی پی بردم که (دیگران) به آن پی نبردند، پس من مشتیی از آثار رسول (حق) را بر گرفتم، پس آن را (در) گوشه (افکندم) و این گونه نفسم این کار را در نظرم بیاراست (و فریب داد).

نکته ها:

جمله ی «فَبَصُرْتُ بِهِ» معمولاً در «بصیرت» به معنای فهمیدن که جمع آن «بصائر» است بکار می رود، نه در «بصر» به معنای چشم که جمع آن «ابصار» است. (۱)

در کتاب «احتجاج طبرسی» آمده است که وقتی حضرت علی علیه السلام بصره را فتح کرد، مردم

ص: ۳۸۱

دور آن حضرت را گرفتند تا سخنان او را بشنوند، چشم حضرت در میان مردم به حسن بصری افتاد که چیزی را یادداشت می کرد.

امام علیه السلام با صدای بلند او را مخاطب قرار داده و فرمودند: چه می کنی؟ عرض کرد سخنان شما را می نویسم تا برای دیگران بازگو نمایم. امام علیه السلام فرمودند: آگاه باشید که هر قوم و جمعیتی یک سامری دارد و تو ای حسن! سامری این امت هستی، تو از من آثار رسول خدا را می گیری و با هوای نفس و تفسیر به رأی خودت، مکتب تازه ای می سازی و مردم را به آن فرا می خوانی. (۱)

بر طبق تفاسیر المیزان، فرقان و نمونه، مراد سامری از «فَقَبَضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» آن است که من مقداری از آثار موسی را فراگرفته و بر آن مؤمن شدم، سپس آن را رها کرده و گوساله را ساختم و قهراً جمله ی «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» یعنی به طرحی برای انجام این کار پی بردم که دیگران از آن غافل بودند و این معنا با حدیث فوق مناسب تر است.

پیام ها:

۱- برای برطرف کردن انحراف، ابتدا باید ریشه ی انحراف را بررسی کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ»

۲- با منحرفان و مفسدان فرهنگی باید برخورد کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ»

۳- در یک انقلاب، همه ی مردم از درون عوض نمی شوند، بلکه افرادی مثل سامری ها منتظر فرصت می مانند. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ»

۴- گاهی منحرفین، دریافت هایی دارند که متدینین از آن بی خبرند. «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا»

۵- طراحان انحراف، از جهل مردم استفاده می کنند. «بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا»

۶- سردمداران باطل برای انحراف مردم، حتی از مقدّسات نیز سوءاستفاده می کنند. «مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» (سیاست مذهب علیه مذهب)

ص: ۳۸۲

۷- اگر هنر با هوای نفس همراه شد، بالاترین خطر هاست. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي»

۸- تا انسانی از درون فریب نفس خویش را نخورد، نمی تواند دیگران را فریب دهد. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي»

﴿وَأَلْ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنْتَحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنْنَسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا﴾ (۹۷)

(موسی به سامری) گفت: پس برو (دور شو)، پس همانا بهره ی تو در دنیا این است که (به دردی مبتلا خواهی شد که دائماً) می گویی: «به من دست نزیند» و همانا برای تو (در آخرت) میعادگاهی است که هرگز از آن تخلف نخواهد شد. و (اکنون) به سوی معبودت که پیوسته آن را پرستش می کردی نگاه کن، ما حتماً آن را می سوزانیم (و) سپس خاکستر و ذرات آن را به دریا خواهیم پاشید.

﴿إِنَّمَا إِلْهِكُمُ اللّهُ الَّذِي لَا إِلْهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (۹۸)

(ای قوم من!) همانا معبود شما «الله» است که معبودی جز او نیست (و) علم او همه چیز را فرا گرفته است.

نکته ها:

در تفاسیر مجمع البیان و صافی حدیثی آمده است که حضرت موسی علیه السلام قصد داشت تا سامری را به قتل برساند، اما خداوند به او وحی فرمود که چون سامری مرد سخاوتمندی است از کشتن او صرف نظر نما، از این روی موسی علیه السلام با جمله «فَادْهَبْ» او را از میان قوم بنی اسرائیل طرد کرد.

کلمه «لَا مِسَاسَ» به معنای گرفتار شدن به بیماری است که به هیچ وجه احدی با او تماس نگیرد. سرانجام سامری به یک بیماری روانی گرفتار شد که از مردم فرار می کرد و هرکس به

او نزدیک می شد فریاد می زد: «لَا مِسَاسَ» دور شو، دور شو. (۱)

حضرت موسی علیه السلام برای سامری چندین مجازات قرار داد:

الف: طرد «فَاذْهَبْ»، ب: نفرین «لَا مِسَاسَ»، ج: تهدید به عذاب آخرت «لَكَ مَوْعِدًا»، د: آتش زدن گوساله «لَنَحْرَقَنَّه».

پیام ها:

۱- بعد از ثبوت جرم، باید مجرم را مجازات کرد. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي - فَاذْهَبْ»

۲- یکی از مراحل نهی از منکر، طرد مجرمان و کافران است. «فَاذْهَبْ»

۳- مفسدین فرهنگی را باید از میان جامعه طرد کرد. آزادی فکر به معنای باز گذاشتن دست منحرفان در گمراه کردن دیگران نیست. «فَاذْهَبْ»

۴- انبیا با علم غیب، از آینده افراد خبر می دهند. «أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ»

۵- بعضی از امراض، قهر الهی است. «لَا مِسَاسَ»

۶- برای مروجین فکرای باطل، مجازات دنیوی وسیله ی تخفیف در کیفرهای اخروی نیست. «لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا»

۷- شاید بتوان از کیفرهای دنیوی فرار کرد، ولی از عذاب اخروی و قهر الهی در آخرت راه گریزی نیست. «لَمَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخَلَّفَهُ»

۸- بدترین نوع جرم، اصرار مجرم بر جرم است. «ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاكِفًا» (سامری خود نیز گوساله خود را می پرستید.)

۹- ابزار گناه و آثار انحراف باید نابود شود. (۲) «لَنَحْرَقَنَّه»

ص: ۳۸۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). همان گونه که پیامبر اسلام دستور داد مسجد ضرار را نخست بسوزانند و باقیمانده آن را ویران کنند و آنجا را محلّ زباله های مردم مدینه قرار داد. تفسیر نمونه.

۱۰- محو آثار کفر و شرک باید در ملاءعام و با حضور مردم باشد. «لَنَحْرَقَنَّهُ» و نفرمود: «لا حرقنه»

۱۱- حفظ افکار مردم از حفظ طلا مهم تر است. گاهی باید برای ایجاد موج و مبارزه با منکر، اشیای قیمتی فدا شوند. «لَنَحْرَقَنَّهُ»

۱۲- غیرت دینی و قاطعیت در برابر انحراف، لازمه ی رهبری است. «لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ» (سوزاندن طلا و به دریا ریختن آن، تصمیم قطعی موسی بود)

۱۳- باید نشان داد که چیزهای نابود شدنی شایستگی پرستش را ندارند. «لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ»

۱۴- هرگاه باطلی را محو کردید به جای آن حق را مطرح کنید. «إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ»

۱۵- خدایی قابل عبادت است که احاطه علمی بر همه چیز داشته باشد. «وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ۙ (۹۹)

(ای پیامبر!) ما این گونه از اخبار گذشته بر تو حکایت می کنیم و همانا ما از جانب خویش به تو ذکر (قرآن) داده ایم.

نکته ها:

در نقل تاریخ انبیا برکات زیادی وجود دارد از جمله:

الف: افزایش علم و آگاهی، ب: بدست آوردن بصیرت و پیدا کردن راه سعادت، ج: تنبیه و تذکر مردم، د: بشارت و دلگرمی مؤمنین.

۱-نقل تاریخ، یکی از شیوه های تربیتی قرآن است. «كَذَلِكَ نَقُصُّ»

۲-داستان های قرآن، بهترین و صادق ترین داستان هاست، زیرا گوینده ی آن خداوند و مخاطبش پیامبر صلی الله علیه و آله و ماجرای آن حقیقی است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ»

۳-در بیان تاریخ، از نقل جزئیاتی که دانستن و ندانستن آنها نقشی در هدف ندارد، خودداری کنید. «مِنْ أَنْبَاءٍ»

۴-هر تاریخی ارزش بیان ندارد، اخبار مهم قابل نقل است. (۱) «أَنْبَاءٍ»

۵-تاریخ وسیله ی تذکر است، نه عامل سرگرمی. «أَنْبَاءٍ مَا قَدْ سَبَقَ - ذِكْرًا»

۶-قرآن یاد و یاد آور مهمی است. («ذِكْرًا» با تنوین نشانه ی عظمت است.)

۷-سرچشمه ی تاریخ و داستان های قرآنی، وحی الهی است، نه گفته های این و آن. «لَدُنَّا»

مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا (۱۰۰)

پس هر کس از آن (ذکر) روی برگرداند، قطعاً او در روز قیامت، بار سنگینی (از گناه) را بر دوش خواهد کشید.

خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا (۱۰۱)

(آنها) برای همیشه در آن (بار گناه و عقوبتش) خواهند ماند و چه بد باری است برای آنها، (بار گناه) در روز قیامت.

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (۱۰۲)

(همان) روزی که در صور دمیده می شود و ما در آن روز، مجرمان را با چشمان تیره (و بدن های کبود) محشور می کنیم.

(آنها) در بین خودشان آهسته با یکدیگر گفتگو می کنند که شما جز چندی (ده روز در دنیا بیشتر) توقف نداشتید.

نکته ها:

کلمه ی «حِمْل» و کلمه ی «حَمَل» در لغت به یک معناست، لیکن «حِمْل» به بار ظاهری و «حَمَل» به بار باطنی مثل بچه در شکم مادر اطلاق می گردد.

«زرق» رنگی است که از اختلاط سفید و سیاه بوجود می آید، مثل رنگ خاکستری و شاید کنایه از کوری، ترس و یا رنگ پریدگی باشد.

کلمه ی «صُور» یا به معنای شاخ است و یا جمع صورت می باشد که مراد دمیدن در صورت های مردگان برای زنده شدن است.

در قرآن مجید به دو نفخه اشاره شده است که در نفخه ی اول، همه موجودات می میرند و در نفخه ی دوم انسان ها برای حساب زنده می شوند. «وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ، فَصَيَّرَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِّخُ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِي يَوْمٍ يُنظَرُونَ» (۱) و منظور از «يُنْفَخُ فِي الصُّورِ» در این آیه، به قرینه جمله ی «وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ»، نفخه ی دوم در روز قیامت است.

پیام ها:

۱- انسان ها در انتخاب راه آزادند، می توانند حق را بپذیرند و می توانند اعراض نمایند. «أَعْرَضَ»

۲- پیامد اعراض از ذکر خدا، تنها به زندگانی نکبت بار در این دنیا خلاصه نمی شود، «مَنْ أَعْرَضَ ... فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲) بلکه بدبختی آخرت را نیز به همراه دارد. مَنْ أَعْرَضَ ... يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا

ص: ۳۸۷

۱- ۱. زمر، ۶۸.

۲- ۲. طه، ۱۲۴.

۳- میزان خطر و سنگینی بار قیامت، برای کسی روشن نیست. («وَزْرًا» نکره آمده)

۴- در قیامت مجرم یا کور و رو سیاه محشور می شود و یا در اثر ترس، وحشت و خیره نگری، به کبودی چشم مبتلا می گردد. «زُرْقًا»

۵- مدّت زمان دنیا و برزخ نسبت به آخرت بسیار ناچیز و در حکم چند روز است. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا»

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا (۱۰۴)

(البته) ما به آنچه آنها می گویند داناتریم، آنگاه که بهترین آنان در رفتار، می گوید: شما درنگ نکردید مگر یک روز!

نکته ها:

عظمت قیامت به قدری است که انسان ها پس از حضور در آن عمر خود را در دنیا، نیم روز یا یک روز و یا حداکثر ده روز می شمردند که قرآن از زبان افراد و گروه های مختلف، آن را چنین بیان می دارد:

الف: ده روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا»

ب: یک روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا»

ج: بخشی از یک روز. «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» (۱)، «لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۲)

د: لحظاتی کوتاه. «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۳)

ه: زمانی اندک. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۴)

به نظر می رسد این تفاوت نظر در مقدار عمر دنیا، بستگی به مقدار بصیرت و درک افراد دارد. چنانکه در این آیه کسانی که قرآن از آنها به «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً» تعبیر کرده است، عمر دنیا را یک روز می شمردند و در آیه ی قبل، گنهکاران مدّت آن را ده روز.

ص: ۳۸۸

۱-۱. نازعات، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۵۹.

۳-۳. روم، ۵۵.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۴.

پیام ها:

۱- همه ی مجرمین، در قیامت در یک سطح نیستند. «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَهُ»

۲- هر کس عاقل تراست، دنیا را کوچک تر می بیند. «يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَهُ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا»

وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾

و(ای پیامبر!) از تو درباره ی کوهها(در قیامت) می پرسند، بگو: پروردگار من آنها را از بُن برکنده و متلاشی می کند.

فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾

پس آنها را(همچون) کویری صاف و هموار، رها می سازد.

لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٧﴾

که در آن هیچ پستی و بلندی مشاهده نمی کنی.

نکته ها:

کلمه ی «نسف» یعنی قلع و قمع و نابود کردن، «قاع» یعنی زمین صاف، «صفصف» یعنی زمین صاف به گونه ای که همه ی قسمت های آن در یک صف و خط باشند، و کلمه ی «عِوَج» و «امت» به معنای گودی و بلندی است.

پیام ها:

۱- مردم درباره ی قیامت سؤالاتی دارند که پیامبر باید پاسخگو باشد. يَسْأَلُونَكَ ...

فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي

۲- نظام حاکم بر طبیعت، دائمی نیست. «يَنْسِفُهَا رَبِّي»

۳- متلاشی کردن کوهها و به وجود آوردن قیامت، جلوه ای از ربوبیت خداست.

«يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا»

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾

در آن روز، (مردم) از دعوت کننده ای که (هیچ) انحرافی ندارد پیروی می کنند (و گوش به صدای اسرافیل هستند) و همه صداها در برابر (عظمت خداوند) رحمان فرو می نشینند. پس (در آن روز) جز صدایی آهسته نمی شنوی.

پیام ها:

۱- اگر کسانی در دنیا از داعیان الهی اعراض می کردند، در روز قیامت، چاره ای جز پیروی نخواهند داشت. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ»

۲- قیامت، روز تجلی و ظهور رحمانیت خداوند است و رحمانیت او، امید و ملجأ تمام مردم است. «خَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ»

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾

در آن روز، شفاعت (هیچ کس) سودی ندارد، مگر کسی که خدای رحمان به او اجازه دهد و از گفتار او (شفاعت کننده یا شفاعت شونده) راضی باشد.

نکته ها:

از آنجا که انکار شفاعت، خلاف قرآن و روایات و مایه ی یأس مؤمنان گناهکار است، و قبول شفاعت بی قید و شرط نیز سبب جرأت خلافکاران و خلاف عدالت الهی است، لذا قرآن کریم برای شفاعت، حساب و کتاب و مقرراتی در نظر گرفته است.

از نظر قرآن، شفاعت، روزنه ی امید گناهکاران و وسیله ای برای ارتباط آنان با اولیای خدا و پیروی از آنان است. شفاعت اذن خداست و برخورداران از شفاعت، تنها کسانی هستند که در مدار توحید و دارای منطق صحیح و اعتقادات حق باشند و گفتارشان مورد قبول خداوند قرار گرفته باشد، یعنی شهادتین آنان موضعی، موسمی، اکراهی، سطحی و بر اساس مسخره و نفاق نباشد، در این صورت اگر در عمل کمبود داشته باشند، با شفاعت مورد

عنایت قرار می گیرند.

از این روی قرآن، شفاعت بت ها را برای بت پرستان باطل دانسته و شفاعت به معنای فدا شدن حضرت عیسی علیه السلام برای پاک شدن گناهان پیروانش و یا شهادت امام حسین علیه السلام به خاطر شفاعت از شیعیان قابل پذیرش نیست، هر چند امام حسین علیه السلام از شافعان بزرگ قیامت است، اما باید دانست که هدف او از شهادت، شفاعت کردن طرفدارانش نبود.

امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله تنها برای کسانی است که از نظر عمل و گفتار مورد رضایت باشند و بر مودت آل پیامبر علیهم السلام زندگی کرده و بر آن مرده اند. (۱)

پیام ها:

۱- شفاعت، مقام والایی است که افراد خاصی از آن برخوردارند. «مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا»

۲- شفاعت، تصرف در اراده ی خدا و یا تخلف از حکمت و عدل و محاسبات و سنت های الهی نیست، بلکه بر اساس خواست خداوند است. أَذِنَ ... رَضِيَ

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (۱۱۰)

(خداوند به) آنچه آنان در پیش روی دارند و آنچه را (در دنیا) پشت سر گذاشته اند آگاه است، ولی مردم بر او احاطه علمی ندارند.

وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا (۱۱۱)

(در آن روز) همه ی چهره ها در برابر خداوند زنده ی پاینده، خوار و فروتن می شود و البتّه هر کس که بار ستم برداشت، مأیوس و زیان کار است.

نکته ها:

کلمه «عَنَتِ» از «عنوه» به معنای ذلت در برابر قهر و سلطه است، و «قیوم» به کسی گفته

ص: ۳۹۱

می شود که قائم به ذات خود و حافظ همه چیز است و مایه ی قوام هر چیز را به آن عطا کرده باشد، و کلمه ی «خَابَ» از «خَبِيه» به معنای از دست دادن مطلوب است.

پیام ها:

۱- در قیامت، حسابرسی بسیار دقیق است، زیرا حسابگر همه چیز را به خوبی می داند و راهی برای سوء استفاده از شفاعت نیست. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ...

۲- احاطه ی علمی خداوند نسبت به همه کارهای گذشته و آینده مردم یکسان است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ»

۳- محدود هرگز نمی تواند بر بی نهایت احاطه پیدا کند. «لَا يُحِيطُونَ بِهِ» نه بر ذات او، نه بر صفات او، نه بر آفریده های او و نه بر قدرت و کارهای او.

۴- حالات روحی انسان، قبل از هر چیز در صورت او جلوه می کند. «عَنْتِ الْوُجُوهُ»

۵- سرانجام ظلم، محرومیت از رحمت الهی است. «وَ قَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

۶- بسیاری از ظلم ها را می توان در دنیا با توبه و عذرخواهی از مردم، جبران و محو کرد، بدبخت آن که ظلم خود را تا قیامت حمل کند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا (۱۱۲)

و(اما) هر کس از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس (در آن روز) نه از ستم و کاستی (در پاداشش) نترسد.

نکته ها:

کلمه «هضم» به معنای کم شدن است و شاید از آن روی به جذب غذا در بدن «هضم» می گویند که ظاهراً غذا کم می شود و تفاله های آن باقی می ماند. (۱)

از قرآن و روایات به دست می آید که اعمال و روحیات انسان در یکدیگر تأثیر متقابل دارند،

ص: ۳۹۲

لذا هرگاه یک عمل نیکو که از شخصی منافق، مشرک، ریاکار و... که دارای روحیه ای فاسد است سرزند، مورد قبول واقع نمی شود. چنانکه اگر کافری، کار شایسته و خوبی مثل اختراع و اکتشاف نافع انجام دهد، در حالی که حق را فهمیده و آگاهانه در کفر اصرار ورزد، کار نیکوی او پذیرفته نخواهد شد. همانند ریختن شربت شیرین و گوارا در ظرفی کثیف و آلوده که طبیعتاً دیگر قابل پذیرش نیست.

در ده آیه ی اخیر، به سیمایی اجمالی از برپایی قیامت اشاره شده است:

الف: در صور دمیده شده و مردگان زنده می شوند. «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ»

ب: مجرمان محشور می گردند. «نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ»

ج: کوهها متلاشی می شوند. «يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا»

د: همه گوش به فرمان دعوت کننده ی الهی هستند. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ»

ه: شفاعت بدون اذن خدا مؤثر نیست. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ»

و: خداوند با احاطه علمی اش به همه حساب ها می رسد. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ...»

ز: همگی در برابر حکم الهی تسلیم هستند. «عَنْتِ الْوُجُوهُ»

ح: ظالمان مأیوسند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

ط: مؤمنان صالح در آرامش به سر می برند. «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا». (۱)

پیام ها:

۱- اگر چه انجام تمام کارهای شایسته امکان پذیر نیست، ولی باید به اندازه ی توان و طاقت، کار صالح انجام داد. «مَنْ يَعْمَلْ مِنْ الصَّالِحَاتِ»

۲- نه تنها کارهای بزرگ که ذره ای از کار صالح بی پاداش نمی ماند. «مِنْ الصَّالِحَاتِ»

۳- شرط قبولی عمل صالح، ایمان به خداست. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ»

۴- ایمان از عمل جدا نیست، ایمان بی عمل، مثل درخت بی ثمر و عمل بی ایمان همچون درخت بی ریشه است. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ»

۵- آرامش و امتیّت روحی مؤمنان در قیامت در گرو کارهای صالح آنان است.

مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ ... فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا

۶- در قیامت، نه اصل عمل و پاداش از بین می رود تا ظلمی صورت گیرد «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا» و نه آنکه از پاداش کم گذاشته می شود. «وَلَا هَضْمًا»

۷- با آنکه پاداش، تفضّل الهی است نه استحقاق انسان، اما خداوند در پاداش کسی کوتاهی نمی کند و کم نمی گذارد. «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا»

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَ صَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾

و بدینسان ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم و در آن با انواع بیان ها هشدار دادیم، شاید آنها پروا کنند و یا برایشان پندی ایجاد شود.

نکته ها:

«كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا» یعنی ما با بیان صحنه های قیامت (در آیات قبل) و پاداش و عذاب های آنچنانی، این گونه قرآن را هشدار دهنده فرستادیم.

کلمه ی «عربی» از نظر لغت به معنای روشن است و احتمال دارد که به معنای منسوب به زبان عربی باشد. کلمه ی «صَرَّفْنَا» به معنای بیانات گوناگونی از یک واقعیت است؛ گاهی با اشاره، گاهی با استدلال، گاهی با مثال و تمثیل و گاهی از طریق نقل تاریخ.

پیام ها:

۱- مقدّس بودن قانون وحی «أَنْزَلْنَا»، روشن بودن مقاصد آن «عَرَبِيًّا»، گوناگونی و تنوع بیانات آن «صَرَّفْنَا» و هشداردهندگی آن «مِنَ الْوَعِيدِ» از زمینه های تقواگرایی و پندپذیری است. «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا»

۲- همه ی مردم به وحی نیاز دارند، لیکن بعضی از باب اخطار و بعضی از باب تذکر. «يَتَّقُونَ ذِكْرًا»

۳- هشدار بی اثر نیست، یا تأثیر عمیق دارد، «يَتَّقُونَ» و یا حداقل، تذکر است.

«ذِكْرًا» یا نتیجه می دهد، «يَتَّقُونَ» و یا اتمام حجت می کند. «ذِكْرًا»

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

پس (بدان که) بلند مرتبه است خدای فرمانروای بر حق، و تو (ای پیامبر!) بر خواندن قرآن پیش از آنکه وحی آن بر تو پایان یابد شتاب مکن و بگو:

پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

نکته ها:

از عبارت «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» (۱) به دست می آید که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مجموعه آیات قرآن را می دانسته و آن را پیش خوانی می کرده است و این خود دلیل روشنی است بر آنکه قرآن مجید دو بار بر پیامبر نازل شده است، یکبار به صورت دفعی و بار دیگر به شکل تدریجی و آنچه را پیامبر در نزول دفعی در شب قدر دریافت کرده بوده، در هنگام نزول تدریجی، قبل از وحی می خوانده است. (۲)

میان شتابزدگی و عجله از یک طرف و سرعت و سبقت که در قرآن با عبارات «سَارِعُوا» (۳)، «سَابِقُوا» (۴) مورد ستایش و دستور قرار گرفته از طرف دیگر، تفاوت و اختلاف اساسی وجود دارد. حُسن سرعت و سبقت در جایی است که تمام مسائل محاسبه و تنظیم شده باشد، لذا نباید فرصت و وقت را از دست داد، ولی شتابزدگی و عجله در جایی است که هنوز موعد انجام نرسیده و یا نیاز به تکمیل و بررسی است، از این روی می بایست درنگ کرد.

سرچشمه ی عجله و شتاب، گاه امور منفی چون کم صبری، غرور و اظهار وجود است که

ص: ۳۹۵

۱- ۱). نظیر این عبارت در سوره قیامت، آیه ۱۸ نیز آمده است. «لَا تَحْرُكْ بِهِ لِسَانِكَ لِتَعْجَلَ بِهِ»

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). آل عمران، ۱۳۳.

۴- ۴). حدید، ۲۱.

البته این صفات، مذموم، و از ذات مقدس نبوی به دور است، و گاهی به خاطر شدت عشق و علاقه به دریافت مطلب و دلسوزی برای حفظ چیزی است، که در این صورت امر نیکویی به شمار می رود و تعجیل پیامبر صلی الله علیه و آله در وحی از این جهت بوده است، یعنی دریافت عاشقانه، و هیجان و نگرانی برای حفظ وحی.

خداوند، حضرت موسی علیه السلام را برای آموزش در اختیار حضرت خضر گذاشت، لذا موسی علیه السلام از او کسب اجازه کرد که «هَيْلُ أَتْبِعُكَ عَلِيٌّ أَنْ تَعْلَمَ مِنْ مِمَّا عُلِّمَتْ رُشْدًا» (۱) آیا اجازه می دهی که من همراه و پیرو تو باشم تا از آنچه آموخته ای به من نیز بیاموزی؟ اما تعلیم و آموزش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را ذات مقدس الهی بر عهده گرفت و به او فرمود: «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» بگو: پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

اولین معلم، خداوند علام و علیم است، «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۲)، «الرَّحْمَنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (۳) پس علم را از او بخواهیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

در حدیث آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر روزی بر من بگذرد و در آن بر علم من افزوده نشود، آن روز برای من مبارک نیست. (۴)

پیام ها:

۱- آفرینش بی هدف و انسان رها نیست، زیرا بیهودگی و بی هدفی در شأن خدا نیست. «فَتَعَالَى اللَّهُ»

۲- ذات مقدس الهی را از هر فکر و اندیشه ای برتر و افعال او را از هر امر باطل، پاک و منزّه بدانیم. «فَتَعَالَى اللَّهُ»

۳- حکومت حکیمانه، حقیقی، مطلق و منحصر به فرد، از آن خداست. «الْمَلِكُ الْحَقُّ»

۴- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله عاشقانه طالب شنیدن و گرفتن وحی بود. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»

۵- فراگیری هر چیزی به تناسب خود آدابی دارد. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»

ص: ۳۹۶

۱- ۱. کهف، ۶۶.

۲- ۲. بقره، ۳۱.

۳- ۳. الرحمن، ۱-۳.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۶- نهی ها و عتاب های قرآن نسبت به پیامبر، نشانه ی صداقت پیامبر است و گرنه کسی خود را مورد نهی و عتاب قرار نمی دهد. □
«لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»

۷- در بیان قوانین الهی، باید به شرایط زمانی توجه کرد. □ لا تَعْجَلْ ... قَبْلِ أَنْ يُقْضَى □

۸- علم را از عالم حقیقی طلب کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۹- برای علم و دانش نهایی نیست و فارغ التحصیل معنا ندارد. «زِدْنِي عِلْمًا»

۱۰- علم حقیقی، قرآن مجید است. □ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ - وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا □

۱۱- اگر کسی را از چیزی نهی می کنیم، در مقابل، راه صحیح و حق را هم به او نشان دهیم. □ لا تَعْجَلْ - قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا □

۱۲- افزون طلبی در کمالات ارزش است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۳- علم، وسیله ی رشد انسان هاست. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۴- علمی دارای ارزش و اعتبار است که همراه با فراگیری آن، ظرفیت انسان نیز زیاد شود و رشد کند. «زِدْنِي عِلْمًا»، نه، «زد علمی»

۱۵- اگر چه خداوند می تواند بدون دعا هم لطف کند، ولی از پیامبرش می خواهد که دعا نماید. «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۶- در دعا از کلمه ربّ و ربوبیت خدا استمداد کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۷- جز خداوند، علم همه حتی علم پیامبر محدود است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

وَ لَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿۱۱۵﴾

و به تحقیق، پیش از این با آدم پیمان بستیم، اما او فراموش کرد و ما عزم استواری برای او نیافتیم.

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى ﴿۱۱۶﴾ □

و زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید، پس همگی سجده کردند، مگر ابلیس که سرپیچی و امتناع کرد.

نکته ها:

این ششمین مرتبه ای است که از آغاز قرآن تاکنون به داستان آدم و ابلیس برمی خوریم، قبلاً نیز در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف در این مورد اشاراتی شده بود. (۱)

مراد از عهد و پیمان، همان فرمان نخوردن از گیاه مخصوص است و مراد از نسیان، دقت نکردن در انجام فرمان، و گرنه فراموشی مطلق، عتاب و انتقاد ندارد. منظور از «عزم»، اراده ی محکم در برابر وسوسه های ابلیس است.

امام کاظم علیه السلام فرمود: فرمان سجده و نافرمانی ابلیس، نوعی تسلّی و دلداری پیامبر اسلام است که اگر به فرمان تو عمل نشد نگران نباش که ابلیس فرمان مرا نیز اطاعت نکرد. (۲)

پیام ها:

۱- خداوند، بشر را به حال خود رها نکرده است. «عَهْدُنَا إِلَىٰ آدَمَ»

۲- انسان موجودی است که به طور طبیعی در معرض خطر افراط و تفریط قرار دارد، مگر آنکه خداوند انسان را حفظ نماید. «لَا تَعْجَلْ - فَنَسِي»

۳- عزم بر انجام تکالیف الهی، لازم است. «لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا»

۴- از عوامل مهم انحراف انسان، یکی غفلت از کرامت و مقام انسانیت و دیگری غفلت از دشمن درونی و بیرونی است که قرآن بارها بر آن هشدار داده است.

«وَ إِذْ قُلْنَا»

۵- سجده فرشتگان بر آدم، به دستور خداوند بر کرامت های والای آدم و نشانه ی برتری او بر آنها بود و گرنه ابلیس نمی گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» «اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۶- فرشتگان در انجام مأموریت الهی، لحظه ای درنگ نمی کنند. «فَسَجَدُوا»

ص: ۳۹۸

۱- ۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۴۱۲.

فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَ لِرِزْقِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى ﴿١١٧﴾ پس گفتیم: ای آدم! همانا این (ابلیس) دشمن تو و همسر توست، پس (مواظب باش که با وسوسه هایش) شما را از بهشت بیرون نکند که به رنج و مشقت خواهی افتاد.

إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى ﴿١١٨﴾

(در صورتی که) همانا تو در آنجا (بهشت)، نه گرسنه می شوی و نه برهنه می مانی.

وَ أَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى ﴿١١٩﴾

و در آنجا (بهشت)، نه تشنه می شوی و نه از حرارت آفتاب آزار می بینی.

نکته ها:

گرچه شیطان در اینجا، تنها دشمن آدم و حوا معرفی شده است، ولی در جای دیگر به دشمنی او با همه ی انسان ها هشدار داده شده است. «عَدُوٌّ لَكُمْ» (۱)

مراد از «تشقی» در اینجا، مشقت های زندگی مادی است که از آیات بعدی استفاده می شود که می فرماید: در بهشت، گرسنگی، برهنگی و تشنگی نیست، یعنی اگر از بهشت بیرون شدید، به مشقت مبتلا خواهید شد.

پیام ها:

۱- از بزرگ ترین الطاف الهی بر بندگان، معرفی خطر شیطان است. «هَذَا عَدُوٌّ»

۲- جنگ و دشمنی میان حق و باطل، از ابتدای آفرینش انسان وجود داشته است.

«هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَ لِرِزْقِكَ»

۳- زن و مرد، هر دو در تیررس تبلیغات دشمن و وسوسه های شیطان قرار دارند.

«عَدُوٌّ لَكَ وَ لِرِزْقِكَ»

ص: ۳۹۹

۴- سنت الهی بر اتمام حجت با بندگان است. «هَذَا عَدُوُّ لَكَ وَ لِرِزْوَجِكَ»

۵- زندگی در دنیا، همراه با مشقت است. «فَتَشَقَّى» ۶- نیازها و خواسته های اولیه ی انسان در چهار چیز نمود پیدا می کند: گرسنگی و تشنگی که مشقت درونی است و برهنگی و بی مسکنی که مشقت بیرونی است و در آیه به هر چهار مورد اشاره شده است. «أَلَّا تَجُوعَ لَا تَعْرَى لَا تَطْمُؤَا لَا تَضْحَى»

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى ﴿١٢٠﴾

پس شیطان او را وسوسه کرد (و) گفت: ای آدم! آیا (می خواهی که) تو را به درخت جاودانگی و مُلک (و پادشاهی) فنا ناپذیر راهنمایی کنم؟!

فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى ﴿١٢١﴾

پس (آدم و همسرش فریفته شده و) هر دو از آن (درخت ممنوعه) خوردند، پس (به ناگاه لباس هایشان ریخت و) شرمگاهشان برای آنان ظاهر شد و (ناچاراً) هر دو به چسبانیدن برگ (درختان) بهشت بر خودشان مشغول شدند و (این چنین) آدم پروردگارش را نافرمانی کرد و بیراهه رفت.

نکته ها:

شیطان، نام دیگر ابلیس است. فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ... فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ

وسوسه شدن آدم، قبل از رسیدن او به مقام نبوت بوده است. (۱)

سید بن طاووس قدس سره در بیان لطیفی می فرماید: شیطان ابتدا با شعار راهنمایی و دلالت به سراغ آدم آمد، «هَلْ أَدُلُّكَ» و بعد او را تدلیه و وسوسه کرد، «فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ» (۲)، پس وای

ص: ۴۰۰

۱- ۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۲- ۲). اعراف، ۲۲.

به حال ما که شیطان از ابتدا به قصد اغرا و فریب ما می آید. «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۱)

کلمه «غَوِيَ» از «غَى» در برابر رشد است، یعنی راهی که انسان را از مقصد باز می دارد. خداوند درباره ی آدم فرمود: «فَغَوِيَ» اما درباره ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوِيَ» (۲)

وسوسه ی شیطان، اختیار انسان را سلب نمی کند، از این رو بعد از وسوسه شدن، انسان مورد ملامت خود و دیگران قرار می گیرد، در حالی که اگر وسوسه، اختیار انسان ها را سلب می کرد، دیگر کسی از آنها انتقاد نمی کرد.

گناه حضرت آدم

در ارتباط با جمله «عَصِيَ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوِيَ» چند احتمال داده شده است:

الف: آدم گناه نکرد، بلکه مرتکب ترک اولی شد و «غوی» یعنی رشد نکرد، نه اینکه گمراه شد.

ب: نهی آدم از درخت ممنوعه، نهی ارشادی بود، نه نهی مولوی. (۳)

ج: «عصیان» هم در ترک واجب بکار می رود و هم در ترک مستحب. (۴)

اما هیچ کدام از این احتمالات مورد پذیرش نیست زیرا؛

اولاً: این آیه و آیات مشابه آن صراحت در عصیان آدم دارند.

ثانیاً: دلیلی بر ارشادی بودن نهی نداریم.

ثالثاً: ادعای نبودن حکم تکلیفی در آن زمان درست نیست، زیرا در این صورت باید بگوییم که شیطان هم مرتکب خلافی نشده و گناه نکرده است.

رابعاً: مگر توبه از کار منهی عنه با نهی ارشادی معنا دارد؟

خامساً: عصیان در قرآن، تنها به معنای گناه بکار رفته است.

بنابراین بهتر است به سراغ امام معصوم برویم آنجا که مأمون از امام رضا علیه السلام پرسید: اگر پیامبران معصومند، پس معنای آیه «وَ عَصِيَ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوِيَ» چیست؟ امام علیه السلام فرمودند:

«كان ذلك من آدم قبل النبوه... من الذنوب التي تجوز على الانبياء قبل نزول الوحي عليهم...» یعنی نافرمانی حضرت آدم قبل از بعثت او بوده است و خلافی بوده که ارتکاب آن با مقام نبوت منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱- راه نفوذ شیطان، تمایلات انسانی است. «هَلْ أَذُكَّ عَلَيَّ شَجَرَةُ الْخُلْدِ» (شیطان بر نیازها و خواسته های آدمی آگاه بوده است لذا آدم را از راه میل به جاودانگی، اغفال کرد. آری آرزوهای طولانی و دراز، انسان را به گناه می کشاند).

۲- شیاطین از نام ها و عناوین زیبا و جذاب برای انحراف مردم و مقاصد شوم خود استفاده می کنند. «هَلْ أَذُكَّ عَلَيَّ شَجَرَةُ الْخُلْدِ»

۳- دروغ، ابزار شیطان برای فریفتن انسان هاست. «هَلْ أَذُكَّ عَلَيَّ شَجَرَةُ الْخُلْدِ»

۴- اگر اولیای الهی لغزش داشته باشند، فوراً تنبیه می شوند. «فَبَدَتْ»

۵- ظاهر شدن زشتی ها و برهنگی، اولین اثر عصیان آدم بود. «فَبَدَتْ لَهُمَا»

ص: ۴۰۱

۱-۱. ص ۸۲.

۲-۲. نجم، ۲.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۶- پوشش برای انسان، کرامت و زیبایی، و برهنگی، پستی و زشتی است.

«سَوَّاتُهُمَا»

۷- لقمه‌ی نابجا، سبب ریختن شرم و حیا و ظهور زشتی‌ها می‌شود. فَأَكَلَا... فَبَدَّتْ لَهُمَا سَوَّاتُهُمَا

۸- پوشش و پوشاندن شرمگاه، در فطرت تمام انسان‌هاست. «وَطَفِيقًا يَخْصِفَانِ»

۹- مخالفت با امر خدا، مخالفت با رشد و تربیت خود انسان است. «عَصَىٰ آدَمَ رَبَّهُ»

۱۰- پیامدهای گناه برای تمامی مرتکبان آن یکسان نیست. فَأَكَلَا... عَصَىٰ آدَمَ (با اینکه هر دو نافرمانی کرده و از درخت ممنوعه خوردند، ولی معصیت به آدم نسبت داده شده است).

۱۱- گناه سبب محرومیت انسان می‌شود. عَصَىٰ... فَغَوَىٰ

ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَىٰ «۱۲۲»

سپس پروردگارش او را برگزید، پس (لطف خویش را) بر او باز گرداند و او را هدایت کرد.

قَالَ اهْبِطْ مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى «۱۲۳»

(خداوند به آدم و حوا) فرمود: از آن (بهشت و مقام والا) فرود آید (که) بعضی از شما، دشمن بعضی دیگر خواهد بود، پس اگر از جانب من رهنمودی برای شما آمد، پس (بدانید که) هر کس از رهنمود من پیروی کند، نه گمراه می‌شود و نه تیره بخت.

نکته‌ها:

«اجتباء» از «جبا» به معنای جمع‌آوری و انتخاب و برگزیدن است.

«تاب» اگر با حرف «الی» بیاید، توبه‌ی انسان خواهد بود، مثل جمله «تُبْتُ إِلَيْكَ» ولی اگر

در کنار حرف «علی» قرار گرفت، توبه ی خداوند قلمداد می گردد، مانند آیه ی فوق یعنی خداوند لطف خودش را بر بنده باز گرداند.

در اینکه مخاطب «اهبطاً» چه کسانی هستند، می توان گفت: یا آدم و حوا هستند، یا انسان و شیطان است، و یا آدم و ذریه او بوده اند.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: هیچ پیامبری به اندازه حضرت آدم علیه السلام گریه نکرد. (۱) تا پس از نافرمانی توبه کند.

پیام ها:

۱- در گزینش افراد به سرشت پاک آنها توجه کنید و یکی دو لغزش را ملاک رد انتخاب قرار ندهید. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ» ۲- گناه آدم، قبل از بعثت او به مقام پیامبری بوده است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ»

۳- زمان، در گزینش نقش دارد. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ» («ثُمَّ» نشان گذشت زمان است)

۴- پذیرش توبه، از شئون ربوبیت الهی است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ»

۵- به جای طرد نیروهای خلافکار، آنها را با عفو، جذب و هدایت کنیم. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى»

۶- توبه، زمینه ی هدایت است. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى»

۷- پذیرش توبه، مانع بروز آثار وضعی گناه نیست. «فَتَابَ عَلَيْهِ - اِهْبِطاً»

۸- یک گناه می تواند نسلی را در هبوط نگه دارد. «اهْبِطاً مِنْهَا جَمِيعاً»

۹- هبوط بشر، سبب بروز دشمنی ها می گردد. اِهْبِطاً ... بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ

۱۰- اولین بشارت به آدم، آمدن رهنمودهای الهی است که با پیروی از آنها راه برای سعادت و برگشت به بهشت باز می شود. اِهْبِطاً - فَمَنْ اتَّبَعَ ...

۱۱- آمدن انبیا و هدایت الهی قطعی است. («يَأْتِيَنَّكُمْ» نون تأکید دارد)

۱۲- در مدیریت و تربیت، حتی اگر بنا به مصالحی فرمان اخراج دادیم باز هم وسیله ی رشد و بازسازی او را فراهم کنیم. اِهْبِطاً - يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى ...

۱۳- کسی جز خداوند نمی تواند هادی و راهنمای انسان باشد. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى»

۱-۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۱۴- در جهان مادیات، بروز تضاد و تراحم قطعی است، مهم آن است که انسان در این بین خط الهی را گم نکند. بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ... فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ ...

۱۵- انسان ها در انتخاب آزادند. «فَمَنْ اتَّبَعَ»

۱۶- خوشبختی و نجات انسان، در سایه ی پیروی از اوامر الهی است. «فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى»

وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» (۱۲۴) و هر کس از یاد من روی گرداند، پس همانا برای او زندگی تنگ و سختی خواهد بود و ما او را در قیامت نابینا محسور می کنیم.

«قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا» (۱۲۵)

(در قیامت خواهد) گفت: پروردگارا! چرا مرا نابینا محسور کردی در حالی که من (در دنیا) بینا بودم!؟

نکته ها:

آیه ی قبل بشارت به پیروان حق می داد، ولی این آیه هشدار و اخطار به روی گردانان از حق، تا بیم و امید در کنار هم مطرح شده و مؤثر باشد.

در روایات، رها کردن خط ولایت اهل بیت علیه السلام یا ترک کردن فریضه ی حج، مصداق اعراض از یاد خدا شمرده شده است. (۱)

مراد از سختی و تنگی زندگی، نداشتن نیست، بلکه بسیاری از سرمایه داران به خاطر حرص، ترس و دلهره، در فشار و تنگنا زندگی می کنند. (۲)

سؤال: کور بودن مجرمین، با آیه «أَفْرَأُ كِتَابَكَ» (۳) که خواندن نامه اعمال نیاز به چشم

ص: ۴۰۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

دارد، چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: چون در قیامت مواقف متعدّد است، ممکن است در موقفی بینا و در موقف دیگر اعمی باشند.

روایات متعدّدی مراد از کوری در قیامت را ندیدن راه حقّ و خیر دانسته اند. (۱)

امام سجّاد علیه السلام پس از تلاوت آیه ی مَنْ أَعْرَضَ ... ضَنْكًا فرمودند: قسم به خداوند! همانا قبر، باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های جهنّم است. (۲) بنابراین دامنه معیشت تنگ تا برزخ نیز ادامه دارد.

پیام ها:

۱- انسان ها در انتخاب آزادند. «مَنْ أَعْرَضَ»

۲- فطرت انسان بر خداپرستی است، انبیا و ادیان آسمانی تنها آن را یادآوری می کنند. «عَنْ ذِكْرِي» (۳)

۳- دوری از یاد خدا مایه اضطراب، حیرت و حسرت است، هر چند تمکن مالی بالا باشد. مَنْ أَعْرَضَ ...

۴- زندگی آرام و شیرین، فقط در پرتو یاد و ذکر خداست. «مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي»

۵- معنویت در زندگی مادی نیز نقش مهمی دارد. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا»

۶- کسی که در دنیا چشم جاننش را بر روی حقایق بست، در قیامت کور محسور خواهد شد. «مَنْ أَعْرَضَ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»

۷- بی ایمان، هم در دنیا زندگی مشقّت بار دارد و هم در آخرت از نعمت دیدن محروم است. «مَنْ أَعْرَضَ - مَعِيشَةً ضَنْكًا - يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»

ص: ۴۰۵

۱- ۱. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۴۷.

۲- ۲. بحار، ج ۷، ص ۱۰۴.

۳- ۳. «ذکر» یادآوری چیزی است که انسان فراموش کرده است.

قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَتْهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى ﴿١٢٦﴾

(و خداوند در جواب خواهد) فرمود: همان گونه که آیات ما به تو رسید و تو آنها را فراموش کردی، امروز هم همانطور فراموش گردیده ای.

وَ كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَشْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَ أَبْقَى ﴿١٢٧﴾

ما این گونه هر کس را که افراط و اسراف کند و به آیات پروردگارش ایمان نیاورد جزا می دهیم و قطعاً عذاب آخرت سخت تر و پایدارتر است.

نکته ها:

از مصادیق روشن یاد خدا، نماز است، خداوند می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱) و بدیهی است که هر کس خدا را یاد کند، خداوند هم او را یاد خواهد کرد، این وعده ی الهی است که «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۲) و قهراً کسانی که خدا را فراموش کنند، خداوند نیز آنان را رها خواهد کرد. «وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى»

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که قرآن بخواند و عمل نکند، خدا او را کور محشور می کند. آن بنده می گوید: چرا مرا کور محشور کردی؟ خطاب می رسد او را به دوزخ ببرید. (۳)

امام صادق علیه السلام درباره ی جمله «أَتَتْكَ آيَاتُنَا» فرمود: امامان معصوم آیات خدا هستند و کسی که آنان را ترک کند، روز قیامت در آتش رها خواهد شد. (۴)

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی عادلانه است. كَذَلِكَ ... فَ نَسِيَتْهَا ... تُنْسَى

۲- اگر سرچشمه ی نسیان، بی اعتنائی باشد، عقوبت خواهد داشت و گرنه نسیانی که بدون اختیار باشد تویخی ندارد. «فَنَسِيَتْهَا»

ص: ۴۰۶

۱- ۱. طه، ۱۴.

۲- ۲. بقره، ۱۵۲.

۳- ۳. وسائل، ج ۶، ص ۱۸۴.

۴- ۴. کافی، ج ۱، ص ۴۳۶.

۳- خداوند ابتدا اتمام حجت می کند، آنگاه قهر و عذاب. أَتَتْكَ آيَاتُنَا ... الْيَوْمَ تُنْسَى

۴- اسراف و استفاده نابجا از نعمت ها، زمینه ساز کفر است. «أَسْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ»

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى (۱۲۸)

پس آیا مردمانی که پیش از این مورد قهر و هلاکت ما قرار گرفتند و (اینان امروز) در خانه های آنان رفت و آمد می کنند، برای هوشیاری و هدایتشان کافی نیست؟! همانا در آن (حوادث) برای صاحبان عقل و اندیشه نشانه ها و عبرت هاست.

وَ لَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزِمَامٍ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى (۱۲۹)

و اگر سنت و تقدیر پروردگارت و (ملاحظه ی) زمان مقرر نبود، هر آینه عذاب الهی لازم می آمد (و دامان آنان را نیز می گرفت).

نکته ها:

کلمه «نهی» جمع «نهییه» به معنای چیزی است که انسان را از زشتی ها نهی می کند و از این روی به عقل، «نهییه» گفته می شود، زیرا انسان را از هوسها باز می دارد. بنابراین عقل واقعی، علاوه بر اندیشیدن و فهمیدن، سبب دور شدن از خطرها و بدی ها می شود.

«قرن» به معنای قوم و مردمی است که در یک زمان زندگی می کنند و گاهی به خود زمان نیز گفته می شود. «لزام» به معنای امر ملازم و حتمی است.

مراد از «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ» همان جمله ای است که خداوند هنگام هبوط به حضرت آدم فرمود: (۱) «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۲)

اهل مکه در سفرهای خود از مکان های قوم عاد و ثمود می گذشتند و آثار باقیمانده و خرابه های آنها را می دیدند. خداوند در این آیات به آنان هشدار می دهد که سرنوشت آنان را

ص: ۴۰۷

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۳۶.

فراموش نکنید و با تفکر و اندیشه در آثار آنان، درس عبرت بگیرید. (۱)

پیام ها:

۱- تاریخ، بهترین معلم و صادق ترین واعظ است، هر کس از آن عبرت نگیرد، سزاوار توبیخ است. أَفَلَمْ يَهْدِ ...

۲- تهدیدات الهی را جدی بگیریم. كَمْ أَهْلَكْنَا ...

۳- تحولات تاریخی به دست خداوند است. أَهْلَكْنَا ...

۴- علم به تنهایی کافی نیست، عبرت لازم است. آنان با رفت و آمد خود ماجرا را می بینند، ولی غافلند. «يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ»

۵- مناطق مخروبه و مقهوره، برای هر صاحب عقلی مایه تأمل و اندیشه است.

«لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ»

۶- در بازدید از آثار باستانی، تنها به جنبه تفریحی آن اکتفا نشود. «لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ» هر کس عبرت نگیرد بی خرد است.

۷- هر کس چشم عبرت بین ندارد، عبرت گرفتن مخصوص کسانی است که نفس خود را از آلودگی ها باز دارند. «لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ»

۸- تاریخ دارای فلسفه و براساس قانون علت و معلول است. «كَمْ أَهْلَكْنَا - لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ» آری هلاکت اقوام پیشین براساس دلایلی بود که اگر امروز نیز آن امور باشد، همان هلاکت ها خواهد بود.

۹- سنت الهی بر مبنای برنامه و زمان بندی و مهلت دادن است و گرنه مجرمان فوراً به هلاکت می رسیدند. وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ ... (هر امتی زمانی خاص دارد)

۱۰- ستمکاران بی ایمان از تأخیر عذاب الهی مغرور نشوند. «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۱۱- خداوند، مجرمان را پس از اتمام حجت عذاب می کند. «لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۱۲- عمر انسان ها براساس برنامه و زمان بندی است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

ص: ۴۰۸

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾

پس بر آنچه می گویند، شکبیا باش و پیش از طلوع آفتاب و قبل از غروب آن با ستایش پروردگارت (او را) تسبیح کن (و همچنین) برخی از اوقات شب و اطراف روز را تسبیح بگویی، باشد که خوشنود شوی.

نکته ها:

خداوند در قرآن کریم، ۱۹ مرتبه پیامبر صلی الله علیه و آله را به صبر، فرمان داده است.

این آیه همچون آیه ی «وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله را به شکبایی و حمد و ستایش پروردگار دعوت می کند، و گرچه مخاطب این آیه ظاهراً پیامبر صلی الله علیه و آله است، اما بدیهی است که آیه جنبه عمومی دارد.

بر طبق بعضی از روایات (۲) و نظر برخی از مفسرین، این آیه با نمازهای یومیه و شبانه روزی تطبیق دارد و مراد از «أَطْرَافَ النَّهَارِ» نوافل روزانه است.

پیام ها:

۱- توجّه به تدبیر خداوند و قانون مند بودن کفر و عذاب و توجّه به سنت های الهی، مقدمه ی صبر و تسبیح و تحمید است. «فَاصْبِرْ» (با توجّه به آیات قبل)

۲- صبر در امور باید به اندازه ی مشکلات باشد. «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ»

۳- حمد و تسبیح الهی وسیله ای برای تقویت روحیه در مقابل لجاجت ها و تبلیغات دشمن است. «فَاصْبِرْ - سَبِّحْ»

۴- تنزیه خداوند از راه ستایش و حمد او است. «سَبِّحْ بِحَمْدِ»

۵- پیرایش از بدی ها بر آرایش به خوبی ها مقدم است. تسبیح بر تحمید تقدم

ص: ۴۰۹

۱- ۱. بقره، ۴۵.

۲- ۲. کافی، ج ۳، ص ۴۴۴.

۶- قرآن برای بیان زمان انجام تکالیف، از ابزار و معیارهای طبیعی استفاده کرده است. قَبْلَ طُلُوعِ ... وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا

۷- تسبیح و حمد الهی قبل از طلوع و غروب آفتاب اثر خاصی دارد. قَبْلَ طُلُوعِ ...

وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا

۸- اوقات خود را با یاد خدا پر کنیم تا زمینه ای برای سایر افکار باقی نماند. «قَبْلَ طُلُوعِ - قَبْلَ الْغُرُوبِ - أَنْاءِ اللَّيْلِ - أَطْرَافِ النَّهَارِ»

۹- شب، تنها برای استراحت و خواب نیست، باید بخشی از آن را به عبادت اختصاص داد. «وَ مِنْ أَنْاءِ اللَّيْلِ»

۱۰- اگر ذکر خدا با سایر شرایط انجام شود، نتیجه بخش خواهد بود. «لَعَلَّكَ» (۱)

۱۱- مقام رضا، بالاترین درجه ی تکامل است. «لَعَلَّكَ تَرْضَى»

(تکامل دارای درجاتی است: اول: صبر «فَاصْبِرْ»، دوم: تنزیه خداوند وَ سَبَّحَ ...

فَسَبَّحْ، سَوْمِ، سِپَاسِ وَ سَتَائِشِ پروردگار «وَ سَبَّحَ بِحَمْدِ رَبِّكَ»، چهارم: رضا به قضای الهی. «لَعَلَّكَ تَرْضَى»

وَ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَ رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَ أَبْقَىٰ «(۱۳۱)»

و هرگز به متاعی که ما به گروهی از آنها داده ایم، چشم مدوز که (این) شکوفه و جلوه ی زندگی دنیاست (و ما می خواهیم) تا آنها را در آن بیازمائیم (به یقین) روزی پروردگارت بهتر و پایدارتر است.

ص: ۴۱۰

۱- ۱). کلمه ی «لعل» به معنای آن است که رسیدن به این غنچه، چند درصد است نه صد در صد و این به خاطر آن است که یاد خدا به تنهایی کافی نیست، بلکه تلاش، وحدت، اخلاص و سایر شرایط باید جمع شود تا نتیجه صد در صد باشد.

نکته ها:

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: هر کس چشم به دست مردم داشته باشد، غم او طولانی گردد و غیظش باقی ماند. (۱)

گرچه قرآن کریم، مال دنیا را خیر (۲)، فضل (۳) و زینت (۴) می داند و بهره مندی از آن را حلال و مجاز می شمارد، لیکن دل بستگی شدید به آن را مذمت می کند. چرا که زندگی دنیا مثل یک غنچه، عمری کوتاه دارد و با یک نسیم از بین می رود.

پیام ها:

۱- رسیدن به مقام رضایت از خداوند، در صورتی است که به زرق و برق دنیا خیره نشوی. (آری کسی که جذب جلوه های مادی شد، احساس کمبود و تبعیض می کند و از خدا راضی نمی شود) «لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ»

۲- انسان به طور طبیعی به سوی مادیات گرایش دارد، اما باید آن را مهار کند.

«لَا تَمُدَّنَّ»

۳- نگاه، مقدمه جذب و دل بستگی است. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد

۴- رهبری امت نباید چشم داشتی به مال دیگران و توجهی به مادیات داشته باشد و مقهور و شیفته ی دنیای پر زرق و برق دیگران شود. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ»

۵- جلوه های مادی حتی برای انبیا می تواند خطر ساز باشد. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ»

۶- همه ی متاع های دنیوی و وسایل کامیابی، نعمت الهی محسوب نمی شوند.

«مَتَّعْنَا» نه، «انعمنا»

۷- همه ی کافران، کامیاب نیستند. «أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ»

ص: ۴۱۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). «ان ترک خیراً» بقره، ۱۸۰.

۳- ۳). «و ابتغوا من فضل الله» جمعه، ۱۰.

۴- ۴). «المال و البنون زینه الحیوه الدنیا» کهف، ۴۶.

۸- جلوه های زندگی دنیوی همچون غنچه و شکوفه ای است که هرگز گل نمی شود. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۹- جلوه های زندگی دنیا، ابزار آزمایش انسان هاست. «لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ»

۱۰- به آنچه در خود داریم بیندیشیم، نه آنچه در دست دیگران می بینیم. «رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ»

۱۱- رزق دادن از شئون ربوبیت خداوند است. «رِزْقُ رَبِّكَ»

۱۲- همه ی دارایی های انسان رزق او نیست. چون بسیاریند کسانی که همه نوع امکانات دارند، اما بهره خودشان کم است. لا تَمُدَّنَّ ... مَتَعْنَا ... رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ

۱۳- ملاک ارزش هر چیز دو امر است؛ یکی خیر بودن و دیگری پایدار بودن.

«خَيْرٌ وَ أَبْقَى»

وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اضْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَزُوقُكَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى «۱۳۲»

و خانواده ات را به نماز فرمان ده و بر آن پایدار باش. ما از تو روزی نمی خواهیم، (بلکه) ما تو را روزی می دهیم، و سرانجام (نیکو) برای (اهل) تقوا است.

نکته ها:

در روایات متعددی آمده است که پس از نزول این آیه، پیامبر صلی الله علیه و آله تا چندین ماه در خانه ی حضرت علی و فاطمه علیهما السلام را می زدند و در آستانه در می فرمودند: «الصلاة» آنگاه به قرائت آیه تطهیر می پرداختند. (۱)

هرگاه وضع زندگی رسول خدا صلی الله علیه و آله تنگ می شد، این آیه را تلاوت می فرمود، آنگاه به افراد خانه دستور می دادند تا نماز بخوانند. (۲)

«اضْطَبِرْ عَلَيْهَا» یعنی هم در انجام نماز وهم در امر به آن تأکید و پایداری کن.

ص: ۴۱۲

۱- ۱). تفاسیر کبیر فخررازی و درالمنثور و مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۱- امر به معروف از کسانی اثر بیشتری دارد که خود جذب مادیات نشده باشند.

□ لَا تُمَدَّنْ ... وَ أُمْرُ أَهْلِكَ

۲- رهبر جامعه ی اسلامی نباید از خانواده خود غافل باشد. «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» □

۳- مرد نسبت به سرنوشت فکری و دینی خانواده خود مسئول است و تنها رعایت امور مادی آنان کافی نیست. «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ» □

۴- یکی از مهم ترین زمینه های امر به معروف، خانواده و نزدیکان انسان است.

وَ أُمْرُ أَهْلِكَ ... (دایره ی اهل، به زن و فرزند منحصر نیست، بلکه همه ی افراد خاندان را شامل می شود).

۵- مبلغ باید در مرحله ی اول به تبلیغ خانواده خود پردازد. «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ» ۶- اولین مرحله ی تربیت، کانون خانواده است. «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ» □

۷- فرمان به نماز از میان سایر واجبات، رمز بیمه شدن اعضای خانواده است.

□ «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ»

۸- برای عدم وابستگی به زرق و برق دنیا، به نماز پناهنده شویم. □ لَا تُمَدَّنْ ... وَ أُمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ □

۹- یکی از مصادیق روشن و بلند معروف، نماز است. «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» □

۱۰- موضوع نماز در خانواده دارای اهمیت خاصی است، باید والدین بر آن اصرار کنند. (۱) «وَ أُمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبْرُ عَلَيْنَهَا» □

۱۱- امر به معروف، مداومت و پایداری لازم دارد. «اصْطَبْرُ عَلَيْنَهَا» □

۱۲- خداوند از عبادت ما سودی نمی برد، ثمره ی آن به خود ما باز می گردد.

□ «لَا نَسْئَلُكَ رِزْقًا»

۱۳- سفارش به نیکی ها باید جدی و همراه بیان آثار باشد. □ وَ أُمْرُ أَهْلِكَ ...

را توجّه خانواده های خویش به آن دانسته اند.

۱۴- نماز، زمینه ساز پاکدامنی و تقواست. وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ

۱۵- حسن عاقبت در سایه ی تقوای الهی است، نه مادیات. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ»

وَ قَالُوا لَوْ لَا يَأْتِنَا بآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ بَيْنَهُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ (۱۳۳)»

و(کافران) گفتند: چرا(پیامبر) از جانب پروردگارش معجزه و نشانه ای برای ما نمی آورد؟ آیا دلیل و نشانه روشن در کتب قبلای برایشان نیامده (که ایمان نیاورند؟)

نکته ها:

مشرکین توقع داشتند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز معجزه ای همانند عصای موسی و شکافتن دریا بیاورد، اما خداوند می فرماید: مگر نمی دانید که معجزه ی قرآن، از تمام معجزات قبلای بالا-تر است، با این وجود مگر در برابر همان معجزات لجاجت نکردند!؟

مراد از «صحف اولی» تورات و انجیل و زبور است.

پیام ها:

۱- به درخواست هایی که جنبه ی بهانه جویی دارد، نباید توجه کرد. فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ ... وَ قَالُوا لَوْ لَا يَأْتِنَا ... (این خصیصه ی انسان های لجوج و متکبر است که معجزات و دلایل روشن موجود(قرآن) را کنار می گذارند و از سر لجاجت دلیل دیگر طلب می کنند.)

۲- نوع معجزه مهم نیست، روحیه پذیرش لازم است. لَوْ لَا يَأْتِنَا ... أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ

وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِّن قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾

واگر ما آنان را قبل از (آمدن پیامبر و نزول قرآن) با عذابی هلاک می کردیم، می گفتند: پروردگارا! چرا پیامبری برای ما نفرستادی تا ما از آیات تو پیروی کنیم، پیش از آنکه ذلیل و خوار شویم.

پیام ها:

۱- بعثت انبیا علیهم السلام برای اتمام حجت است، تا مردم بی خبری خود را بهانه قرار ندهند. لَوْلَا أَرْسَلْتَ ...

۲- تا قانون ابلاغ نشود، جریمه و کیفر عادلانه نخواهد بود. لَوْلَا أَرْسَلْتَ ...

۳- تبلیغ دین واجب است، خواه مردم توجه کنند یا نکنند. زیرا در غیر این صورت آنان حق اعتراض خواهند داشت. لَوْلَا أَرْسَلْتَ ...

۴- پیروی از انبیا کلید عزت و آبرومندی است. «مِن قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَىٰ»

قُلْ كُلٌّ مُّتَّبِعٌ فَتَرْبُّوْا فَسَتَعْلَمُوْنَ مَنْ أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيِّ وَ مَنْ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾

بگو: هر یک (از ما و شما) در انتظاریم، پس انتظار بکشید که به زودی خواهید دانست یاران راه راست کیانند و چه کسی راه یافته است.

نکته ها:

مراد از «أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيِّ» امامان معصوم علیهم السلام و منظور از «مَنِ اهْتَدَىٰ» یاران آنها می باشد. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره آیه ی «مَنِ أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيِّ وَ مَنْ اهْتَدَىٰ» فرمودند: راه

ص: ۴۱۵

راست، راه قائم علیه السلام ما است و هدایت یافته آن کسی است که به اطاعت او هدایت شود. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر مامور انذار و هشدار است. «فَتَرَبَّصُوا»

۲- گذشت زمان و تاریخ همه چیز را روشن می کند. «فَسْتَغْلَمُونَ»

۳- کفار خود را هدایت یافته می پندارند. «فَسْتَغْلَمُونَ ... مَنِ اهْتَدَى»

۴- اسلام مکتب اعتدال و مسلمانان هدایت یافتگانند. «مَنْ أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيِّ وَ مَنْ اهْتَدَى»

«الحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۱۶

۱- ۱). تأویل الایات، ص ۳۱۷.

سوره ی انبیا، مکی است و یکصد و دوازده آیه دارد.

در این سوره به داستان شانزده نفر از پیامبران که مورد عنایت پروردگار واقع گردیده اند، اشاره شده است.

همچنین در این سوره، وعید و انذار، بیش از وعده و بشارت بکار رفته است.

برای تلاوت این سوره، برکاتی ذکر کرده اند که از جمله آنها، آسان شدن حساب در قیامت و مصافحه با انبیا علیهم السلام است، به شرط آنکه این تلاوت، عاشقانه «جبالها» و مقدمه ی ایمان و عمل باشد. (۱)

ص: ۴۱۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ﴿١﴾

(زمان) حساب مردم نزدیک شده است، در حالی که آنان در بی خبری، (از آن) روی گردانند!

نکته ها:

اشاره

سؤال: با توجه به اینکه معنای «غفلت» بی توجهی نسبت به چیزی، و معنای «اعراض» روی گرداندن با توجه از چیزی است، پس چگونه که در آیه غفلت و اعراض در کنار هم مطرح شده اند؟

پاسخ: غفلت و بی توجهی دو گونه است:

الف: غفلتی که شخص با هشدار بیدار می شود.

ب: غفلتی که مقدمه ی اعراض است، یعنی شخص غافل نمی خواهد بیدار شود. همچون کسی که خودش را به خواب زده که با صدا زدن نیز چشم خود را باز نمی کند.

از آنجا که غالب مردم از معاد و حساب غافلند، خداوند این غفلت را به همه مردم نسبت داده است و گرنه همیشه گروهی از مردم، استثنا هستند. در آیه ۹۷ همین سوره، به اقرار به غفلت از زبان خود مردم نیز اشاره شده است. «يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا»

ص: ۴۲۰

آنچه از آیات بدست می آید این است که:

۱- همه ی افراد مورد سؤال قرار می گیرند. «فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۱)

۲- همه ی اعمال مورد محاسبه واقع می شود. «لَنَسْأَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۲)

۳- همه ی احوال مورد رسیدگی قرار می گیرد. «إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ» (۳)

۴- از همه ی اعضای بدن انسان سؤال خواهد شد. «إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَ... كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» (۴)

۵- از نعمت های الهی سؤال می شود. «ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۵)

۶- همه کارها را در هر کجا و به هر اندازه که باشد حاضر خواهند ساخت. «إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَزْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ» (۶)

در اولین سؤال، از نماز خواهند پرسید و به حساب امور مهمی چون، جوانی، عمر، راه کسب درآمد و هزینه ی آن و بویژه مسأله ی رهبری و ولایت خواهند پرداخت و همین بس که خداوند، خود، حسابرسی خواهد بود. «كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» (۷)

پیام ها:

۱- حسابرسی مردم قطعی است. «أَقْتَرَبَ» (بکار رفتن فعل ماضی به جای مضارع، نشانه ی قطعی بودن است).

۲- قیامت و زمان حسابرسی را دور نپنداریم. «أَقْتَرَبَ»

۳- حساب، برای همه انسان هاست. «لِلنَّاسِ»

۴- نظم و حساب، لازمه ی یک زندگی کامل است. «حِسَابُهُمْ» (انسان، پدیده ای

ص: ۴۲۱

۱- ۱. اعراف، ۱۶.

۲- ۲. نحل، ۹۳.

۳- ۳. بقره، ۲۸۴.

۴- ۴. اسراء، ۳۶.

۵- ۵. نحل، ۹۳.

۶- ۶. لقمان، ۱۶.

۷- ۷. انبیاء، ۴۷.

تصادفی نیست، بلکه موجودی هدفدار و بر مبنای حساب و محاسبه است.)

۵- گاهی باید برای جذب حواسها، سخن را کوبنده و هشدار دهنده آغاز کرد.

سوره با جمله «اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ» شروع شده است.

۶- این حساب است که به سراغ انسان ها می آید، هر چند آنان از حساب، غافل باشند و یا از آن بگریزند. «اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ» و فرمود: «اقترَب الناس الی حسابهم»

۷- غفلت، زمانی خطرناک است که بر اساس بی اعتنایی باشد. «عَفَلَهُ مُعْرِضُونَ»

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ» (۲)

هیچ پند تازه ای از طرف پروردگارشان برای آنان نیامد، مگر اینکه آن را شنیدند و (باز) سرگرم بازی شدند.

نکته ها:

مسأله ی قدیم یا حادث بودن کلام خدا، از جمله مسائلی است که در زمان خلفای بنی عباس مطرح شد و مورد جز و بحث فراوان قرار گرفت. به نظر می رسد که طرح این بحث، بیشتر جنبه سیاسی داشت تا مردم را از امور اساسی و حقایق اصیل اسلامی و برخورد با حکام ستمگر، منصرف سازند. بدیهی است که محتوای قرآن، از علم خداوند سرچشمه گرفته و قدیم است، ولی الفاظ آن که بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده، حادث و جدید است. به هر حال، این گونه مباحث، مشکلی را از افراد و جامعه حل نمی کند و امامان ما نیز از آن پرهیز داشته اند. (۱)

پیام ها:

۱- تذکرات الهی با تداوم و تکرار همراه است. «مَا يَأْتِيهِمْ» (فعل مضارع)

۲- تذکر و تربیت، ملازم یکدیگرند. «ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ» ۳- قرآن، مایه ی ذکر است. «ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ»

۴- نوآوری در تذکر، یک ارزش است. «ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ»

۵- گوش دادن و فهمیدن کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ»

۶- سرچشمه لهو و لعب، غفلت و اعراض است. «فِي عَفَلِهِ مُعْرِضُونَ - يَلْعَبُونَ»

۷- زندگی به دور از وحی و یاد الهی، بازیچه ای بیش نیست. «وَ هُمْ يَلْعَبُونَ»

لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ» (۳)

در حالی که دل‌های آنان (از حق، غافل و به چیز دیگری) سرگرم است و کسانی که (کافر شدند و به خود) ستم کردند، مخفیانه نجوی می‌کنند که آیا این (مرد) جز بشری مثل شماست؟ آیا با اینکه می‌بینید به سوی سحر می‌روید؟!

پیام‌ها:

۱- سرگرمی به مسائل بی ارزش انسان را از توجه به مسائل اصلی مثل حساب و قیامت غافل می‌کند. وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ ... لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ

۲- افراد منحرف، انحراف خود را توجیه می‌کنند. «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ»

۳- تا دل از خدا غافل نشود، انسان، آیات الهی را به بازی نمی‌گیرد. «يَلْعَبُونَ - لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ»

۴- مخالفان انبیا، در پنهان توطئه می‌کنند و معجزات را سحر و جادو می‌شمرند.

«وَ أَسْرُوا النَّجْوَى - أَ فَتَأْتُونَ السَّحَرَ»

۵- کفار با پوشاندن حقایق، نسبت به خود و دیگران ظلم می‌کنند. «ظَلَمُوا»

۶- تهمت ستمگران به انبیا نشانه آن است که مکتب انبیا ظلم ستیز است. الَّذِينَ ظَلَمُوا ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ

۷- زندگی انبیا در میان مردم و بسیار ساده و عادی بود. «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

«قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» (۴)

(پیامبر) گفت: پروردگار من، هر سخنی که در آسمان و زمین باشد می‌داند. او شنوای داناست.

پیام‌ها:

۱- پیامبران در مقابل توطئه‌ها و تهمت‌ها، به خداوند توکل می‌کنند. «قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ»

۲- هر چند دشمنان، در توطئه، نجوا و مخفی کاری می‌کنند «وَ أَسْرُوا النَّجْوَى»، اما خداوند همه چیز را می‌داند و پنهان و آشکار، برای او یکی است. «يَعْلَمُ الْقَوْلَ»

۳- توجه به علم خداوند، سبب کنار گذاشتن توطئه ها و نجوی ها است. وَ أَسْرُوا النَّجْوَى ... رَبِّي يَعْلَمُ ...

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَخْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوْلُونَ»^۵

(کفار) گفتند: (آنچه محمد آورده، وحی نیست) بلکه خواب های آشفته است، بلکه آنها را به دروغ به خدا نسبت داده، بلکه او یک شاعر است، پس (اگر راست می گوید) باید همان گونه که (پیامبران) پیشین (با معجزه) فرستاده شده بودند، او برای ما معجزه ای بیاورد.

نکته ها:

کلمه «أَضْغَاثُ» جمع «ضِغْثٌ» به معنای دسته و مجموعه و «أَخْلَامٌ» جمع «حُلْمٌ» به معنای خواب است. «أَضْغَاثُ أَخْلَامٍ» به معنای مجموعه خواب های پراکنده است.

کفار از پیامبر اسلام معجزاتی همچون معجزات موسی و عیسی می خواستند، ولی هدفشان بهانه جویی بود. زیرا انتخاب نوع معجزه وابسته به حکمت الهی است نه هوسهای مردم.

پیام ها:

۱- تناقض گویی کفار نشانه ی بی منطقی آنان است. بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ...

۲- دشمن به وارد کردن یک تهمت قانع نمی شود. بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ... (او از همه راهها ضربه می زند أَسْرُوا النَّجْوَى ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ ... بَلْ هُوَ شَاعِرٌ و تهاجم تبلیغاتی و اتهامات پی در پی، از شیوه های اصلی کار دشمن است.)

۳- دشمن با همه ی تهمت هایی که می زند، اما از درون دچار تردید است. (۱)

بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ... فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ

ص: ۴۲۴

۴- مشرکین هم می دانند که لازمه ی نبوت، آوردن معجزه است. «فَلْيَأْتِنَا»

۵- مردم، خواهان معجزه ی حسی هستند. «فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ»

مَا آمَنْتَ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

تمام آبادی هایی که پیش از اینها هلاکشان کردیم، (تقاضای این گونه معجزات را کردند، ولی همین که پیشنهادشان عملی شد) ایمان نیاوردند، پس آیا اینان ایمان می آورند؟

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسْأَلُوا أَهْلَ الذُّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾

و(ای پیامبر! به آنان بگو:) ما (هیچ پیامبری را) پیش از تو نفرستادیم مگر اینکه (آنها نیز) مردانی بودند که ما به ایشان وحی می کردیم، پس اگر نمی دانید از اهل اطلاع (و اهل کتب آسمانی) پرسید.

نکته ها:

در آیات قبل، کفار می گفتند: «هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ؟» آیا این مرد، جز بشری مثل شماست؟ در این آیه خداوند می فرماید: نه تنها این پیامبر صلی الله علیه و آله بلکه تمام انبیای پیشین نیز انسان هایی بودند که به آنان وحی می شده است. بشر بودن با پیامبری منافاتی ندارد.

چون مشرکین با اهل کتاب رابطه خوبی داشتند، خداوند به آنان می فرماید: از اهل کتاب (یهود و نصاری) سؤال کنید.

سؤال از اهل ذکر و رجوع به کارشناس، یک اصل عقلایی است و در این آیه مراد از اهل ذکر علمای یهود و نصاری هستند. در روایات سفارش شده که هر کجا متحیر شدید از اهل بیت پیامبر علیهم السلام سؤال کنید که آن بزرگواران مصداق کامل اهل ذکر هستند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نه عالم اهل سکوت و کتمان باشد و نه جاهل خاموش.

لا ینبغی للعالم أن ینسکت علی علمه و لا ینبغی للجاهل أن ینسکت علی جهله و قد قال الله تعالی: فَسْأَلُوا

پیام ها:

۱- سنت الهی این است که هر کجا کفر و لجاجت باشد قهر الهی خواهد بود. مَا آمَنَتْ ... أَهْلَكْنَاهَا (ایمان سبب حفظ و بقای جوامع بشری است).

۲- با دیده ی عبرت به تاریخ بنگریم. «أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ»

۳- تمام انبیا از مردان بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا»

۴- به همه ی انبیا وحی می شده و علم آنان از همین سرچشمه است. «نُوحِيَ إِلَيْهِمْ»

۵- سؤال و پرسش، سفارش دین است. «فَسْأَلُوا»

۶- سؤال باید برای فهمیدن باشد، نه چیز دیگر. فَسْأَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

۷- تا از اهلش نپرسیم، به علم نمی رسیم. فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ ...

۸- در مسائل اعتقادی و دینی تا رسیدن به علم، کاوش و تحقیق کنیم. فَسْأَلُوا ...

۹- عالم باید در دسترس باشد تا سؤال از او ممکن باشد. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۱۰- اهل علم بودن کافی نیست، اهل ذکر بودن با ارزش است. (بسیارند افراد دانشمندی که از خدا غافلند) «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۱۱- در هر کاری اهلیت لازم است، داشتن اطلاعات سطحی، تقلیدی و گذرای کارساز نیست. «أَهْلَ الذِّكْرِ»

۱۲- بر اهل ذکر، راهنمایی مردم واجب است و گرنه امر به سؤال، لغو و بیهوده خواهد بود. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَ مَا كَانُوا خَالِدِينَ «۸»

(و همچنین) ما آنها را پیکرهایی که غذا نخورند قرار ندادیم و آنان جاویدان نبودند (که نمیرند).

نکته ها:

از جمله رموز موفقیت یک رهبر آن است که در امور زندگی، در کنار مردم و همانند با آنان باشد تا مردم با دیدن او و برخوردهای او ساخته شوند.

پیام ها:

۱- انبیا در بعد مادی و نیازهای انسانی هیچ فرقی با سایر مردم ندارند. مَا جَعَلْنَاهُمْ ... لَا يَأْكُلُونَ

۲- انتظار فرشته بودن انبیا و مصلحین و مربیان، توقّعی نابجاست. مَا جَعَلْنَاهُمْ ...

۳- ترک غذا و همسر، خواست خدا و ادیان الهی نیست. مَا جَعَلْنَاهُمْ ... لَا يَأْكُلُونَ

۴- مرگ فراگیر است، حتّی پیامبران هم ابدی نیستند. «مَا كَانُوا خَالِدِينَ»

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ «۹»

سپس ما به وعده ای که به آنان داده بودیم، وفا کردیم. پس آنان و هر که را خواستیم، نجات دادیم و اسراف کاران را هلاک نمودیم.

نکته ها:

این آیه در مقام تسلیت و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، که ما به وعده های خود در مورد نجات مؤمنان وفا می کنیم.

پیام ها:

۱- وعده پیروزی که خداوند به انبیا داده، حتمی است. «ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ»

۲- وعده ی خداوند به انبیا نجات آنان و هلاکت مخالفان آنهاست. فَأَنْجَيْنَاهُمْ ... وَأَهْلَكْنَا

۳- کیفرهای الهی، نتیجه ی اعمال خودماست. «أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ»

۴- اسراف، زمینه ساز هلاکت است. و هلاکت، سرنوشت همه ی اسراف کاران است. «الْمُسْرِفِينَ»

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

همانا بر شما کتابی نازل کردیم که در آن وسیله ی تذکر شماست، آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

کلمه «ذِكْرُكُمْ» یا به معنای وسیله ی تذکر است و یا به معنای مایه ی عزّت و نام شما.

کلمه ی «ذکر» در لغت به معنای شرافت و شهرت نیز آمده است. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: مراد از جمله ی «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» آن است که در کتاب ذکر شده که اطاعت پس از پیامبر صلی الله علیه و آله برای امام است. (۲) یعنی عزّت و شرف شما در اطاعت از امام پس از پیامبر است.

پیام ها:

۱- کتاب و قانونی سبب رشد و بیداری است که از سوی خداوند باشد. «أَنْزَلْنَا - فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۲- قرآن، دارای موقعیت والا و جایگاه بلندی است. «كِتَابًا» (۳)

۳- یکی از اهداف نزول کتب آسمانی، تذکر و کرامت بخشیدن به انسان هاست.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۴- تاریخ گذشته ی انسان و سرنوشت و آینده ی او در قرآن ترسیم شده است.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۵- قوم عرب و سرزمین حجاز از برکت قرآن، عزیز و نامدار شد. «فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۶- اگر انسان ها بیندیشند، حتماً دست نیاز به سوی وحی و کتاب آسمانی دراز خواهند کرد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۷- از تمایلات فطری مردم برای ارشاد آنان کمک بگیریم. (هر کس میل دارد نامش در تاریخ به خوبی و کرامت بماند، خدا در

این آیه می فرماید: کتابی

ص: ۴۲۸

۱- ۱. قاموس المحيط.

۲- ۲. تأویل الآيات، ص ۳۱۹.

۳-۳. تنوین در کلمه ی «کتاباً» نشانه ی عظمت و بزرگی است.

برای شما فرستادیم که نامتان بماند. «فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۸- تکذیب انبیاء، بی خردی است. زیرا معارف قرآن هماهنگ با عقل است. أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ

وَ كَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَوْمٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ «۱۱»

و ما چه بسیار آبادی هایی را در هم شکستیم که مردمش ستمگر بودند و پس از آنها قومی دیگر را پدید آوردیم.

پیام ها:

۱- هلاکت بدنبال ظلم، یک سنت الهی است. «کَمْ»

۲- هر کس قانون الهی را بشکند، شکسته می شود. «قَصَمْنَا» (کلمه ی قصم به معنای شکستن شدید است).

۳- انسان ها خود، سرنوشت خویش را رقم می زنند. «قَصَمْنَا - ظَالِمَةً»

۴- اگر ظلم به صورت یک سیره و روش در آید، قهر الهی را در پی خواهد داشت. «كَانَتْ ظَالِمَةً» لکن اگر ظلمی مداوم نباشد و انسان با متوجه شدن آن توبه کند آن قهر را به دنبال نخواهد داشت.

۵- نابود ساختن و ایجاد کردن، برای خداوند تفاوتی ندارد. قَصَمْنَا ... أَنْشَأْنَا

فَلَمَّا أَحْسَبُوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ «۱۲»

پس چون (قوم ستمگر) قهر ما را احساس کردند، ناگهان پا به فرار گذاشتند.

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى اللَّهِ مَا أَتْرَقْتُمْ فِيهِ وَ مَسَاكِينُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَسْتَلُونَ «۱۳»

(اما خطاب رسید که) فرار نکنید! و به خانه هایتان و آنچه در آن کامیاب بودید باز گردید، شاید مورد سؤال قرار گیرید.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾

(و چون عذاب ما را جدی دیدند) گفتند: ای وای بر ما! همانا ما ستمکار بودیم.

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

و پیوسته، این سخن آنان بود تا ما آنها را درو کرده و خاموش و بی حرکت ساختیم.

نکته ها:

کلمه ی «حَصِيد» به معنای محصود یعنی درو شده است. کلمه «خامد» به معنای خاموش شدن است.

در اینکه مراد از «مورد سؤال قرار گیرید» چیست؟ ممکن است این باشد که خودتان از یکدیگر، یا فقرا از شما، یا تاریخ آینده از شما سؤال کند. والله العالم.

پیام ها:

۱- عذابی که بر جوامع ستمگر نازل می شود تدریجی است. «فَلَمَّا أَحْسُوا» (احساس در مورد دیدن آثار قهر است که به تدریج پیدا می شود).

۲- هیچ کس را در مقابل قهر خداوند، تاب مقاومت نیست. «يَزُكُّونَ» (مغرورها نیز بهنگام خطر، صحنه را خالی کرده و می گریزند).

۳- از قهر الهی نمی توان فرار کرد. «لَا تَزُكُّوا»

۴- کامیابی می تواند زمینه ساز ظلم و طغیان باشد. «مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ»

۵- باید مجازات را در محل وقوع جرم اجرا کرد، شاید مورد سؤال واقع شوند.

«لَعَلَّكُمْ تُسْتَلُونَ»

۶- ستمگران سرانجام مورد بازخواست قرار خواهند گرفت. «تُسْتَلُونَ»

۷- پایان ظلم، پشیمانی است. «يَا وَيْلَنَا»

۸- عاقبت، وجدان های خفته، بیدار و منکران حقیقت، بر آن اقرار خواهند کرد.

﴿إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

۹- به هنگام نزول بلا، ناله ها از اثر می افتد. ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ ...﴾

۱۰- کفر و ظلم، سرنوشتی همچون گیاهان درو شده و بی جان برای انسان به ارمغان می آورد. «حَصِيداً خَامِدِينَ»

۱۱- جار و جنجال های تبلیغاتی، ستایش ها و تملق ها، و تهدیدها و ارباب ها در محضر الهی محکوم به خاموشی است. «خَامِدِينَ»

۱۲- ظلم مستمر، عذاب الهی را در پی دارد. ﴿إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ... حَصِيداً خَامِدِينَ﴾

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ﴾ (۱۶)

و ما، آسمان و زمین و آنچه را که میان آنهاست برای بازی نیافریدیم.

﴿لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوًّا لَّاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ (۱۷)

(و) اگر چنانچه (بر فرض محال) می خواستیم سرگرمی انتخاب کنیم و بازیگر بودیم، هر آینه آن را از پیش خود (و متناسب با خود) انتخاب می کردیم.

نکته ها:

کلمه ی «لَوْ» در لغت عرب در مورد کارهای محال آورده می شود و چون در اینجا لهو برای خداوند محال است، آن کلمه بکار رفته است.

در این آیات، ابتدا خداوند می فرماید: «لَاعِب» نیستیم و سپس در ادامه بجای آنکه بفرماید: «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَعِباً» فرمود: «أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوًّا»، بنابراین معلوم می شود که جوهره ی لهو و لعب یکی است، لذا در تفسیر المیزان می خوانیم: کار منظم و شکل یافته ای که با اهداف خیالی همچون افعال کودکان صورت می پذیرد، «لَعِب» نام دارد، ولی همین که این کارهای خیالی به جدی رسید که انسان را از امور اصلی باز داشت و به صورت سرگرمی

در آمد، به آن «لهو» می گویند و این هر دو در مورد خداوند، بی معنا و باطل است.

در قرآن مجید بارها بر این مسئله تأکید شده است که جهان هستی بازیچه نیست و هدفدار آفریده شده است. از جمله، آیه ۱۲ سوره ی طلاق، هدف را ایمان انسان ها دانسته و می فرماید: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ... لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» خداوند آسمان های هفتگانه و مثل آنها زمین را خلق کرد... تا شما بدانید که او بر هر کاری قادر است و علم او بر هر چیزی احاطه دارد. البته تحقق این هدف با تفکر در هستی و درس گرفتن و اقرار بر آنست.

در معنای این جمله که «اگر بنا داشتیم سرگرمی برای خود بگیریم، قطعاً از پیش خود این کار را می کردیم» دو معنا گفته شده است:

الف: آفریدن هستی، بر فرض برای سرگرمی باشد، کار اوست نه بت ها.

ب: بر فرض بنای سرگرمی داشتیم از فرشتگان و مقربان درگاه خود سرگرمی درست می کردیم و کاری به جهان مادیات و طبیعت نداشتیم.

امام صادق علیه السلام با استناد به آیه، انسان را از انجام کارهای لهو، نهی فرمودند. (۱)

پیام ها:

- ۱- هستی هدفدار است. وَمَا خَلَقْنَا ... لِأَعْيُنٍ (اگر آفرینش، بیهوده نیست، پس مرگ هم، نیستی و پایان کار محسوب نمی شود).
- ۲- کسی که هدفش بازیگری است، وسایل بازی می سازد، نه جهان بی نهایی که تنها، سلول و اتم آن عصرها و نسل ها را به مطالعه پیرامون آن واداشته است.

«وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ»

- ۳- اگر بر فرض محال بنای خداوند بر بازی و کار لغو بود، باید آن را متناسب با ذات خود می آفرید، (نه مادیات و اجسام).
(۲) «لَا تَخَذِنَاهُ مِنْ لَدُنَّا»

- ۴- اگر بر فرض محال، خداوند هدف بازیگری داشت، دیگر کاری به خلقت

ص: ۴۳۲

(۱- ۱). دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۰۶.

(۲- ۲). تفسیر صافی.

انسان نداشت، این همه انبیا را بزحمت نمی انداخت، امر و نهی نمی کرد و ثواب و عقابی مقرر نمی داشت. «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُمْ لَاتَّخِذْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا»

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَ لَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

(این چنین نیست)، بلکه ما حق را بر باطل می کوبیم تا مغز آن را در هم بشکند، پس بی درنگ، باطل محو و نابود می شود. و ای بر شما از آنچه (خداوند را به آن) توصیف می کنید (و نسبت لهو و لعب و بیهوده کاری می دهید).

نکته ها:

کلمه «قذف» به معنای پرتاب از راه دور و با سرعت و قدرت است و کلمه «دمغ» نیز به ضربه ای گفته می شود که به سر می خورد و تا مغز اثر می گذارد.

کلمه «ویل» به معنای عذاب و هلاکت است و در جایی بکار می رود که مورد استحقاق هلاکت را داشته باشد. (۱)

پیام ها:

۱- پیروزی حق، اراده و خواست خداوند و جلوه ای از هدفداری نظام آفرینش است. «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ»

۲- بر خورد حق با باطل باید تهاجمی باشد نه تدافعی. «نَقْذِفُ»

۳- سنت خداوند بر نابودی و محو باطل است. «نَقْذِفُ - فَيَدْمَغُهُ»

۴- حق بر باطل پیروز است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

۵- محو شدن باطل با حضور حق در جبهه است. «نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ»

۶- در مبارزه علیه باطل باید سرعت، قدرت و هدف گیری درست مراعات شود.

«نَقْذِفُ - فَيَدْمَغُهُ»

ص: ۴۳۳

۷- باطل باید به کلی نابود شود، نه آنکه نیمه جانی داشته باشد. «فَيَذْمُغُهُ»

۸- باطل رفتنی است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

۹- حکومت چند روزه ی باطل، بر اساس سنت مهلت دادن الهی است و عاقبت از آن متقین و اهل حق است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

۱۰- وای بر کسانی که آفرینش را بازیچه می دانند. «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ» (۱۹)

و برای اوست هر که در آسمان ها و زمین است، و کسانی که نزد او هستند (فرشتگان) از (برای) عبادت او تکبر نمی ورزند و خسته و درمانده نمی شوند.

يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» (۲۰)

آنان شبانه روز بی آنکه سستی ورزند، خداوند را به پاکی می ستایند.

أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ» (۲۱)

آیا خدایانی که (کفار) از زمین انتخاب کرده اند، مردگان را زنده می کنند؟

نکته ها:

در مالکیت مجازی، هر چه انسان به مولی نزدیکتر می شود، کمتر حساب می برد و لذا گاهی هم خلاف می کند ولی در مالکیت حقیقی، هر چه انسان به معبود نزدیکتر می شود، بیشتر عبادت می کند. (۱) «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

در خطبه ی اول نهج البلاغه درباره ی ملائکه آمده است:

«لا يغشاهم نوم العيون ولا سهو العقول ولا فتره الابدان ولا غفلة النسيان» یعنی خواب، فراموشی، خستگی و غفلت در ملائکه نیست.

ص: ۴۳۴

۱- مالکیت حقیقی جهان هستی، تنها از آن خداوند است. وَ لَهُ مَنْ فِي ... (پس اکنون که مملوک او هستیم، به وظیفه ی بندگی خود عمل کنیم).

۲- عبادت و بندگی منحصر به انسان نیست. وَ مَنْ عِنْدَهُ ...

۳- در آسمان ها موجوداتی با شعور هستند. (کلمه «مَنْ» در جمله «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» که در مقابل «مَنْ عِنْدَهُ» آمده، نشانه ی موجوداتی با شعور، غیر از فرشتگان است).

۴- بعضی از مخلوقات خداوند به مقام قرب او می رسند. «وَ مَنْ عِنْدَهُ»

۵- ریشه ی ترک عبادت، تکبر است. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ»

۶- عبادت، انسان را با فرشتگان همسو می کند. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ»

۷- نشاط، مایه ارزشمندی عبادت است. «لَا يَسْتَحْسِرُونَ»

۸- فرشتگان، خواب ندارند. «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»

۹- تداوم عبادت، به آن ارزش می دهد. «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ - لَا يَفُتُونَ»

۱۰- عقائد باطل را زیر سؤال ببریم. «أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُشْرُونَ»

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

اگر در آسمان ها و زمین خدایانی جز الله بود، هر آینه آن دو فاسد می شدند، پس منزه است خداوند پروردگار عرش، از آنچه (ناآگاهان) توصیف می کنند.

نکته ها:

اگر به کتابی که نویسنده ی آن چند نفر باشند نگاهی دقیق بیندازیم، بخوبی خواهیم دید که جملات، سیاق و محتوای هر قسمت از کتاب با بخش دیگر آن متفاوت است و بدیهی است که هر چه کتاب، بزرگتر و مفصل تر باشد، این اختلاف، بیشتر و بارزتر خواهد بود، زیرا بر

فرض که در نوشتن یک جمله، یک سطر و یا یک صفحه، هماهنگی تصادفی پیدا شود ولی در کتاب بزرگ هستی، این هماهنگی و نظم بدون پروردگاری یکتا محال است.

سؤال: اگر خدایی یکتا در مصدر امور است، پس تضادهای موجود برای چیست؟

پاسخ: اگر بشود نام آنها را تضاد گذاشت، باید گفت از نوع تضاد دو لبه ی قیچی و یا دو کفه ی ترازوست که تحت یک تدبیر و برای انجام یک هدف صورت می پذیرد و یا مثل حرکت متضاد دو دست یک انسان برای فشار دادن پارچه ای است که می خواهد آب آن را بگیرد می باشد.

هشام بن حکم از امام صادق علیه السلام پرسید: دلیل یکتایی خداوند چیست؟ حضرت فرمود:

اتصال التدبیر و تمام الصنع کما قال الله عزوجل: لو کان فیهما... پیوستگی و انسجام تدبیر جهان و کامل بودن آفرینش، دلیل وحدانیت اوست. (۱)

این آیه در پاسخ کسانی است که برای هر چیز و هر امری، رب، مدبر و خدایی قائل بودند و لذا فرمود: «رَبُّ الْعَرْشِ» یعنی پروردگار همه هستی، الله است.

پیام ها:

۱- تعدد پروردگار، امری محال است. «لَوْ كَانَ» (کلمه «لَوْ» در جایی بکار می رود که انجام شدنی نباشد).

۲- خدای آسمان ها و زمین یکی است. «فِيهِمَا» بر خلاف مشرکین که برای هر کدام از آسمان ها و زمین، ربی قائل بودند، قرآن پروردگار همه را یکی می داند. «وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ» (۲)

۳- تعدد در مدیریت، مایه ی از هم پاشیدگی و فساد است. «آلِهَةٌ - لَفَسَدَتَا»

۴- به هنگام ذکر سخن باطل، تنزیه خداوند لازم است. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا - فَسُبْحَانَ اللَّهِ»

۵- تسبیح خداوند باید پس از آگاهی و بر اساس استدلال و منطق باشد نه کورکورانه و از روی لقلقه ی زبان. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا - فَسُبْحَانَ اللَّهِ» (اول استدلال)

ص: ۴۳۶

(۱-۱). توحید صدوق، ص ۲۵۰.

(۲-۲). زخرف، ۸۴.

شد که اگر دو مدیریت بود هستی به فساد کشیده می شد سپس تسبیح خدا آمد. «فَسُبْحَانَ اللَّهِ .. عَمَّا يُصِفُونَ»

□ لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ «۲۳» □

او(خداوند)از آنچه انجام می دهد سؤال نمی شود،اما آنها(مردم،در انجام کارهایشان)مورد بازخواست قرار می گیرند.

نکته ها:

مسئولیت پاسخگویی انسان در قبال کارهایی که انجام می دهد، بارها در قرآن مطرح شده است، از جمله: «فَوَرَبِّكَ لَنَسِئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۱) به پروردگارت سوگند که از همه ی مردم سؤال خواهیم کرد. و یا در جایی دیگر می خوانیم: «وَقَفَّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» (۲) آنها را متوقف کنید، آنها باید بازخواست شوند. به هر حال در روز قیامت، از افکار و نیت، از جوانی و عمر، از درآمد و مصرف، از انتخاب رهبر و اطاعت از بزرگان، سؤال خواهد شد.

□ سؤال: چگونه است که در آیه دیگری می فرماید: از هیچ جنّ و انسی سؤال نمی شود؟ «فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ» (۳) □

پاسخ: در قیامت صحنه ها متفاوت است و هر صحنه ای شرایط خاص خود را دارد. مثلاً در یک موقف وقتی از انسان ها سؤال شود، آنها می توانند با زبان پاسخ گو باشند، اما در موقف دیگر بر لب های آنان مهر می زنند و دیگر اعضا و جوارح به شهادت بر اعمال می پردازند.

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند به آدم علیه السلام خطاب فرمود: یا بن آدم، بمشیتتی کنت انت الذی

ص: ۴۳۷

۱-۱. حجر، ۹۲.

۲-۲. صافات، ۲۴.

۳-۳. الرحمن، ۳۹.

تشاء لِنَفْسِكَ مَا تَشَاءُ يَعْنِي مَنْ ارَادَهُ كَرِهَهُ امْ كِهْ تُوْ بِاِخْوَاسْتِ خُوْدَتِ اَزَادِ بَاشِي. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند، مالک حقیقی و مطلق هستی است و مالک در تصرف در محکومش، مورد مؤاخذه واقع نمی شود. رَبُّ الْعَرْشِ ... لَا يُسْئَلُ

۲- کسی می تواند سؤال کند که طلبی و یا حقی داشته باشد و هیچ کس از خداوند طلبی و یا بر او حقی ندارد. «لَا يُسْئَلُ»

۳- کسی می تواند از خداوند بازخواست کند که مافوق او و بر او برتری داشته باشد و چنین موجودی نیست. «لَا يُسْئَلُ»

۴- انسان ها در قبال کارهایشان مسئول و متعهدند. «وَهُمْ يُسْئَلُونَ»

۵- سؤال و مؤاخذه، بهترین نشانه بر مسئولیت و مهم ترین علامت بر آزادی و اختیار انسان هاست. «وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (آری انسان مجبور بازخواست نمی شود، زیرا بازخواست و سؤال از فرد مجبور و بی اختیار، عقلاً قبیح است.)

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ «۲۴»

آیا آنها (کافران) بجای خداوند (یکتا) خدایان دیگری را گرفته اند؟ (پس به آنان) بگو: دلیل تان را بیاورید. این (قرآن) یادنامه ی پیروان من و یادنامه کسانی است که پیش از من بوده اند (که همه بر نداشتن شریک برای خداوند اتفاق کلمه دارند) اما اکثر مردم، حق را نمی دانند، پس (از آن) روی گردانند.

نکته ها:

علی علیه السلام فرمود: همانا با نزول قرآن به پیامبر، علم پیامبران پیشین و علم اوصیا و علم آنچه که تا قیامت رخ می دهد، داده شده است. آنگاه حضرت این آیه را تلاوت کرد که

ص: ۴۳۸

خداوند به پیامبرش می گوید: [\(۱\)](#) هَذَا ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَ ذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي ... بنابراین قرآن، حاوی علم ما کان و ما یکون است.

پیام ها:

۱- هر کس از خداوند واحد دور شود، در دام خدایان متعدّد می افتد. «أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً»

۲- پیامبر باید با مردم برخورد استدلالی کند و از آنان برهان بخواهد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۳- توحید، دارای دلیل است، لَوْ كَانَ فِيهِمَا... اما شرک هیچ دلیلی ندارد. [\(۲\)](#)

«هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۴- در اصول عقاید نمی توان تقلید کرد. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۵- توحید پیام تمام کتب آسمانی است. «ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَ ذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي»

۶- کتب آسمانی مایه زنده شدن فطرت خفته و یادآور دانسته های فراموش شده است. «ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَ ذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي»

۷- در فضای جهل، نه اقبال اکثریت ارزش دارد و نه اعراض آنها. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُّعْرِضُونَ»

وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ «۲۵»

و پیش از تو هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر آنکه به او وحی کردیم که معبودی جز من نیست، پس (تنها) مرا پرستید.

ص: ۴۳۹

(۱- ۱). تفسیر فرات، ص ۲۶۱.

(۲- ۲). چنانکه در آیه دیگر می خوانیم: «و من يدع مع الله الها آخر لا برهان له» مؤمنون، ۱۱۷.

نکته ها:

اگر چه خداوند در آیه ی ۴۰ سوره احزاب بطور صریح مسأله ی خاتمیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را مطرح فرموده که ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبًا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ ولی باز به طرق مختلف بر آن اشاره کرده است. از آن جمله اینکه بیش از ۳۰ مرتبه در عبارت های مختلف، کلمه ی «مِنْ قَبْلِكَ» ذکر شده ولی حتی برای یکبار هم کلمه ی «مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است.

پیام ها:

۱-رسالت، همراه با دریافت وحی است. ﴿مَا أَرْسَلْنَا... مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ﴾

۲-توحید در رأس برنامه همه ی انبیای الهی بوده است. ﴿مَا أَرْسَلْنَا... إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾

۳-عمل باید بر مبنای اعتقاد باشد، اول مَبْنَا، دوم بِنَا. (ابتدا توحید در الوهیت، سپس توحید در عبادت) ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، فَاعْبُدُونِ﴾

۴-انحصار طلبی حق در قبال باطل، شعاری الهی است. ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ﴾ (۲۶)

و (کفار) گفتند: خداوند رحمان (فرشتگان را برای خود) فرزند گرفته است! منزّه است او، بلکه (فرشتگان) بندگان گرامی هستند.

﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ (۲۷)

(فرشتگان) در کلام بر او سبقت نمی گیرند و (تنها) به فرمان او عمل می کنند.

نکته ها:

این تفکر که فرشتگان، فرزندان خدا هستند، علاوه بر مشرکین، در میان یهود و نصاری نیز

اطلاق کلمه «مُكْرَمُونَ» بر فرشتگان از این جهت است که آنان اولاً بندگان خدا هستند و ثانیاً این بندگی همراه با اخلاص است.

کلمه «رحمن» نزد مشرکان نامی شناخته شده برای خداوند بوده است. «قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ شُرَاطِئَ حَاكِمٍ بَرَّانِ، دَر بَاوَرِهَا وَ قَضَاوَتِ هَايِ اَوْ اَثَرِ مِي گُذَارِد. چُون اَفْرَادِ بَشَرِ دَارَايِ جِسْمِ هَسْتَنْدِ وَ خُودِشَانِ رَا نِيَازْمَنْدِ بَه فِرْزَنْدِ مِي بِيَنْدِ، دَر بَارَه يِ خُداوَنْدِ مِبْرَايِ اَز جِسْمَانِيْتِ وَ نِيَازْمَنْدِي نِيْز اَيْنِگُوْنَه فِكْرِ مِي كَنْنِدِ.

پیام ها:

۱- به هنگام نقل سخن کفرآمیز دیگران، خداوند را تنزیه کنیم. «وَلَدًا سُبْحَانَهُ»

۲- هرگاه به نقل انحرافات دیگران می پردازیم، راه حق را نیز بیان کنیم.

«وَ قَالُوا - بَلْ»

۳- تسلیم فرمان خدا بودن، رمز کرامت بنده است. «مُكْرَمُونَ - لَا يَسْبِقُونَهُ»

(آری کسانی مورد کرامت واقع می شوند که نه در قول و نه در عمل، از دستور خدا پیشی نگیرند.) «مُكْرَمُونَ - لَا يَسْبِقُونَهُ»

۴- فرشتگان، مأموران الهی اند که تنها به فرمان او عمل می کنند و هیچگاه بر اوامر او پیشی نمی گیرند. «لَا يَسْبِقُونَهُ - بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَ هُمْ مِنْ حَشِيَّتِهِ مُشْفِقُونَ (۲۸)

(خداوند) آنچه را که در (آینده) پیش روی آنان و یا گذشته ی آنهاست می داند و آنان (فرشتگان) جز برای کسی که خداوند رضایت دهد، شفاعت نمی کنند و از ترس او (پروردگار) بیمناکند.

«خوف» یعنی ترس از گناه، ولی «خشیت» به معنای ترس از عظمت الهی است، ترسی که با تعظیم و احترام همراه باشد.

در روایات آمده است که مراد از «من اِزْتَضَى» یعنی کسی که دین او مورد رضایت است، هر چند گناهکار باشد، زیرا شخص با ایمان به خاطر توبه ای که پس از گناه می کند، مورد لطف قرار گرفته و مشمول شفاعت واقع می شود. (۱)

پیام ها:

۱- تسلیم بی چون و چرا بودن، در برابر خدایی ارزش دارد که به همه چیز آگاه است. «بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ يَعْلَمُ» (توجه به اینکه خداوند همه چیز را می داند سبب تسلیم همراه با خشیت می شود).

۲- علم خداوند نسبت به گذشته و آینده یکسان است، بخلاف علم انسان که فقط نسبت به گذشته است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ»

۳- بندگی و تسلیم در برابر خداوند، سبب داشتن مقام شفاعت است. «عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ يَشْفَعُونَ»

۴- فرشتگان نیز اهل شفاعت هستند. «لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى»

۵- شفاعت، لیاقت می خواهد. کسانی مشمول شفاعت واقع می شوند که خداوند از دین آنها راضی باشد. «إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى»

۶- معرفت بیشتر به خداوند باید سبب خشیت فزونتر باشد. «وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» (مقام عصمت، مانع از خشیت از خداوند نیست.)

ص: ۴۴۲

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ «۲۹»

و هر که از آنها (فرشتگان) بگوید: من به جای خداوند، معبود هستم، پس جزای او را جهنم قرار می دهیم (و) ما این گونه ستمکاران را کیفر خواهیم داد.

نکته ها:

شاید این آیه، از این باب باشد که: به در بگو تا دیوار بشنود، یعنی مردم بدانند هر کس حتی اگر فرشتگان مکرم (که این تصور در مورد آنها محال است) دیگران را به شرک دعوت کنند باید منتظر کیفر دوزخ باشند.

پیام ها:

۱- ادعای شرک از هیچ موجودی قابل قبول و بخشش نیست. «وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ»

۲- هر کس در برابر خداوند، قد علم و خود را به عنوان شریک مطرح کند، چه طرفداری بیابد و چه نیابد، کیفر او جهنم است. «إِنِّي إِلَهٌ - نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ»

۳- کیفرهای الهی بر طبق یک سنت و قانون جاوید است. «كَذَلِكَ»

۴- مشرک، ظالم است و کیفر ظلم جز دوزخ نیست. «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

أَوْ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ «۳۰»

آیا کافران نمی بینند که آسمان ها و زمین بهم بسته بودند، پس ما، آن دو را از یکدیگر باز کردیم و هر چیز زنده را از آب پدید آوردیم. آیا (با این همه) باز ایمان نمی آورند؟

نکته ها:

در اینکه مراد از بسته بودن «رَتْقًا» و سپس باز شدن آسمان ها و زمین «فَفَتَقْنَاهُمَا» چیست، اقوالی ذکر شده است:

الف: زمین و آسمان در آغاز خلقت، یک چیز بودند و آن، توده ی عظیمی از گازها بود، سپس بر اثر انفجارات درونی و حرکت ها، تدریجاً از هم جدا شدند.

ب: مواد اصلی آسمان و زمین در ابتدا یکی بوده است، ولی با گذشت زمان، شکل جدیدی پیدا کرده اند.

ج: مراد از بسته بودن آسمان، نباریدن و منظور از بسته بودن زمین، گیاه نداشتن است، خداوند آنها را گشود، از آسمان باران نازل کرد و از زمین گیاهان را رویاند. (۱) سرچشمه ی پیدایش انسان و حیوانات، آب است. ۷۰٪ بدن انسان ها و حیوانات از آب است. حیات گیاهان، وابسته به آب است.

پیام ها:

۱- مشاهده ی طبیعت با هدف، کلید کسب ایمان است. أَوْ لَمْ يَرَ... أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

۲- جهان طبیعت دوران های مختلفی داشته است. «كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا»

۳- در جمود و بسته بودن، خیری نیست، باز شدن سرچشمه ی حیات است.

«رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا»

۴- سرچشمه ی همه موجودات زنده، از آب است. «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا»

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» (۳۱)

و در زمین، کوه های ثابت و استوار قرار دادیم تا (مبادا زمین) آنها (مردم) را بلرزاند و در لابلای کوه ها، (دره ها و) راههای فراخ پدید آوردیم، شاید که آنها راه یابند.

ص: ۴۴۴

نکته ها:

کلمه ی «رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثابت است و مقصود از آن در این آیه، کوه های پابرجا است. کلمه ی «تَمِيدًا» از «مید» به معنای اضطراب چیزهای بزرگ است. کلمه «فجاج» نیز به راههای پهن میان دو کوه گفته می شود، همانگونه که راههای باریک و تنگ بین کوه ها «شعب» نام دارد. (۱)

برای کوه ها، فوائد بسیاری ذکر شده است، از جمله: نگهداری برف و ذخیره ی آب برای تابستان ها، جلوگیری از تندبادهای ناشی از جابجایی هوا، فراهم آوردن محیط مناسب برای پرورش گیاهان و جانوران، بهره دهی انواع سنگ ها برای بنای ساختمان، و...

چگونه می توان باور کرد که خداوند حکیم برای جلوگیری از تزلزل زمین، کوه ها را قرار داده است، آیا برای پیشگیری از لغزش انسان ها در برابر حوادث، اولیا و پیشوایان صبور و قوی قرار نداده باشد؟!

پیام ها:

۱- آفرینش کوه ها تصادفی نیست، بلکه بر اساس تدبیر الهی است. «جَعَلْنَا»

۲- کوه ها مایه ی آرامش زمین اند. زمین بدون وجود کوه، به خاطر گازهای درونی و مواد مذاب، در معرض لرزشهای شدید قرار دارد. «رَوَّاسِيَّ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ»

۳- در لابلای موانع بزرگ نیز راههای نجات وجود دارد. «جَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا»

۴- راههای میان کوه ها، هم وسیله دستیابی به مناطق دیگر و هم عامل هدایت به حکمت الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

ص: ۴۴۵

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ ﴿٣٢﴾

و آسمان را سقفی محفوظ قرار دادیم، و آنها از نشانه های آن روی گردانند.

نکته ها:

زمین دارای دو نوع حفاظت است، یکی از درون و دیگری از بیرون. یکی به واسطه کوه ها، از تحرکات و فشار گازهای درونی که باعث زلزله و لرزشهای شدید است، و دیگری بوسیله هوای آسمان و جوی که گرداگرد زمین را فرا گرفته است، از بمباران شبانه روزی شهاب سنگ ها، شعاع کشنده ی نور خورشید و اشعه های مرگبار کیهانی که دائماً زمین را در معرض خطرناک ترین تهدیدها قرار می دهد.

شاید مراد از محفوظ بودن آسمان، حفاظت آسمان ها از آمد و رفت شیطان ها باشد، چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ» (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان روی حساب و هدف است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا»

۲- تنها زمین که آسمان ها نیز حفظ می شوند. «مَحْفُوظًا» (حفظ می شوند از اینکه بر انسان ها سقوط کنند)

۳- آسمان، هم حافظ است «سَقْفًا» و هم محفوظ. «مَحْفُوظًا»

۴- آسمان دارای نشانه هایی از قدرت و حکمت الهی است. «آيَاتِهَا»

۵- هر چه خداوند بر عبرت آموزی و هدایت پذیری از آیات و نشانه های قدرت خویش تأکید می فرماید، اما انسان غافل و مغرور از آن اعراض می کند. «عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ»

ص: ۴۴۶

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

و او کسی است که شب و روز و خورشید و ماه را آفرید (که هر یک از آنها) در مداری (معین)، شناور (و در حرکت) است.

نکته ها:

شب نیز همچون روز، مخلوق و مجعول الهی است، نظیر آیه ای که می فرماید: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ» (۱) یعنی مرگ نیز مثل حیات دارای وجودی است که خداوند آن را خلق فرموده است.

در کلمه ی «كُلُّ» در این آیه چند احتمال است:

الف: نه تنها خورشید و ماه، بلکه همه ی کرات آسمانی در حرکت هستند.

ب: محلّ طلوع خورشید و ماه در مواقع مختلف متعدد است. (۲)

ج: شب و روز نیز مثل خورشید و ماه در حرکتند، زیرا اگر ما از بیرون از فضای زمین به کره ی زمین نگاه کنیم، شب را که همان سایه ی زمین است، به صورت یک مخروط و روز را به شکل یک استوانه ی روشن، در حال گردش به دور زمین خواهیم دید. (۳)

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی، دقت در آفریده های الهی است. هُوَ الَّذِي خَلَقَ... زیرا طبیعت، همواره در اختیار همه ی انسان ها قرار دارد.

۲- همه ی کرات دارای مداری هستند که در آن حرکت می کنند. كُلُّ فِي فَلَكٍ ...

وَمَا جَعَلْنَا لِشَرِّهِمْ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾

و ما پیش از تو برای (هیچ) انسانی، جاودانگی (و زندگی ابدی) قرار ندادیم، پس آیا اگر تو از دنیا بروی، آنان! زندگانی جاوید خواهند یافت!؟

ص: ۴۴۷

۱- ۱). ملک، ۲.

۲- ۲). تفسیر لاهیجی.

۳- ۳). تفاسیر المیزان و نمونه.

كُلِّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبَلُوكُمْ بِالْأَشْرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ «۳۵»

هر نفسی چشمنده مرگ است و ما شما را با مبتلا کردن به بدی هاو خوبی ها آزمایش می کنیم و بسوی ما باز گردانده می شوید.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام درباره ی «نَبَلُوكُمْ بِالْأَشْرِّ وَ الْخَيْرِ» فرمودند: سلامتی و غنی، خیر، و بیماری و فقر، شر است و هر دو برای امتحان می باشد. (۱)

سیمای مرگ در قرآن و روایات

۱- آمادگی برای مرگ، نشانه ی اولیای خداست. «إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ» (۲)

۲- جایگاه مرگ در زندگی انسان ها همچون گردنبنند بر روی سینه ی دختران است.

«خَطَّ الْمَوْتَ عَلَى وُلْدِ آدَمَ مَخَطَّ الْقِلَادَةِ عَلَى جِيدِ الْفَتَاةِ»

(۳)

۳- مرگ، پایان راه نیست، بلکه به منزله ی تغییر در حیات و شیوه ی زندگی است، مانند لباسی که تعویض می شود. (۴)

۴- هر کس از انسان ها به نحوی از این جهان رخت برمی بندند، بعضی با سخت ترین حالات و عده ای مثل بو کردن گل. (۵)

۵- ترس انسان از مرگ مانند ترس راننده ای است که یا سوخت ندارد

«آه من قله الزاد و طول الطريق» ، (۶) یا بار قاچاق و کالای ممنوعه حمل می کند (گناهکار است) و یا آماده ی رانندگی نیست، و گرنه ترس چرا؟

ص: ۴۴۸

۱- ۱. مستدرک، ج ۲، ص ۱۴۹.

۲- ۲. جمعه، ۶.

۳- ۳. این تشبیه از امام حسین علیه السلام در آستانه ی سفر به کربلا است.

۴- ۴. بحار، ج ۶، ص ۱۵۴.

۵- ۵. بحار، ج ۶، ص ۱۵۲.

۶- ۶. نهج البلاغه، حکمت ۷۷.

۱- سنت الهی بر جاوید نبودن انسان در این جهان است. **مَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ ... اَلْخُلْدَ**

۲- اگر بنا باشد انسانی در دنیا همواره زنده بماند، آن شخص، پیامبر صلی الله علیه و آله خواهد بود. **«أَفَإِنْ مِتَّ فَهَمَّ الْخَالِدُونَ»**

۳- گرچه خیر و شر، هر دو ابزار آزمایش اند، ولی آزمایش با تلخی ها مناسب تر است. **«نَبَلِّغُكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ»** (شاید تقدّم «شر» نیز به همین مناسبت باشد)

۴- آزمایشات الهی سخت و مهم است. **نَبَلُّوْكُمْ ... فِتْنَةً**

۵- با مرگ، نیست و نابود نمی شویم. **«إِنَّمَا تُرْجَعُونَ»**

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَلَا هَذَا الَّذِي يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ» ۳۶

و هرگاه کفار تورا ببینند، کاری غیر از به استهزا گرفتن تو ندارند، (با همدیگر می گویند): آیا این است آنکه خدایان شمارا (به بدی) یاد می کند؟ در حالی که (این کافران) خودشان، یاد خدای رحمان را منکرند (و به او کفر می ورزند).

نکته ها:

کفر، انسان را به جایی می رساند که منطق قوی و قول معصوم را مسخره می کند، ولی حاضر نیست کوچک ترین بی احترامی نسبت به سنگ و چوب روا دارد، از اینرو گفتند:

«يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ» در حالی که منظورشان **«يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ بسوء»** بود.

اگر در حوض یا استخر آبی، لاشه بدبویی افتاده باشد، با آمدن باران، تعفن و بدبویی آن بیشتر می شود. کفر همچون لاشه ی مرداری در روح انسان است که با دیدن پیامبر لجابت بیشتری بروز می دهد.

پیام ها:

۱- کفار جز مسخره و تحقیر کردن حربه علمی و منطقی ندارند. **إِنْ يَتَّخِذُونَكَ ...**
(استهزا، نشانه ی ناتوانی از استدلال است.)

۲- کفار عواطف مردم را علیه پیامبر تحریک می کردند. **«آلِهَتَكُمْ»**

۳- کسی که به خباثت درونی مبتلا شد، هرچه بیشتر رهبران الهی را ببیند، بیشتر عقب گرد می کند. **«رَأَى - يَتَّخِذُونَكَ»**

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ (۳۷)

(طبیعت بشر به گونه ای است که گویا) انسان، از عجله آفریده شده، (اما) من به زودی آیاتم را به شما نشان خواهم داد، پس (در تقاضای عذاب از من) شتاب مکنید!

پیام ها:

۱- تعجیل انسان ها درخواست هایشان، بر مشیت و حکمت الهی تأثیری ندارد.

«سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ»

۲- انسان بر کنترل و مهار غرائز خود توانمند است. **خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ...**

فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۸)

(کفار، به پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنین) می گویند: اگر راست می گوید، این وعده (قیامت) کی فرا می رسد؟

پیام ها:

۱- خصلت شتاب زدگی انسان، زمینه ی پرسش کفار از زمان تحقق وعده های الهی است. **خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ... يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ**

۲- کفار، پیامبر اسلام و طرفدارانشان را دروغگو می پنداشتند. **«إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»**

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ» (۳۹)

اگر کفار می دانستند زمانی که (آنروز فرا رسد، دیگر) نمی توانند شعله های آتش را از صورت ها و از پشت هایشان دور کنند و (هیچ چیز و هیچ) کسی آنان را یاری نمی کند، (این قدر درباره ی قیامت شتاب نمی کردند).

نکته ها:

در این آیه به نمونه ای از عجله ی انسان اشاره شده و آن اینکه کفار مرتباً از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال می کردند: قیامت موعود و زمانی که به خاطر کفرمان عذاب می شویم، چه زمانی است؟ و بدین وسیله مایه ی ناراحتی حضرت می شدند. خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله تسلی خاطر می دهد که اگر آنها از روزی که نه تنها از پیش روی و از پشت سر، بلکه از همه سوی آتش بر آنان احاطه پیدا خواهد کرد و هیچ راه فراری هم نخواهند داشت، آگاه بودند و شتابی در رسیدن آن نداشتند.

پیام ها:

۱- عجله انسان، به خاطر جهل است. لَوْ يَعْلَمُ... (اگر می دانستند عجله نمی کردند)

۲- علم به خطرات قیامت، مانع حق ستیزی است. لَوْ يَعْلَمُ ...

۳- کفر مانع شفاعت است. [□] «وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ»

۴- معبودهای دیگر فاقد هر گونه کار آیی هستند. [□] «وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ»

۵- کفار در قیامت، نه خود توان دور کردن آتش را دارند و نه از جانب بت ها و طاغوت ها به آنان کمکی خواهد شد. [□] «وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ»

ص: ۴۵۱

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَبْطِئُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾

بلکه (این آتش) ناگهان به سراغشان خواهد آمد و آنانرا بهت زده خواهد کرد. پس (دیگر) نه قدرت دفع آن را دارند و نه به آنان مهلتی داده خواهد شد.

پیام ها:

۱- فکر که مختل شد، توانایی نیز مختل می شود. (بهت زدگی فکری، قدرت را می گیرد.) «فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَبْطِئُونَ»

۲- مهلت دادن به کفار، سنت الهی در دنیاست، نه آخرت. «وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

و (نگران مباش که تو را استهزا می کنند) همانا پیامبران پیش از تو نیز مورد استهزا قرار گرفتند. اما آنچه (از وعده های الهی) که مسخره می کردند، (سرانجام) دامان (خود) مسخره کنندگان را گرفت!

پیام ها:

۱- بشر در طول تاریخ از انبیا بهره مند بوده است. «بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- شیوه ی کفار در طول تاریخ تمسخر و استهزا بوده است. «سَخِرُوا مِنْهُمْ»

۳- آگاهی از رنجهای دیگران، رنجهای انسان را تسکین می بخشد. «اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۴- کارهای حکیمانه نباید به خاطر تمسخر گروهی تعطیل شود. (با اینکه پیامبران مسخره می شدند، ولی آمدن انبیا تعطیل نشد) «اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۵- استهزا، سبب گرفتاری است. سَخِرُوا ... فَحَاقَ ...

۶- کیفر، با گناه سنخیت دارد. فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ... مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿٤٢﴾

بگو کیست که شمارا در شب و روز از (عذاب) خدای رحمان نگاه می دارد؟! امیرا! (باز) آنان از یاد پروردگارشان روی می گردانند.

پیام ها:

۱- قدرت ها نمی توانند انسان را از خطرات حفظ کنند. قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ ...

۲- انسان دائماً نیاز به حفاظت و حمایت الهی دارد. مَنْ يَكْلُوْكُمْ ...

۳- از شیوه های موفق تبلیغ، مخاطب قرار دادن وجدان هاست. قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ ...

۴- حفاظت خداوند، دائمی و نسبت به همه حتی کفار است. «مَنْ يَكْلُوْكُمْ»

۵- کردار ما به نحوی است که حتی سرچشمه ی رحمت را به غضب می آورد.

«مِنَ الرَّحْمٰنِ» (حفاظت او بر اساس مهر و رحمت است) يَكْلُوْكُمْ ... مِنَ الرَّحْمٰنِ

۶- حفاظت، از شئون ربوبیت خداوند است. «يَكْلُوْكُمْ - رَبِّهِمْ» (از حفاظت آسمان ها تا رام بودن حیوانات، تا دفاع در برابر میکروب هایی که وارد بدن می شود، صدها نوع حفاظت در هر لحظه برابر انسان وجود دارد).

۷- اگر انسان ها از یاد خداوند اعراض کنند، او نیز از آنها اعراض خواهد کرد.

ابتدا خداوند، کافران را مخاطب قرار داد «يَكْلُوْكُمْ» ولی بعد گویا از آنان اعراض نموده و آنها را بطور غایب مطرح فرموده است. «بَلْ هُمْ»

۸- انسان لازم است از مربی واقعی خویش یاد کند، در غیر این صورت سزاوار توبیخ است. «بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُوْنَ»

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنَا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾

یا برای آنان (کفار) خدایانی است که آنان را در برابر (عذاب) ما حفظ کند؟ آنان، (خدایان ساختگی) قادر بر یاری (و حفظ) خودشان نیستند (تا چه رسد به دیگران)، و از جانب ما نیز همراهی نمی شوند.

پیام ها:

۱- غیر خدا، نه از درون توان دفاع از خویش را دارد و نه از بیرون توان کمک به دیگران. لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ ...

۲- نیازمند چگونه می تواند پرستش شود. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ»

۳- ذات نیافته از هستی بخش، کی تواند که شود هستی بخش. آلِهَةٌ ...

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنَا يُصْحَبُونَ

بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَ فَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

با این وجود، ما آنها و پدرانشان را (از نعمت ها) کامیاب ساختیم تا آنجا که عمرشان طولانی شد (و مایه ی غرور و طغیان آنان گردید). آیا نمی بینند که ما به سراغ زمین آمده (و با مرگ و فنا) از اطراف آن می کاهیم؟ پس آیا ایشان (بر ما) غلبه دارند؟

نکته ها:

در اینکه مراد از عبارت «نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا» کم شدن اطراف زمین چیست، معانی مختلفی ذکر شده است:

الف: منظور، مرگ علما و فقدان آنهاست. (۱)

ص: ۴۵۴

ب: مقصود، انقراض امتها و نابودی ساکنان زمین است. (۱)

ج: با گسترش اسلام، از مناطق کفر نشین کاسته می شود. (۲)

د: حجم زمین از نظر جغرافیایی روبه نقصان است.

پیام ها:

۱- طول عمر و کامیابی به اراده خداست و هیچ معبودی در آن نقش ندارد. «مَتَّعْنَا»

۲- هر کامیابی، برای انسان ها و نیاکانشان، نشانه ی لطف الهی نیست. «بَلْ مَتَّعْنَا» (عمر طولانی و کامیابی نیاکان، شما را غافل نکند).

۳- خداوند برای عقوبت کافران عجله ای ندارد. «مَتَّعْنَا»

۴- به هر طول عمری نباید دل خوش داشت. «حَيَّتِي طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ» خداوند، طول عمر کافران را مهلتی برای ازدیاد گناهانشان قرار داده است. «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا» (۳)

۵- آگاهی از تاریخ ملت ها و تمدن ها و عبرت گرفتن از آن، مورد ستایش است.

أَفَلَا يَرَوْنَ ...

۶- با مشاهده انقراض پی در پی ملتها، آیا باز هم کفار، گمان پیروزی دارند؟ «نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَ فَهَمُّ الْغَالِبُونَ»

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ (۴۵)

بگو: من فقط از طریق وحی به شما هشدار می دهم. اما (ای پیامبر! بدان) کسانی که (نسبت به شنیدن حق) کر هستند، زمانی که انذار می شوند، آن را نمی شنوند!

پیام ها:

۱- بشارت و هشدار پیامبران بر مبنای آرای شخصی، حدس، گمان و خیالات انسانی نیست، بلکه بر اساس وحی قطعی الهی است. «إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ»

ص: ۴۵۵

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر صافی.

۲- کسانی که از نعمت های الهی، استفاده صحیح نمی کنند، گویا از آن نعمت بی بهره اند. «الضُّمُّ» یعنی اگر کسی به ظاهر گوش دارد ولی حق را نمی شنود و یا چشم دارد ولی حقایق را نمی بیند، در واقع هم کر است و هم کور.

۳- گاهی بی اثر بودن تبلیغ به خاطر قابلیت نداشتن مردم است، نه آنکه در تبلیغ کننده یا روش او کمبودی است. اُنذِرْكُمْ ... لَا يَسْمَعُ

۴- بعضی قابل هدایت نبوده و امیدی به هدایت آنان نیست. وَلَا يَسْمَعُ الضُّمُّ ...

بر سیه دل چه سود خواندن و عظ

نرود میخ آهنین بر سنگ.

وَلَيْنَ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾

در حالی که اگر دمی از عذاب پروردگارت به آنان برسد، قطعاً خواهند گفت: ای وای بر ما، همانا ما ستمکار بودیم.

پیام ها:

۱- کسانی که با انذار و هشدار انبیا بیدار نمی شوند با شلاق عذاب بیدار خواهند شد. با پیش آمدن ساده ترین خطرها، همه ی غرورهای ادعایی، درهم می شکنند و وجدان های خفته بیدار می شود. «لَيْنَ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ»

۲- ستمگران، روزی به ظلم و ستم خویش اعتراف خواهند کرد. «لَيَقُولُنَّ»

۳- کسانی که نسبت به هشدار انبیا بی تفاوتند ظالمند. لَا يَسْمَعُ الضُّمُّ ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

و ما برای روز قیامت، ترازوهای عدل برپا خواهیم کرد، پس (در آن روز) هیچ ستمی به احدی نخواهد شد و اگر (عملی) همسنگ دانه ی خردلی (هم) باشد، ما آن را (برای محاسبه) خواهیم آورد و (همین قدر در دقت محاسبات) کافی است که ما حسابرس باشیم.

این آیه بشارتی به نیکوکاران و هشدار می‌دهد که اعمال شما بی‌کم و کاست، کيفر و پاداش داده می‌شود، چنانکه فیض کاشانی می‌گوید:

هشدار که هر ذره حسابست در اینجا

دیوان حسابست و کتابست در اینجا

«خَزْدَلٍ» نام گیاهی است که دانه‌های بسیار ریز سیاه دارد و در کوچکی و حقارت، ضرب المثل شده است.

«میزان» به معنای وسیله‌ی سنجش، بارها در قرآن مجید مطرح شده و مورد تأکید خداوند متعال قرار گرفته است. ناگفته پیداست که سنجش هر چیزی با وسیله‌ای متناسب با آن صورت می‌پذیرد، مثلاً برای سنجش درجه‌ی هوا، آن را با دماسنج، برای اندازه‌گیری طول، آن را با متر و برای سنجش وزن اشیا، آن را با کیلو محاسبه می‌کنند. بدیهی است که برای سنجیدن انسان و اعمال او نیز از وسیله‌ای متناسب با او که همان انسان کامل است استفاده شود، همانطور که در روایات آمده است: امامان معصوم و انبیا و اوصیا علیهم السلام موازین قسط هستند. (۱) و در زیارتنامه‌ی امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز می‌خوانیم: «السلام علی میزان الاعمال» (۲) سؤال: اگر واقعاً محاسبات خداوند، اینچنین دقیق است، پس دیگر عفو و کرم الهی چه جایگاه و توجیهی دارد؟!

پاسخ: حسابرسی یک اصل است و لطف و بخشش اصل دیگر که هر کدام در جای خود محفوظ است و منافاتی با دیگری ندارد.

سؤال: در بعضی آیات آمده است که خداوند برای گروهی از مردم، میزانی برپا نمی‌کند، «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» آیا میزان برای افراد خاصی خواهد بود؟

پاسخ: خیر، میزان برای همه‌ی انسان‌ها اقامه خواهد شد، امّا از آنجا که میزان برای محاسبه‌ی اعمال است، وقتی تبه‌کاری چیزی در بساط ندارد تا ارائه کند و جهنمی بودنش

ص: ۴۵۷

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۴۶۹؛ معانی الاخبار، ص ۳۱.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

قطعی و مسلّم است، دیگر نیازی به برپایی میزان نیست و سنجش بی معناست. (۱)

پیام ها:

۱- هر چیز، هر شخص و هر عملی که قابلیت سنجش داشته باشد، برای خود میزانی خواهد داشت. «الْمَوَازِين»

۲- حساب خداوند بسیار دقیق است. «مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَزْدَلٍ»

۳- اعمال ما در دنیا محو نمی شود و در قیامت با آن روبرو هستیم. «أَتَيْنَا بِهَا»

۴- خدا، هم عالم است «أَتَيْنَا بِهَا»، هم عادل «الْقِسْطَ»، وهم حسابرس. «حَاسِبِينَ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ «۴۸»

و همانا ما به موسی و هارون، فرقان و نور و تذکری برای اهل پروا عطا کردیم.

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ «۴۹»

(همان) کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند و همانانی که از قیامت در هراسند.

نکته ها:

همان گونه که اهداف کلی انبیا یکی است، صفات کتب آسمانی آنان نیز یکسان است.

صفاتیی که در این آیه برای کتاب تورات ذکر شده، در آیات دیگر، برای قرآن هم آمده است:

الف: فرقان، «بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ» (۲) «فرقان» به خبری گفته می شود که به واسطه ی آن، حق از باطل شناخته می شود.

ب: ضیاء (نور)، «وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۳)

ج: ذکر، «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۴)

ص: ۴۵۸

۱-۱. تفاسیر صافی و نورالثقلین.

۲-۲. فرقان، ۱.

۳-۳. نساء، ۱۷۴.

پیام ها:

۱- لازم نیست که هر پیامبری برای خود کتابی جداگانه داشته باشد، چنانکه موسی و هارون، هر دو پیامبر، ولی یک کتاب داشتند و آن تورات بود. آتینا موسی و هارون ...

۲- برای توفیق در یک حرکت، انسان به چند چیز نیاز دارد:

الف: شناخت راه از بیراهه. «الْفُرْقَان»

ب: نوری که در پرتو آن ببیند و به پیش برود. «ضیاء»

ج: توجه و عنایت به هدف، تا از مسیر اصلی، منحرف نگردد. (۱) «ذِکْرًا»

۳- برای بهره مندی از هدایت انبیا باید به روحیه تقوی مجهز شد. «ذِکْرًا لِلْمُتَّقِينَ»

۴- نشانه ی تقوی، خداترسی و نگرانی از قیامت است. لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ...

مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ

وَ هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ» (۵۰)

و این (قرآن)، مبارک ذکر است که ما آن را (برای شما) نازل کردیم، آیا شما آن را انکار می کنید؟!

نکته ها:

در مبارک بودن قرآن همین بس که توانسته است در مدّت کوتاهی، انسان های بسیاری را از شرک به توحید، از تفرقه به وحدت، از جهل به علم، از توحش به تمدن، از اسارت به امارت، از آلودگی به نظافت، از فقر به غنا، از رکود به حرکت، از خرافات به حقایق، از ذلت به عزّت، از پیروی طاغوت به اطاعت معصوم، از غفلت به هوشیاری، از تزلزل به ثبات، از کفر به ایمان و در یک کلمه، از ظلمات به نور برساند.

در آیه قبل برای تورات تنها کلمه «ذِکْرٌ» بکار رفت، ولی در این آیه قرآن را «ذِکْرٌ مُّبَارَكٌ»

ص: ۴۵۹

می داند، البته صفت فرقان و نور در آیات دیگر برای قرآن نیز آمده است.

پیام ها:

۱- قرآن، کتابی است که تذکراتش می تواند میلیونها دل را در عصرها و نسل های مختلف، به خود جذب کند. «ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ»

۲- برکت قرآن، قابل انکار نیست. «أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ «۵۱»

و همانا ما پیش از این، ابراهیم را به رشد و کمال خود رساندیم، و (البته) ما به (شایستگی های) او آگاه بودیم.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ «۵۲»

آن زمان که به پدرش (عمویش) و قومش گفت: چیست این (صورت ها و) مجسمه های بی روحی که شما همواره آنها را پرستش می کنید؟

قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ «۵۳»

(آنان در پاسخ) گفتند: ما پدرانمان را بر پرستش آنها یافته ایم!

قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ «۵۴»

(ابراهیم) گفت: به تحقیق که شما و پدرانتان در گمراهی آشکار بوده و هستید!

نکته ها:

در آیات گذشته، سخن پیرامون تورات و قرآن بود، اما در این آیه خداوند می فرماید:

فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، مسئله جدیدی نیست و ما پیش از اینها نیز در زمان ابراهیم علیه السلام برنامه ی دعوت منحرفان را داشتیم.

با نگاهی به تاریخچه ی بت پرستی، به دست می آید که ساختن مجسمه در ابتدا، جنبه ی

یادبود بزرگان را داشته که تدریجاً حالت قداست به خود گرفته و به صورت پرستش آنها درآمده است. (۱)

کلمه ی «تماثل» جمع «تمثال» به معنای مجسمه های بی روح است.

پیام ها:

۱- انبیا پیش از مبعوث شدن، مورد توجه خداوند هستند. «مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا بِهِ عَالِمِينَ»

۲- رشد واقعی آن است که انسان را به یکتاپرستی برساند. رُشِدَةٌ ... إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ ...

۳- حضرت ابراهیم خود آمادگی پذیرش رشد را داشت. «رُشِدَةٌ» و نفرمود:

«رشد!»). (استعدادها و ظرفیت های وجودی انسان ها برای رشد متفاوت است)

۴- در نهی از منکر، شرط سنی وجود ندارد. «قَالَ لِأَبِيهِ»

۵- نهی از منکر را از نزدیکان خود شروع کنیم. «قَالَ لِأَبِيهِ»

۶- در نهی از منکر، تعداد ملاک نیست، گاه می بایست یک نفر در مقابل یک گروه قرار گیرد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ» ۷- در نهی از منکر، ابتدا به نهی از بزرگ ترین منکرات پردازیم. «قَالَ .. مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ»

۸- یکی از شیوه های موفق در نهی از منکر، مخاطب قرار دادن وجدان هاست.

«مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ»

۹- باطل ها و منکرات را تحقیر کنیم. «مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ»

۱۰- در نهی از منکر، مردم را از شخصیت و کرامت انسانی شان آگاه سازیم. «أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ» و نفرمود «تعکفونها»

۱۱- جلوه رشد در مبارزه با خرافات و ترک آن است. رُشِدَةٌ .. إِذْ قَالَ ...

۱۲- پدران، زمینه ساز انحرافات نسل خود هستند. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۱۳- رفتار نیاکان در تربیت فرزندان مؤثر است، هرچند بر آن سفارش هم نکنند.

ص: ۴۶۱

۱۴- تقلید کور کورانه و تعصب کور بر رفتار نیاکان، مذموم و ممنوع است. ﴿وَجَدْنَا آبَاءَنَا - أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ﴾

۱۵- در نهی از منکر، خجالت کشیدن، کنایه گویی و رودربایستی، جایگاهی ندارد. ﴿أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

۱۶- نه قدمت و نه کثرت، هیچکدام دلیلی بر حقانیت نیست. ﴿أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

۱۷- در عقائد باید تکیه گاه استدلال باشد نه راه نیاکان. ﴿وَجَدْنَا آبَاءَنَا ... آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

۱۸- گمراهی، در جاتی دارد. ﴿ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

﴿قَالُوا أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِينَ﴾ «۵۵»

(مشرکین به ابراهیم) گفتند: آیا تو سخن حقی برای ما آورده ای یا اینکه شوخی می کنی؟!

﴿قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ «۵۶»

(ابراهیم) گفت: البته (که حق می گویم) پروردگار شما (همان) پروردگار آسمان ها و زمین است که آنها را به وجود آورده و من (نیز) بر این حقیقت از گواهانم.

نکته ها:

کلمه «حق» در مقابل کلمه «لاعب» به معنای جدی بودن است، یعنی آیا جدی می گویی یا شوخی می کنی؟

پیام ها:

۱- کسانی که نسل در نسل با تقلیدهای کورکورانه خود منحرف شده اند، پذیرش یکباره ی حقّ برایشان آسان نیست. أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ ...

۲- ربوبیت و تربیت پروردگار، مخصوص انسان ها نیست، بلکه شامل همه هستی است. «رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- پروردگار همه ی هستی یکی است. «رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

(بر خلاف عقیده کسانی که برای هر یک از آسمان ها و زمین و انسان، پروردگاری قائل هستند.)

۴- مردان خدا در عقیده ی حقّ خویش تنها نیستند، بلکه خود را به همه ی موحدان تاریخ و فرشتگان الهی متصل می بینند. «مِنَ الشَّاهِدِينَ»

وَ تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾

و به خداوند سوگند که درغیاب شما، نقشه ای برای (نابودی) بت هایتان خواهم کشید.

نکته ها:

در اینکه حضرت ابراهیم علیه السلام این جمله قاطعانه و تهدید آمیز را چگونه بیان فرموده، بین مفسّران اختلاف است، بعضی همچون صاحبان تفاسیر صافی و المیزان بر آنند که این جمله بطور علنی اظهار نشده و حضرت آن را به صورت سرّی بیان داشته است، زیرا معتقدند که ادّعای صریح مبارزه بر علیه خدایان ریز و درشت یک ملت، آن هم در روز اوّل و یک تنه برخلاف احتیاط است.

اما به نظر می رسد که چنین نیست و حساب مردان خدا از محاسبات عادی ما انسان ها جداست و هیچ چیز نمی تواند مانع راه روشن و رسالت الهی آنان گردد. مگر در آیات قبل نخواندیم که ابراهیم علیه السلام آشکارا به مردم فرمود: «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» مگر حضرت زینب کبری علیها السلام در حال اسارت در شام به یزید نفرمود: «انی استصغرك» من تورا حقیر

می دانم و سپس رگبار انتقاد را نثار حکومت او کرد؟

مگر امام خمینی قدس سره در اوج سلطنت جائزانه و سراپا مسلح شاه که همه ی قدرت های داخلی و حمایت های خارجی را پشتیبان خود داشت نفرمود: «شاه باید برود» و مگر به جانشین شاه نفرمود: «من توی دهن این دولت می زنم» مگر به استکبار مسلط جهانی، آمریکا نفرمود که: «آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند» به راستی این جملات با کدام ملاحظات سیاسی و احتیاطات معمولی سازگار است؟

بعضی معتقدند که برای برخورد با مظاهر و عوامل فساد باید با آنها مبارزه ی منفی کرد، همانطور که یکی از بزرگان نسبت به سینماهای زمان طاغوت که وسیله ای جدی در انحراف نسل جوان بود اظهار می داشت که اگر مردم به سینما نروند خود بخود تعطیل می شود، اما آیه فوق این تفکر را محکوم می کند و اصرار دارد که باید مایه ی فساد برچیده شود. چنانچه حضرت موسی علیه السلام گوساله طلایی را آتش زد و پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مسجد ضرار پایگاه منافقان را تخریب کرد.

پیام ها:

□
۱- ایمان به هدف و یقین بدرستی راه، انسان را قدرتمند می سازد. «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ»

۲- کارهای بزرگ به طراحی های مهم نیز نیاز دارد. «لَأَكِيدَنَّ» کلمه «اکیدن» از «کید» به معنای تدبیر و طراحی است.

□ □
۳- قاطعیت، لازمه ی یک رهبری موفق است. «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ» قسم با کلمه ی «تَاللّٰهِ» از قسم با کلمه ی «و الله» شدیدتر است. (۱)

۴- پیامبران با اتصال به منبع وحی، به تنهایی قدرت برنامه ریزی دارند. «لَأَكِيدَنَّ»

۵- مبارزه حضرت ابراهیم با بت ها کاملاً جدی بود و قصد ارباب نداشت.

«لَأَكِيدَنَّ» (حرف «لام» و نون مشدّد، نشانه ی حتمی بودن است.)

۶- کثرت و تعدّد بت ها، مانع تدبیر و تصمیم ابراهیم نشد. «أَصْنَامَكُمْ»

ص: ۴۶۴

۷- اگر حضور بت پرستان نباشد، همه بت ها در برابر یک تبر نیز عاجزند. «بَعْدَ أَنْ تُولَّوْا مُدْبِرِينَ» در واقع، این بت پرستان هستند که محافظت بت ها را به عهده دارند، نه بت ها حفاظت آنها را!!

۸- برای اجرای اهداف بزرگ، گاه حضور مردم لازم است. «وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُجًى» و گاه عدم حضور آنان شرط است. «بَعْدَ أَنْ تُولَّوْا مُدْبِرِينَ»

۹- تا بت باشد، گرایش به بت پرستی نیز خواهد بود، پس باید بت ها را نابود کرد.

«لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ»

فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ «۵۸»

پس (سرانجام، ابراهیم در یک فرصت مناسب) همه آنها، جز بزرگشان را کاملاً خرد کرد تا شاید آنها به سراغ آن بیایند (و وجدان های خفته ی آنها بیدار شود).

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ «۵۹»

گفتند: چه کسی با خدایان ما این چنین کرده؟ قطعاً او از ستمکاران است.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ «۶۰»

گفتند: شنیده ایم جوانی که به او ابراهیم می گویند، بت ها را (به بدی) یاد می کرد.

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام روزی که همه ی مردم از شهر بیرون می رفتند، با آنها نیز همراه شد، اما در میانه راه با عنوان کردن عذری به شهر بازگشت و با فرصت مناسب بدست آمده، هدف خویش را عملی ساخت.

کلمه «جذاذ» بمعنای قطعه قطعه شدن است.

اگر چه پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز در روز فتح مکه حدود ۳۶۰ بت را شکست، اما این کار به اتفاق همراهان و لشکریان ایشان بود، ولی حضرت ابراهیم علیه السلام به تنهایی و یک تنه آن همه بت را خرد کرد.

شاید اگر حضرت ابراهیم بت بزرگ را هم می شکست، با جریحه دار کردن کامل احساسات آنان، نه تنها به مقصود خود دست نمی یافت، بلکه نتیجه معکوس می گرفت و زمینه تفکر

بکلی از میان می رفت. «إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ»

پیام ها:

۱- بت شکنی، از جمله وظایف اصلی پیامبران الهی است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۲- اگر استدلال و موعظه فایده ای نبخشد، نوبت به برخورد انقلابی می رسد.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۳- قدرت جسمانی و جسارت، یک ارزش، و ناتوانی و زبونی یک نقیصه است.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۴- برای بیدار کردن افکار عمومی و محو شرک، تلف کردن برخی اشیا و اموال لازم است. (بت های زمان ابراهیم و گوساله سامری دارای قیمت و ارزشی بودند). «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۵- بت از احترام و مالکیت ساقط است و شکستن آن جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۶- بت های بزرگ، در دید بت پرستان بزرگ است نه در نزد موحدان. «كَبِيرًا لَّهُمْ»

۷- شکستن بت ها مقدمه رهایی فکر از جمود و فراهم آمدن زمینه ی سؤال و جواب است. «لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ»

۸- عقیده ی انحرافی، انسان را دچار قضاوت انحرافی می کند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» □

(گاهی انسان چنان سقوط می کند که بالاترین ظلم (شرک) را حق، و روشن ترین حقایق (توحید) را ظلم می پندارد)

۹- کفار، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام را ظالم معرفی کردند تا بتوانند براحتی او را محاکمه کنند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» □

۱۰- فریاد مبارزه و ظلم ستیزی ابراهیم علیه السلام به همه جا رسیده بود. «سَمِعْنَا» □

۱۱- جوانان هم می توانند در راه حق، موج آفرینی کنند. «سَمِعْنَا فَتَى» □

۱۲- حضرت ابراهیم علیه السلام قبل از عملیات تخریب، با تبلیغات خود زمینه انقلاب علیه بت ها را فراهم آورده بود.

«يَذُكُرُهُمْ»

قَالُوا فَاتُوا بِهِ عَلِيَّ أَغْنَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾

(بزرگان قوم) گفتند: پس او را در پیش چشم مردم بیاورید تا آنها (بر مجرم بودن او) گواهی دهند.

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٢﴾

گفتند: ای ابراهیم! آیا تو با خدایان ما این چنین کرده ای؟

قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطُقُونَ ﴿٦٣﴾

(ابراهیم) گفت: بلکه این بزرگشان آن را انجام داده است. پس از خودشان پرسید اگر سخن می گویند!!

نکته ها:

احضار ابراهیم علیه السلام در برابر مردم و درخواست گواهی از آنان، یک جوسازی و ایجاد زمینه برای قتل او بود. «فَاتُوا بِهِ عَلِيَّ أَغْنَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ»

سؤال: آیا این جمله ی حضرت ابراهیم که فرمود: «بت بزرگ چنین کرده است» دروغ نیست؟ و اگر هست چگونه باید آن را توجیه کرد؟ زیرا ابراهیم علیه السلام پیامبر و معصوم است و هرگز دروغ نمی گوید.

پاسخ: در تفسیر این جمله، نظرات و مطالب مختلفی ارائه شده است که ما به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

الف: حضرت ابراهیم، دروغ نگفت، زیرا اگر چه این عمل را به بت بزرگ نسبت داد، ولی چون قرینه وجود دارد که حضرت از این سخن قصد جدی نداشته و می خواسته این عقیده ی باطل را به رخ آنها بکشد، لذا دروغ محسوب نمی شود زیرا دروغ در جایی است که قرینه ای همراه کلام نباشد، از این روی اگر به هنگام ورود آدم کودنی بگویند: بوعلی سینا آمد، آن را

دروغ به حساب نمی آورند. (۱)

ب: حضرت ابراهیم باصطلاح «توریه» کرده و مرادش از «کَبِرُهُمْ» خدا بوده است.

ج: حضرت دروغ گفت، ولی از آنجا که دروغ در مواردی مثل اصلاح ذات البین جایز است و حکم آن تابع مصلحت و مفسده می باشد، چه مصلحتی از این بالاتر که حضرت با کلامش، افکار جامد انسان ها را تکان داده است؟ (۲)

د: این خبر، مشروط به نطق بت هاست، یعنی اگر بت ها سخن گویند، بت بزرگ نیز این کار را کرده است، مثل آنکه پیرمردی بگوید، من الآن کودکم اگر هیچ گیاهی در زمین نباشد، یعنی حال که گیاه وجود دارد، پس من کودک نیستم. (۳)

پیام ها:

۱- بت پرستان نیز برای یقین به جرم و تکمیل پرونده و قضاوت نهایی، به مسئله ی گواهی مردم اعتماد دارند. «لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ»

۲- بزرگی کار ابراهیم علیه السلام به اندازه ای بود که بت پرستان نیز ناچار به تعظیم شدند.

به جای عبارت «يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ» در آیه ی گذشته که حاکی از گمنامی و حقارت بود، در این آیه او را رسماً با اسم خودش که نشان از بزرگی و شناخت داشت خطاب کردند. «يَا إِبْرَاهِيمُ»

۳- استهزا و طعنه بر خرافات، در مواردی لازم است. «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ»

۴- فیلمسازی، اجرای تئاتر و نمایش و نقش بازی کردن برای بیداری اذهان، کاری پسندیده و جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا - بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ»

ص: ۴۶۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۳۴۲؛ تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾

پس به (وجدان های) خود باز گشتند، پس (به یکدیگر یا به خویش) گفتند:

هر آینه شما خودتان ستمگر و ظالمید.

ثُمَّ نَكْسُوا عَلَىٰ رُؤُسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾

سپس سرهایشان را به زیر انداختند (و با شرمندگی گفتند: ای ابراهیم!) براستی تو خود می دانی که اینها (حرف نمی زنند و) اهل سخن گفتن نیستند.

پیام ها:

۱- بیدار کردن وجدان ها، خودیابی، بازگشت به خویشتن و توجه به فطرت، از اهداف عمده انبیاست. بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ ... فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ

۲- شرک، از خود بیگانگی و توحید، خودیابی است. «فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ»

۳- در وقت بیداری افکار، هر خلافتکاری تقصیر را به گردن دیگران می اندازد.

«إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ» چنانکه در قیامت نیز گناهکاران و مجرمین به یکدیگر می گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱)

۴- تاریخ، فطرت و وجدان، از جمله عوامل روشن کننده ی حقایق اند. «فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ - أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ» کسانی که تا دیروز، ابراهیم را ظالم می دانستند، «مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» امروز با مراجعه به وجدان های خود، خویشتن را ظالم می دانند. «إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ»

ص: ۴۶۹

قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾

(ابراهیم) گفت: پس آیا شما بجای خداوند چیزی را می پرستید که هیچ سودی برای شما ندارد و هیچ زیانی به شما نمی رساند؟!

أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

اف بر شما و بر هر چه که غیر از خدا پرستش می کنید، آیا نمی اندیشید؟!

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾

(اما مشرکان لجوج و متعصب) گفتند: اگر می خواهید کاری انجام دهید! او را بسوزانید و خدایانتان را یاری کنید.

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا عَلَيَّ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾

(و سرانجام آتشی فراهم آورده و ابراهیم را به درون آن انداختند، اما ما) گفتیم: ای آتش! بر ابراهیم سرد و سلامت باش.

وَ أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

(و اگر چه) آنان برای او (تدبیر بد و) کیدی را اراده کردند، ولی ما آنها را از زیانکارترین (مردم) قرار دادیم.

نکته ها:

مردان خدا اهداف مقدس خود را در هر شرایطی دنبال می کنند و لحظه ای آرام نمی گیرند، هر چند تلاشهای آنان در قالب های متفاوتی صورت پذیرد. حضرت ابراهیم علیه السلام در مسیر رسالت الهی خویش ابتدا به سراغ عمو و قومش می رود و آنانرا به سوی توحید و یکتا پرستی دعوت می کند و چون نتیجه ای حاصل نمی شود در دومین مرحله به سراغ بت ها می شتابد و همه آنها را درهم می شکند، آنگاه فطرتشان را مخاطب قرار داده و به بیدار کردن آنان می پردازد و سرانجام پس از اندرز و توبیخ، آنها را به تعمق و اندیشه وامی دارد.

در ماجرای پرتاب حضرت ابراهیم به درون آتش، مطالب زیادی در تفاسیر آمده است، از جمله اینکه مشرکان با کمک و راهنمایی شیطان منجیق ساختند، ولی آن حضرت با توکل بی نظیرش به خداوند، از احدی از فرشتگان حتی جبرئیل کمکی نگرفت و در آن هنگام به مناجات و راز و نیاز با پروردگار و توسل به محمد و آل محمد علیهم السلام مشغول بود.

واژه‌ی «أخسرین» در قرآن کریم به کسانی اطلاق شده است که کار بدی را انجام می دهند، اما گمان می کنند که کارشان خوب است، پس زیان خود را درک نمی کنند، تا در پی جبران آن باشند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی خداوند به آتش امر کرد: «كُونِي بَرْدًا» دندان های ابراهیم از شدت سرما (در میان آتش نمرودیان) به هم می خورد، تا آنکه گفته شد: «وَسَلَامًا» (۱)

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های دعوت مردم به دین، آگاه کردن آنان به ضرر بی دینی است.

﴿لَا يَنْفَعُكُمْ وَلَا يَضُرُّكُمْ﴾

۲- سرچشمه و انگیزه ی عبادت، دستیابی به خیر و یا نجات از شر است که بت ها بر هیچکدام قادر نیستند. ﴿لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ﴾

۳- اگر زمینه مناسبی برای بیداری پیدا شد باید منحرفان را تحقیر کرد. «أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۴- عواطف باید تحت الشعاع مکتب باشد. «أَفْ لَكُمْ» با توجه به اینکه عمومی او نیز بت پرست بود.

۵- بت پرستی با عقل سازگار نیست. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ؟» (افراد بی خرد لجوج سزاوار توبیخ هستند) «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۶- توحید، اندیشه ای عقلانی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۷- کسانی به زور متوسل می شوند که از عقل و منطق بی بهره اند. «حَرَقُوهُ»

ص: ۴۷۱

۸- مردان خدا تا پای جان بر اهداف خود پایدار هستند. «حَرِّقُوهُ» سوزاندن، سخت ترین نوع قتل است.

۹- بقای شرک با نابودی موحدان امکان پذیر است. «حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ»

۱۰- تعصبات نابجا، انسان را تا مرز سوزاندن پیامبر به پیش می برد. «حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ»

۱۱- دشمن در تحریک توده های ناآگاه، به مقدسات متوسل می شود، «انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» و به غیرت و حمیت نیز تمسک می جوید. «إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ»

۱۲- خداوند، هم سبب ساز است و هم سبب سوز. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا»

سبب ساز است، زیرا نفس حضرت عیسی علیه السلام را سبب زنده شدن مردگان قرار می دهد، و سبب سوز است، زیرا سوزندگی را از آتش می گیرد و آن را بر ابراهیم سرد و سلامت می کند.

۱۳- هستی شعور دارد و مخاطب قرار می گیرد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» و فرمود:

«فجعلنا النار بردا و سلاما»

۱۴- آثار موجودات به خواست و اراده ی الهی است. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا»

۱۵- نور حق، با نار کفر خاموش نمی شود. «قَالُوا حَرِّقُوهُ ... قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا»

۱۶- قدرت خداوند می تواند همه ی توطئه ها را خنثی کند. «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ»

۱۷- عاقبت، حق پیروز است. «أَرَادُوا - فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ»

وَ نَجَّيْنَاهُ وَ لُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

و ما، او (ابراهیم) و لوط را (از شر کافران) به سرزمینی که در آنجا برای همه جهانیان برکت نهادیم، نجات دادیم.

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ نَافِلَةً وَ كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾

و به او (ابراهیم) اسحاق و یعقوب را به عنوان نعمتی افزون بخشیدیم و همه را از صالحان قرار دادیم.

دشمن می خواست ابراهیم را نابود کند «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا» امّا ما نه تنها او را نجات دادیم «نَجَّيْنَاهُ» بلکه به او نسل با برکتی بخشیده «وَوَهَبْنَا لَهُ» و همه آنها را نیز از صالحان و شایستگان قرار دادیم. «وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

اینکه نام اسحاق علیه السلام در این آیه ذکر شد، ولی از اسماعیل علیه السلام که فرزند اوّل حضرت ابراهیم است، نامی به میان نیامد، شاید بخاطر توجه دادن به تولّد عجیب و فوق العاده ی اسحاق باشد که با اراده ی الهی از مادری نازا یعنی ساره، آن هم در سن پیری بدنیا آمده است.

پیام ها:

۱- خداوند، اولیای خود را رها نمی کند. «وَنَجَّيْنَاهُ وَ لُوطًا»

۲- کسی که از کوه آتش و دریای دشمن نترسد، به منطقه مبارک خواهد رسید.

«إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا»

۳- نجات الهی در گرو تلاش و هجرت انسان است. نَجَّيْنَاهُ ... إِلَى الْأَرْضِ

۴- نوادگان، عطیه الهی هستند. (یعقوب نوه ابراهیم است) «وَوَهَبْنَا لَهُ»

۵- زمین ها یکسان نیستند. «الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا» گاهی قطعه زمینی برای همه جهانیان برکت دارد. «لِلْعَالَمِينَ»

(بعضی مبارک بودن زمین ها را بخاطر سکونت اولیای خدا در آنها می دانند، ولی این آیه، برکت را به خود زمین نسبت داده است.)

۶- برکت بدست خداست. «بَارَكْنَا»

۷- ایمان و عمل صالح، علاوه بر خود شخص، در نسل او نیز بازتاب و اثر دارد.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ ... كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ

۸- افراد و نسل مبارک می بایست در سرزمین مبارک باشند. «إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا - كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

۹- فرزند، عطیه ی الهی است «وَوَهَبْنَا» ولی آنچه از وجود فرزند مهم تر است، صالح بودن اوست. «كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

۱۰- صالح بودن، شرط اساسی در رهبری و نبوت است. «كَلَّا جَعَلْنَا لَصَالِحِينَ»

وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ (۷۳)

و آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت می کردند و به آنان، انجام کارهای نیک و برپایی نماز و پرداخت زکات را وحی کردیم و آنان فقط عبادت کنندگان ما بودند.

پیام ها:

۱- امامت نیز همچون نبوت، باید با انتخاب خداوند باشد. «جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً»

۲- پیامبران بزرگ علاوه بر مقام رسالت (رساندن پیام وحی)، امامت و رهبری جامعه را نیز بر عهده داشته اند. «جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً»

۳- اگر امامت با زور و قلدری بدست آید، دعوت به دوزخ است «أئِمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الذَّارِ»، امّا اگر خداوند آن را عنایت فرمود، مبارک و در مسیر حقّ خواهد بود.

«جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا»

۴- هدایت کردن انبیاء، نه از پیش خود و سلیقه شخصی است، «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۱) بلکه با فرمان خداست. «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا»

۵- توجه به انجام کارهای خیر، از الطاف ویژه الهی است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ»

۶- نماز و زکات در میان کارهای خیر، جایگاه ویژه ای دارند. «فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ»

۷- نماز و زکات، دورکن اساسی در همه ادیان بوده است. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ»

۸- بدون نماز و زکات، انسان به درجه بندگی خدا نمی رسد. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ

ص: ۴۷۴

الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

۹- رهبران الهی، بندگان مخلص خدا هستند. «كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

۱۰- نعمت های الهی، ما را از بندگی خدا غافل نسازد. وَهَبْنَا لَهُ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

(انبیا با اینکه به مقام رهبری «جَعَلْنَاَهُمْ أُمَّةً» نائل آمدند، اما با این وجود، باز بنده ی خدا هستند. «وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

۱۱- دین از سیاست جدا نیست. جَعَلْنَاَهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

۱۲- رهبر باید به آنچه هدایت می کند، عامل باشد. أُمَّةً يَهْدُونَ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

وَ لَوْطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْفَجَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمٍ سَوِّءٍ فَاسِقِينَ «۷۴»

و به لوط، حکمت و دانش عطا کردیم و او را از قریه ای که کارهای زشت انجام می دادند رها کردیم، برآستی آنان مردمی بد و منحرف بودند.

وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ «۷۵»

و او را در رحمت خویش وارد نمودیم، همانا او از شایستگان بود.

نکته ها:

در زمان حضرت ابراهیم، لوط پیامبر بود و امامت و رهبری از ابراهیم بود. شاید به همین دلیل در آیه ی قبل درباره اسحاق و یعقوب خواندیم: «جَعَلْنَاَهُمْ أُمَّةً» و در این آیه نام لوط جداگانه برده شد و کلمه ائمه شامل او نیست، زیرا امام ابراهیم بود.

در این آیه، خداوند به چهار نعمت مهمی که به حضرت لوط داده شده، اشاره می فرماید که عبارتند از: حکم، علم، نجات و دخول در رحمت.

شاید مراد از «حکم» در این آیه، مقام نبوت باشد، چنانکه درباره ی حضرت یحیی نیز به

همین معنا آمده است، «وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» (۱)

نجات دادن خداوند، با تلاش خود انسان‌ها منافاتی ندارد، چنانکه نجات حضرت لوط علیه السلام با فرمان و هدایت الهی و با خواست و تلاش خودش صورت پذیرفت. «فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» (۲)

مراد از «فَاسِقِينَ» در اینجا، کفار است، نظیر آیه ی: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا» (۳)

پیام‌ها:

۱- خداوند، اولیای خودش را نجات می‌دهد. «نَجَّيْنَاهُ»

۲- در منطقه گناه خیز نمانید. «نَجَّيْنَاهُ»

۳- گاهی انجام یک گناه، سبب ارتکاب گناهان دیگری می‌شود. «الْحَبَائِثَ»

۴- بدتر از گناه، اصرار بر گناه و استمرار آن است. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْحَبَائِثَ»

۵- استمرار در گناه، ثمره ی کفر و سبب بد عاقبتی است. «تَعْمَلُ الْحَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ»

۶- محیط و جامعه، جبر آفرین نیست. «كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا»

۷- اگر ما صالح باشیم، خداوند ما را از رحمت خویش سرشار می‌سازد. «أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

وَ نُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ» (۷۶)

و(بیاد آور ماجرای) نوح را از پیش (از ابراهیم و لوط) آن زمان که (پروردگار خویش را) ندا کرد، پس (خواستگاری) او را اجابت کردیم، پس او و خاندانش را از (آن اندوه و) بلای بزرگ، نجات بخشیدیم.

ص: ۴۷۶

۱- ۱. مریم، ۱۲.

۲- ۲. هود، ۸۳.

۳- ۳. سجده، ۱۸.

وَنَصْرُنَا مِنْ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَعْرِفْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

و او را در برابر مردمی که آیات (و نشانه های) ما را تکذیب می کردند، یاری دادیم، بدرستی که آنان، مردم بدی بودند، پس همه ی آنها را غرق کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از دعا و ناله ی حضرت نوح «ندا»، همان نفرینی باشد که در آیه ۲۷ از سوره ی نوح بدان اشاره شده است که: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا»، پروردگارا! هیچ کافری را بر روی زمین باقی نگذار. و شاید این نفرین، بعد از یأس از ایمان مردم بوده است که: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) ای نوح! جز آن کسانی که به تو ایمان آورده اند، هرگز، کس دیگری ایمان نخواهد آورد. از این روی پس از ۹۵۰ سال تبلیغ و آن همه صبر و تحمل، سرانجام دست به دعا برداشت: فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ (۲) خداوند! من مغلوب هستم، پس مرا یاری فرما.

پیام ها:

۱- شنیدن تاریخ دیگران و توجه به مصائب و مشکلات آنان، انسان را صبور می سازد. وَ نُوحًا إِذْ ...

۲- دعای انبیا مستجاب است. «نَادَى - فَاسْتَجَبْنَا» (دعا در تحولات تاریخ نقش دارد) نَادَى ... اغرقنا

۳- اگر قدرتی بر تغییر جامعه ی فاسد ندارید، به فکر نجات خود از آنجا باشید.

فَنَجَّيْنَاهُ ...

۴- زندگی در جامعه ی کفرآلود بلایی بسیار بزرگ است. «الْكُرْبِ الْعَظِيمِ»

۵- عاقبت، اهل حق، پیروز و اهل باطل، نابود شدنی هستند. «نَصْرُنَا - فَأَعْرِفْنَاهُمْ»

ص: ۴۷۷

۱- ۱. هود، ۳۸.

۲- ۲. قمر، ۱۰.

۶-بلاها، بازتاب افکار و اعمال خود انسان هاست. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ»

وَ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ «۷۸»

و داود و سلیمان (را یاد کن) آن هنگام که درباره کشتزاری که گوسفندان قوم، شبانگاه در آن چریده (و آن را تباه ساخته بودند) داوری می کردند و ما شاهد داوری آنان بودیم.

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَ كُلًّا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فَاعِلِينَ «۷۹»

پس ما آن (حکم حق) را به سلیمان تفهیم کردیم و ما به هر یک از آنها، فرزاندگی و دانش دادیم، و کوهها را رام داود ساختیم (بطوری که آنها) و پرندگان (با او) تسبیح می گفتند، و ما انجام دهنده ی این کارها بودیم.

نکته ها:

آنچه از روایات و تفاسیر، پیرامون ماجرای مطرح در این آیه بدست می آید این است که:

گوسفندانی شبانه وارد تاکستان شخصی می شوند و آن را ضایع و خراب می کنند، صاحب درختان انگور، شکایت به نزد داود علیه السلام می برد، و حضرت برای جبران خسارت، حکم به تحویل تمام آن گوسفندان به صاحب باغ می کند، اما فرزند ایشان، سلیمان، راه حل دیگری به پدر پیشنهاد می دهد و آن اینکه گوسفندان در اختیار شاکی قرار گیرد تا او از منافع آنها استفاده کند و باغ به صاحب گوسفندان تحویل گردد تا او به ترمیم آن پردازد و بعد از جبران خسارت، هر یک مال اصلی خود را باز پس گیرند. (۱)

بدیهی است که هر دو پیامبر بدنبال راهی برای جبران خسارت بودند، لیکن پدر (داود علیه السلام)

ص: ۴۷۸

آن را در تحویل گوسفندان می دانست ولی فرزند(سلیمان علیه السلام) می خواست به وسیله منافع گوسفندان آن را تدارک کند.

خداوند می فرماید: اگر چه ما به هر دو، علم و حکمت عطا کردیم، ولی در این مورد داوری سلیمان بهتر بود.

در حدیثی آمده است که هرگاه داود علیه السلام به خواندن کتاب آسمانی «زبور» مشغول می شد، کوه و سنگ و پرنده ای نبود مگر اینکه با شنیدن صدای داود علیه السلام با او هم‌نوا می گردید. (۱)

پیام ها:

- ۱- باید احترام پدر، حتی در ترتیب ذکر نام او با فرزند رعایت شود. «دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ»
- ۲- قضاوت، یکی از شئون انبیا است. «إِذْ يَحْكُمَانِ»
- ۳- انبیا مراجع اصلی و واقعی حل اختلافات مردم هستند. «إِذْ يَحْكُمَانِ»
- ۴- جبران ضرر و زیان، اختصاص به موارد عمد ندارد. «نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ»
- ۵- قاضی باید خدا را بر کار خود شاهد و ناظر بداند. «كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ»
- ۶- فهم و درک درست بدون عنایت الهی میسر نیست. «فَفَهَّمْنَاهَا»
- ۷- گاهی خداوند به فرزند خیری عطا می کند که به پدر نمی دهد. «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ»
- ۸- تسبیح کوه ها، بازتاب صدای تسبیح کننده نیست، بلکه خود یک تسبیح واقعی و حقیقی است. «مَعَ دَاوُدَ . يُسَبِّحْنَ»
- ۹- همه موجودات از جمله کوه ها و پرندگان بهره ای از شعور دارند و به تسبیح خداوند مشغولند. «یسبحن»

ص: ۴۷۹

وَ عَلَّمْنَاهُ صَنْعَهُ لَبُوسٍ لَكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾

و به او (داود) فن زره سازی برای شما را آموختیم تا شما را از (خطرات) جنگتان حفظ کند، پس آیا شما شکر گزار هستید؟!

وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾

و برای سلیمان، تند باد را (رام نمودیم) که به فرمان او به سوی سرزمینی که در آن برکت قرار دادیم حرکت می کرد و ما به هر چیزی آگاهیم.

نکته ها:

اگر چه در این آیه، تند بادی مطرح است که در سرزمین مبارک، (شامات) می وزیده، ولی چنانکه از آیه ۳۶ سوره ی ص، بدست می آید، حضرت سلیمان بر بادهای آرام، در سایر مناطق نیز قدرت تصرف و فرماندهی داشته است. «فَسَيَخْرُجُ لَهُ الرِّيحُ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُحَاءً حَيْثُ أَصَابَ» ما باد را در اختیار سلیمان قرار دادیم تا نرم و آهسته، هر کجا که می خواهد برود.

در اینکه حضرت سلیمان علیه السلام چه مسافتی را در چه زمانی با باد طی می کرده است، در آیه ۱۲ سوره ی سبأ می خوانیم: «وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عُذُوهَا شَهْرٌ وَ رَوْحُهَا شَهْرٌ» و برای سلیمان بود (حرکت با) باد در صبحگاهان (به اندازه ی مسافت) یک ماه و در غروب (نیز به مقدار سفر در) یک ماه.

پیام ها:

۱- اختراعات، الهاماتی الهی است. «عَلَّمْنَاهُ»

۲- حضرت داود مبتکر صنعت زره سازی است. «عَلَّمْنَاهُ صَنْعَهُ لَبُوسٍ»

۳- انبیا نیز اهل کار و فن و حرفه بوده اند. «صَنْعَهُ لَبُوسٍ»

۴- انبیا مردم را از راههای طبیعی و عادی بشری حفظ می کرده اند. «صَنْعَهُ لَبُوسٍ»

۵-صنعت باید در خدمت به مردم باشد، نه در سلطه ی مستکبرین و افراد خاص.

«لِتُحْصِنَكُمْ»

۶-تدارک مقدمات امور دفاعی امری لازم و ضروری است. «لِتُحْصِنَكُمْ»

۷-نعمت امتیّت سزاوار شکرگزاری است. لِتُحْصِنَكُمْ ... شَاكِرُونَ (امتیّت در سایه صنعت است.) «صَنَعَهُ لِيُبْسِ لِيُحْصِنَكُمْ»

۸-همه (از مبتکر و مردم) باید برای بهره مندی از اختراعات و صنایع از خداوند، تشکر کنند. «شَاكِرُونَ»

۹-اولیای خداوند می توانند با اذن الهی در طبیعت تصرف نمایند. «تَجْرِي بِأَمْرِهِ»

۱۰-بادها نیز شعور دارند و فرمان خداوند و اولیای او را درک و اجرا می کنند.

«تَجْرِي بِأَمْرِهِ»

وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ وَ كُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ (۸۲)

و گروهی از شیطان ها برای او (سلیمان) غواصی می کردند و کارهای غیر از این را (نیز) انجام می دادند و ما مراقب آنان بودیم، (تا از فرمان او تجاوز و سرکشی نکنند).

نکته ها:

شیاطین، از جنس جنّ و موجوداتی دارای شعور و مانند انسان تکلیف دارند که حضرت سلیمان علاوه بر انسان ها، بر بعضی از آنان نیز حکومت داشت. «و حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» (۱)

غواصی، از جمله فعالیت جن ها برای سلیمان بود. «يَغُوصُونَ لَهُ» ولی هنر جن ها تنها به غواصی خلاصه نمی شود. «يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ» در آیات دیگر به بعضی از کارهای آنان اشاره شده است. «يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَ تَمَاثِيلَ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ» (۲) آنها برای او هرچه را که می خواست از محرابها و معابد عالی و زیبا و وسایل

ص: ۴۸۱

۱-۱. نمل، ۱۷.

۲-۲. سبأ، ۱۱.

مختلف زندگی مثل دیگ و سینی های بزرگ می ساختند.

پیام ها:

۱- هنر و حرفه در میان جنیان نیز هست. مِنَ الشَّيَاطِينِ ...

۲- جن می تواند در خدمت بشر باشد. «يَعُودُونَ لَهُ»

۳- اگر کنترل و حفاظت نباشد، حتی در حکومت بی نظیر سلیمان هم فساد راه پیدا می کند. «كُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ»

وَ أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ «۸۳»

و(بیاد آور) ایوب را آن زمان که پروردگارش را ندا داد که همانا به من آسیب رسیده و تو مهربانترین مهربانانی.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَ ذِكْرًا لِلْعَابِدِينَ «۸۴»

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و سختی او را برداشتیم و خاندانش را به او باز گرداندیم و همانندشان را (نیز) با ایشان (همراه کردیم تا هم) رحمتی از سوی ما (به او باشد و هم یادآوری) و پند و تذکری برای عبادت کنندگان.

نکته ها:

حضرت ایوب پیامبری است که در قرآن مجید به دریافت نشان صبر مفتخر گردیده است.

«إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا، نَعْمَ الْعَبْدُ، إِنَّهُ أَوَّابٌ» (۱) همانا ما او را انسان صابری یافتیم، چه نیکو بنده ای بود، بدرستی که او بسیار اهل توبه و انابه بود.

اگر چه حضرت ایوب به مشکلات و بیماری های بسیار سختی مبتلا شد، ولی بر خلاف آنچه در بعضی کتب آمده این مسائل، مایه تنفر مردم از او نبوده است، زیرا در این صورت،

ص: ۴۸۲

علاوه بر آنکه برخلاف قاعده لطف است، با بسیاری از روایات و تفاسیر، از جمله تفاسیر المیزان، فخر رازی، اطیب البیان، ابوالفتوح و نمونه نیز سازگار نیست.

از امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» سؤال شد که چگونه همانند آنان را نیز به ایوب داد؟ حضرت فرمود: خداوند از فرزندان او که قبلاً به مرگ طبیعی مرده بودند نیز به همراه کسانی که هلاک شده بودند، به او برگرداند. (۱)

پیام ها:

۱- یادآوری و مرور تاریخ زندگانی بزرگان، بهترین وسیله ی تسکین و صبر و ارشاد و راهنمایی است. «وَ أَيُّوبَ»

۲- انبیا نیز در زندگی مادی، همچون سایر مردم عادی به گرفتاری ها و بیماری هایی مبتلا می شده اند. «مَسْنَى الضُّرِّ»

۳- اگر چه گرفتاری ها در ظاهر، ضرر می نماید، ولی در بسیاری از مواقع باطناً لطف خفی و رحمت الهی است. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۴- همیشه بلاها و مصائب جنبه کیفری و تنبیهی ندارد، بلکه گاهی برای اعطای درجه است و جنبه آزمایشی دارد. «مَسْنَى الضُّرِّ» (با توجه به اینکه انبیا معصوم هستند ناگواری ها بخاطر ارتکاب گناه و گوشمالی نیست).

۵- انبیا نمونه ادب هستند. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

حضرت ایوب علیه السلام نفرمود: پروردگارا! ضرر را از من برطرف فرما، بلکه به گونه ای دعا کرد که یعنی خدایا تو خود می دانی.

۶- در مقام دعا، خدا را با صفتی بخوانیم که با نیاز ما تناسب دارد. «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۷- دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا» ۸- لطف الهی بیش از تقاضا و دعای انسان است. فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْنَاهُ ...

(حضرت ایوب علیه السلام از خداوند درخواست «کشف ضرر» داشت، ولی پروردگار

ص: ۴۸۳

علاوه بر اجابت خواسته او، اهلش را به او باز گرداند.)

۹- فرزند، عنایت و رحمت الهی است. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ»

۱۰- خداوند، هم اهل جود است و هم جبروت. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ»

در قنوت نماز عید فطر و قربان می خوانیم: اللهم... اهل الجود و الجبروت... در اینجا خداوند، هر چه را که از ایوب گرفته شده بود به او باز گرداند و به علاوه آن را دو برابر هم کرد، هم گذشته اش را جبران کرد و هم نسبت به آینده اش جود و کرم نمود.

۱۱- میان دعا از یک طرف و ربوبیت و سرازیر شدن رحمت الهی از سوی دیگر، ارتباط خاصی وجود دارد. «نَادَى، رَبَّهُ رَحْمَةً»

۱۲- استجابت دعای انبیا نیز نه بر اساس استحقاق شخصی آنان که بر مبنای فضل و رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا»

۱۳- بلاها دارای ابعاد گوناگونی است، گاهی برای آزمایش است، گاهی برای رشد فکری و علمی، و زمانی برای عبرت آموزی به دیگران. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

۱۴- عبادت زمینه پندپذیری است. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

۱۵- همه مردم حتی عبادت پیشگان به تذکر نیاز دارند. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿۸۵﴾

و اسماعیل و ادريس و ذی الكفل (را یاد کن که) همه از شکیبایان بودند.

وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿۸۶﴾

و ما آنانرا در رحمت خویش وارد ساختیم. بدرستی که آنان از شایستگان بودند.

نکته ها:

اسماعیل علیه السلام فرزند برومند حضرت ابراهیم و جد بزرگوار رسول گرامی اسلام است. او

زیباترین حماسه‌ی اطاعت از فرمان حق و صبر بر دستور الهی را در ماجرای رؤیای صادقه‌ی کشتن او توسط پدرش به نمایش گذاشت.

حضرت ادریس جدّ حضرت نوح و اولین کسی است که به طرح علم نجوم پرداخت، طرز دوختن لباس را به دیگران آموخت و با قلم، خط نوشت و به نویسندگی پرداخت. گفته‌اند که سی صحیفه بر او نازل شد و سرانجام به آسمان‌ها بالا رفت و اکنون نیز زنده است. (۱) «وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا» (۲)

حضرت ذوالکفل علیه السلام یکی از پیامبران الهی است که بعد از حضرت سلیمان و قبل از حضرت عیسی زندگی می‌کرده است. (۳) چنانکه مشهور است قبر او در مسیر کربلا به نجف قرار دارد.

در تفسیر تبیان می‌خوانیم: چون این پیامبر الهی با خود عهد کرده بود که روزها را روزه بگیرد و شب‌ها را به عبادت پردازد، و تنها از روی حقّ قضاوت نماید و جز برای رضای خداوند خشمگین نشود و تا آخر به آنچه متکفل شده و تعهد کرده بود وفادار ماند، او را «ذَا الْكُفْلِ» یعنی «دارای تعهد» نامیدند. بعضی نیز همچون فخر رازی معتقدند که «ذَا الْكُفْلِ» لقب حضرت الیاس پیامبر است و مشهور به این نام و یکی از صالحان بوده است، ولی ما با عنایت به روایتی که در تفسیر مجمع البیان از عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل شده که خداوند برای هدایت انسان‌ها یکصد و بیست چهار هزار پیامبر مبعوث فرمود که از این میان، سیصد و سیزده نفر آنان مرسل هستند و ذی‌الکفل یکی از آن مرسلین است، ذی‌الکفل را نه لقب حضرت الیاس، بلکه یکی از انبیا و مرسلین می‌دانیم.

حضرت اسماعیل علیه السلام در مقابل فرمان الهی مبنی بر ذبح او توسط پدرش حضرت ابراهیم صبر کرد و حضرت ادریس نیز ۳۶۵ سال مردم را به دین حقّ دعوت نمود، اما کسی به او ایمان نیاورد. (۴)

ص: ۴۸۵

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. مریم، ۵۷.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

۴-۴. تفسیر اطیب البیان.

۱- نام بزرگان را زنده نگاه داریم و کمالات آنرا بازگو نماییم. وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ...

۲- صبر، خصلت ارزشمندی است که خداوند، دارندگان آن را می ستاید. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ»

۳- صبر، زمینه ساز ورود انسان در رحمت الهی است. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا»

۴- کسب درجات و مقامات، پس از موفقیت در آزمایشات الهی است. «الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ»

۵- برخورداری از رحمت الهی در گرو عمل صالح است. «أَدْخَلْنَاهُمْ - مِنَ الصَّالِحِينَ»

۶- صبر و صلاح، از صفات انبیا است، و هر که به آنها متصف باشد، نشان از پیامبران دارد. وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ... مِنَ الصَّابِرِينَ - مِنَ الصَّالِحِينَ

وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ «۸۷»

و ذوالنون (یونس را به یاد آور) آن هنگام که خشمگین (و با قهر از میان مردم بیرون) رفت و گمان کرد که (آسوده شد و) ما بر او تنگ نخواهیم گرفت، (امّا همین که در کام نهنگ فرو رفت و سبب آن را دانست) پس در آن تاریکیها ندا داد که (خداوندا!) جز تو معبودی نیست، تو پاک و منزهی (و) همانا من از ستمکاران بودم (و نمی بایست مردم را بخاطر سرسختی شان رها کرده و تنها بگذارم).

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ «۸۸»

پس (دعای) او را اجابت کردیم و او را از آن اندوه نجات دادیم و ما این چنین، مؤمنان را نجات می دهیم.

آنچه پیرامون داستان حضرت یونس در تفاسیر آمده این است که آن حضرت سال های بسیاری مردم را به سوی خداپرستی دعوت کرد ولی از این میان تنها دو نفر به او ایمان آوردند، یکی شخصی عابد و دیگری انسانی عالم، وقتی وضع بدین صورت ادامه یافت، عابد به یونس علیه السلام پیشنهاد نفرین کرد و حضرت که از سرسختی و لجاجت آنان به ستوه آمده بود به این کار اقدام نمود و به محض پیدا شدن آثار بلا، بدون کسب اجازه از محضر خداوند، با خشم و غضب از منطقه خارج شد به این گمان که دیگر از دست آنان راحت شده است، اما نمی دانست که خداوند بخاطر این کار زندگی را بر او سخت خواهد کرد.

وقتی از آنجا خارج شد، به سوی دریا رفت، سوار بر کشتی شده و به منطقه ای دیگر عزیمت نمود. در میانه ی راه ناگهان کشتی به خاطر مواجه شدن با نهنگی بزرگ، دچار اضطراب گردید و چیزی نمانده بود تا همه اهل کشتی غرق شوند.

صاحبان کشتی تصمیم گرفتند تا برای رفع این بلا، یک نفر از ساکنان کشتی را به دریا بیندازند و خود را از این مصیبت رها سازند و چون قرعه کشیدند، نام یونس علیه السلام درآمد، لذا او را به دریا انداختند، بلافاصله نهنگ او را بلعید و به درون دریا رفت، اما به امر الهی از خوردن و هضم او منع گردید.

یونس علیه السلام در آن تاریکی های شکم ماهی و اعماق آب به ظلم خود، به خروج نابجا از میان مردم پی برد و به آن اعتراف کرد، پس خداوند دعای او را مستجاب فرمود و او را از آن حال نجات داد. از آن پس یونس لقب «ذوالنون» به معنای صاحب ماهی یافت.

در آیات ۱۴۳ و ۱۴۴ سوره ی صافات آمده است که: «فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ. لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» یعنی اگر نبود که او از زمره ی تسبیح کنندگان به شمار می رفت، هر آینه تا روز قیامت در شکم ماهی محبوس می گردید.

پیام ها:

۱- در بیان تاریخ، همیشه از شیرینی ها و موفقیت ها سخن نگوییم، بلکه به حوادث تلخ و شکست ها نیز اشاره کنیم. «وَذَا النُّونِ»

۲- هرگز رسالت الهی خویش را پایان یافته تلقی و آن را رها نکنیم. «إِذْ ذَهَبَ»

۳- گاه یک حرکت عجولانه، بدون حساب و بی اجازه، کیفر سختی را بدنبال می آورد. «إِذْ ذَهَبَ - فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ»

۴- خداوند بر خیالات، افکار و گمان های ما آگاه است. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ»

۵- گاهی انبیا بر حوادث آینده ی خود آگاهی ندارند. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ»

۶- یک غضب بیجا، گاه یک پیامبر خدا را گرفتار می کند. «مُعَاضِبًا - فَنَادَى»

۷- گاهی ناشایستگی یک عمل باعث انواع ظلمت ها می گردد. «الظُّلُمَاتِ»

۸- در تحلیل گرفتاری ها، خدا را منزّه بدانیم و سرچشمه ی آن را در عملکرد خود جستجو نماییم. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ»

۹- اگر حرکت ها و حب و بغض ها به فرمان خداوند و مرضی خاطر او نباشد، نتیجه مطلوب را در پی نخواهد داشت. «ذَهَبَ مُعَاضِبًا - إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

۱۰- اقرار به گناه در پیشگاه خداوند، خود یک کمال و از آداب دعاست. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

۱۱- دعایی که در آن، اقرار به توحید، تنزیه پروردگار و اعتراف به خطا و اشتباه و گناه باشد، مستجاب است. سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ... فَاسْتَجِبْنَا

۱۲- تنزیه خداوند و اقرار به گناه، رمز نجات از مصائب و محرومیت هاست.

سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ... فَاسْتَجِبْنَا

۱۳- تنها راه نجات، خواست و اراده ی الهی است. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ»

۱۴- داستان های قرآن، یک واقعه ی تمام شده نیست، یک جریان و سنت دائمی است. «كَذَلِكَ»

۱۵- نجات اهل ایمان، یک سنت و قانون خداوند است. «كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۶- هر کس این ذکر را با آن حال بگوید نجات می یابد. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجِبْنَا ... كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾

و زکریا (را یاد کن) آنگاه که پروردگارش را ندا داد: پروردگارا! مرا تنها مگذار و (فرزندی به عنوان وارث به من عطا فرما و البته که) تو خود، بهترین وارثان هستی.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و یحیی را به او بخشیدیم، و همسرش را (که نازا بود) برای او شایسته قرار دادیم (و این بخاطر آن بود که) همانا آنان در کارهای نیک، شتاب داشتند و ما را از روی امید و بیم می خواندند و در برابر ما فروتن بودند.

نکته ها:

انبیا با پیش آمدن هر مشکلی، به درگاه خداوند شتافته و گشایش آن را از پروردگار خویش خواستار می شدند. در آیات قبل به نمونه هایی از این درخواست ها برخورد داشتیم. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام جنگ خندق به درگاه خداوند چنین عرضه داشت: خدایا! تو عیبدهن الحارث را روز بدر از من گرفتی و حمزه را روز احد، و این علی است. آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند: «رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۲) امام صادق علیه السلام درباره ی «رَغَبًا وَرَهَبًا» فرمود: رغبت آن است که در حال دعا کف دست را به سوی آسمان قرار دهی و رهبت آن است که پشت دست ها به طرف آسمان نمایی. (۳)

ص: ۴۸۹

۱-۱. دعاهای حضرت نوح، ایوب، یونس را در آیات گذشته خواندیم.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۴۹۷.

۱- هرگز از رحمت الهی مأیوس نشویم. «و زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى» (خداوند حتی به انسانی که هرسال همچون زکریا علیه السلام از همسری نازا فرزند عنایت می کند).

۲- ذکر کلمه ی «رب» و تکرار آن در دعا، درخواست ها را با اجابت مقرون می سازد. «نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي»

۳- در هنگام دعا، خداوند را با آن صفتی که با خواسته ما تناسب بیشتری دارد یاد کنیم. «لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»

۴- ایمان به «خَيْرُ الْوَارِثِينَ» بودن خداوند، با آرزوهای طبیعی مثل علاقه به فرزند و طلب آن از پروردگار، منافاتی ندارد. «لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»

۵- دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا»

۶- فرزند، عطیه الهی است. «و وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى»

۷- خداوند به اولیای خود نظر خاص دارد. سه بار کلمه «لَهُ» تکرار شده است.

«فَاسْتَجَبْنَا لَهُ - وَ وَهَبْنَا لَهُ - أَصْلَحْنَا لَهُ»

۸- دست خداوند بسته نیست و می تواند زن نازا را هم شایسته ی باروری گرداند. «أَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ»

۹- انسان می تواند از طریق دعا نازائی را اصلاح کند. «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ»

۱۰- سعادت کامل، زمانی است که همه ی اعضای خانواده در انجام کار خیر، با یکدیگر شریک، همفکر و همگام باشند. «إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»

۱۱- آنچه مایه ی ارزش بیشتر کارهای خوبست، سرعت و نشاط در انجام آنهاست. «يُسَارِعُونَ»

۱۲- بیم و امید نسبت به خداوند (خوف و رجا)، دو عنصر ارزشمند، حتی برای پیامبران است. «رَغَبًا وَ رَهَبًا»

۱۳- در هنگام دعا باید خدا را با حالت خوف و رجا خواند. «يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا»

۱۴- اولیای الهی، تنها در مقابل او سر تعظیم فرود می آورند. «لَنَا»

خَاشِعِينَ» نه «خاشعین لنا»

۱۵- کمالات انسانی زمانی با ارزش است که دائمی باشد نه زودگذر و موقت.

«كَانُوا يُسَارِعُونَ

يَدْعُونَنا

وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ»

۱۶- سرعت در کار خیر و دعا همراه با بیم و امید، در استجاب دعا مؤثر است.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ ... كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا ...

وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَ جَعَلْنَاهَا وَ ابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ «۹۱»

و(بیاد آور مریم را، آن زنی که دامان خویش را پاک نگاه داشت، پس ما از روح خود در او دمیدیم و او و پسرش (عیسی مسیح) را (آیت و) نشانه ای برای جهانیان قرار دادیم.

پیام ها:

۱- محور در بیان مطالب قرآنی، ارائه الگوها و کمالات انسانی است و زن و مرد در آن فرقی ندارند. «الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا»

۲- الطاف الهی زمانی نازل می شود که قابلیت وجود باشد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا»

۳- پاکدامنی از برجسته ترین کمالات زن است. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا»

۴- وجود یک کمال در انسان، برکت های زیادی را به همراه می آورد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا، فَنَفَخْنَا، رُوحِنَا جَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ»

۵- پاکدامنی مادر می تواند او و فرزندانش را به بالاترین مقام ها برساند. «وَ جَعَلْنَاهَا وَ ابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ»

۶- مقام زن تا بدانجا می رسد که خداوند، او را همچون انبیا می ستاید و نشانه و آیت خویش در میان جهانیان قرار می دهد.

«آيَةً لِلْعَالَمِينَ»

إِنَّ لِهَذِهِ أُمَّتِكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ «۹۲»

همانا این، امت شماست، امتی یگانه، و من پروردگار شما هستم، پس مرا پرستش کنید.

وَتَقَطُّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ «۹۳»

و(از تفرقه بپرهیزید، ولی با این وجود) آنها کار خود را در میانشان به تفرقه کشاندند(و باید بدانند که سرانجام) همگی به سوی ما باز می گردند.

پیام ها:

۱- همه ی ادیان الهی، در مقصد و هدف یکی هستند. «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً»

۲- توحید و وحدت کلمه، اساس کار ادیان الهی است. «أُمَّةً وَاحِدَةً»

۳- ربوبیت مقتضی پرستش است. «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ»

۴- منشأ تفرقه در ادیان الهی و دین اسلام، خود مردم هستند. «تَقَطُّعُوا أَمْرَهُمْ»

۵- تفرقه اندازان باید خود را برای پاسخگویی در محضر الهی آماده کنند.

«وَتَقَطُّعُوا أَمْرَهُمْ»

كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ»

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ «۹۴»

پس هر که از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس برای تلاش او هیچ گونه ناسپاسی نخواهد بود و همانا ما(کارهای نیکویش را) برای او ثبت می کنیم.

نکته ها:

وعده ی پاداش و اجر و ثواب با تعابیر گوناگونی در قرآن مورد اشاره قرار گرفته است. در

یکجا می فرماید: ما اجر نیکوکاران را ضایع نمی کنیم، «إِنَّا لَا نُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) در جای دیگر می فرماید: سعی و تلاش مردم مورد تشکر و سپاس است، «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (۲) و خداوند، شاکر و شکور است، «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» در جای دیگر نیز می فرماید: خداوند، ذره ای از پاداش شمارا کم نمی کند. «لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا» (۳) و اگر ذره ای کار نیک انجام دهید، آن را خواهید دید، فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (۴).

پیام ها:

۱- حفظ وحدت از اعمال صالح است. تَقَطُّعُوا أَمْرَهُمْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ ...

۲- اسلام، مکتب معیارها و ارزشهاست و هر ارزشی را از هر شخصی و در هر زمان می ستاید. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ»

۳- اگر توفیق همه ی کارهای خیر را بدست نیاوردید، لااقل هر مقدار از آن را که برایتان ممکن است، انجام دهید. «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ» نه، «يعمل الصالحات».

۴- انگیزه ها و هدف های الهی به کارها ارزش می دهد. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

۵- در جهان بینی الهی، تلاش مثبت هیچ کس بی پاسخ و نتیجه نمی ماند.

«فَلَا كُفْرَانَ» (ما نیز نیکی های مردم را نادیده نگیریم).

۶- آنچه مهم است، سعی و تلاش برای انجام کار نیک است، هر چند جامه ی عمل نپوشد. «لِسَعْيِهِ»

۷- اعمال انسان ثبت می شود و پاداش بر اساس حساب و کتاب است. «كَاتِبُونَ»

ص: ۴۹۳

۱-۱. یوسف، ۵۶.

۲-۲. اسراء، ۱۹.

۳-۳. حجرات، ۱۴.

۴-۴. زلزال، ۷.

وَ حَرَامٌ عَلَيَّ قَرْبِهِ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾

و بر آبادی هایی که آنها را (بخاطر فساد و گناه) هلاک نمودیم، حرام است (که باز گردند) آنان باز نمی گردند.

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾

تا آن زمان که (راه بر) یاجوج و مأجوج گشوده شود و آنان از هر بلندی بتازند و به سرعت عبور کنند.

نکته ها:

در اینکه مراد از عدم بازگشت کفار چیست، از امام صادق علیه السلام نقل است که فرموده اند: برای افرادی که (به قهر الهی) در دنیا هلاک شده اند، دیگر رجعت دنیوی ممکن نیست، ولی برای کفاری که هلاک نشده اند (و به مرگ طبیعی از دنیا رفته اند) این رجعت به دنیا امکان پذیر است. (۱) بنابراین، منظور عدم بازگشت به دنیاست و بدیهی است که در آخرت، همه باز خواهند گشت.

چنانکه در آیات ۹۳ تا ۹۸ سوره کهف گذشت، یاجوج و مأجوج اقوامی بودند که با حملات خود به مناطق همجوار، موجب فساد در زمین و خرابی و نابودی می شدند، تا آنکه به دست ذوالقرنین سدّی ساخته شد و راه نفوذ آنان به دیگر مناطق بسته شد.

ولی یکی از نشانه های قیامت و پایان عمر زمین، خراب شدن این سدّ و هجوم مجدد این اقوام است. چنانکه در آنجا فرمود: «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ» (۲) و در اینجا در آیه بعد می فرماید: «وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ».

به هر حال این آیات، نوعی پیشگویی در مورد یورش تجاوزکاران و سرازیر شدن آنان به همه ی مناطق زمین است.

ص: ۴۹۴

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان و قمی، ج ۱، ص ۲۴.

۲- ۲). کهف، ۹۸.

پیام ها:

۱- رجعت و آرزوی بازگشت اقوام هلاک شده تنها در زمان ظهور یاجوج و ماجوج محقق خواهد شد. لَا يَرْجِعُونَ حَتَّى ...

۲- دنیا، جولانگاه طغیانگران خواهد شد. «حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ»

۳- در آینده ی تاریخ نیز مفسدان تاخت و تاز خواهند کرد. «مِنْ كُلِّ حَدَبٍ»

وَ اقْتَرَبَ الوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الدِّينِ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ «۹۷»

و وعده ی حق (برپایی قیامت) نزدیک گردید، پس در آن هنگام چشم های کفار (از وحشت و حیرت) خیره و باز ماند (و با خود گویند: ای وای بر ما! براستی که ما از این (روز) در غفلت بودیم، بلکه ما ستمگر بودیم.

نکته ها:

کلمه ی «شَاخِصَةٌ» از ماده ی «شخوص» به معنای خارج شدن از مکانی بسوی مکان دیگر است و چون در هنگام تعجب، چشم حالتی پیدا می کند که گویا می خواهد از حدقه خارج شود، لذا به این حالت چشم نیز شخوص می گویند.

گرچه قیامت در نظر دور می نماید، ولی در حقیقت نزدیک است. «اقْتَرَبَ الوَعْدُ» این نزدیک بودن، در آیات دیگر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله در آیه اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ... (۱) و «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ يَلْقَاهُ قَرِيباً» (۲)

پیام ها:

۱- هجوم فتنه گران (یاجوج و ماجوج) نشانه ی پایان عمر دنیا و نزدیکی قیامت است. حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ ... وَ اقْتَرَبَ الوَعْدُ الْحَقُّ

۲- وقوع قیامت، قطعی و حتمی است. «اقْتَرَبَ الوَعْدُ الْحَقُّ»

ص: ۴۹۵

۱- ۱. قمر، ۱.

۲- ۲. معارج، ۷-۸.

۳- قیامت و حوادث آن، ناگهانی است. «فَإِذَا هِيَ»

۴- قیامت، روز بُهت و حیرت است. «شَاخِصَةً أَبْصَارُ الَّذِينَ»

۵- قیامت، روز بیداری و تأسف وجدان های خفته است. «يَا وَيْلَنَا»

۶- غفلت از قیامت، از نشانه های بارز کفر و کافران است. «كَفَرُوا ... كُنَّا فِي غَفْلَةٍ»

۷- ریشه همه ی انحراف ها و بدبختی ها، غفلت است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ»

۸- غفلت از قیامت، مایه ی ستم به خود و دیگران است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ ... كُنَّا ظَالِمِينَ»

۹- قیامت، روز اقرار و اعتراف است. «كُنَّا ظَالِمِينَ»

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ «۹۸»

(به آنان گفته می شود) همانا شما و هر آنچه که غیر از خدا می پرستید، هیزم دوزخ خواهد بود (و قطعاً) در آن وارد خواهید شد.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: هم بت پرستان و هم معبودهای آنان، هیزم و آتشگیره ی دوزخ خواهند بود، آیا افرادی همچون حضرت عیسی علیه السلام نیز که معبود قرار گرفته اند، شامل این قاعده می شوند و یا اینکه مستثنی هستند؟

پاسخ: این گونه معبودها استثنا شده اند، زیرا اولاً، قرآن از آن معبودها به «وَمَا تَعْبُدُونَ» تعبیر آورده که وجود کلمه «مَا» در این عبارت، به موجودات غیر ذوی العقول اشاره دارد، (۱) ثانیاً، مخاطبین این آیه، بت پرستان مکه بودند که بت های سنگی و چوبی و... را می پرستیدند، ثالثاً در آیات بعدی همین سوره آمده است که: آن کسانی که (مثل حضرت عیسی) از طرف خداوند به آنان وعده نیکو داده شده، از دوزخ دور هستند.

ص: ۴۹۶

۱- ۱). رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاسخ به سؤال بالا فرمودند: رسم عرب این است که کلمه «ما» را برای بی عقل ها بکار می برد و «ما تعبدون» بت های سنگ و چوبی هستند. بحار، ج ۹، ص ۲۸۲.

۱- پرستش غیر خداوند، عابد و معبود را به دوزخ می کشاند. **إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ...**

حَصَبُ جَهَنَّمَ

۲- هیزم جهنم، کافران و معبودهای خیالی آنان است. **إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ... حَصَبُ جَهَنَّمَ**

لَوْ كَانَ هُوَ لِآلِهَةٍ مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ» (۹۹)

اگر اینها خدایان (واقعی) بودند، وارد آن (دوزخ) نمی شدند، در حالی که همگی برای همیشه در آن ماندگار خواهند بود.

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ» (۱۰۰)

برای آنان در دوزخ، ناله ها و نعرهاست و آنان در آنجا (هیچ پاسخی) نمی شنوند.

نکته ها:

معمولاً- بیان صداها در زبان عرب بر وزن فعل است، مثل: زفیر، شهیق، زئیر و هریر، و زفیر به صدایی گفته می شود که با بازدم همراه است.

منظور از جمله «لَا يَسْمَعُونَ» این نیست که اهل دوزخ هیچ صدایی نمی شنوند، بلکه مراد آنست که هر چه فریاد می زنند پاسخ نجات بخشی دریافت نمی کنند، زیرا در قرآن آیاتی است که بر شنیدن اهل جهنم دلالت می کند، آنجا که از مأمور عذاب، مهلت می خواهند و یا از خداوند، درخواست نجات می کنند و یا زمانی که از آنان سؤال می شود پاسخ می دهند.

پیام ها:

۱- به غیر خدا دل نبندیم و سرنوشت خود را به خدایان دروغین و عاجز گره نزنیم. **لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا**

۲- عجز و محکومیت با جایگاه خداوندی سازگار نیست. **لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا**

۳- عذاب شرک، عذابی ابدی است. **«كُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ»**

۴- دوزخ، جایگاه ناله های بی جواب است. فِيهَا زَفِيرٌ... لَا يَسْمَعُونَ

۵- بی پاسخی ناله ها و فریادها، خود شکنجه دیگری برای اهل دوزخ است. «وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» (۱۰۱)

همانا کسانی که قبلاً از جانب ما به آنان (در برابر کارشان، وعده) نیکو داده شده است، آنان از آن (دوزخ) دور نگاهداشته خواهند شد.

نکته ها:

در روایات آمده است که عده ای از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: اگر قرآن جایگاه عابد و معبود غیر خدا را آتش دوزخ قرار داده است، (۱) پس حال عیسیٰ علیه السلام و مریم علیها السلام که ناخواسته معبود دیگران واقع شده اند چگونه است؟ حضرت صلی الله علیه و آله در پاسخ آنان، همین آیه ی شریفه را تلاوت فرمودند.

پیام ها:

۱- خداوند، به وعده هایی که به اهل ایمان و تقوی داده است وفا می کند. «سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»

۲- کسی که به بهشت وارد شود، دیگر وارد جهنم نمی شود. «أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ» (۱۰۲)

آنان صدای (زبانه کشیدن) آن را نمی شنوند و آنان در آنچه (از نعمتها و کامیابی ها) که دلشان بخواهد جاودانه اند.

نکته ها:

انسان در دنیا، هر چند هم در رفاه و کامیابی باشد، ولی خواسته یا ناخواسته ممکن است

ص: ۴۹۸

خبرهای ناگوار و حوادث تلخ به گوشش برسد و از لذت و عیش او بکاهد، اما در قیامت، اهل بهشت به دور از هر خبر بد و سر و صدای ناهنجار و ناله و فریاد گرفتاران، با عیش کامل به کامروایی مشغولند.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در خطبه ی ۱۸۳ نهج البلاغه می فرماید:

خداوند، آن چنان اهل بهشت را گرامی داشته که حتی گوشه‌هایشان صدای آتش دوزخ و ناله و فریاد اهل آن را نمی شنود. (۱)

قرآن در بیان گستردگی کمی و کیفی نعمت های بهشتی، آیات متنوعی دارد. در آیه ای می فرماید: «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ» (۲) هر چه که میل انسان بکشد و هر چه که چشم از آن لذت برد. در این آیه می فرماید: «وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ» آنان در هر چه که دلشان بخواهد برای همیشه متنعم اند، و در جای دیگر با این چنین عبارتی توصیف می فرماید که: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۳) احدی نمی داند که چه لذت و کامیابی هایی برای اهل بهشت، ذخیره و مخفی شده است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که: کیفیت نعمت های بهشتی را نه گوشی شنیده و نه چشمی دیده است. (۴)

پیام ها:

۱- در قیامت، اهل بهشت، فارغ از رنج و ناله گرفتاران به کامروایی مشغولند.

«لَا يَسْمَعُونَ حَسِيصَهَا»

۲- اشباع واقعی غرایز، تنها در بهشت ممکن است. «فِي مَا اشْتَهَتْ»

۳- در بهشت، نه محدودیت در نعمت هاست «فِي مَا اشْتَهَتْ» و نه محدودیت در زمان بهره مندی. «خَالِدُونَ»

ص: ۴۹۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). زخرف، ۷۱.

۳- ۳). سجده، ۱۷.

۴- ۴). الفقیه، ج ۱، ص ۲۹۵.

لَا يَخْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ لِهَذَا يَوْمِكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

بزرگ ترین وحشت (آن روز) آنان را غمگین (و مضطرب) نمی سازد و فرشتگان به ملاقات (و استقبال) آنان می روند (و می گویند): (این روزی است، که به شما وعده داده شده بود.

نکته ها:

بر اساس روایات، مخاطب آیه کسانی هستند که علاوه بر داشتن عقاید صحیح، در خط رهبرانی حرکت می کنند که از طرف خدا و رسول او صلی الله علیه و آله تعیین شده اند. (۱)

پیام ها:

۱- دفع شرّ، مهم تر از جلب منفعت است. لذا اول سخن از دوری از غم هاست بعد دریافت بشارت ها. «لَا يَخْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۲- ناگواری های دنیا هر چند هم که بزرگ باشند، نسبت به مصائب اخروی ناچیزند. «الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ»

۳- در قیامت، فرشتگان با انسان ها سخن می گویند. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۴- استقبال و دیدار از مؤمنین، کاری فرشته گونه است. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۵- اگر امروز دنیا به کام طاغوتیان است غمگین باشیم که روزگار مؤمنان نیز فرا خواهد رسید. «هَذَا يَوْمِكُمْ»

۶- وعده های الهی حتمی است. «كُنْتُمْ تُوعَدُونَ»

ص: ۵۰۰

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَيدًا عَلَيْنَا إِنََّّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ روزی که آسمان را همچون طومار نوشته ها درهم می پیچیم (و) همان گونه که آفرینش را آغاز کردیم، آن را باز می گردانیم، (این) وعده ای است بر عهده ی ما (و) ما حتماً انجام دهنده (ی وعده های خود) هستیم.

نکته ها:

کلمه «سِجْل» در اصل به قطعه سنگی گفته می شده که روی آن می نوشتند، ولی کم کم به اوراقی که مطالب بر روی آن نوشته می شود، اطلاق گردیده است.

تشابه پیدایش قیامت با آفرینش ابتدائی جهان، بارها مورد اشاره قرآن قرار گرفته است، یکجا می فرماید: «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» (۱) همان گونه که در آغاز شما را آفرید، باز شما برمی گردید، در آیه ای دیگر می خوانیم: هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ (۲) او کسی است که آفرینش را آغاز کرده و سپس آن را تکرار می کند، در حالی که آن بر او آسان تر است.

مراد از آسمان در این آیه، تمام آسمان هاست، زیرا در جای دیگری فرموده است: وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ... (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: انسان در قیامت عریان محشور می شود، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ ... (۴)

پیام ها:

۱- نظام هستی ازلی و ابدی نیست و سرانجام دستخوش تغییر و تحول خواهد گردید. يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ ... كَمَا بَدَأْنَا

ص: ۵۰۱

۱- ۱. اعراف، ۲۶.

۲- ۲. روم، ۲۷.

۳- ۳. زمر، ۶۷.

۴- ۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۱.

۲- قدرت خداوند نسبت به درهم پیچیدن آسمان ها، به آسانی پیچیدن یک طومار است. «كَطَى السَّجِلِّ»

۳- تمثیل، بهترین و رساترین راه برای تفهیم و تفهم است. «كَطَى السَّجِلِّ» ۴- همان گونه که پیچیدن یک طومار به معنای محو نوشته های آن نیست، درهم پیچیده شدن آسمان ها نیز نشانه نابودی آفریده ها نیست. «كَطَى السَّجِلِّ لِلْكَتُبِ»

۵- هرگونه تغییر و تحوّل در آسمان ها با خواست و اراده ی الهی است. «نَطَوَى - بَدَأْنَا - نُعِيدُهُ»

۶- خدا مخلوقات درهم پیچیده را مانند آفرینش اوّل باز خواهد آفرید. «نُعِيدُهُ»

۷- وعده های الهی حتمی است و عملی می شود. «إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ»

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۱۰۵)

و همانا در (کتاب آسمانی) زبور (که) بعد از ذکر، (تورات، نازل شده) نوشتیم که قطعاً بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

نکته ها:

کلمه ی «زبور» در لغت عرب به معنای هر نوع نوشته و کتاب است. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ» (۱) ولی به قرینه ی آیه «وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (۲) به نظر می رسد که مراد، کتاب اختصاصی حضرت داود علیه السلام باشد که در برگیرنده مجموعه ی مناجات ها، نیایش ها و اندرزهای آن حضرت است. این کتاب بعد از تورات نازل شده و مراد از «ذکر» در این آیه نیز همان تورات است، چنانکه در آیه ۴۸ همین سوره هم گذشت که تورات، ذکر است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ»

بعضی گفته اند که منظور از «زبور» در این آیه، تمام کتب آسمانی و مراد از «ذکر»، قرآن

ص: ۵۰۲

۱- ۱. قمر، ۵۲.

۲- ۲. نساء، ۶۳ و اسراء، ۵۵.

مجید است و کلمه ی «مِنْ بَعْدِ» نیز بمعنای «علاوه بر» می آید، که در این صورت معنای آیه چنین می شود: ما علاوه بر قرآن، در تمام کتب آسمانی نوشتیم که وارثان زمین هر آینه بندگان صالح من خواهند بود. از امام صادق علیه السلام درباره ی زبور و ذکر سؤال شد، حضرت فرمودند: ذکر در نزد خداوند است و زبور کتاب نازل شده بر داود است و همه ی کتاب های نازل شده در نزد اهل علم است و آنان ما (اهل بیت) هستیم. (۱)

در پنج مورد از زبور «مزامیر» حضرت داود که امروزه جزء کتب عهد قدیم بشمار می رود، شبیه این تعابیر آمده است که: مردان صالح، وارث زمین خواهند شد. (۲)

در روایات متعدّد آمده است که آن بندگان صالحی که وارث زمین خواهند شد، یاران حضرت مهدی علیه السلام هستند. (۳)
در بعضی روایات می خوانیم که اهل بیت پیامبر اسلام علیهم السلام وارثان زمین خواهند شد و افراد بد دوباره زنده خواهند شد. (۴)

پیام ها:

۱- سنّت الهی آن است که بندگان صالح، حاکم و وارث جهان باشند. «كَتَبْنَا»

۲- پیشگوئی های قرآن قطعی است. لَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ ...

۳- قرآن، از آینده ی تاریخ خبر می دهد. يَرِيهَا ...

۴- آینده از آن صالحان است. «يَرِيهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»

۵- دین از سیاست جدا نیست. «يَرِيهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»

۶- عبادت تنها کافی نیست، صلاحیت و عمل صالح نیز لازم است. «عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»

ص: ۵۰۳

۱- ۱). کافی، ج ۱، ص ۲۲۵.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۹۷.

۷- وراثت زمین و حکومت بر جهان دو شرط دارد، بندگی خداوند و انجام اعمال صالح. «عِبَادِي الصَّالِحُونَ»

إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾

همانا در این (پیشگویی) برای گروه عبادت کننده، پیام (مهم) و روشنی است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که وراثت و حکومت صالحان بر زمین با دو شرط محقق می شود، یکی با بندگی خالص خدا که با لفظ «عِبَادِي» آمده بود و دیگری با کسب صلاحیت، «الصَّالِحُونَ». در این آیه خداوند باز تأکید می فرماید که، بندگان باید این پیام را دریافت نمایند که هم می بایست در بندگی خالص شوند و از مرحله ی بندگی کلی و عام «عَابِدِينَ» به مرحله بندگی ویژه «عِبَادِي» برسند و هم در ایجاد صلاحیت بکوشند.

حضرت علی علیه السلام می فرمایند:

«الله في القرآن لا يسبقكم في العمل به غيركم» شما را به خدا! شما را به خدا! پیام های قرآن را دریابید، مبادا دیگران از راز و رمزها و دستورات و عمل به آن بر شما سبقت گیرند!

پیام ها:

۱- بشارت ها و پیام های قرآن برای هدایت و سعادت کافی است. (۱) «لَبَلَاغًا»

۲- بندگان خدا، به سراغ کسب صلاحیت و لیاقت بروید تا وارث زمین شوید.

«يَرْبُّهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ»

۳- بندگان خوب خدا می بایست قبل از هر کس پیام های الهی را دریافت کنند.

«لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ»

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

و ما تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم.

ص: ۵۰۴

۱- حکومت بندگان صالح بر زمین تبلور لطف و رحمتی است که در سایه رسالت بدست می آید و هر آنچه از رحمت نبوی صلی الله علیه و آله که در دنیا و آخرت نصیب افراد می شود، پرتوی از رحمت الهی است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً»

۲- همه ی احکام و دستوراتی که پیامبر اسلام آورده حتی جهاد، حدود و قصاص و سایر کیفرها و قوانین جزایی، برای جامعه ی بشری رحمت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً»

۳- خداوند، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و رسولش «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» است، یعنی تربیت واقعی در سایه هدایت انبیا امکان پذیر است. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»

۴- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای همه ی انسان ها، در همه ی اعصار و تمامی مکان ها رحمت است و نیازی به پیامبر دیگری نیست. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»

۵- رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله حتی برای ملائکه مقرب الهی نیز رحمت است.

«رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» در حدیثی می خوانیم که جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله اظهار داشت که رحمت تو مرا نیز شامل شد.

(۱)

۶- دستورات اسلام جهان شمول است. «لِلْعَالَمِينَ»

۷- یک انسان با اراده ی الهی می تواند در تمام هستی اثر بگذارد. «لِلْعَالَمِينَ»

قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸)

(پس به آنان) بگو: جز این نیست که به من وحی می شود که معبود شما فقط خدای واحد است، پس آیا شما تسلیم هستید؟!)

امام رضا علیه السلام در میان هزاران نفر علاقمند در نیشابور در برابر تقاضای مردم، حدیث قدسی

سلسله الذهب را بیان فرمودند که توحید قلعه و دژ الهی است که هر کس در آن قرار گیرد، از هر جهت بیمه است، سپس فرمودند: شرط این توحید، پذیرش و تبعیت از امام زنده است.

«کلمه لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی و انا من شروطها» (۱)

پیام ها:

۱- دعوت به توحید، جلوه ای از رحمت الهی است. «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ قُلْ إِنَّمَا يُوحِي»

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ وَإِنِ أَدْرَىٰ أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدُ مَا تُوعَدُونَ» (۱۰۹)

پس اگر روی برگردانند پس (به آنان) بگو: به همه ی شما بطور یکسان اعلام (خطر) کردم و من نمی دانم آن وعده ای (از عذاب الهی) که به شما داده شده، آیا (زمان وقوعش) نزدیک است، یا دور!

نکته ها:

سؤال: از آیات و روایات بسیاری استفاده می شود که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله علم غیب گسترده ای داشته اند، همانگونه که در دعای ندبه می خوانیم:

«و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه» یعنی خدایا! تو به پیامبرت، علم گذشته و علم آینده جهان را تعلیم دادی. اما در آیاتی نظیر آیه ی فوق به عباراتی برمی خوریم که نشانی از عدم علم پیامبر صلی الله علیه و آله است، آیا این آیات و روایات با یکدیگر متناقضند و یا وجه جمعی میان آنها وجود دارد؟

پاسخ: علم غیب دو گونه است، بخشی از آن به ذات احدیت اختصاص دارد و کسی را بر آن راهی نیست، از جمله زمان وقوع قیامت، چنانکه در دعا نیز می خوانیم:

«و بحق علمک الذی استأثرت به لنفسک» خدایا! تو را بحق علمی که آن را مخصوص خودت قرار دادی، اما بخش دیگری از آن را خداوند به انبیا و اولیا و هر که بخواهد عنایت می فرماید، آنچنان که در این آیه می بینیم: «ذَلِكُمْ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكُمْ» (۲) همان طور که بسیاری از مسائل

ص: ۵۰۶

۱- ۱. بحار، ج ۳، ص ۷.

۲- ۲. آل عمران، ۴۴.

قرآن را اموری غیبی تشکیل می دهد.

و عده ی الهی برای کفار، هم شکست و نابودی در جنگ ها و هم هلاکت و قهر و عذاب در قیامت است. «مَا تُوْعَدُونَ»

پیام ها:

۱- بعضی از مردم لجوج، حتی از «رحمه للعالمین» نیز روی برمی گردانند. «مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ... فَإِن تَوَلَّوْا»

۲- انسان مختار است نه مجبور، لذا می تواند حتی در برابر دعوت و درخواست انبیا نیز مقاومت و اعراض کند. «فَإِن تَوَلَّوْا»

۳- نباید انتظار داشت که همه ی مردم سخن حق را بپذیرند که این هدف برای انبیا نیز محقق نشده است. «فَإِن تَوَلَّوْا»

۴- در مقابل لجاجت و اعراض مردم، مسئولیت خود را از دست ندهیم. «فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ»

۵- همه مردم بطور یکسان مخاطب هشدارهای پیامبران هستند و در این میان، جنسیت، نژاد و زبان مطرح نیست. «أَذَنْتُكُمْ عَلٰی سَوَاءٍ»

(آری در تبلیغ، همه مردم را با دیده ی یکسان بنگریم) «عَلٰی سَوَاءٍ»

۶- هر چه را نمی دانیم، با صراحت بگوییم، نمی دانم. «إِن أَدْرِی»

۷- یک سری علوم، مخصوص به ذات مقدس خداوند است. «إِن أَدْرِی أَقْرِبُّ»

إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَ یَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ «۱۱۰»

همانا او، هم سخن آشکار را می داند و هم آنچه را که پنهان می کنید.

وَ إِن أَدْرِی لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَ مَتَاعٌ إِلٰی حَیْنٍ «۱۱۱»

و من نمی دانم، شاید این (تأخیر در عذاب) برای شما آزمونی باشد و (فرصتی برای) کامیابی تا مدتی دیگر.

نکته ها:

اگر گاهی در تحقق وعده های الهی تأخیری دیده می شود، این به معنای بی خبری و غفلت او نیست که او طبق صریح آیه ی قرآن، همه چیز را می داند و از همه جا آگاه است، بلکه به دلایل مختلف است، از جمله:

الف: تا هر میزان که خلافکار می تواند، پیمانۀ گناه خود را پر کند. «إِنَّمَا نُمِلُّ لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا» (۱) همانا به آنان مهلت می دهیم تا گناهانشان زیاد شود.

ب: خطاکار توفیقی بیابد و توبه کند.

ج: کارهای نیک گناهکار مصرف شود و او دیگر در قیامت طلبی نداشته باشد.

پیام ها:

۱- برای خداوند غیب و شهود تفاوتی ندارد. يَعْلَمُ الْجَهْرَ ... يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ

۲- وقتی خداوند پنهان کاری ها را می داند، دیگر توطئه و نفاق برای چیست؟ «يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ»

۳- علم پیامبران نسبت به علم خداوند، محدود است. «إِنْ أَدْرِي»

۴- تأخیر قهر و کیفر الهی یا بخاطر آزمایش است و یا بجهت پر شدن پیمانۀ مهلت. «فِتْنَةٌ - مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ»

۵- کامیابی ها و لذت جویی های دنیا موقت است. «إِلَى حِينٍ»

«قَالَ رَبُّ أَحْكُم بِالْحَقِّ وَ رَبَّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» (۱۱۲)

(پیامبر) گفت: پروردگارا! (تو خود میان ما) به حق داوری کن، و (ای کافران بدانید که) پروردگار همه ما خداوند رحمان است که در برابر آنچه (از نسبت های ناروا که او را) توصیف می کنید کمک خواسته می شود.

ص: ۵۰۸

آنچه در قرآن در موارد افترا بر خداوند آمده است، وصف خیالی مردم از خداوند است نه وصف حق و لذا می خوانیم «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ» (۱) وای بر شما از توصیفی که می کنید، و یا در جای دیگر آمده است: «سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ» (۲) خداوند بزودی کیفر وصف آنان را خواهد داد، و یا در این آیه می فرماید: «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» از خداوند بر آنچه که شما وصف می کنید کمک می خواهم.

پیام ها:

۱- گاه لجاجت ها به حدی می رسد که پیامبر «رحمه للعالمین» را به گلابیه و نفرین وامی دارد. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ - قَالَ رَبِّ احْكُم»

۲- در برابر لجاجت دشمنان، از خداوند کمک بگیریم. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»

۳- دعا را با کلمه «رَبِّ» آغاز کنیم. «رَبِّ احْكُم»

۴- ربوبیت و قضاوت با یکدیگر رابطه نزدیک دارند. «رَبِّ احْكُم»

۵- عالم مطلقى که همه چیز را می داند، قضاوتش به حق است. «يَعْلَمُ الْجَهْرَ يَغْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ - رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ»

۶- حتی در مورد دشمنان نیز از حق تجاوز نکنیم و کیفر بیش از حق نخواهیم.

«رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ» (البته قضاوت ها و احکام الهی همیشه بر حق است و این ماهستیم که باید به مقدار حق راضی باشیم).

۷- حتی در هنگام نفرین و درخواست کیفر، باز هم رحمت را فراموش نکنیم تا روزنه ی امیدی برای همیشه و نزد همگان باز بماند. «رَبُّنَا الرَّحْمَنُ»

۸- تهمت ها و هرزه گوئی ها، بی پاسخ نخواهد ماند. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ»

به یاد داشته باشیم که حساب و کتاب در کار است، پس در ستایش ها و انتقادات دقت کنیم. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ»

«اللهم صلّ على محمد و آل محمد»

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

